

ი. ღონიძე

ერინდელი ჟურნალი საბერძნის ძეგლები

სტალინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ბაზოგცელოზა

თბილისი — 1980

წინასიტყვაობა

წინამდებარე კრებული განკუთვნილია იურიდიული ფაკულტეტის პირველი კურსის სტუდენტებისათვის, როგორც დამხმარე სახელმძღვანელო სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგადი ისტორიის კურსის იმ ნაწილის შესასწავლად, რომელიც მოიცავს ადრინდელი შუა საუკუნეების პერიოდს (VI—IX საუკ.). კრებულში წარმოდგენილი მასალა პირველად ქვეყნდება ქართულ ენაზე. გამოცემის წარმადგენს მხოლოდ „კაპიტულარი მამულების შესახებ“, რომლის ტექსტი მოკლე კომენტარებით დაბეჭდა პროფ. გ. ნათაძემ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომებში.

კრებულში წარმოდგენილია მხოლოდ საკანონმდებლო მასალა, (კანონები, კაპიტულარები, ედიქტები); რაც შეეხება სხვა საისტორიო ხასიათის წყაროებს (ქრონიკები, ფორმულები და სიგელები), ისინი მასში არ შესულა. მთავარი ადგილი კრებულში უჭირავს სალიკურ სამართალს (Lex Saliæ), როგორც ადრინდელი უფოდალური სამართლის ყველაზე უფრო მნიშვნელოვან ძეგლს.

კრებულში მოთავსებულია აგრეთვე ფრაგმენტები სხვა გერმანელი ტომების—რიპუარების, ბურგუნდების, ვესტგუთების, ალამანების, ბავარების, ტიურინგების, ფრიზების, საქსონელთა და ფრანკ-ხამალების — სამართლიდან, რომლის შედარება სალიკურ სამართალთან გვაძლევს ნათელ წარმოდგენას ამ ტომთა სოციალური და სამართლებრივი წყობილების შესახებ.

დაბოლოს, კრებული შეიცავს ნაწყვეტებს სამეფო კაპიტულარებიდან, რომლებიც გამოცემული იყო VI—IX საუკუნეებში და შეეხება მეროვინგებისა და კაროლინგების პერიოდის სასამართლო წარმოებისა და წყობილების სხვადასხვა საკითხს.

სალიკური სამართლის წინამდებარე ქართული თარგმანი, კრებულის რედაქტორ პროფ. ად. ვაჩიშვილთან ერთად, სიტყვა-სიტყვით შეჭერებული არის დ. ნ. ეგოროვის მიერ გამოცემული ძეგლის ლათინურ ტექსტთან და შესწორებულია ის ადგილები,

რომელიც გრაციანსკისა და მურავიოვის მიერ გამოცემულ ამ ძეგლის რუსულ თარგმანში არაზუსტად არის გადმოცემული. ორიგინალიდან არის ნათარგმნი აგრეთვე ნაწყვეტები აღმანთა და საქსონთა სამართლიდან. რაც შეეხება დანარჩენ საკანონმდებლო მასალას, მათი წყარო მითითებული არის ტექსტის ქართული თარგმანის სქოლიოში კრებულის სათანადო გვერდებზე.

ნარკვევი, რომელიც წამძღვარებული აქვს კრებულს, უმთავრესად შეეხება სამართლის ცადკეული დარგების დახასიათებას საღიკური სამართლის მიხედვით. იგი მიზნად ისახავს გაუადვილოს სტუდენტებს კრებულით სარგებლობა და მისცეს მათ საჭირო ცნობები ადრინდელი ფეოდალური სახელმწიფო წყობილებისა და სამართლის ინსტიტუტების შესახებ.

რამდენადაც კრებულში წარმოდგენილი მასალა ისტორიულ-იურიდიული ხასიათისაა, ვფიქრობთ, იგი დახმარებას გაუწევს აგრეთვე უნივერსიტეტის ისტორიის ფაკულტეტის სტუდენტებს და, საერთოდ, ადრინდელი შუა საუკუნეების ისტორიის შესწავლით დაინტერესებულ პირთ.

ი. ლოლიძე

1. შესავალი

ფეოდალური სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია სამ ძირითად პერიოდად იყოფა: ადრინდელი ფეოდალური სახელმწიფო და სამართალი (V—X საუკ.), ფეოდალური დაქუცმაცებულობის პერიოდის სახელმწიფო და სამართალი (XI—XV საუკ.), ფეოდალური სახელმწიფოსა და სამართლის დაშლის და კაპიტალისტური ურთიერთობის განვითარების პერიოდი (XVI—XVII საუკუნეები). სახელმწიფოს პოლიტიკური ფორმის მხრივ პირველ პერიოდს შეესაბამება ადრინდელი ფეოდალური მონარქია, მეორე პერიოდს — დაქსაქსული და წოდებრივ-წარმომადგენლობითი მონარქია, ხოლო მესამე პერიოდს — აბსოლუტური მონარქია.

როგორც ცნობილია, რომის მონათმფლობელური წყობილების კრიზისი დაიწყო ჯერ კიდევ ჩვენს წელთაღრიცხვამდე გვიანდელი რესპუბლიკის ხანაში. რესპუბლიკის უკანასკნელ პერიოდში თითქმის მთელი იტალიის ტერიტორია დაფარული იყო უზარმაზარი მამულებით (ლათიფუნდიებით), ხოლო მონათა შრომაზე დაფუძნებული ლათიფუნდიების მეურნეობა შემოსავალს არ იძლეოდა.

რომის მონათმფლობელურ საზოგადოებაში, იმპერიის პერიოდში, ჩამოყალიბდა ახალი ფეოდალური ურთიერთობა კოლონატის სახით. ახასიათებს რა კოლონების სოციალურ და უფლებრივ მდგომარეობას, ენგელსი მიუთითებს, რომ „ისინი განსაზღვრულ წლიურ გადასახადს იხდიდნენ, მიწაზე იყენენ მიმაგრებულნი და მათი მიწის ნაკვეთთან ერთად ყიდვა-გაყიდვის საგანს შეადგენდნენ; მართალია ისინი მონები არ იყვნენ, მაგრამ არც თავისუფლად ითვლებოდნენ: მათ არ შეეძლოთ თავისუფალ მოქალაქეს შეუღლებოდნენ, მათი ურთიერთ შორის დაქორწინება ითვლებოდა არა სრულუფლებიან დაქორწინებად, არამედ უბრალო თანაცხოვრებად (contubernium). ისინი საშუალო საუკუნეების ყმების წინამორბედები იყვნენ“¹.

რომის მონათმფლობელური საზოგადოების კრიზისის შედეგად ახალი წელთაღრიცხვის პირველ საუკუნეში არისტოკრატიული

¹ ფ. ენგელსი, ოჯახის, კერძო საკუთრების და სახელმწიფოს წარმოშობა, 1938 წ., გვ. 151—152.

რესპუბლიკის წყობილება რომში უკვე დასრულდა და წარმოიშვა მონათმფლობელური მონარქია პრინციპატის სახელწოდებით. ფაქტიურად ეს იყო მონარქია რესპუბლიკის ფორმით შენიღბული. პრინციპატის საიმპერატორო ხელისუფლების გვერდით ფორმალურად შენარჩუნებული იყო და მოქმედებდა რომის რესპუბლიკური წყობილების ორგანოები — სენატი და სახალხო კრებები. მაგრამ სულ მალე საიმპერატორო ხელისუფლების მიერ განადგურებულ იქნა სენატორთა წოდება, ხოლო ძველმა რომაულმა კომიციებმა საბოლოოდ დაკარგეს თავისი ძალა და მნიშვნელობა. ახალი წელთაღრიცხვით III საუკუნეში რომში ჩამოყალიბდა მონარქიული წყობილება, რომელიც წარმოადგენდა რომის მონათმფლობელური სახელმწიფოს უკანასკნელ ფორმას. მონათმფლობელური სახელმწიფო დაეცა მონების რევოლუციის შედეგად. რომის იმპერიას ძირი გამოუთხარა მონების ხანგრძლივმა აჯანყებებმა, რომელთაგან ყველაზე უფრო ცნობილია სპარტაკის აჯანყება.

„ლექციაში სახელმწიფოს შესახებ“ ლენინი აღნიშნავს, რომ სპარტაკის აჯანყება იმდენად ფართო მასშტაბისა და ძალისა იყო, რომ საუკუნეების განმავლობაში შიშის ზარს სცემდა მთელი რომის იმპერიასო. რომის მონათმფლობელური საზოგადოების დაცემა განაპირობა იმ მწვავე სოციალურმა ბრძოლამ, რომელიც წარმოებდა მონათმფლობელური საზოგადოების ორ ძირითად კლასს — მონებსა და მონათმფლობელებს — შორის. რომის მონათმფლობელური წყობილება დაღუპა მონობამ, რომელიც სამარცხვინოდ ხდიდა თავისუფალი მოქალაქის შრომას. „მონობა სარგებლობას აღარ იძლეოდა, ამიტომ მოისპო იგი; მაგრამ მომაკედავმა მონობამ თავისი გესლიანი ისარი დასტოვა, ეს იყო აზრი, რომ თავისუფალი ადამიანი ზიზღით უნდა ეპყრობოდეს მწარმოებელ შრომასო. აქ რომის მსოფლიო გამოუვალ ჩიხში მოექცა: მონობა ეკონომიურად შეუძლებელი გახდა, თავისუფალი ადამიანების შრომა ზნეობრივად უარყოფილი იყო. პირველს ამიერიდან აღარ შეეძლო საზოგადოებრივი წარმოების ძირითადი ფორმა დარჩენილიყო. მეორეს ჯერ არ შეეძლო ასეთი ფორმა გამხდარიყო. აქ მხოლოდ ყოველმხრივ რევოლუციას შეეძლო საქმის შევლა“¹

თავის კლასიკურ შრომაში „დიალექტიკური და ისტორიული მატერიალიზმის“ შესახებ ამხანაგი სტალინი გვასწავლის, რომ

¹ ფრ. ენგელსი, ოჯახის, კერძო საკუთრების და სახელმწიფოს წარმოშობა, 1938 წ., გვ. 152.

„ახალი საწარმოო ძალები მოითხოვენ, რათა მუშაკს ჰქონდეს რაიმე ინიციატივა წარმოებაში და შრომისადმი მიდრეკილება, შრომით დაინტერესება. ამიტომ ფეოდალი სტოვებს მონას, როგორც შრომით არა დაინტერესებულ და უინიციატივო მუშაკს და ამჯობინებს საქმე იქონიოს ყმასთან, რომელსაც გააჩნია თავისი მეურნეობა თავისი წარმოების იარაღები და რომელსაც აქვს ერთგვარი დაინტერესება შრომით, რაც აუცილებლად საჭიროა იმისათვის, რომ მან დაამუშაოს მიწა და ფეოდალს ნატურით აძლიოს გადასახადი თავისი მოსავლიდან“¹.

ფეოდალური წყობილების დროს, გვასწავლის ამხანაგი სტალინი, წარმოების ურთიერთობათა საფუძველს შეადგენს ფეოდალის საკუთრება წარმოების საშუალებებზე და არასრული საკუთრება წარმოების მუშაკზე, — ყმაზე, რომლის მოკვლა ფეოდალს უკვე არ შეუძლია, მაგრამ მისი გაყიდვა და ყიდვა მას შეუძლია. ფეოდალიზმის დროს მსხვილ ფეოდალურ საკუთრებასთან ერთად არსებობს პირად შრომაზე დამყარებული გლეხისა და ხელოსნის ერთპიროვნული საკუთრება წარმოების იარაღებზე და თავის კერძო მეურნეობაზე. არასრული საკუთრება წარმოების მუშაკზე ფეოდალიზმის დროს იმაში გამოიხატება, რომ ყმას აქვს ერთგვარი პირადი და ქონებრივი უფლებები, რომლითაც იგი განსხვავდება მონისაგან. თუ მონათმფლობელური წყობილების დროს მონათმფლობელი ახორციელებდა მონაზე აშკარა გარეეკონომიურ იძულებას, ფეოდალიზმის დროს ჩვენ ვხედავთ ეკონომიური და გარეეკონომიური იძულების შეერთებას. თავისი სიმკაცრისა და ექსპლოატაციის სიძლიერის მიხედვით ფეოდალური წყობილება თითქმის არაფრით არ განსხვავდებოდა მონათმფლობელური საზოგადოებისაგან.

შრომაში „კაპიტალიზმის განვითარება რუსეთში“ ლენინმა მოგვცა ფეოდალიზმის დამახასიათებელი ნიშნების ამომწურავი დახასიათება. ფეოდალიზმის არსებობისათვის ლენინი აუცილებლად სთვლის შემდეგ პირობებს:

„პირველად — ნატურალური მეურნეობის ბატონობას. ბატონყმური მამული წარმოადგენდა თავისთავზე დაყრდნობილ კარჩაკეტილ ერთეულს, რომელსაც ძალიან სუსტი კავშირი ჰქონდა დანარჩენ მსოფლიოსთან... მეორედ — ასეთი მეურნეობისათვის საჭიროა, რომ პირდაპირ მწარმოებელს მიცემული ჰქონდეს წარ-

¹ საკ. კ პ (ბ) ისტორიის მოკლე კურსი, გვ. 152.

მოების საშუალებანი საზოგადოდ და მიწა კერძოდ... მესამედ — მეურნეობის ამ სისტემის პირობაა გლეხის პირადი დამოკიდებულება მეზატონესაგან. მეზატონეს რომ არ ჰქონდეს პირდაპირი ძალაუფლება გლეხის პიროვნების მიმართ, მას არ შეეძლებოდა ემუშავებია მის სასარგებლოდ ადამიანი, რომელსაც აქვს ნაღელით მიღებული მიწა და აწარმოებს საკუთარ მეურნეობას. საჭიროა, მაშასადამე, „გარეშე-ეკონომიური იძულება“, როგორც ამბობს მარქსი, როცა ის ახასიათებს ამ სამეურნეო რეჟიმს... ამ იძულების ფორმა და ხარისხი შესაძლებელია სულ სხვადასხვანაირი იყოს, დაწყებული ბატონყმურ მდგომარეობიდან და გათავებული გლეხის წოდებრივ არასრულუფლებიანობით. ბოლოს, მეოთხედ, როგორც პირობა, ისე შედეგი აღწერილი მეურნეობის სისტემისა იყო ტექნიკის უკიდურესად დაბალი და რუტინული მდგომარეობა, რადგან მეურნეობის ხელმძღვანელობა წერილი გლეხობის ხელში იყო, რომელიც გაკირვებისაგან წელში წყდებოდა და პირადი დამოკიდებულებით და გონებრივი სიბნელით დაქვეითებული იყო“¹.

ფეოდალური სახელმწიფოს და სამართლის დამახასიათებელ ნიშანს წარმოადგენს საკუთრებისა და სახელმწიფო ძალაუფლების შეერთება. სახელმწიფო ძალაუფლება ფეოდალიზმის დროს განისაზღვრება მამულის ოდენობით. მეფე, ყველაზე დიდი მემამულე, ამავე დროს ითვლებოდა სახელმწიფოს მეთაურად. „საშუალო საუკუნეების ფეოდალურ სახელმწიფოში პოლიტიკური ხელისუფლების დანაწილება მიწის საკუთრების მიხედვით ხდებოდა“. ² მსხვილი ფეოდალები საკუთარ მამულში ახორციელებდნენ არა მარტო ადმინისტრაციულ, არამედ სასამართლო ხელისუფლებასაც. ფეოდალური საზოგადოების დამახასიათებელ ნიშანს წარმოადგენს საკუთრების იერარქიული წყობა და საზოგადოების ცალკეულ წოდებებად დაყოფა. ამ იერარქიის სათავეში იდგა მონარქი, როგორც პირველი მემამულე, რომელთანაც ვასალურ დამოკიდებულებაში იმყოფებოდნენ მსხვილი ფეოდალები, ხოლო თავის მხრივ ამ ფეოდალებს ყავდათ ვასალები, ვასალს კი — თავისი ვასალი. ფეოდალურ საზოგადოებაში გაბატონებული პრინციპი „ჩემი ვასალის ვასალი არ არის ჩემი ვასალი“ აღნიშნავდა იერარქიულ დამოკიდებულებას ფეოდალური კლასის შიგნით. ფეოდალური იერარქიის ამ დიდი სოციალური პირამიდის საფუ-

¹ ლენინი, თხზ., ტ. III, გვ. 170—171.

² ფ. ენგელსი, ოჯახის, კერძო საკუთრების და სახელმწიფოს წარმოშობა, გვ. 175.

ქველს ყმა გლეხობა წარმოადგენდა, რომელიც ამავე დროს, როგორც მარქსი აღნიშნავს, არ შედიოდა ფეოდალური იერარქიის სტრუქტურაში. მაშასადამე, ფეოდალური საზოგადოების იერარქიული სტრუქტურა საკუთრების იერარქიულ სტრუქტურაში გამოიხატებოდა. ფეოდალური საკუთრება, რომის მონათმფლობელური საკუთრებისაგან განსხვავებით, არ წარმოადგენდა ერთ მთლიან საკუთრებას, იგი დანაწილებული იყო სხვადასხვა სოციალურ ჯგუფებს შორის, რომლებიც განსხვავებული სოციალური და უფლებრივი მდგომარეობით ხასიათდებიან. საკუთრების უფლების ასეთი დანაწევრების შედეგად მიწის ნაკვეთზე ვრცელდება ორი სახის სანივთო უფლება (*dominium directum* და *dominium utile*). პირველი უფლება ეკუთვნოდა მიწის მესაკუთრეს, რომელიც უშუალოდ არ ფლობდა მიწას, ხოლო მეორე მიწის მფლობელს, რომელიც არ იყო მესაკუთრე და ვალდებული იყო მიწის მესაკუთრისათვის ხელშეკრულების წიხედვით გაეწია სხვადასხვა ხასიათის სამსახური და ბეგარა, უკეთუ ამ პირობას არ შეასრულებდა, კარგავდა მფლობელობის უფლებას. მაშასადამე, ფეოდალური საკუთრება იყო არასრული, პირობითი საკუთრება. დაკავშირებული განსაზღვრული სამსახურის შესრულებასთან¹.

ფეოდალური საზოგადოების მთელი ისტორია წარმოადგენს ორი ძირითადი კლასის — ფეოდალებისა და ყმა გლეხების — ბრძოლის ისტორიას.

რომის მონათმფლობელური სახელმწიფოს დამსხვრევის დაჩქარებას, გარდა შინაგანი კრიზისისა და სოციალური ბრძოლისა, ხელი შეუწყო, როგორც ენგელსი აღნიშნავს, გერმანელი ბარბაროსი ტომების ბრძოლამ რომის იმპერიის წინააღმდეგ, რომელიც სამას წელიწადს გრძელდებოდა და რასაც შედეგად მოჰყვა V საუკუნის დასასრულს (476 წ.) რომის მონათმფლობელური მონარქიის დაცემა. „მეხუთე საუკუნის დასასრულს არაქათვანოლეული, სისხლდაცლილი და უმწეო რომის იმპერია სრულიად კარებგაღებული იყო გერმანელებისათვის“². რომის მონათმფლობელური იმპერიის ნანგრევებზე წარმოიშვა ახალი ეგრეთ წოდებული „ბარბაროსული“ სახელმწიფოები, რომლებიც წარმოადგენდნენ ჩამოყალიბე-

¹ Введение в историю государства и права. ч. II, 1947 г., стр. 15.

² ე. ენგელსი, ოჯახი, კერძო საკუთრების და სახელმწიფოს წარმოშობა, 1938 წ., გვ. 149.

ბის სტადიაში მყოფ ფეოდალურ სახელმწიფოებს და რომელთა სოციალური და საზოგადოებრივი წყობილება შედგებოდა როგორც პირველყოფილი თემური, ისე მონათმფლობელური და ფეოდალური წყობისგან.

ადრინდელი ფეოდალური სახელმწიფოს დამახასიათებელ ნიშანს წარმოადგენს ის, რომ იგი არის სახელმწიფოს გარდამავალი ფორმის სოციალური დასაყრდენია დავისუფალი მოთემე მოსახლეობა. ამასთან ერთად საზოგადოება შედგება მონებისა და მონათმფლობელთა ჯგუფებისაგან, ხოლო საზოგადოების აღმავალ, გაბატონებულ კლასს წარმოადგენს ფეოდალური კლასი. ამ ფორმის სახელმწიფოში შენარჩუნებულია პირველყოფილი, გვაროვნულ-ტომობრივი მმართველობისა და ადათობრივი სამართლის გადმონათმები. ადრინდელი ფეოდალური მონარქია შეზღუდული და სუსტი სამეფო ხელისუფლებით ხასიათდება.

ენგელსის ზითითებას იმის შესახებ, რომ „რომაელ კოლონებსა და ახალ ყმებს შუა თავისუფალი ფრანკი გლეხი იდგა“¹, გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ადრინდელი ფეოდალური სახელმწიფოს საზოგადოებრივი და პოლიტიკური წყობილების შესწავლის საქმეში. მართლაც, სალიკური სამართლის შესწავლა გვიჩვენებს, რომ მეროვინგების სახელმწიფოს (VI—VII საუკ.) სოციალურ დასაყრდენს თავისუფალი ფრანკი გლეხკაცობა წარმოადგენდა, რომელიც ჯერ კიდევ არ იყო ჩვეულებრივი ბატონყმურ დამოკიდებულებაში და თავისი უფლებრივი და ქონებრივი მდგომარეობით მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდა შუა საუკუნეების ყმა გლეხებისაგან.

წინამდებარე ნარკვევი სალიკური სამართლის შესახებ მიზნად ისახავს გადმოგვცეს ადრინდელი ფეოდალური სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია, კერძოდ სალიელ ფრანკთა სახელმწიფოებრივი და სამართლებრივი წყობილება მეროვინგების ეპოქაში (VI—VII საუკ.).

II. სალიკური სამართლის სისხემა

სალიკური სამართალი წარმოადგენს ადრინდელი ფეოდალური სამართლის ყველაზე უფრო მნიშვნელოვან და სრულყოფილ ძეგლს. მასში მოცემულია ძვირფასი ცნობები ადრინდელი შუა საუკუნეე-

¹ ფ. ენგელსი, ოჯახის, კერძო საკუთრების და სახელმწიფოს წარმოშობა, 1938 წ., გვ. 157.

ბის და კერძოდ ეგრეთ წოდებული „ბარბაროსული“ სახელმწიფოებისა და სამართლის ისტორიის შესასწავლად. მიუხედავად იმისა, რომ სალიკური სამართლის წიგნი არ წარმოადგენს სამართლის ცალკეული დარგებისა და ინსტიტუტების განსაზღვრული სისტემით დალაგებულ ძეგლს, ატარებს კაზუისტიკურ ხასიათს, იგი წარმოადგენს უმნიშვნელოვანეს წყაროს სალიელ ფრანკთა სოციალური და სახელმწიფო სამართლებრივი წყობილების გასაცნობად.

სალიელი ფრანკები საისტორიო წყაროებში მოხსენებული არიან ახალი წელთაღრიცხვით III საუკუნის ორმოციანი წლებიდან.

სალიკური სამართლის წარმოშობის დრო ზუსტად არ არის განსაზღვრული. ძეგლი შედგება გერმანელი ტომების ადათებისაგან, რომლებიც ჩამოყალიბდნენ კლასობრივი საზოგადოების წარმოშობამდე და მიიღეს საკანონმდებლო გაფორმება მხოლოდ ჰეროინგთა დინასტიის დაარსებისას.

ამჟამად დადგენილად უნდა ჩაითვალოს, რომ სალიკური სამართალი რედაქტირებული იყო ფრანკთა სახელმწიფოში V საუკუნის დასასრულსა ან VI საუკუნის დასაწყისში მეფე ხლოდვიგის დროს (481—511 წ.). სალიკური სამართალი რომ ხლოდვიგის დროს იყო შედგენილი, ამას ამტკიცებს ძეგლის ლათინური ტექსტი და ფულის ახალი მონეტა—1 ოქროს სოლიდი, რაც ვერცხლის 40 დენარს უდრის. თვითონ სამართლის ტექსტი გვიჩვენებს, რომ იგი შედგება უძველესი ადათებისაგან, რომლითაც სარგებლობდნენ გერმანელი ტომები ჯერ კიდევ გვაროვნული წყობილების დროს. ძეგლის მთელი რიგი ტიტულების შინაარსი მოწმობს, რომ მასში შევიდა, როგორც სამართლის შემადგენელი ნაწილი, მეროვინგების პერიოდში გამოცემული კაპიტულარები, რომლებიც განმარტავდნენ და ავსებდნენ სალიკური სამართლის ძირითად ტექსტს.

პროფ. გ. ნათაძის აზრით, „სალიკურ კანონში შედის რამდენიმე ეპოქის, ასე ვთქვათ, ნალექი. პირველი და უძველესი თავდება მეხუთე საუკუნით, ხოლო შემდეგ მას ემატება სხვადასხვა ჩუქურთმების მიერ გამოცემული კაპიტულარები, ფორმულები და სხვა“.

სალიკური სამართლის ძირითადი ტექსტი შედგება LXV ტიტულისაგან, რომელიც დაყოფილია ცალკეულ პარაგრაფებად და მუხლებად. უძველესი ტექსტის ანალიზი გვიჩვენებს, რომ სალიკური სამართლის წიგნში მოთავსებული ნორმები აღმოცენებული უნდა იყოს გერმანელი ტომების მიერ გალიის დაპყრობამდე.

¹ გ. ნათაძე, სალიკური კანონი (იბ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, VI, 1938, გვ. 90).

სალიკური სამართლის წარმოშობის შესახებ რომ ვმსჯელობთ, მხედველობაში უნდა იქნას მიღებული ძეგლის პირველი კოდიფიკაციის დრო და ჩვენამდე მოღწეული ტექსტის რედაქცია.

ცნობილია, რომ სალიკური სამართალი არ წარმოადგენს ერთ პთლიან სისტემაში მოყვანილ სამართლებრივ ძეგლს. ტექსტის სხვადასხვა ტიტულებისა და მუხლების შეჯერება გვიჩვენებს, რომ იგი შედგება სხვადასხვა და ხშირად შეუსაბამო საკანონმდებლო ნორმებისა და დებულებებისაგან, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ სალიკური სამართალი წარმოიშვა არა ერთბაშად, არამედ სალიელ¹ ფრანკთა სახელმწიფოს თანდათანობითი ჩამოყალიბების პროცესში.

სალიკური სამართლის პირვანდელ ტექსტს ჩვენამდე არ მოუღწევია. ეს ტექსტი, რომლითაც ჩვენ ამჟამად ვსარგებლობთ, წარმოადგენს მეორედ ტექსტს, რომელიც სათანადო ცვლილებებისა და დამატების სახით გადაწერილი იყო ძეგლის პირვანდელი ტექსტიდან. ძეგლის ძირითადი ტექსტიდან წარმოიშვა სალიკური სამართლის სხვადასხვა ხელნაწერი რედაქციები, რომელთა ერთმანეთთან შეჯერების შედეგად დადგინდა კანონის ტექსტი.

სალიკური სამართლის ტექსტში შეჭკონდათ ცვლილებები და დამატებები როგორც მეროვინგების, ისე კაროლინგების ეპოქაში (VI—VIII სს.). საბოლოოდ რედაქტირებული ტექსტი, რომლითაც ჩვენ ამჟამად ვსარგებლობთ, გამოიცა მეფე კარლოს დიდის დროს და აღიარებულ იქნა ოფიციალურ საერთო სავალდებულო ტექსტად. სალიკური სამართლის ტექსტს დამატების სახით თანდართული აქვს I და II პროლოგი და ეპილოგი.

პროლოგები აღნიშნავენ, რომ სალიკური სამართლის გამოცემა ნაკარნახევი იყო ძველ ადამთ-ჩვეულებათა საკანონმდებლო სისტემაში მოყვანის აუცილებლობით. ამ მიზნით — ნათქვამია პროლოგში — არჩეული იყო 4 პირი, რომლებმაც თავი მოიყარეს სამ სხდომაზე, გულდასმით განიხილეს დავათა ყველა საბაბი და თვითთული მათგანის გამო გამოიტანეს ცალკეული გადაწყვეტილება. ხოლო, როცა ფრანკთა სამეფოს დამაარსებელმა მეფე ხლოდვიგმა მიიღო კათოლიკური ნათლობა, რედაქცია გაუკეთეს სალიკური სამართლის ტექსტს და რაც „ძეგლებში უხერხული აღმოჩნდა, გასწორებულ იქნა მეტი სიცხადით სახელგატყმული მეფეების ხლოდვიგის, ხილდებერტისა და ხლოტარის მიერ“.

¹ სიტყვა „სალიელი“ წარმოდგება კელტური სიტყვიდან *salis* (ხლეა) „სალიელი“ ფრანკები, ე. ი. „ხლვისპირა“ მცხოვრები ფრანკები.

პროლოგში აღნიშნულია, რომ სალიკური სამართალი შედგენილ იქნა ფრანკთა ტომის მიერ რომაელთა ბატონობის უმძიმესი უღლის გადაგდების შემდეგ და ფრანკებმა აღადგინეს საკუთარი ეროვნული სამართალი, რომელიც დაფუძნებული იყო ძველ ადათ-ჩვეულებებზე. პროლოგი აღნიშნავს, რომ სალიკური სამართლის გამოცემის მიზანს წარმოადგენდა „აღეკვითათ, შინაური მშვიდობის შენარჩუნების მიზნით, დავის ყველა საძულველი საბაბი... რათა დანაშაულთა ხარისხის შესაფერისად მიღებული ყოფილიყო სასამართლო გადაწყვეტილებანი“.

უნდა აღინიშნოს, რომ პროლოგი მაინც არ იძლევა ცნობას იმ მიზეზების შესახებ, რომლებმაც განაპირობა სალიკური სამართლის კრებულის გამოცემა. ძეგლის შედგენის მიზეზს უდავოდ წარმოადგენდა ის გარემოება, რომ გერმანელი ტომები განვითარებისა და კულტურის სხვადასხვა საფეხურზე იდგნენ; ამიტომ გვაროვნული წყობილებიდან გადმოსულ ძველ ადათ-ჩვეულებათა შეფარდება და გამოყენება კლასობრივ საზოგადოებაში შეუძლებელი იყო მათი საკანონმდებლო სახით გაფორმების გარეშე. სამეფო ხელისუფლება დაინტერესებული იყო, რომ ახლად ჩამოყალიბებულ სახელმწიფოში სასამართლო წარმოების დროს ეხელმძღვანელათ ერთი იურიდიული კრებულით, რომელიც ნებადართული იქნებოდა ცენტრალური ხელისუფლების მიერ და რომლის დარღვევის შემთხვევაში მას შეეძლო პასუხი მოეთხოვა დამნაშავე პირებისათვის. მეორე მხრივ, ერთი მთლიანი სამართლის წიგნის გამოცემა ამაგრებდა თვით სამეფო ხელისუფლების მდგომარეობას და საშუალებას აძლევდა მას დაექვემდებარებინა ადგილობრივი ადმინისტრაციული და სასამართლო ხელისუფლება, გრაფების, ეპი-გრაფების, საცე-ბარონების, მოსამართლეებისა და სხვა სამოხელეო აპარატის სახით.

ძეგლის გამოცემის მთავარ მიზეზს წარმოადგენდა ის მწვავე სოციალური ბრძოლა, რომელიც არსებობდა ახლად წარმოშობილ მსახურეულ არისტოკრატიასა და მსხვილ მიწათმფლობელებსა, ერთი მხრივ, და თავისუფალ გლეხკაცობასა, ლიტებსა, გააზატებულებსა და მონებს შორის — მეორე მხრივ.

ცნობილია, რომ სალიკური სამართლის ეპოქაში ფრანკთა სამეფოს სოციალურ და სამხედრო დასაყრდენს თავისუფალი ფრანკი გლეხკაცობა წარმოადგენდა, რომელიც ლაშქარის სახით გამოყენებული იყო ფრანკთა მეფეების მიერ წარმოებულ მუდმივ ომებში, როგორც სამხედრო ძალა. ამიტომ ძეგლის გამოცემით ცენტრა-

ლურ ხელისუფლებას სურდა შეერბილებინა თავისუფალი ფრანკი გლეხელების გალატაკება, რათა არ შერყეულიყო სახელმწიფოს სამხედრო ძლიერება; მაგრამ, როგორც ცნობილია, ფეოდალური სახელმწიფოს დეცენტრალიზაციის ტენდენცია თანდათან ძლიერდებოდა, იზრდებოდა მსხვილ მაგნატთა რიცხვი და ფეოდალური ექსპლოატაციის გაძლიერებასთან ერთად გალატაკებული ფრანკი გლეხობა ვარდებოდა ყმა გლეხის მდგომარეობაში.

რაც შეეხება პირველ და მეორე ეპილოგს, მათში მოცემულია ცნობები სალიკური სამართლის ძირითადი ტექსტის შედგენის და მისი შემდგომი დამატებებისა და ცვლილებების შესახებ. აღნიშნულია, რომ ფრანკების პირველი მეფის მიერ დადგენილი იყო სასამართლო გადაწყვეტილების გამოტანისას მოსამართლეებს ეხელმძღვანელათ ტიტულებით I-დან LXII-მდე. შემდეგ აღნიშნულია, რომ მეფეებმა: ხილდებერტმა და ხლოტარმა შესაფერისად მიიჩნიეს შეეტანათ დამატებანი სალიკური სამართლის ძირითად ტექსტში LXIII ტიტულიდან LXXXIII-მდე და მიუთითეს, რომ ყოველივე ეს დაცული ყოფილიყო და ურყევად ეხელმძღვანელათ ამ ტიტულებით ისე, როგორც სალიკური სამართლის ძირითადი ტექსტით.

სალიკური სამართლის წინამდებარე ქართულ გამოცემას, პროფესორ ნ. გრაციანსკის რუსული გამოცემის მიხედვით, თან ერთვის „სალიკური კანონის შენაჯამი“, რომელიც შედგება 32 მუხლისაგან და მიუთითებს, რომ სალიკური სამართლის ცალკეული ნუსხები შეიცავენ ტიტულებისა და თავების მეტნაკლებობას, რომ ზოგიერთ ნუსხაში ადგილი აქვს ნაირსახეობას, რის გამოც „სალიკური კანონის შენაჯამი“ მიზნად ისახავს გამოკვლეულ იქნას, თუ როგორ განსხვავდებიან სალიკური კანონის კომპოზიციები, მათგან რომელია ყველაზე მცირე და რომელია ყველაზე დიდი.

„შენაჯამის“ მიხედვით, სალიკური სამართლის ტექსტში სულ არის 58 კომპოზიცია, ხოლო ნაირსახეობა—31. „შენაჯამი“ გვიადილეებს ძეგლით სარგებლობას დანაშაულისა და სასჯელის სისტემის შესწავლის დროს. თვითეთუ მუხლში ამა თუ იმ დანაშაულის ჩადენისათვის განსაზღვრულია კომპოზიციის ოდენობა დენარებისა და სოლიდების მიხედვით.

წინამდებარე ქართულ გამოცემას დამატების სახით თან ერთვის ნაწყვეტები — ფრიზების, ტიურინგების, ბურგუნდების, საქსონელების, ვესტგუთების, ბავარების, რიპუარების, ალამანებისა და

ფრანკ ხამავეების სამართლის კრებულებიდან, რომელთა ნორმების შედარება სალიკურ სამართალთან გვაძლევს ნათელ წარმოდგენას მათი სოციალური და სამართლებრივი ცხოვრების შესახებ.

საჭიროა აღინიშნოს, რომ გერმანელი ტომების, კერძოდ, ვესტგუთებისა და ბურგუნდების სამართალი წარმოიშვა გაცილებით უფრო ადრე, ვიდრე სალიელ ფრანკთა სამართალი, მაგრამ ვესტგუთებისა და ბურგუნდების სამართალს ემჩნევა რომის საპართლის ძლიერი გავლენა. რაც შეეხება სალიკურ სამართალს, მასზე რომის სამართლის გავლენა გამოიხატა მხოლოდ ლათინური ენისა და რომის მონეტის ერთეულის, ოქროს სოლიდის გამოყენების სახით.

სალიკური სამართალი, როგორც ადრინდელი ფეოდალური სამართლის კრებული, არ წარმოადგენს ერთ გარკვეულ მწყობრ სისტემაში მოყვანილ სამართლის ძეგლს. მასში ჩვენ ვერ ვხედავთ სამართლის ცალკეული ინსტიტუტებისა და ნორმების დალაგებას სამართლის განსაზღვრული დარგების მიხედვით. ხშირად გადმოცემა მოკლებულია სიზუსტესა და სისრულეს. საწართლებრივი ნორმები გადმოცემულია კაზუსისტიკურად, ესე იგი ყოველი კონკრეტული შემთხვევის მიხედვით, სათანადო განზოგადების გარეშე. ძეგლის კაზუსისტიკური ხასიათი აიხსნება იმით, რომ იმ დროისათვის გერმანელი ტომები განვითარების დაბალ საფეხურზე იდგნენ, მათ არ ჰქონდათ სათანადო წარმოდგენა სამართლის ცალკეულ დარგებზე. ამიტომ ბუნებრივია, რომ ძეგლის ცალკეული ტიტულები და ნორმები ატარებენ პრიმიტიულ-კაზუსისტიკურ ხასიათს. ძეგლის ფრაგმენტარული ხასიათი, უსისტემობა და ხშირად ცალკეული ნორმების ერთიმეორისადმი შეუსაბამობა აიხსნება იმით, რომ ძეგლის იურიდიული წყარო სხვადასხვანაირი იყო. როგორც ცნობილია, სალიკურ სამართალში გამოხატულება პოვა ძველმა მრავალფეროვანმა ადამ-ჩვეულებებმა, სასამართლო გადაწყვეტილებებმა, მეფის განკარგულებებმა და სიგელებმა, რომლებიც ხშირად შინაარსობრივად არ შეესაბამებოდნენ ერთმანეთს.

სალიკურ სამართალში კანონდებლის მიერ არ არის ერთიმეორისაგან განსხვავებული, როგორც ეს მოსალოდნელიც იყო, სამოქალაქო და სისხლის სამართალი, სამოქალაქო და სისხლის სამართლის პროცესი, სასამართლო და ადმინისტრაციული ხელისუფლება. იმ დროს სასამართლო და ადმინისტრაციული ხელისუფლება, როგორც წესი, ერთი და იმავე პირის — გრაფის მიერ ხორციელდებოდა.

ბოდა. ძეგლის ცალკეულ ტიტულებში ხშირად ვხვდებით სისხლისა და სამოქალაქო სამართლის ნორმების ერთმანეთში არევას, ასევე -- მატერიალური და პროცესუალური სამართლის განურჩეველი, შერეული სახით გადმოცემას. მიუხედავად ამისა, მაინც შეიძლება სალიკურ სამართალში გადმოცემული ტიტულები და მუხლები დალაგებულ იქნას ერთგვარი სისტემის მიხედვით.

პირველ ყოვლისა უნდა აღინიშნოს, რომ სალიკური სამართალი უმთავრესად წარმოდგენს სისხლის სამართლის კრებულს. რაც შეეხება სამოქალაქო სამართალს. იგი გადმოცემულია მეტად მკრთალად და გაბნეულია ძეგლის სხვადასხვა ტიტულში. წამყვანი ადგილი სისხლის სამართალსა და საპროცესო სამართალს უჭირავს.

სალიკური სამართლის სისტემა დაახლოებით შეიძლება შემდეგნაირად წარმოვიდგინოთ:

I. სასამართლო და პროცესი — ტიტულები: I, XXVI, XXXVII, XL, XLIV, XLVI!—L, LIII, LVI—LVIII, LX.

II. დანაშაული და სასჯელი — ტიტულები: II—XXV, XXVII—XXXVI, XXXVIII—XXXIX, XL—XLIII, LIV—LV, LXI—LXV.

III. სამოქალაქო სამართლის ინსტიტუტები -- ტიტულები: XLV—XLVI, L—LII, LIX—LX.

ასეთია სალიკური სამართლის დაახლოებითი სისტემა. ძეგლის ასეთი სისტემით წარმოდგენა საკმაოდ პირობით ხასიათს ატარებს, რადგან, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ცალკეულ ტიტულებში ადგილი აქვს მატერიალური და საპროცესო სამართლის ნორმების ერთმანეთში არევას, რაკ შეუძლებელს ხდის ძეგლის სისტემა წარმოდგენილ იქნას უფრო ზუსტი და თანამიმდევრული დალაგებით.

III. მოსახლეობის მატერიალური კავშირების უზღუდველი მდგომარეობა

სალიკური სამართლის ეპოქაში საზოგადოება შედგებოდა სხვადასხვა სოციალური ჯგუფებისაგან. კანონი გვაძლევს საკმაოდ ცნობებს სალიელ ფრანკთა კლასობრივი შემადგენლობის შესახებ. ძეგლიდან ჩანს, რომ არსებობდნენ მონები, თავისუფალი გლეხები, მსახურეული არისტოკრატია, ნახევრად თავისუფალი ლიტები, გააზატებული და სხვები.

სალიკური სამართლის LVIII ტიტულში მკაფიოდ არის აღნიშნული, რომ საადგილმამულო თემი შედგება მეტისმეტად ღარიბი მცხოვრებლებისაგან (*qui pauperior est*), რომელთაც ხშირად არ შესწევთ უნარი გადაიხადონ კომპოზიცია მკვლელობისათვის. ამავე დროს თემი შედგება შეძლებულთაგან (*quicumque... plus habet*), რომლებსაც ადვილად შეუძლიათ გასწიონ ქონებრივი პასუხისმგებლობა. ამავე ტიტულის მიხედვით, უკეთუ არავინ იკისრებს შეძლებული ნათესავებიდან დამნაშავეს მაგიერ ვერგელის გადახდას, მაშინ დამნაშავემ „კომპოზიცია თავისი სიცოცხლით უნდა გადაიხადოს“.

კლასობრივი დიფერენციაცია წინააღმდეგობით გაძევირდა VI საუკუნის მეორე ნახევარში.

ჯერ კიდევ მეფე ხლოდვიგის დროს გამოცემული კაპიტულარი „ორ ვილას შუა მოკლული კაცის შესახებ“, რომელიც სალიკური სამართლის ძირითადი ტექსტის დამატებას წარმოადგენს, გაღარიბებულ სალიელ ფრანკს *minores* სახელწოდებით, ხოლო შეძლებულ მიწათმფლობელებს *meliores* ცნებით აღნიშნავს. მეფე ხლოტარ I-ის (ხლოდვიგის შვილი) დეკრეტში მოხსენებულია „შეძლებული ადამიანები, რომლებიც ფლობენ მიწას სხვადასხვა ადგილას“ (*potentes qui per diversa possident*), ხოლო ჰილპერიკის (ხლოდვიგის შვილისშვილი) დეკრეტში აღნიშნულია უსახლკარო, გაღატაკებული ადამიანები, რომლებიც დახეტიალობენ ტყეებში, არა აქვთ საცხოვრებელი ადგილი და არც ქონება კომპოზიციის გადასახდელად (*malus homo qui male in pago faciat et non habet ubi consistat nec res unde componat et per silvas vadit*).

1. მსახურეული არისტოკრატია. მსახურეული არისტოკრატია წარმოადგენდა ფრანკთა სახელმწიფოს ზედა ფენას, რომელიც დაწინაურდა ქონებრივად და უფლებრივად სამეფო კარზე სამსახურის გამო. მეფე მასთან დაახლოებულ პირებს, ანტრუსტიონებს (სამეფო რაზმის წევრებს, გრაფებს, საცეპაროვნებს) ასაჩუქრებდა მიწებით.

მსახურეული არისტოკრატია ექსპლოატაციას უწევდა არა მარტო მონებს, არამედ თავისუფალ ფრანკ გლეხობას. მათი მაღალი პრივილეგიური მდგომარეობის შესახებ ლაპარაკია სალიკური სამართლის LIV ტიტულში, სადაც აღნიშნულია, რომ უკეთუ ვინმე მოკლავს გრაფს ან საცეპარონს, გადახდება ჯარიმა 600 სოლიდის

ოდენობით. თავისუფალი ფრანკის სისხლი კი განსაზღვრული იყო 200 სოლიდის ოდენობით. ამრიგად, მეფის სამსახურში მყოფი პირის სისხლი სამჯერ უფრო მეტი ღირდა, ვიდრე რიგითი ფრანკისა.

2. მონები (SERVI). სალიკური სამართალი გვიჩვენებს, რომ მონებს ფრანკთა სახელმწიფოს კლასობრივ შემადგენლობაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეკირა. მონობის წყაროს წარმოადგენდა წვრილ მესაკუთრეთა გაღატაკება, რომლებიც ვალის გადაუხდელობის გამო სავალალო კაბალაში ვარდებოდნენ. ასევე დამნაშავე, თუ იგი სისხლის ფასს ვერ აანაზღაურებდა, გადადიოდა დაზარალებულის პირად განკარგულებაში, რომელსაც შეეძლო იგი მოეკლა, გაეყიდა, გაეჩუქებინა, ან გამოეყენებინა როგორც მონა. მონობის მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენდა ომის შედეგად დაპყრობილი ტყვეები. აგრეთვე მონათა რიცხვი იზრდებოდა იმის გამო, რომ მონური მდგომარეობა გადადიოდა მემკვიდრეობით თაობიდან თაობაზე.

სალიკურ სამართალში აღნიშნული მრავალი სხვადასხვა პროფესიის მქონე მონები (კარის მსახური, მჭედელი, ოჭრომჭედელი, მელორე, მევენახე, მეჯინიბე) იმაზე მიგვითითებენ, რომ მონური შრომა ფართოდ იყო გამოყენებული მეურნეობის სხვადასხვა დარგში. მონათა განსაზღვრული ჯგუფები წარმოადგენდა ეგრეთ წოდებულ შინამოსამსახურეულ მონებს, რომლებიც სამეფო კარის დიდკაცობასა და მსხვილ მიწათმფლობელებს ემსახურებოდნენ. მონათა მეორე ჯგუფი მიწათმოქმედებას მისდევდა, დასახლებული იყო მიწის ნაკვეთებზე და უხდიდა ლალას მის მებატონეს.

ფრანკთა პერიოდის მონები მათი პირადი და ქონებრივი მდგომარეობით ერთგვარად განსხვავდებოდნენ ანტიური (ბერძნული და რომაული) მონებისაგან. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, სალიკური სამართლის მიხედვით, მონის პიროვნება გათანაბრებული არის პირუტყვის მდგომარეობასთან. მონის მკვლელობის შემთხვევაში კანონი აწესებს იმავე ოდენობის ვერგელდს, რამდენსაც პირუტყვის მოკვლის ან გაყიდვისათვის. მონის ან პირუტყვის მოკვლისათვის კომპოზიცია განსაზღვრული იყო 35 სოლიდის ოდენობით. მონის არაადამიანური მდგომარეობა მკათიოდ ჩანს სალიკური სამართლის XII ტიტულიდან; ორი ღენარის ღირებული უმნიშვნელო ნივთის მოპარვის შემთხვევაში მონა ვალდებულია დააბრუნოს მოტაცებული, აანაზღაუროს ზარალი და გარდა ამისა მას სკამზე XVIII

ვაწოლილს 120-ჯერ დაარტყამენ მათრახს, ხოლო თუ მონა მოიპარავს 40 დენარის ღირებულ რამეს, დასაქურისებული იქნება, ან გადაიხდის 6 სოლიდს. ასეთ შემთხვევაში ქურდობის ჩამდენი მონის ბატონმა მოსარჩელეს უნდა აუნაზღაუროს მოპარულის ღირებულება და ზარალიც. აქედან ჩანს, რომ მონა არ არის დანაშაულის სუბიექტი, მას არა აქვს უფლებაუნარიანობა და მის მაგივრად მოპასუხედ გამოდის მისი ბატონი.

ქურდობისათვის გათვალისწინებული სხეულის დამაზიანებელი სასჯელები (გამათრახება, კასტრაცია და სხვ.), სალიკური საპართლის მიხედვით, უნდა შეეფარდოს მხოლოდ მონებს; რაც შეეხება თავისუფალ ფრანკს, იგი ვალდებულია გადაიხადოს ჯარიმა და აანაზღაუროს მოტაცებულის ღირებულება და ზარალი. თუ მონის მიერ ჩადენილი იქნება დანაშაული, რომლისთვისაც თავისუფალმა ადამიანმა უნდა გადაიხადოს ჯარიმა 15 სოლიდის ოდენობით, მონა უნდა გააწვიონ სკამზე და 120-ჯერ დაარტყან მათრახი. დანაშაულში მონის გამოტეხისათვის კანონი ითვალისწინებს „საპართლიან წამებას“. წამებისათვის მზად უნდა იყოს წკებლები, რომელთაგან თვითუფლის სისხო, სულ ცოტა, ნეკს უნდა უდრიდეს. თუ მონის ბატონმა ისურვა წამების გადადება, მაშინ მოსარჩელემ უნდა დაუნიშნოს შეიღს ღამის ვადა, რომლის განმავლობაში ბატონმა შებორკილი მონა უნდა მიჟუყვანოს საწამებლად. თუ ამ ვადის გასვლის შემდეგაც მონის ბატონი დააყოვნებს მონის გაცემას, მოსარჩელემ უნდა დაუნიშნოს მას ახალი ერთი კვირის ვადა, ე. ი. სულ 14 ღამე. უკეთუ ამის შემდეგაც ბატონი არ მოისურვებს გასცეს თავისი მონა საწამებლად, მაშინ ის კანონის მიხედვით თვითონ კისრულობს მთელ გადასახდელს, როგორც თავისუფალი ადამიანი, რომელმაც ჩაიდინა დანაშაული. თუ მონა არ განოტყდება, ხოლო მწამებელი მოისურვებს კიდევ აწამოს იგი, ასეთ შემთხვევაში მან მონის ბატონს უნდა მისცეს საწინდარი მონისათვის. ხოლო თუ ხანგრძლივი წამების შემდეგ მონა გამოტყდება, მაშინ მონის ჩვენება ბატონის წინააღმდეგ არ შეიძლება მხედველობაში იქნას მიღებული. ასეთ შემთხვევაში მწამებელმა თვითონ უნდა დაიტოვოს მონა, ხოლო მონის ბატონმა კი, რომელმაც მისთვის საწინდარი მიიღო, დაიტოვოს თავისი მონის ფასი საწინდრიდან. მაგრამ თუ მონა მანამდე გამოტყდება, ვიდრე მას 120-ჯერ დაარტყამენ, იგი დასაქურისებული უნდა იქნას, მონის

ბატონმა კი უნდა აუნაზღაუროს მოსარჩელეს მოტაცებულის ღირებულება.

თუ მონას ბრალი დაედება ისეთ დანაშაულში, რომლისთვისაც თავისუფალ ადამიანს შეიძლება მიესაჯოს 45 სოლიდის გადახდა და მონა წამების შედეგად გამოტყდება, იგი სიკვდილით ისჯება. უკეთუ მონა ან ლიტი (ნახევრად თავისუფალი პირი) მოკლავს თავისუფალ ადამიანს, დამნაშავე უნდა გადაეცეს მოკლულის ნათესავენს კომპოზიციის ნახევარი ოდენობის ანაზღაურების სახით, დამნაშავე მონის ბატონს კი ეკისრება აუნაზღაუროს დაზარალებულ მხარეს ვერგელდის მეორე ნახევარი. უკეთუ მონის მიერ მიყენებული ძალადობის შედეგად მოკვდება მონა-ქალი, მონა-დასაქურისებული უნდა იქნას, ხოლო ბატონმა უნდა აანაზღაუროს მონა-ქალის ღირებულება.

სალიკური სამართლის X ტიტულში მონა ყველგან მოხსენებულია პირუტყვთან და ნივთებთან ერთად. კანონში აღნიშნულია, რომ უკეთუ ვინმე მოკლავს, გაყიდის, ან გაააზატებს სხვის მონას, გადაიხდის 1400 დენარს, რაც შეადგენს 35 სოლიდს. მონის, ცხენის, ან შესაბამელი ცხოველის მოპარვისათვის კანონი აწესებს ჯარიმას 30 სოლიდის ოდენობით. ვერგელდის ოდენობა იზრდება იმ შემთხვევაში, თუ მონას აქვს რაიმე სპეციალობა, ასე, მაგალითად, მკედლის, დურგლის, მეჯინიბის ან მევენახის მოპარვის შემთხვევაში დამნაშავემ უნდა გადაიხადოს 85 სოლიდი.

3. ბააზატბულნი (LIBERTI) და ლიტბი. მონებთან შედარებით უფრო მაღალი მდგომარეობა ექირათ გააზატებულებსა და ნახევრად თავისუფალ ლიტებს.

სალიკური სამართლის მიხედვით მონების გააზატება ხდება მონის მესაკუთრის მიერ სიტყვიერი განცხადებით მეფის წინაშე დენარის საშუალებით. მაგრამ თუ რომელიმე თავისუფალი ადამიანი გაააზატებს სხვის ლიტს ან მონას, იგი ვალდებულია გადაიხადოს ლიტის და მონის ღირებულება და აანაზღაუროს ზარალი. ლიტის ვერგელდი განისაზღვრება 100 სოლიდის ოდენობით, ე. ი. თითქმის სამჯერ მეტი, ვიდრე მონისა. ლიტი სარგებლობს ზოგიერთი პირადი და ქონებრივი უფლებებით.

გააზატებულნი და ლიტები ერთნაირ უფლებრივ მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ, ამიტომ მათი ვერგელდიც, მათი კომპოზიციაც ერთნაირი იყო. გააზატებულ მონას არ ეძლეოდა სრული

XX

თავისუფლება, იგი დამოკიდებული იყო ბატონზე და იმყოფებოდა მის ნაწილობრივ განკარგულებაში. გააზატებული და ლიტი ვალდებული იყო ბატონის სასარგებლოდ გაეწია განსაზღვრული სამსახური და გადაეხადა მისთვის ღალა, მაგრამ მონებისაგან განსხვავებით ისინი არ წარმოადგენდნენ ბატონის საკუთრებას და უფლებრივად იმყოფებოდნენ საშუალო მდგომარეობაში მონასა და თავისუფალს შორის. გააზატებულებისა და ლიტების მეორე ჯგუფი სამეფო კარზე სამსახურით დაწინაურდა და წარჩინება მიიღო.

„ფრანკებს შორის მეფის მონები და განთავისუფლებულნი ჯერ სასახლეში, ხოლო შემდეგ სახელმწიფოში დიდ როლს ასრულებდნენ; ახალი თავადაზნაურობა უმეტეს ნაწილად მათგან წარმოსდგება“¹.

4. **თავისუფალი გლეხობა.** ფრანკთა სახელმწიფოს სოციალურ დასაყრდენს სალიკური სამართლის ეპოქაში წარმოადგენდა თავისუფალი გლეხობა, რომელიც თავისი უფლებრივი მდგომარეობით რომაელ კოლონსა და შუა საუკუნის კმას შუა იდგა. სალიკური სამართალი გვაძლევს ცნობებს იმის შესახებ, რომ თავისუფალი ფრანკი გლეხი ცხოვრობდა საადგილმამულო თემებად (მარკებად) და ეწეოდა წვრილ მეურნეობას.

თავისუფალი გლეხობის ძირითადი მასა წარმოადგენდა ამავე დროს სამხედრო ძალასაც, რომელიც მონაწილეობას იღებდა ბრძოლებში. ენგელსი მიუთითებს, რომ თავისუფალი მიწათმფლობელი გლეხობა, რომელიც ფრანკი ხალხის უმრავლესობას წარმოადგენდა, თავდაპირველად მთელ ჯარს, ხოლო საფრანგეთის დაპყრობის შემდეგ ჯარის მთავარ ძალას შეადგენდა, IX საუკუნის დასაწყისში ისე გალატაკებული იყო, რომ ხუთში ერთი კაცის გამოყვანა ძლივს შეეძლებოდა. გლეხობის გალატაკებას ხელი შეუწყო ფრანკთა მეფეების მიერ წარმოებულმა დაპყრობითმა ომებმა, რასაც თან ახლდა მძიმე სამხედრო ბეგარა. გარდა ამისა, გლეხობის გალატაკება დააჩქარა აგრეთვე სამეფო ხელისუფლების სისუსტემ და დიდებულითა ძალმომრეობამ, რომლებიც ცდილობდნენ სამკვიდროდ გადაექციათ თავიანთი ხელისუფლება. ყველა ზემოაღნიშნულ გარემოებათა გამო „თავისუფალი ფრანკი გლეხები

¹ ფ. ენგელსი, ოჯახის, კერძო საკუთრების და სახელმწიფოს წარმოშობა, გვ. 146.

თითქმის ისეთივე მდგომარეობაში ჩავარდნენ, როგორც მათი წინა-მორბედნი რომაელი კოლონები. ისინი გაპარტახებული იყვნენ. ომებითა და ძარცვა-გლეჯით და იძულებული იყვნენ ახლად გამოჩეკილ დიდებულებს ახ ეკლესიას შეფარებოდნენ იმიტომ, რომ სამეფო ხელისუფლება მეტად სუსტი იყო მათ დასაცავად¹.

IV. სახელმწიფო წყობილება

1. სამეფო ხელისუფლება. ფრანკთა სახელმწიფო წყობილება შედარებით სუსტი იყო. ახლად აღმოცენებული სახელმწიფო, რომელიც წარმოიშვა გვაროვნული წყობილების დაშლის შედეგად, ჯერ კიდევ არ ხასიათდებოდა განვითარებული ბიუროკრატიული აპარატით. ძველ გერმანიაში გვაროვნული წესწყობილება შეუმჩნევლად გადავიდა ტერიტორიულ წესწყობილებაში და შეინარჩუნა უნარი სახელმწიფოს შეგუებოდა; გვაროვნული წესწყობილების ორგანოები სახელმწიფო წესწყობილების ორგანოებად უნდა გადაქცეულიყო. რომის იმპერიის დაპყრობილი ტერიტორიის შენარჩუნება ხელისუფლების გაძლიერებას მოითხოვდა, დამპყრობელი ტომების მხედართმთავარი მალე მეფედ უნდა გამხდარიყო; დაჰკრა ჯამმა და ეს ცვლილებაც მოხდა, — ამბობს ენგელსი.

უბრალო მთავარსარდლიდან ნამდვილ მეფედ გადაქცეულმა ფრანკების მეფემ სალიელი ფრანკების მიერ დაპყრობილი რომის იმპერიის მდიდარი მიწები თავისი ამაღლის წევრებს გაუნაწილა. ასეთ პირობებში შეუძლებელი იყო ძველი გვაროვნული წესწყობილების საშუალებით მართვა-გამგეობა. ძველმა გვაროვნულმა საბჭომ დაკარგა თავისი მნიშვნელობა, მისი ადგილი მეფის საბჭომ დაიკირა, ხოლო ძველი სახალხო კრება დარჩა მოსაჩვენებლად, სულ მალე იგი წარჩინებულთა საკრებულოდ გადაიქცა.

მეროვინგების დინასტიას ფრანკთა სახელმწიფოში საფუძველი ჩაუყარა, როგორც უკვე აღნიშნული იყო, მეფე ხლრადიგმა. თვითონ ხლრადიგი ჯარის მხედართმთავრად არჩეული იყო რიპუარელი ფრანკების ლაშქრის მიერ სახალხო კრებაზე. მისი მეფობის დროს მუდმივმა დაპყრობითმა ომებმა წინა პლანზე წამოსწია ძველი მხედართმთავარი, რომელიც ახლა უკვე სახელმწიფოს აღიარებულ მეფედ ითვლებოდა და რომელსაც აღარ ჰყავდა მეტოქე

¹ ენგელსი, ოჯახის, კერძო საკუთრების და სახელმწიფოს წარმოშობა, 1938 წ., გვ. 156.

ფეოდალების ან წარჩინებული დიდკაცების მხრივ. მსახურეული არისტოკრატია და კარის დიდკაცობა უკვე მთლიანად დამოკიდებული იყვნენ მეფეზე. მეფე უკვე აღარ უწევს ანგარიშს ტრადიციით შემორჩენილ ძველ საგვარეულო კრებას და დაპყრობილ ტერიტორიებს უყურებს, როგორც საკუთარ მამულს:

მეფეს ეკუთვნოდა უმაღლესი ხელისუფლება სახელმწიფოში. იგი ახორციელებდა საკანონმდებლო ხელისუფლებას, გამოსცემდა ბრძანებულებებსა და განკარგულებებს, რომლებსაც კაპიტულარები ან ედიქტები ეწოდებოდა. მას ეკუთვნოდა უმაღლესი ადმინისტრაციული და სამხედრო ხელისუფლება. მეფე იყო უმაღლესი სასამართლო ინსტანცია, რომელიც მის მიერ დანიშნული მოხელეების მეშვეობით არჩედა სასამართლო საქმეებს, კრებდა გადასახადებს, ჯარივნებს და სხვ. სამეფო ხელისუფლების განმტკიცებას ხელს უწყობდა აგრეთვე ეკლესიაც.

მეროვინგების სამართლის ადრინდელ ძეგლებში, სალიკურსა და რიპუართა სამართალში, არაფერი არ არის ნათქვამი მეფეთა არჩევის შესახებ. არც სხვა ისტორიული წყაროები იძლევიან პირდაპირ მითითებას, თუ როგორი წესით ხდებოდა მეფეთა არჩევა.

ცხადია, ფრანკთა მეფის არჩევა არ ხდებოდა მთელი ხალხის მიერ, როგორც ამას ამტკიცებენ ბურჟუაზიული ისტორიკოსები. სამეფო ტახტი გადადიოდა პირდაპირ მემკვიდრეზე. ცნობილია, რომ ზლოდვიგის გარდაცვალების შემდეგ მისმა ოთხმა შვილმა გაიყო სახელმწიფო ერთმანეთს შორის. სამეფო ხელისუფლების მემკვიდრეობით გადაცემა ხდებოდა იმ წესით, როგორც ეს მითითებული არის სალიკური სამართლის ტიტულში მემკვიდრეობის შესახებ. მეფეს შეეძლო სიცოცხლეშივე გაეყო მისი სამეფოს მთელი მემკვიდრეობა და ანდერძის საშუალებით ან სხვა ფორმის განკარგულებით გადაეცა სამეფო ხელისუფლება არაპირდაპირი მემკვიდრისთვისაც. ასეთ პირობებში, ცხადია, სამეფო ხელისუფლება არ შეიძლებოდა დამოკიდებული ყოფილიყო ხალხისაგან, პირიქით, ისტორიული წყაროები მიუთითებენ, რომ ხშირად ფრანკთა მეფეები ასაბუთებდნენ სახელმწიფო ხელისუფლების ღვთაებრივ წარმოშობას.

ძველ გერმანელებს ჩვეულებად ჰქონდათ სპეციალური ადათის მიხედვით აერჩიათ მხედართმთავარი. ეს ადათი იმაში მდგომარეობდა, რომ რამდენიმე მხედარი ფარით აიყვანდნენ (*impositus scuto*) მხედართმთავარს მხრებზე და გაატარებდნენ მას. ამის შესახებ

არსებობს მითითება ტაციტის ისტორიულ შრომებში. ტაციტის მიერ აღწერილი ძველი გერმანელების საზოგადოებრივი წყობილება ბარბაროსობის საფეხურს შეეფერება. „მამასახლისები (principes) ნათლად განირჩევიან მხედართმთავრებისაგან (duces),... მამასახლისებს,... უმეტეს ნაწილად ერთი და იმავე ოჯახიდან ირჩევენ; მამის უფლებაზე გადასვლა, ისევე როგორც საბერძნეთსა და რომში, ხელს უწყობს არჩევნების გადაქცევას მემკვიდრეობად და კეთილშობილი ოჯახის წარმოშობას თვითეულ გვარში... მთავარსარდლებს ირჩევენ არა წარმოშობისა, არამედ ვარგისობის მიხედვით.“¹

გრიგოლ ტურელი აღნიშნავს, რომ ხლოდვიგიც ამ წესით გამოცხადებულ იქნა ფრანკთა მიფედ. მაგრამ ეს ცერემონია არ იყო აუცილებლად დაკავშირებული სამეფო ტახტზე ასვლის ფაქტთან.. ეს იყო საზეიმო ცერემონია, რომელიც ხდებოდა ლაშქრის წინაშე და გამოხატავდა ამა თუ იმ პირის მხედართმთავრად აღიარებას. ფრანკთა ისტორიიდან ცნობილია, რომ სამეფო ტახტის დაკავების საკითხს არა ხალხი, არამედ ყოვლის შემძლე მთავრობები წყვეტდნენ.

დაწვრილებითი აღწერა იმისა, თუ როგორ ხდებოდა ამ ადათის მიხედვით სამეფო ტახტზე ასვლა, არ არსებობს. ადათი, რომლის მიხედვითაც მხედართმთავარი ფარის საშუალებით მხრებზე უნდა აეყვანათ და გაეტარებინათ, ალბათ, ნიშნავდა მის მხოლოდ საჯაროდ აღიარებას და ქვეშევრდომების მხრივ ერთგულებისა და სანსახურისათვის მზადყოფნის გამოცხადებას. ადათი მოითხოვდა ქვეშევრდომებისგან ფიცის მიღებას ერთგულების შესახებ, რაც მეფის ან პროვინციებში მის მიერ წარგზავნილი პირის წინაშე ხდებოდა. ეს წესი დაკუთვნილი უნდა ყოფილიყო მაშინაც, როცა ესა თუ ის ძალით შემოერთებული ოლქი ან პროვინცია გადადიოდა ახალი მეფის განკარგულებაში. ფიცის მიღება სავალდებულო იყო მთელი მოსახლეობისათვის. მეფე აძლევდა მითითებას გრაფებს მოეწვიათ ოლქის მცხოვრები დანიშნულ წმინდა ადგილას და სამეფო ხელისუფლების წარმომადგენლის წინაშე, რომელიც უფლებამოსილი იყო სპეციალური რწმუნებულებით მიეღო ერთგულებისა და მორჩილების ფიცი.

¹ ფ. ენგელსი, ოჯახის, კერძო საკუთრების და სახელმწიფოს წარმოშობა, გვ. 145.

აღსანიშნავია, რომ ზემოთ მოყვანილი ძველი ადათი დაზნასია-თებელი იყო სხვა ხალხებისათვისაც. კერძოდ, ასეთი ადათის არსე-პობის შესახებ იძლევა მითითებას აგრეთვე ვესტგუთების სამარ-თალიც.

მეროვინგების ეპოქაში, როგორც ცნობილია, მეფეს არ ჰქონდა პუდმივი რეზიდენცია. იგი გადადიოდა ერთი მამულიდან მეორე მამულში, რაც ახლად ჩამოყალიბებული სამეფო ხელისუფლების სისუსტეს მოწმობდა.

2. სამეფო კარი (PALATIUM). სამეფო კარი, ანუ პალაციუმი წარმოადგენდა მეფის სათათბირო საბჭოს, რომელიც შედგებოდა მსახურეული არისტოკრატიისა და მსხვილი მემამულეების წარმო-მადგენლებისაგან. სამეფო საბჭო სათათბირო ორგანო იყო და მის გადაწყვეტილებებსა და რჩევას არ ჰქონდა სავალდებულო ძალა სამეფო ხელისუფლებისათვის. საბჭოს იწვევდნენ მნიშვნელოვანი პოლიტიკური საკითხების გადასაწყვეტად. მასში შედიოდნენ ეპის-კოპოსები, პერცოგები და სამეფო კარის უმაღლესი თანამდე-პობის პირები. მეფე ამ თანამდებობის პირებთან თათბირობდა ქვეყნის საქირბოროტო საკითხების შესახებ. ყველა ეს დიდკაცო-ბა, როგორც უკვე ზემოთ იყო აღნიშნული, ინიშნებოდა მეფის მიერ და მთლიანად დამოკიდებული იყო მისგან, ამიტომ ბუნებ-რივია, რომ დიდებულთა რჩევა-დარიგებას არ ჰქონდა სავალდე-ბულო ხასიათი მეფისათვის.

მეფესთან არსებობდა როგორც ფართო, ისე ვიწრო დარბაზი. დარბაზის შემადგენლობის განახლება დამოკიდებული იყო თვითონ მეფეზე, მას შეეძლო ერთ შემთხვევაში მოეწვია ერთი შემადგენ-ლობა ხოლო სხვა შემთხვევაში მეორე. ისტორიული წყაროები ამტკიცებენ, რომ საბჭოს სხდომებზე საკითხების გადაწყვეტა ხდე-ბოდა არა კენჭის ყრით, არამედ მეფის მოთხოვნით, მისი კარ-ნახით, მაგრამ კანონის გამოქვეყნებისას მეფე აცხადებდა, რომ კანონი შედგენილია დიდკაცობის რჩევითა და თანხმობით. ასე ხდებოდა, როცა მეფე ხელშეკრულებას სდებდა მეორე მეფესთან, სახელმწიფოს ყოფდა თავის შვილებს შორის, ან საზეიმოთ უწყა-ლობებდა ვინმეს მისი დომენიდან რომელიმე ვილას. ასეთ შემთ-ხვევაში აქტებზე ხელს აწერდნენ საბჭოს მთავარი წევრები. უმაღლესი მართლმსაჯულების განხორციელების დროსაც მეფე

იხსენებს წარჩინებულებსა და დიდკაცობას. ამით მეფე თითქო მეტ ავტორიტეტსა და ძალას აძლევს მის მიერ გამოტანილ განკარგულებებსა და განაჩენებს.

სამეფო კარის მოხელეები განაწილებულნი იყვნენ მათი თანამდებობისა და უფლების მიხედვით. სამეფო კარზე სამსახური ახალგაზრდობიდანვე იწყებოდა და გრძელდებოდა მთელი სიცოცხლის პერიოდში. სამსახური სხვადასხვა ფუნქციის შესრულებაში გამოიხატებოდა. იგი დაკავშირებული იყო ან სახელმწიფო ადმინისტრაციული ფუნქციების განხორციელებასთან ან მეფის პირად საწსახურთან.

მნიშვნელოვანი ადგილი სახელმწიფო აპარატში ეკირა რეფერენდარს, რომელიც იღვა სამეფო კანცელარიის სათავეში და ხელმძღვანელობდა კანცელარიის სპეციალურ მწერავთა ჯგუფს, რომელიც მეფის სახელით ამზადებდა კაპიტულარების, სიგელების, განკარგულებების, წერილებისა და აქტების ტექსტებს. ისინი თანამდებობების მიხედვით რამდენიმე თანრიგად იყოფოდნენ. რეფერენდარის ფუნქციას შეადგენდა სიგელების, კაპიტულარებისა და ედიქტების მეფისათვის ხელმოსაწერად წარდგენა. მასთან ინახებოდა ბეჭედი, რომლითაც იგი ამაგრებდა მეფის მიერ გაცემულ სიგელებს.

სამეფო კარზე დიდ როლს ასრულებდნენ სასახლის გრაფები, რომლებიც განაგებდნენ სასამართლო პროცედურის საქმესა და ზედამხედველობას უწევდნენ სასამართლო განაჩენების სისრულეში მოყვანას. სასახლის გრაფები განაგებდნენ საქმის წარმოებას. სამეფო ტრიბუნალში, იბარებდნენ მხარეებს სასამართლო სხდომაზე, იხილავდნენ დამამტკიცებელ საბუთებს და, ბოლოს, საქმის შედეგს მოახსენებდნენ მეფეს. გარდა ამისა გრაფი შეიძლებოდა დანიშნულიყო სხვადასხვა თანამდებობაზე საოლქო ადმინისტრაციის ფარგლებში.

ხაზინადარი, რომელსაც ებარა სამეფო კარზე ძვირფასი საგანძურის შენახვისა და დაცვის საქმე, მეტად საპასუხისმგებლო თანამდებობის პირად ითვლებოდა. ხაზინა შეიცავდა როგორც ძვირფასი ლითონების, ისე მოქრილი ფულის განძს, ძვირფას ნივთებსა და ნაწარმოებს, აგრეთვე შენობას, რომელშიაც ინახებოდა მეფის ბრძანებებისა და სიგელების ასლები და გადასახადების რეგისტრები.

შემდეგ მას მოსდევდნენ მეფის მეჯინებები, რომლებიც ლათინურ ტექსტში აღინიშნებოდნენ სახელწოდებით *Marescalci*. მათი უფროსი სარგებლობდა გრაფის წოდებით და ატარებდა კონსტაბლის (*Comes stabuli*) სახელწოდებას. მეჯინიბეთა უფროსი ხშირად სამხედრო ფუნქციასაც ასრულებდა და ხელმძღვანელობდა სამეფო რაზმის ნაწილებს.

დიდ როლს თამაშობდა სამეფო კარზე სენეშალი (*Seneschalcus*), რაც სიტყვა-სიტყვით ნიშნავს „უფროს მონას“. იგი განაგებდა მეფის ჯალაბობას და თვალყურს ადევნებდა წესრიგის დაცვას სასახლეში. მას ჰქონდა ადმინისტრაციული და დისციპლინური სასჯელის შეფარდების უფლება, იგი განაგებდა მეფის სასადილოს და ფაქტიურად იდგა სასახლის მმართველობის სათავეში. მას ევალებოდა მზრუნველობა გაეწია და ყურადღება მიექცია სამეფო კარის მსახურთათვის. სენეშალი უფრო მეფის კერძო სამსახურში მყოფი პირი იყო, მაგრამ მან ჩქარა მიიღო სამეფო კარზე დიდი გავლენა. იმ დროის ძეგლებში აღნიშნულია, რომ სენეშალი ხელს აწერდა მეფის სიგელებს და მისი სახელი ხშირად მოხსენებულია გრაფების გვერდით.

მნიშვნელოვანი როლი ჰქონდათ სამეფო კარზე ეგრეთ წოდებულ ანტრუსტიონებს, ანუ მეფის პირად მცველებს, მეფის პირადი ამალის წევრებს, რომლებიც შეადგენდნენ მეფის შეიარაღებულ რაზმს და ითვლებოდნენ სამეფო არმიის ბირთვად. მათ მეფესთან საერთო სლფრა ჰქონდათ. ისინი ხშირად სპეციალური სამხედრო დავალებებით იგზავნებოდნენ ადგილებზე. მეფის ერთი რეზიდენციიდან მეორეში გადასვლის დროს ანტრუსტიონები თან აცილებდნენ მას.

მეფის სასახლე წარმოადგენდა სასამართლო და ადმინისტრაციული ხელისუფლების ორგანოს. მძიმე ხასიათის სისხლის სამართლის საქმე, როგორც ცნობილია, საბოლოოდ სამეფო კარზე წყდებოდა. ამრიგად, სასახლე წარმოადგენდა სახელმწიფოს უმაღლეს საბჭოს. საბჭოს წევრები მეფის მრჩეველებად ითვლებოდნენ. სამეფო კარის დარბაზში ირჩეოდა მნიშვნელოვანი საკანონმდებლო და ადმინისტრაციული საკითხები, როგორიც იყო სხვადასხვა აქტისა და სიგელების გამოცემა; თანამდებობის პირთა დანიშვნა, ლაშქრის შეკრება, გადასახადების აკრეფა და სხვ. ადგილობრივი ადმინისტრაციის უმაღლესი თანამდებობის პირებს, გრაფებსა და ჰერცოგებს, როგორც სავალდებულო წესი, სამსახური უნდა გაეეღოთ.

სამეფო კარზე, რის შემდეგაც ისინი დაინიშნებოდნენ ადგილებზე, როგორც მეფის პირადი წარმომადგენლები.

3. მაიორდომი (MAIORDOMUS). მაიორდომი სიტყვა-სიტყვით ნიშნავს „სასახლის უფროსს“. მაიორდომს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ფრანკთა სახელმწიფოს სამოხელეო აპარატში. იგი იყო მეფის ადგილმამულების მთავარი მმართველი, რომელსაც ექვემდებარებოდნენ ყველა ადგილობრივი მმართველები და მოხელეები. ჩვეულებრივად სახელმწიფოში სამი მაიორდომი იყო.

როგორც ცნობილია, მეფე ხლოდიგის გარდაცვალების შემდეგ ფრანკთა სამეფო გაიყო სამ სამეფოდ — ნეისტრიად, ბურგუნდიად და ავსტრაზიად. თითო სამეფოში თითო მაიორდომი იყო. მაიორდომები განაგებდნენ ფინანსებისა და გადასახადების აკრეფას, ისინი გამოდიოდნენ მსხვილი მაგნატების ინტერესებისა და პრივილეგიების დამცველებად და ითვლებოდნენ ამავე დროს სამხედრო ხელისუფლების წარმომადგენლებადაც.

VI საუკ. მეორე ნახევრიდან ვიდრე VIII საუკუნემდე მაიორდომები იმდენად გაძლიერდნენ, რომ მეროვინგთა დინასტიის მეფეებმა პოლიტიკური ძალა და მნიშვნელობა დაკარგეს. თვით თანამდებობა მაიორდომებისა ითვლებოდა უძლიერეს თანამდებობად სახელმწიფოში. მაიორდომები წყვეტდნენ სამეფო ტახტზე ამა თუ იმ პიროვნების აყვანისა ან მისი ტახტიდან გადაგდების საკითხს.

ცნობილია, რომ ავსტრაზიის სამეფოს მაიორდომი ცდილობდა მეფედ გამოეცხადებია საკუთარი შვილი. იმავე პერიოდში ნეისტრიის მაიორდომმა ხელში ჩაიგდო გალიის სამეფოს ყველა მაიორდომის ფუნქცია. VII საუკ. 80-იან წლებში მთელი გაერთიანებული სამეფოს მაიორდომი გახდა პიპინი, რომელიც წამოაყენა ავსტრაზიის სამეფოს დიდკაცობამ ძველი მეროვინგების დინასტიის შესაცვლელად და საფუძველი ჩაუყარა ახალ დინასტიას, კაროლინგების დინასტიას.

VII საუკ. მაიორდომების ყოვლის შემძლებლობის შესახებ ლაპარაკობს მეფე კარლოს დიდის ბიოგრაფი და თანამედროვე ენგარდი, რომელიც აღნიშნავს, რომ სახელმწიფოს მთელი ძალა და სიძლიერე თავმოყრილი იყო სასახლის უფროსის — მაიორდომის, ხელში. მაიორდომები წარმართავდნენ სასახლის მთელ სამსახურს და ფაქტიურად იყვნენ სასახლის ბატონ-პატრონი. მთელი სასახლის ადმინისტრაცია იმყოფებოდა მაიორდომის განკარგულების

ქვეშ. როგორც სასახლის უფროსი, მას ეკუთვნოდა სასამართლო ხელისუფლება სამეფო კარის პერსონალის მიმართ. მაიორდომი იდგა სახელმწიფოს ყველა მსხვილი მემამულეების სათავეში. იგი იყო მთავარი მოსამართლე, მთავარი ხაზინადარი და მთავარი აღმინისტრატორი სასახლეში. ზოგჯერ მაიორდომი მხედართმთავრობის ფუნქციასაც ახორციელებდა. წყაროებში მითითებულია, რომ ყველა მიმართავდა მაიორდომს, ყველაფერი დამოკიდებული იყო მის მოწყალებაზე. ოლქების ყველა მმართველი ემორჩილებოდა მაიორდომს. მართალია, გრაფები და ჰერცოგები ოლქებში ინიშნებოდნენ მეფის მიერ, მაგრამ მათი შერჩევა დამოკიდებული იყო მაიორდომზე. საისტორიო წყაროები მიუთითებენ, რომ მაიორდომს შეეძლო სამსახურიდან მოეხსნა ჰერცოგები და გრაფები. მაიორდომზე დამოკიდებული იყო ყველა მაღალი აღმინისტრაციული თანამდებობის პირების დანიშვნა.

თავის კლასიკურ შრომაში „ფრანკების პერიოდი“ ენგელსი აღნიშნავს, რომ მეროვინგების ეპოქაში შექმნილმა მსხვილი მაგნატების კლასმა ხელი შეუწყო სამეფო ხელისუფლების დაცემას. მაგრამ არა იმიტომ, რომ ისინი დამორჩილებოდნენ მაიორდომებს; პირიქით, მთელი გალია, როგორც ამბობს ეინგარდი, იყო ამ ტირანების ხელში, რომლებიც ყველგან ცდილობდნენ გაბატონებას (*tiranos per totam Galliam dominatum sibi vindicantes*)¹.

თვით მაიორდომის დანიშვნა და განთავისუფლება დამოკიდებული იყო მხოლოდ მეფეზე. მაგრამ ხშირად მაიორდომები თვითონ განსაზღვრავდნენ მეფის არჩევასა და განთავისუფლებას. VIII საუკუნიდან, სამეფო ხელისუფლების განმტკიცებასთან დაკავშირებით, მაიორდომების ძალაუფლება შესუსტდა სამეფო ხელისუფლების სასარგებლოდ და კარლოს დიდის ძლიერი მონარქიის დროს თითქმის დაკარგა თავისი მნიშვნელობა.

4. მარტის მიწდორი (CAMPUS MARTIUS, MÄRZFELD). სალიკურ სამართალში არ არის პირდაპირი მითითება სახალხო კრების არსებობის შესახებ, მაგრამ სხვა ისტორიული წყაროებიდან ჩანს, რომ მეროვინგების ეპოქაში გადმონაშთის სახით არსებობდა ძველი ტომობრივი კრების ერთ-ერთი სახე, რომელსაც მარტის მიწდორი ეწოდებოდა.

სახელწოდება „მარტის მინდორი“ წარმოსდგება იქიდან, რომ კრება ეწყობოდა ყოველწლიურად. მინდორად, მარტის თვეში. „მარტის მინდორი“ წარმოადგენდა არა სამოქალაქო, საზოგადო შეკრებას, არამედ შეიარაღებული ლაშქრის კრებას, რომელიც მიზნად ისახავდა სამხედრო დათვალიერებას ლაშქრობისათვის მზადყოფნის შემოწმების მიზნით.

გრიგოლ ტურელი აგვიწერს ერთ-ერთ ასეთ შეკრებას, რომელიც ჩატარდა მეფე ხლოდვიგის დროს. მეფემ ბრძანება გასცა გამოცხადებულიყო მასთან „მარტის მინდორზე“ ლაშქარი სრული სამხედრო საქურვლითა და შეიარაღებით. დათვალიერების დროს ხლოდვიგი მიუახლოვდა ერთ-ერთ მხედარს და უთხრა მას: არავინ ასე ცუდ მდგომარეობაში არ ინახავს ჯაგის იარაღს, როგორც შენ; არც ისარი, არც მახვილი და არც ჩუგლუგი შენი არ გამოდგება ხმარებისათვის. შემდეგ ჩამოართვა ჩუგლუგი და დააგდო მიწაზე, ხოლო როცა მხედარი დაიხარა იარაღის ასაღებად, მეფემ მოუქნია თავისი ჩუგლუგი და თავი გაუხეთქა. შემდეგ კი დანარჩენებს სახლში უბრძანა წასვლა, შთააგონა რა ამით მისადმი ზიზიო — ამბობს გრიგოლ ტურელი.

აქედან ცხადია, რომ „მარტის მინდორი“ არ წარმოადგენდა სახალხო კრებას, რომელიც თითქოს დემოკრატიული წესით ირჩევდა მეფეებს, როგორც ამაზე მიუთითებენ ბურჟუაზიული ისტორიკოსები. „მარტის მინდორი“ იყო მხოლოდ ჯარის დათვალიერებისადმი მიძღვნილი შეკრება, რომელშიაც მონაწილეობას იღებდა ლაშქარი და არა მთელი ხალხი.

ფრანკთა მეფეები მნიშვნელოვან საკითხებს სწყვეტდნენ არა ასეთ სამხედრო დათვალიერების დროს მინდორ-ველად, არამედ სამეფო კარის დიდკაცობასთან და მსახურებთან ერთად. „მარტის მინდორი“ წარმოადგენდა გადმონაშთს პირველყოფილი საგვარეულო ტომობრივი კრებისა, რომელსაც მეროვინგთა დინასტიის პირველი მეფეები იყენებდნენ მხოლოდ ჯარის დასათვალიერებლად, მაგრამ ეს კრებები სულ მალე გამოვიდნენ ხმარებიდან და თანდათანობით გაქრნენ.

„ძველი სახალხო კრება“, — ამბობს ენგელსი, — დარჩა მოსაჩვენებლად, მაგრამ იგიც თანდათან ჯარის მეორეხარისხოვან მეთაურების და ახლად შექმნილი დიდებულების კრებად იქცა“¹.

¹ ფ. ენგელსი, ოჯახის, კერძო საკუთრების და სახელმწიფოს წარმოშობა, 1939 წ., გვ. 155.

VII საუკ. საისტორიო წყაროებში ჩვენ ვხვდებით მითითებას იმის შესახებ, რომ წარმოიშვა მსხვილი მაგნატების ახალი საკრებულო (Conventus generalis), რომელიც შედგებოდა ჰერცოგებისა, მეფის მოხელეებისა, დიდებულთა და უმაღლესი საეკლესიო თანამდებობის პირებისაგან. ეს იყო მსხვილი ფეოდალებისა და მაგნატების კრება, რომელსაც მეფე იწვევდა სახელმწიფოში მნიშვნელოვანი საკითხების გადასაწყვეტად. ამ კრებაზე მონაწილეობას იღებდნენ მაიორდომები—მეფის სასახლის მმართველები სასახლის გრაფი, პროვინციის ყველა ჰერცოგი და გრაფი.

კაროლინგების ეპოქაში ამ კრებებს „მაისის მინდორს“ უწოდებდნენ. მაგრამ „მარტის მინდორისაგან“ განსხვავებით მათი როლი და მნიშვნელობა სახელმწიფოში გაცილებით უფრო დიდი იყო. „მარტის მინდორი“ ჯარის საბრძოლო დათვალიერების ადგილი იყო, კაროლინგების „მაისის მინდორი“ კი მსხვილი მაგნატების ყრილობა, რომელიც სწყვეტდა საფინანსო, საგადასახადო, ლაშქრისა და სხვა საკითხებს. კრება იწვევოდა იმის მიხედვით, თუ როდის დაინახავდა მას მეფე საჭიროდ. კრების მუდმივი ადგილი არ იყო განსაზღვრული. ყრილობის კომპეტენციას შეადგენდა მაიორდომის კანდიდატების არჩევის საკითხი, აგრეთვე სამეფო ტახტზე ახლად ასული მეფის ცნობა და მის წინაშე ფიცის მიღება. როდესაც მეფე სამეფო ტახტს მემკვიდრეობით მის ეაფიშვილს გადასცემდა, ასეთი შემთხვევისათვის ის საჭიროდ სცნობდა მაგნატების საკრებულოს მოწვევას. მეფე ეკითხებოდა მსხვილ მაგნატებს, იღებდა მათგან მოწონებას და თვითონვე გამოჰქონდა გადაწყვეტილება. კრება იხილავდა აგრეთვე სამეფოს გაყოფის საკითხს შვილებს შორის. ამ შემთხვევაშიაც დიდებულებს ფიცი უნდა მიეღოთ, რომ ისინი დაემორჩილებიან მეფის მიერ შემოღებულ სამეფოს დაყოფას.

ზემოთქმული ნათლად გვიჩვენებს, რომ მეფე ასეთ კრებაზე საკითხს არ სვამდა განსახილველად, არამედ ცნობისათვის იწვევდა მათ და იღებდა მათგან მოწონებას. ასეთ კრებაზე მეფე დიდებულთა რჩევით ნიშნავდა ეპისკოპოსებს, ხელს აწერდა მნიშვნელოვან სიგელებსა და განკარგულებებს, იხილავდა მძიმე ხასიათის სისხლის სამართლის დანაშაულს, რომელიც მიმართული იყო სახელმწიფოს წინააღმდეგ. ქრონიკებში აღწერილია, რომ ასეთი კრება მიმდინარეობდა ფიცარნაგით ამაღლებულ ადგილზე, მეფეს გვერდით ედგა მაიორდომი. კრება მეფეს უძღვნიდა

ყოველწლიურ საჩუქრებს, შემდეგ მაიორდომი, რომელიც მიიღებდა სიტყვას მეფისაგან, გადასცემდა საკრებულოს მეფის განკარგულებას და აცნობებდა, თუ რა უნდა გაკეთდეს. მოსალოდნელია თუ არა ლახლოეს დროში ლაშქრობა და სხვ., რის შემდეგაც მეფე ან მაიორდომი კრებას დახურულად აცხადებდა.

ის გარემოება, რომ ასეთი კრების მოწვევა დამოკიდებული იყო მეფის ნება-სურვილზე და არ ატარებდა რეგულარულ ხასიათს, იმას მოწმობს, რომ მისი უფლებამოსილება მეტად შეზღუდული იყო. მნიშვნელოვანი საკითხები სამეფო კარზე წყდებოდა, რომელიც მხოლოდ შემდეგ ეცნობოდა კრებას.

ზემოაღნიშნულიდან ნათლად ჩანს, რომ მეროვინგების ეპოქის ფრანკთა სამეფოს ხელისუფლების უმაღლეს ორგანოებს მეფე და მისი სათათბირო ორგანო Palatium-ი წარმოადგენდნენ, რომლებიც მრავალრიცხოვან მოხელეთა საშუალებით ახორციელებდნენ ადგილობრივი მმართველობის ხელმძღვანელობას.

Y. ადგილობრივი მმართველობა

ფრანკთა სამეფო დაყოფილი იყო ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ ერთეულებად, რომლებსაც ოლქები (Civitates ან Pagi) ეწოდებოდა. Civitates, როგორც ადმინისტრაციული დაყოფა, არსებობდა ჯერ კიდევ რომის იმპერიის დროიდან და ნიშნავდა საქალაქო ტერიტორიულ ერთეულებს. უფრო გვიან ფრანკთა სამეფოში ორივე ეს სახელწოდება გამოხატავდა ერთი და იმავე ტერიტორიულ ერთეულის—ოლქის მნიშვნელობას. ამ ცნებებით აღინიშნებოდა როგორც საქალაქო, ისე სასოფლო ოლქები. ხშირად Pagus რომელიმე დიდი ტერიტორიული დაყოფის უფრო მცირე ადმინისტრაციულ ერთეულს ნიშნავდა. იგი წარმოადგენდა ოლქის ნაწილს, რომელსაც შეიძლება საადგილმამულო თემი ეწოდოს. კაროლინგების ეპოქის დასაწყისში წარმოიშვა ახალი ტერიტორიული დაყოფა, რომელსაც ასეული (Centena) ეწოდებოდა. როგორც სალიკური, ისე აგრეთვე სხვა გერმანელი ტომების სამართალი, არ იძლევიან პირდაპირ მითითებას ასეულის, როგორც ტერიტორიული დაყოფის შესახებ.

ჰერცოგები. ფრანკთა სამეფოში ადგილობრივი მმართველობის თანამდებობის პირებს შორის ყველაზე მაღალი პირები ჰერცოგები (duces) იყვნენ. როგორც ცნობილია, ჰერცოგს თავდაპირველად მხედართმთავრის თანამდებობა ეკავა. მაგრამ VI საუკუნიდან XXXII

ჰერცოგები უკვე ხდებიან მმართველებად პროვინციისა, რომელიც რამდენიმე საგრაფოსაგან შედგებოდა. ჰერცოგი ახორციელებდა მმართველობას პროვინციაში შემავალ რამდენიმე ოლქზე. ჰერცოგები სამეფო კარზეც მსახურობდნენ, მაგრამ მათი თანამდებობა არ იყო საერთო და მუდმივი თანამდებობა. ისინი ინიშნებოდნენ მეფის მიერ საჰერცოგოს მთავრად. მთელი რიგი საგრაფოები დამოუკიდებლად ახორციელებდნენ მმართველობას და უშუალოდ ემორჩილებოდნენ სამეფო ხელისუფლებას. ჰერცოგის თანამდებობა არ გამოხატავდა სახელმწიფოს განსაკუთრებულ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ დაყოფას. სახელმწიფოს ძირითადი ტერიტორიული ერთეული საგრაფო იყო; ჰერცოგი კი გრაფებთან შედარებით უფრო მაღალი თანამდებობის პირი იყო, რომელიც ახორციელებდა მმართველობასა და ზედამხედველობას რამდენიმე საგრაფოზე, უმთავრესად განაპირა, მოსაზღვრე საგრაფოებზე ან სამეფო დომენებზე. ჰერცოგებს ჰქონდათ ადმინისტრაციული, სასამართლო და სამხედრო ხელისუფლება.

ბრაჟები. ოლქების ადგილობრივი მმართველობის სათავეში იდგა გრაფი (Comes, Grafio). საგრაფო წარმოადგენდა ადგილობრივი ხელისუფლების ძირითად ორგანოს. გრაფი, როგორც ოლქის მმართველი, ითვლებოდა მეფის თანაშემწედ ადგილებზე. გრაფები სამეფო კარზეც იმყოფებოდნენ და ითვლებოდნენ სამეფო კარის მოხელეთა მაღალი თანამდებობის პირებად. ამის შესახებ ჩვენ მითითება გვაქვს სალიკურ სამართალში, სადაც ლაპარაკია იმ გრაფის მკვლელობაზე, რომელიც იმყოფებოდა მეფის სამსახურში.

გრაფი, როგორც წესი, სამსახურში ინიშნებოდა და მოიხსნებოდა მეფის განკარგულებით. გრაფებად ინიშნებოდნენ სამეფო კარზე ხანგრძლივ სამსახურში მყოფი პირები, რომლებიც ასრულებდნენ სხვადასხვა თანამდებობრივ მოვალეობას. რაიმე საერთო დადგენილი ვადა გრაფის უფლებამოსილების შესახებ არ არსებობდა. ჩვეულებრივად იგი ინიშნებოდა ერთი ან ორი წლით. მაგრამ VII—VIII საუკ. ფეოდალიზაციის პროცესის გაძლიერებისა და ბენეფიციური მფლობელის სამემკვიდრეო საკუთრებად გადაქცევისთან ერთად ადათის ძალით გრაფის თანამდებობაც მემკვიდრეობითი გახდა. მეფის მიერ გაცემულ განკარგულებაში გრაფის დანიშვნის შესახებ მითითებული იყო, რომ გრაფს ენიჭება უფლება განახორციელოს ადმინისტრაციული, სასამართლო და სამხედრო

ხელისუფლება ოლქის ფარგლებში. მეფის მიერ გამოცემულ ფორმულაში გრაფის დანიშვნის შესახებ აღნიშნული იყო, რომ გრაფის პირველ მოვალეობას წარმოადგენს დაიცვას და განამტკიცოს ოლქის მცხოვრებთა ერთგულება და მორჩილება მეფისადმი, განახორციელოს ძალაუფლება ოლქის მცხოვრებზე სამეფო კანონებისა და განკარგულებების მიხედვით, თვალყური ადევნოს ოლქში საზოგადოებრივი წესრიგისა და უშიშროების დაცვას, მკაცრად დასაჯოს სხვადასხვა დანაშაულის ჩამდენი პირები. გრაფი ვალდებული იყო ყოველკვირეულად საგრაფოს მამულებიდან მიღებული შემოსავალი შეეტანა სამეფო ხაზინაში, ე. ი. სხვა ფუნქციებთან ერთად იგი ახორციელებდა ფისკალურ-საგადასახადო ფუნქციებსაც.

ადმინისტრაციული ხელისუფლების გარდა გრაფი სასამართლო ხელისუფლებასაც ახორციელებდა. იგი თავმჯდომარეობდა სასამართლო სხდომებზე, გამოჰქონდა განაჩენი სასამართლო ჯარიმების, კონფისკაციებისა და სხვ. შესახებ, ზოგჯერ კი პირადად ხელმძღვანელობდა სასიკედილო განაჩენის აღსრულებას. მეფის განკარგულებით, საქიროებში შემთხვევაში, იგი კრებდა ლაშქარს ოლქის მცხოვრებლებისაგან და ხელმძღვანელობდა მათ ლაშქრობის დროს. გრაფი ვალდებული იყო პერიოდულად შემოეველო საგრაფოს ტერიტორია გადასახადების აკრეფის, სასამართლოს მოწყობის, ლაშქრის შეკრებისა და სხვ. გამო.

გრადი, მისი სამოხელეო აპარატის შესანახავად, ადგილებზე იღებდა შემოსავლის ნაწილს სამეფო დომენებიდან და აგრეთვე იღებდა თავის სასარგებლოდ მის ოლქში სასამართლო განაჩენით დაწესებული ჯარიმების ერთ მესამედს (fredus), რაც, თუ მხედველობაში მივიღებთ ჯარიმების მაღალ ტარიფებს, შეადგენდა შემოსავლის მნიშვნელოვან წყაროს. ასევე გრაფის სასარგებლოდ მიდიოდა სხვადასხვა ადგილობრივი გადასახადები. „...გრაფის თანამდებობა, რომელიც წინათ საპატიო წოდებად ითვლებოდა, გახდა ახლა მეტად შემოსავლიან ადგილად“ — მიუთითებს ენგელსი¹.

საგრაფოში შემავალი მამულების გარდა გრაფი ზოგჯერ სამეფო დომენზეც ახორციელებდა ხელმძღვანელობას „...მეროვინგების ეპოქაში — ამბობს ენგელსი — ჩვენ ხშირად ვხვდებით გრაფებსა და ჰერცოგებს მმართველთა როლში სამეფო ფისკის მიწებისა, რომელიც შედის მათ ოლქში“².

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. XVI, ч. I, стр. 407.

² იქვე.

გრაფის უშუალო თანაშემწეს ვიკარიუსი (Vicarius) წარმოადგენდა. ვიკარიუსის ფუნქცია მრავალფეროვანი იყო. იგი ითვლებოდა საოლქო სასამართლოს მსაჯულად და სისრულეში მოჰყავდა გამოტანილი განაჩენები. საისტორიო ფორმულებში აღნიშნულია, რომ სასამართლო საქმეების გარჩევაში ის ხშირად ცვლიდა გრაფს. ვიკარიუსი, როგორც გრაფის მოადგილე, პირადად გრაფის მიერ ინიშნებოდა.

ადგილობრივი სამოხელეო აპარატის თანამდებობის პირს წარმოადგენდა აგრეთვე მცირერიცხოვანი რაზმის მეთაური, რომელსაც ტრიბუნი (Tribunus) ეწოდებოდა. ეს იყო საპოლიციო ზელისუფლების წარმომადგენელი, რომელსაც ეკისრებოდა ზედამხედველობა და თვალყურის დევნება საპყრობილეებზე და აგრეთვე სასიკედილო განაჩენის სისრულეში მოყვანა.

გარდა აღნიშნული თანამდებობებისა, ადგილობრივი თანამდებობის პირს წარმოადგენდა ცენტენარიუსი (Centenarius), ანუ ასისტავი, რომელსაც ეკისრებოდა განსაზღვრული ტერიტორიის გამგებლობა. მის ძირითად მოვალეობას დამნაშავეთა დევნა და დაპატიმრება წარმოადგენდა.

ასისტავის ფუნქცია ზუსტად განსაზღვრული არ იყო, მას შეიძლებოდა აგრეთვე საგადასახადო-ფისკალური ფუნქციაც დაეკისრებოდა. უფრო გვიან კაროლინგების ეპოქაში ცენტენარიუსი არისტავის გამგებლობაში შემავალ მცირე ტერიტორიაზე ისეთივე უფლებამოსილებით აღკუთრებული პირი, როგორც გრაფი მის საგრაფოში.

სალიკური სამართლის იმ ტიტულის მიხედვით, სადაც ლაპარაკია reipus-ის შესახებ, ცენტენარიუსს ევალება სასამართლო სხდომის მოწვევა, რომელზედაც უნდა შესრულდეს ადათის მიხედვით დადგენილი საოჯახო სამართლის წესი კვრივ ქალზე დაქორწინების შესახებ. კანონში ცენტენარიუსთან ერთად მოხსენებული არის ტუნგინის თანამდებობა და ნათქვამია, რომ „ტუნგინმა ან ცენტენარიუსმა უნდა დანიშნოს სასამართლო სხდომა და ამ სხდომაზე უნდა ჰქონდეთ ფარი“. აქედან ცხადია, რომ ტუნგინს ეჭირა მოსამართლის თანამდებობა და იგი ახორციელებდა სასამართლო ფუნქციას.

მეროვინგებისა და კაროლინგების სამეფოში სხვა მოხელეთა შორის გვხვდებიან ისეთი პირები, რომლებიც წარგზავნილნი არიან პროვინციებში მდგომარეობის შესამოწმებლად და ზედამხედველო-

ბის გაწევის მიზნით. საისტორიო წყაროებში ისინი წარგზავნილ-
მივლინებულ (missi) პირებად იწოდებიან. ისინი აღქურავილნი-
იყვნენ სპეციალური უფლებამოსილებით და მათ ევალებოდათ რაიმე
განსაზღვრული ამოცანის შესრულება. ასე, მაგალითად, ისინი იგზავ-
ნებოდნენ აჯანყების ჩასაქრობად, ურჩი მემამულის დასათრგუნა-
ვად ან მეფისადმი ადგილობრივი მოსახლეობის მიერ ერთგულების
ფიცის მიღების მიზნით. ზოგჯერ მეფე აგზავნიდა მათ გრაფებზე
შემოსული საჩივრების შესამოწმებლად. ყველა ამ მოვალეობის
შესრულების დროს მეფის რწმუნებული (missi) ადგილზე სარ-
გებლობდა განუსაზღვრელი უფლებამოსილებით.

მეფის მიერ წარგზავნილი პირები (missi) ერთ და იმავე დროს
ითვლებოდნენ როგორც ცენტრალური, ისე ადგილობრივი ხელის-
უფლების წარმომადგენელ პირებად, მაგრამ რამდენადაც მათი
თანამდებობრივი ფუნქცია დაკავშირებული იყო ცალკე საგრაფოე-
ბის საქმიანობასთან, ამდენად ისინი ითვლებოდნენ მეფის მიერ
განსაკუთრებულ დავალებათა სისრულეში მომყვან პირებად ადგი-
ლებზე.

ცალკე უნდა აღინიშნოს სამეფო მამულების (დომენის) მმარ-
თველობის სათავეში მდგომი პირები, რომლებსაც დომესტიკები
(Domestici) ეწოდებოდა. ისინი სარგებლობდნენ იმავე უფლებე-
ბით, როგორითაც გრაფები ცალკეულ ოლქებში, ინიშნებოდნენ
მეფის მიერ და უშუალოდ ემორჩილებოდნენ მას. დომესტიკები
აგრეთვე სამეფო კარზედაც მსახურობდნენ. მათ მოვალეობას წარ-
მოადგენდა მზრუნველობა და ზედამხედველობის გაწევა სამეფო
მამულებზე, რომლებიც გაფანტული იყო სახელმწიფოს მთელ ტერი-
ტორიაზე, ისინი თვალყურს ადევნებდნენ სამეფო დომენებიდან მიღე-
ბული შემოსავლიანობისა და ხარჯების სწორ აღრიცხვას. ამ მნიშ-
ვნელოვანი ფუნქციების გამო დომესტიკები ითვლებოდნენ მეფის
უახლოეს პირებად. დომესტიკებს რომ მაღალი უფლებრივი მდგო-
მარეობა ექირათ, ეს იქიდან ჩანს, რომ საისტორიო წყაროებში
ისინი მოხსენებული არიან გრაფებისა და სასახლის სხვა მაღალი თა-
ნამდებობის პირებთან ერთად. სანამ ესა თუ ის პირი დომესტიკის
თანამდებობას მიიღებდა, მას უნდა გაეეღო მრავალსაფეხურიანი
სამსახური. დომესტიკები ამავე დროს ითვლებოდნენ მეფის საბ-
ქოსა და მეფის სასამართლოს წევრებად.

ამრიგად, ადგილობრივი მმართველობის სათავეში იდგა მეფის
მიერ დანიშნული ჰერცოგი ან გრაფი, რომელიც ნიშნავდა მის

• უშუალო მოადგილეებს, ვიკარიებს, ცენტნარიუსებსა და სხვა თანამდებობის პირებს, რომელთა საშუალებით ახორციელებდა მმართველობას ადგილებზე.

რაც შეეხება დომესტიკებსა და მეფის მიერ წარგზავნილ პირებს, ისინი დამოუკიდებელი იყვნენ ადგილობრივი ხელისუფლებისაგან და ემორჩილებოდნენ უშუალოდ მეფეს.

ეკლესია. ფრანკთა სამეფოში დიდი პრივილეგიები ჰქონდა ეკლესიას. მიხი გაელენის ზრდას ხელს უწყობდა ახლად მიღებული ქრისტიანობა, როგორც გაბატონებული სარწმუნოება, რომელიც სარგებლობდა სამეფო ხელისუფლების დიდი მხარდაჭერით. ეკლესია მატერიალურადაც და უფლებრივადაც დამოუკიდებლობით სარგებლობდა. მას ჰქონდა სპეციალური ევრეთ წოდებული საეპისკოპოსო ოლქები (diocesi), რომლის სათავეში იდგა ეპისკოპოსი; იგი სარგებლობდა გრაფებისა და ჰერცოგების თანაბარი უფლებებით.

ეპისკოპოსის ძალაუფლება ვრცელდებოდა, როგორც საეკლესიო, ისე საერო ადამიანებზე. ეკლესიის დამოუკიდებლობა და პრივილეგიური უფლებები დაცული იყო მეფის მიერ გრაფებისა და სხვა თანამდებობის პირების ხელყოფისაგან. როდესაც მეფე ამა თუ იმ საეპისკოპოსო ოლქს პრივილეგიურ უფლებებს ანიჭებდა, იგი საიმუნიტეტო სიგელში სპეციალურად მიუთითებდა, რომ გრაფებს უფლება არა აქვთ და ეკრძალებათ შევიდნენ საეკლესიო მფლობელობის ფარგლებში, არ შეუძლიათ გაარჩიონ იქ სასამართლოს საქმეები, აკრიფონ სასამართლო ჯარიმები ან გადასახადები, ან მოახდინონ სხვა რაიმე სახის რეკვიზიციები; ეკრძალებათ მიმართონ რაიმე იძულებით ზომებს ან შეეცადონ საეპისკოპოსო ოლქის ტერიტორიაზე ლაშქრის შეკრებას. ამრიგად, ეკლესია პრივილეგიური მდგომარეობით სარგებლობდა.

როგორც უკვე აღნიშნული იყო, მეფის სასარგებლოდ მიდიოდა არაპირდაპირი გადასახადები და სასამართლო ჯარიმები, რომელთა ერთი მესამედი განკუთვნილი იყო სამეფო ხაზინისათვის. მაგრამ სამეფო ხაზინის შემოსავლის მთავარ წყაროს მაინც სამეფო მამულები წარმოადგენდა, საიდანაც იკრიფებოდა უპირატესად ნატურალური სახის გადასახადები, ძვირფასი განძეულობანი კი ინახებოდა მეფის სასახლეში.

ზემოთ აღნიშნული იყო, რომ VI საუკ. დასასრულიდან ფრანკთა სახელმწიფოში დაიწყო საზღვო ხელისუფლების შესუსტება მსხვილი-მაგნატების ზრდის შედეგად, რომლებიც, იღებდნენ რა პოლიტიკურ უფლებებს მეფისაგან, იქცეოდნენ თითქმის დამოუკიდებელ პირებად. ეს ტენდენცია გაცილებით გაძლიერდა კაროლინგების დინასტიის დაცემის შემდეგ, როცა წარმოიშვა ახალი ეტაპი-ფეოდალური სახელმწიფოსა და სამართლის განვითარების ისტორიაში, რომელიც ცნობილია „ფეოდალური დაქუცმაცებულობის“ სახელწოდებით.

VI. სასამართლო და პროცესი

1. სასამართლო წყობილება. როგორც ზემოთ დავინახეთ, სალიკური სამართლის ეპოქაში ფრანკთა სახელმწიფოში სასამართლო და ადმინისტრაციული ფუნქციები ერთმანეთისაგან არ იყო გამიჯნული. ერთი და იგივე პირი ახორციელებდა როგორც სასამართლო, ისე ადმინისტრაციულ ფუნქციებსაც.

სალიკურ სამართალში გვხვდება სიტყვა მალუსი (mallus), რომელიც აღნიშნავს სამსჯავრო სხდომას და არაერთაა შემთხვევაში სახალხო კრებას, როგორც ამას ფიქრობდნენ სამართლის ბურჟუაზიული ისტორიკოსები. სალიკურ სამართალში გვხვდება აგრეთვე ზმნა (mallare), რომელიც ნიშნავს სასამართლოში დაბარებას. ამის შესახებ ლაპარაკია სალიკური სამართლის პირველივე ტიტულში, სადაც აღნიშნულია, რომ თუ ვინმე დაბარებული იქნება სასამართლოში მეფის კანონების მიხედვით და არ გამოცხადდება, გადაიხდის განსაზღვრულ ჯარიმას. ხშირად მალუსი გამოხატავდა არა მარტო საერო, არამედ საეკლესიო სასამართლოსაც. მალუსი აღნიშნავდა სამსჯავრო სხდომას ან იმ ადგილის სახელწოდებას, სადაც რამდენიმე პირი, რომელთაც გააჩნდათ საამისო უფლებამოსილება, ახორციელებდნენ სასამართლო ხელისუფლებას.

სალიკური სამართლის სათანადო ტიტულებში არსებობს მითითება იმის შესახებ, რომ სამსჯავროს სხდომები (mallus) მიმდინარეობდა სპეციალურად განკუთვნილ ადგილას. ჩვეულებრივად ეს ადგილი წარმოადგენდა პატარა მაღლობს, რომელზედაც იკრიბებოდა სასამართლოს შემადგენლობა დამნაშავეს, მოპასუხის ან მძიმე-ბლის უახლოეს ნათესავეებთან ერთად. მაგრამ შეიძლება სასა-
XXXVIII

მართლოს სხდომა ჩატარებულიყო სხვა ადგილასაც — ქალაქად, სოფლად და სხვ.

სალიკურ სამართალში გვხვდება აგრეთვე სასამართლო სხდომის აღმნიშვნელი მეორე ტერმინი — in mallobergი, რაც უდავოდ ნიშნავს სამსჯავრო სხდომას, სასამართლო პროცესს, ან იმ ადგილს, სადაც მართლმსაჯულება მიმდინარეობს სასამართლოს საჯარო სხდომაზე. ეს სიტყვა არავითარ შემთხვევაში თარგმნილი არ უნდა იქნას როგორც სახალხო კრება. რომელშიაც თითქოს მონაწილეობას იღებდა მართლმსაჯულების დროს მთელი ხალხი, როგორც ამას ფიქრობენ ბურჟუაზიული მკვლევარნი. ფრანკთა სამეფოში, როგორც ეს თვითონ სალიკური სამართალიდან ჩანს, არავითარი სახალხო, საჯარო მართლმსაჯულება ხალხის ფართო მასების მონაწილეობით არ არსებობდა. სასამართლო ხელისუფლება ეკუთვნოდა საოლქო აღმინისტრაციის მეთაურს — გრაფს.

სალიკური სამართალი სასამართლო ხელისუფლების წარმომადგენლებად ასახელებს გრაფს, საცეხარონს, რახინბურგს, ტუნგინსა და ცენტენარიუსს.

გრაფის სასამართლო წარმომადგენდა ადგილობრივი სასამართლო ორგანიზაციის ძირითად სამსჯავრო დაწესებულებას. სალიკური სამართლის ცალკეულ ტიტულებში მოცემული ცნობების მიხედვით, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ გრაფის სასამართლო ხელისუფლება მეტად ფართო იყო. გრაფის წინაშე ხდებოდა მთელი სასამართლო წარმოება: სარჩელის აღძერა, დამამტკიცებელი საბუთების წარმოდგენა (ფბცი, მდუღრით გამოცდა, მოწმეები), განაჩენის გამოტანა და ხშირად აღსრულებაც. სალიკური სამართლის მიხედვით გრაფს ეკუთვნოდა როგორც სისხლის, ისე სამოქალაქო სამართლის იურისდიქცია.

საცეხარონის შესახებ სალიკურ სამართალში აღნიშნულია, რომ იგი არის მეფის სამსახურში მყოფი პირი და როგორც გრაფის მოადგილის, ვიცე-გრაფის, მისი კომპოზიცია 300 სოლიდს შეადგენს. კანონი მიუთითებს, რომ „ცალკეულ სასამართლო კრებაზე (malloberg) არ უნდა იყოს სამ საცეხარონზე მეტი“. საცეხარონებს გამოაქვთ განაჩენი ცალკეულ საქმეებზე და იღებდნენ ამისათვის კომპოზიციის ერთ მესამედ ნაწილს, რომელსაც fretus-ი ეწოდებოდა. საცეხარონების მიერ განხილული საქმე, — აღნიშნულია

კანონში, — კვლავ არ უნდა ეცნობოს გრაფს“ იმ მოსაზრებით, რომ გრაფმა ხელმეორედ არ გააჩიოს ეს საქმე და არ მოსთხოვოს განმეორებით ფრეტუსი. ასეთია ის მოკლე ცნობები, რომლებსაც საცეპარონის შესახებ გვაძლევს სალიკური სამართალი. მაგრამ აქედანაც ნათლად ჩანს, რომ საცეპარონები იყვნენ მეფის სამსახურში მყოფი მოხელეები, რომლებიც ახორციელებდნენ მართლმსაჯულების ფუნქციას. უნდა ვიგულისხმოთ, რომ საცეპარონები არ იყვნენ ადგილობრივი სასამართლო ხელისუფლების წარმომადგენლები, არამედ მეფის მიერ წარგზავნილი მოხელეები, რომლებიც ადგილებზე არჩევდნენ და სწყვეტდნენ სასამართლო საქმეებს.

რაც შეეხება რახინბურგების სასამართლოს, მათ შესახებ კანონში აღნიშნულია, რომ ისინი ისმენენ სასამართლო საქმეებს მოსარჩელესთან ერთად, მიდიან მოპასუხის სახლში ეალის გადახდისა და სხვა საქმეთა გამო და გამოაქვთ გადაწყვეტილება კომპოზიციის ოდენობის შესახებ. იმ შემთხვევაში, თუ მოპასუხე უარყოფს სარჩელის საფუძვლიანობას, რახინბურგები ნიშნავენ მდულარე წყლით გამოცდას. თუ რახინბურგების ეს გადაწყვეტილება კომპოზიციის ან მდულრით გამოცდის შესახებ უგულველყოფილი იქნება მოპასუხის მიერ, მაშინ კანონის მიხედვით მოსარჩელემ უნდა დაიბაროს მოპასუხე სასამართლოში თვით მეფის წინაშე. სალიკური სამართლის მიხედვით სასამართლო სხდომაზე მონაწილე რახინბურგთა რიცხვი უდრის ხან 7 კაცს, ხან 3 კაცს. კანონი ავალებს რახინბურგებს იქვე გამოაცხადონ გადაწყვეტილება. მაგრამ თუ ისინი, მიუხედავად მოსარჩელის მოთხოვნისა, უარს იტყვიან კანონის გამოცხადებაზე, მაშინ თვითეულ რახინბურგს მზის ჩასვლამდე უნდა გადახდეს სასამართლო ჯარიმა 3 სოლიდის ოდენობით. რახინბურგების მიერ გამოტანილ არაკანონიერ გადაწყვეტილებაზე იმ პირს, ვისაც გადაწყვეტილებით დაეკისრა კომპოზიციის გადახდა, შეუძლია რახინბურგებს წაუყენოს სარჩელი და თუ დაამტკიცებს, — რომ იგი გაასამართლეს არაკანონიერად, თვითეულ რახინბურგს გადახდება სასამართლო ჯარიმა 15 სოლიდის ოდენობით. აქედან ჩანს, რომ რახინბურგები ქონებრივად შეძლებული ადამიანები იყვნენ. ტექსტშიც აღნიშნულია „უფლებაუნარიანი რახინბურგები“ (*rachinburgius idoneus*).

იმის გამო, რომ სალიკური სამართალი არ იძლევა საკმაო ცნობებს, რახინბურგების შესახებ არსებობს აზრთა სხვადასხვაობა. ზოგიერთნი ფიქრობენ, რომ რახინბურგები იყვნენ ოლქის თავი-

მუთალი მოსახლეობის წარმომადგენლები, რომლებიც მონაწილეობას იღებდნენ მართლმსაჯულების განხორციელებაში. მეორენიკი ფიქრობენ, რომ გერპანული წარმოშობის სიტყვა *rachinburgi* იმავე მნიშვნელობისაა, რაც ლათინური *soni homines*, რომელიც ხშირად გვხვდება მეროვინგების პერიოდის სხვადასხვა ფორმულებსა და სიგელებში. აქედან ის დასკვნა გამოაქვთ, რომ სიტყვა *rachinburgi* არ აღნიშნავდა განსაზღვრულ პროფესიას ან თანამდებობას, არამედ გამოხატავდა იმ პირის დროებით უფლებრივ მდგომარეობას, რომელიც გრაფის სასამართლოში გამოდიოდა მსაჯულად.

სალიკურ სამართალში არ არსებობს პირდაპირი მითითება იმის შესახებ, თუ რა წესით იწვევდნენ რახინბურგებს სასამართლოში, იყვნენ ისინი არჩეულნი, თუ დანიშნული პირები. მაგრამ I. ტიტულის მიხედვით, სადაც ლაპარაკია იმის შესახებ, რომ სადავო საქმის გარჩევის დროს „გრაფმა თან წაიყვანოს 7 უფლებათნარიანი რახინბურგი“ და მათთან ერთად გადასწყვეტოს სადავო საქმე, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ყოველი ცალკეული შემთხვევის დროს გრაფი თვითონვე ნიშნავდა რახინბურგებს, როგორც სასამართლოს მსაჯულებს. ამიტომ უნდა ვიგულისხმოთ, რომ რახინბურგთა შემადგენლობა ხშირად იცვლებოდა და იგი არ იყო ზუსტად განსაზღვრული. სალიკური სამართალიც მიუთითებს. იმის შესახებ, რომ რახინბურგთა რიცხვი 3 კაცისა, ხან კი 7 კაცისაგან შედგებოდა.

სალიკური სამართლის ზოგიერთი ტიტულის მიხედვით, რახინბურგები საქმეს სწყვეტენ არა დამოუკიდებლად, არამედ გრაფთან ერთად მისი ხელმძღვანელობითა და თავმჯდომარეობით. აქედან შეგვიძლია ის დასკვნა გამოვიტანოთ, რომ სასამართლოს სხდომა გრაფის თავმჯდომარეობით და რახინბურგების მონაწილეობით ტარდებოდა, მაგრამ გამონაკლისის სახით შეიძლებოდა გრაფს, თუ იგი დაკავებული იყო, მიენდო ამა თუ იმ საქმის გარჩევა რახინბურგისათვის. მაგრამ სასამართლო გადაწყვეტილებანი და განაჩენები, როგორც წესი, ყოველთვის იწყებოდა გრაფის სახელის მოხსენიებით. რომელიც ხელმძღვანელობდა სასამართლოს სხდომას.

რაც შეეხება ტუნგინებსა და ცენტენარიუსებს, სალიკური სამართალი მათ შესახებ არ იძლევა დაწვრილებით ცნობებს.

სალიკური სამართლის იმ ტიტულში, სადაც ლაპარაკია *reipus*-ის შესახებ, ანუ იმ საზღაურის ოდენობის განსაზღვრის შესახებ, რო-

მელსაც იხდის ესა თუ ის პირი, რომელიც თხოულობს ქვრივ ქალს, აღნიშნულია, რომ „ასეთი ხასიათის საქმეებზე ტუნგინმა ან ცენტენარიუსმა უნდა დანიშნოს სასამართლოს სხდომა“. სასამართლოს სხდომაზე, ადათის მიხედვით, ტუნგინს თან უნდა ჰქონდეს ფარი და სამმა კაცმა უნდა წარმოადგინოს სამი სარჩელი. ხოლო ვისაც სურს ქვრივ ქალზე დაქორწინება, თან უნდა ჰქონდეს სამი წონასწორი სოლიდი და ერთი ღენარი და თუ ამის შემდეგ თანახმა იქნებიან, მას შეუძლია შეერთოს ქვრივი ქალი ცოლად.

სალიკური სამართლის მიხედვით ტუნგინსა და ცენტენარიუსს შეეძლო სხვა სამოქალაქო ხასიათის საქმეებზე გაერჩიათ, კერძოდ, ისინი იხილავდნენ საქმეებს ქონების გადაცემის შესახებ. ამ შემთხვევაშიაც ტუნგინს ან ცენტენარიუსს უნდა დაენიშნა სასამართლო სხდომა და ისე, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, თან ჰქონოდა ფარი და სამი კაცის მიერ წარმოდგენილი სამი სარჩელი. ტუნგინი არჩევს სხვადასხვა გარემოებათა შედეგად წარმოშობილ ვალდებულებათა განაღდებას საქმეს, კერძოდ იხილავს სესხის ხელშეკრულებიდან გამომდინარე ვალდებულებების განაღდებას, რომლის გადახდაზე, მიუხედავად ხელშეკრულებით გათვალისწინებული ვადის გასვლისა, უარს ამბობს დებიტორი. ასეთ შემთხვევაში კრედიტორმა მოვალე უნდა გამოიწვიოს სასამართლოში და მოითხოვოს ტუნგინისაგან, მის მიმართ გამოაცხადოს დაუყოვნებლივი იძულება. ტუნგინი სალიკური სამართლის თანახმად მოვალის მიმართ აცხადებს დაუყოვნებლივ იძულებას. ტუნგინის შესახებ გვხვდება ცნობა სალიკური სამართლის LX ტიტულში, საიდანაც ჩანს, რომ ტუნგინი იხილავდა ისეთ საქმეს, როცა ამა თუ იმ პირს სურდა ხელი აეღო ნათესაობაზე და ამგზით თავიდან მოეხსნა ყველა ის პასუხისმგებლობა, რაც დაკავშირებული იყო რომელიმე ნათესავის მოკვლასთან, თანამოფიცრობასთან, მემკვიდრეობასთან და საერთოდ ყოველგვარ ანგარიშთან. ასეთი ხასიათის საქმის გარჩევის დროს ის პირი, ვისაც სურს ნათესაობაზე ხელი აიღოს, უნდა გამოცხადდეს სასამართლოს სხდომაზე (in mallu) ტუნგინის წინაშე და იქ თავზე გადაიმტვიროს წყრთის ოდენა სამი ჯოხი“, შემდგომ ჯოხის ნამტვრევები მიყარმოყაროს ოთხივე მხარეზე სასამართლოს სხდომაზე და განაცხადოს, რომ იგი ხელს იღებს ნათესაობაზე.

სალიკური სამართლის L და LI ტიტულის მიხედვით შეიძლება დავასკვნათ, რომ ტუნგინს არ ჰქონდა უფლება ქონებრივი სასჯე-
XLII

ლის დადებისა. კანონში აღნიშნულია, რომ თუ მოპასუხე არ მოი-
სურვებს ვალდებულების განაღდებას დანიშნულ ვადაში, იგი უნდა
წავიდეს და გამოცხადდეს ოლქის გრაფთან, რომელიც „შვიდი
უფლებათნარიანი რახინბურგის“ დახმარებით გადასწყვეტს სადავო
საკითხს. დამახასიათებელია, რომ სალიკურ სამართალში ყოველ-
თვის, როცა ლაპარაკია ქონების კონფისკაციაზე, ეს უფლება კანო-
ნის მიხედვით მინიჭებული აქვს გრაფს და არა ტუნგინს. ამრიგად,
უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ტუნგინი და ცენტენარიუსი, როგორც
დაბალი სასამართლო თანამდებობის პირები, გამოდიოდნენ მოქა-
მართლების როლში განსაზღვრული კატეგორიის, შედარებით
უფრო მცირენიშნელოვანი სამოქალაქო ხასიათის საქმეებზე
(ქონების გადაცემა, მემკვიდრეობა, ქორწინება და სხვ.). ასეთია ის
ცნობა, რომელსაც სალიკური სამართალი იძლევა ტუნგინისა
და ცენტენარიუსის შესახებ.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, უმაღლეს სასამართლო ინს-
ტანციას ფრანკთა სახელმწიფოში მეფის სასამართლო წარ-
მოადგენდა, ხოლო პირველი ინსტანციების სასამართლოებს
გრაფისა და რახინბურგების სასამართლოები, რომელთაც მა-
ღუსი ან მალლობერგი ეწოდებოდა. მაგრამ ზოგჯერ შეიძლე-
ბოდა სისხლის ან სამოქალაქო სამართლის ესა თუ ის საქმე
უშუალოდ მეფის სასამართლოს გაერჩია. ამაზე მიუთითებს სალი-
კური სამართლის XVIII ტიტული, სადაც აღნიშნულია, რომ საქმე
გასარჩევად შეიძლებოდა პირდაპირ წარდგენილიყო მეფესთან.
ხშირად სამეფო სასამართლოს გადაეცემოდა ისეთი საქმე, რომე-
ლიც დადებით გადაწყვეტილებას ვერ ღებულობდა გრაფის ან
რახინბურგების სასამართლოში. ასევე სამეფო სასამართლოს კომ-
პეტენციას წარმოადგენდა ჰერცოგების, გრაფებისა და სხვა მა-
ღალი საოლქო თანამდებობის პირების პასუხისგებაში მიცემა და
გასამართლება. მეფის სასამართლო არჩევდა აგრეთვე საეკლესიო
თანამდებობის პირების საქმეებს მათდამი წაყენებული ბრალდე-
ბის გამო.

ზემოაღნიშნულიდან შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ სამეფო სასა-
მართლო იყო არა მარტო უმაღლესი სასამართლო ინსტანცია,
არამედ ზოგჯერ გამოდიოდა როგორც პირველი ინსტანციის სასა-
მართლოს უფლებით.

ასეთი იყო სალიელ ფრანკთა სახელმწიფოს სასამართლო
წყობილება სალიკური სამართლის ეპოქაში. იგი გვიჩვენებს,
რომ სასამართლო წყობილება აგებული იყო წოდებრივ პრინ-

ციპზე. მართლმსაჯულების ფუნქცია მინდობილი ჰქონდა სამეფო ხელისუფლების მიერ დანიშნულ პირებს, რომლებიც კრეფდნენ სასამართლო ჯარიმებს როგორც ადგილობრივი, ისე ცენტრალური სამეფო ხელისუფლების სასარგებლოდ.

2 სასამართლო წარმოება. სალიკური სამართალი გვაძლევს საკმაო ცნობებს იმის შესახებ, თუ როგორი იყო სასამართლო წარმოების წესი ფრანკთა სამეფოში.

სასამართლოში დაბარების წესის შესახებ სალიკური სამართალი მიუთითებს, რომ ის, ვინც სხვას იბარებს სასამართლოში, მოწმეთა თანხლებით უნდა მივიდეს მის სახლთან და თუ იგი შინ არ აღმოჩნდება, უნდა მოიხმოს მისი ცოლი ან რომელიმე შინაურთაგანი და აუწყოს მას სასამართლოში დაბარება. სასამართლოში დაბარებული პირი შეიძლება მაშინვე არ გამოცხადებულიყო მოსამართლის წინაშე. კანონის მიხედვით, მოსარჩელეს მოპასუხისათვის უნდა დაენიშნა სასამართლოში გამოცხადების ვადა 7 ღამის¹ განმავლობაში. ამ ვადის გასვლის შემდეგ მოსარჩელე ისევ მიმართავდა მოპასუხეს და კიდევ ორჯერ დაუნიშნავდა სასამართლოში გამოცხადების 7 ღამის ვადის ვალის გადასახდელად, ე. ი. სულ 21 ღამეს.

თუ დანიშნულ ვადაზე მოპასუხე არ გამოცხადდებოდა, მას თვითთულ სასამართლო სხდომაზე გამოუცხადებლობის გამო 3 სოლიდი ჯარიმა უნდა გადაეხადა, ე. ი. 21 ღამის განმავლობაში სულ 9 სოლიდი. თუ ამ ვადის გასვლის შემდეგაც ვალდებულება არ იქნებოდა შესრულებული, მოვალეს გარდა ვალისა დაეკისრებოდა ჯარიმის გადახდა 15 სოლიდის ოდენობით.

ამრიგად, სასამართლო წარმოება დაფუძნებული იყო მხარეთა კერძო ინიციატივაზე. ბრალდებას მხარს უჭერდა კერძო პირი. საქმე აღიძვებოდა დაზარალებული პირის მიერ, რომელიც ვალდებული იყო მიეყვანა მოპასუხე სასამართლოს სხდომაზე და დაემტკიცებია იქ მის მიმართ წაყენებული პრეტენზიის კანონიერი საფუძვლიანობა. თუ კანონით გათვალისწინებული ვადის გასვლის შემდეგ მოპასუხე მაინც არ გამოცხადდებოდა სასამართლოში, მოსარჩელეს უფლება ჰქონდა მოეთხოვა გადაწყვეტილების

¹ სალიკური სამართლის მიხედვით მოპასუხის სასამართლოში გამოცხადების ვადის ღამეებით ანგარიშობდნენ. ეს, ალბათ, დაკავშირებული იყო იმასთან, რომ სასამართლო სხდომა იხსნებოდა მზის ამოსვლისას და მთავრდებოდა მზის ჩასვლისას.

გამოტანა და მისი მიქცევა მოპასუხის ქონებაზე, რომელიც თავს არიდებდა სასამართლოს. სალიკური სამართალი სასამართლოში არასაპატიო მიზეზით გამოუცხადებლობასა და თავის არიდებას მძიმე დანაშაულად თვლის. თუ მოპასუხე თავს აარიდებდა მოსარჩელის მიერ დანიშნულ ვადაში ჯერ გრაფის, ხოლო მერე მეფის სასამართლოში გამოცხადებას, მაშინ იგი გამოცხადებული იქნებოდა „მთარველობის გარეთ“ და როგორც თვითონ ბრალდებული პირი, ისე მთელი მისი ქონებაც მოსარჩელის საკუთრებად ხდებოდა და არავის, არც ცოლს, არც სხვა ნათესავენს არ ჰქონდათ უფლება შეეკედლათ დამნაშავე პირი თავის მთარველობის ქვეშ.

ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ სასამართლო წარმოების ინიციატივა მხარეებს ეკუთვნოდა, მაგრამ ზოგჯერ შეიძლებოდა ასეთი ინიციატივა საჯარო ხელისუფლებასაც გამოეჩინა. მეფე ხლადიგის კაპიტულარში, რომელიც სალიკური სამართლის დამატებას წარმოადგენს, და რომელშიაც ლაპარაკია ორ ვილას შუა მოკლული კაცის შესახებ, აღნიშნულია, რომ მკვლელობის შემთხვევაში მოსამართლე, ე. ი. გრაფი, უნდა მივიდეს დანაშაულის ადგილზე, დაუკრას ბუკი, მოიხმოს მეზობლები და გამოუცხადოს მათ, რომ ჩადენილი დანაშაულის გამო იბარებს სასამართლოში საქმის გასარჩევად. აქედან ჩანს, რომ განსაკუთრებით მძიმე დანაშაულის დროს საჯარო ხელისუფლების ორგანოები თვითონ ერეოდნენ საქმის აღძვრასა და გარჩევაში. ამ აზრს ამტკიცებს სალიკური სამართლის LXII ტიტული, სადაც ლაპარაკია მკვლელობის კომპოზიციის შესახებ. როცა მოკლულ პირს არც მამის და არც დედის მხრიდან არავითარი ნათესავი არ აღმოაჩნდება, მაშინ საჯარო ხელისუფლების მიერ წარმოებული მოკვლევისა და საქმის გარჩევის შედეგად დადგენილი სასამართლო ჯარიმის ნაწილი გადადის სახელმწიფო ხელისუფლების, ანუ ხაზინის სასარგებლოდ. ამრიგად, მიუხედავად იმისა, რომ სასამართლო წარმოების სიმძიმე ძირითადად მოდავე მხარეებს ეკუთვნოდათ, ზოგჯერ გამონაკლისის სახით საჯარო ხელისუფლებაც, როცა ამას საჭიროდ დაინახავდა, ერეოდა საქმის აღძვრასა, გამოკვლევასა და გარჩევაში.

სასამართლო დამამტკიცებელ საბუთებს წარმოადგენდნენ: მოწმეთა ჩვენება, წერილობითი დამამტკიცებელი საბუთები, ფიცი, მღუღრით გამოცდა (ორდალები) და სხვ.

მოწმეთა ჩვენება. მოწმეთა ჩვენებას სალიკური სამართალი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს. მოწმეები, რომლებიც მოსარჩელესთან

ერთად სასამართლოში ცხადებიან, ვალდებულნი არიან „ფიც ქვეშ აჩვენონ ის, რაც იციან“.

მოწმეთა ჩვენების დიდ მნიშვნელობაზე სასამართლო გადაწყვეტილების გამოტანისას მიუთითებს სალიკური სამართლის XLVI ტიტული, სადაც აღნიშნულია, რომ მოწმეებმა ფიცით უნდა დაადასტურონ მომხდარი ფაქტი და ფიცი უნდა დადონ, რომ ისინი ესწრებოდნენ ამა თუ იმ შემთხვევას, რომ მათთვის ცნობილია მემკვიდრეობის ან სადავო ქონების საკითხი და რომ ეს ქონება კანონის მიხედვით ნამდვილად მოსარჩელეს ეკუთვნის. მოწმეები, ლეზულობენ რა ფიცს, ვალდებულებას კისრულობენ ილაპარაკონ ის, რაც იციან. ამრიგად, მოსარჩელე თავის პრეტენზიას სასამართლოს წინაშე ასაბუთებს და ამტკიცებს მოწმეების ჩვენებით.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მოწმის გამოუცხადებლობა სასამართლოში ჯარიმით ისჯებოდა. ჯარიმა იყო დაწესებული აგრეთვე ისეთი შემთხვევისათვის, როცა მოწმე თუმცა გამოცხადდებოდა სასამართლოს სხდომაზე, მაგრამ უარს განაცხადებდა ჩვენების მიცემაზე, ან მისცემდა ტყუილ ჩვენებას.

სასამართლო გამოცდა. დამამტკიცებელ საბუთთა მეორე სახედ სალიკური სამართალი აღნიშნავს სასამართლო გამოცდას. სასამართლო გამოცდა ხდებოდა მდულარე წყლით¹. იმ შემთხვევაში, როცა ვინმეს მდულარე წყლით გამოცდა მიესჯებოდა, მსჯავრდებულს შეეძლო დაეხსნა ხელი თანამოფიცართა წარმოდგენის გზით ან განსაზღვრული კომპოზიციის გადახდით. უკეთუ მსჯავრდებული არ მოისურვებდა კომპოზიციის გადახდას, ან მდულარე წყლით გამოცდას, იგი წარდგენილი იქნებოდა სასამართლოში მეფის წინაშე. გარდა მდულრით გამოცდისა სალიკური სამართალი არ იცნობს სასამართლო ორდალების სხვა სახეს. უფრო გვიან, VIII—IX საუკუნეებში გამოყენებული იქნება „ლვთის მსჯავრის“, ანუ ორდალების სხვა ფორმებიც (ორთა ბრძოლა, მდინარე წყლით, შანთით, ხატის წინაშე გამოცდა და სხვ.).

¹ ბრალდებულს ადულებული წყლით სავსე ქვაბიდან უნდა ამოედო ღითონის რაიმე ნივთი (ბეჭედი ან სხვ.), და, თუ ხელი არ დაეწყოდა, ბრალდებისაგან თავს დაიხსნიდა.

სასამართლო ფიცი. დამამტკიცებელ საბუთს წარმოადგენდა სასამართლო ფიცი. სალიკური სამართალი მოითხოვს სასამართლო სხდომაზე ფიცის გამოყენებას სხვადასხვა ხასიათის დანაშაულის ჩადენის შემთხვევაში. თუ ვინმეს ბრალად ედება, რომ იგი თავს დაესხა სხვის ვილას და დაეუფლა იქ არსებულ ქონებას, მაგრამ ეს არ იქნება ჯეროვნად დამტკიცებული, მას შეუძლია თავი დააღწიოს ბრალდებას ორივე მოდავე მხარის მიერ არჩეულ 25 თანამოფიცრის საშუალებით. ხოლო თუ თანამოფიცრებს ვერ იშოვნის, მაშინ მოტაცებულის ღირებულებისა და ზარალის ანაზღაურების გარდა ვალდებულია გადაიხადოს სასამართლო ჯარიმა 63 სოლიდის ოდენობით. ფიცი, როგორიც დამამტკიცებელი საბუთი, გამოყენებული იყო ისეთი საქმის გარჩევისას, როგორიც არის შონის ან სხვა თავისუფალი ადამიანის მოტაცება. ასეთ შემთხვევაში ცხრა მოწმემ ფიცით უნდა დაადასტუროს ესა თუ ის ფაქტი.

ფიცს ღიდი მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე ისეთი მძიმე დანაშაულის გარჩევისას, როგორიც არის ადამიანის მკვლელობა. თუ მკვლელობის შემთხვევაში დამნაშავე მიუხედავად მთელი მისი ქონების გაღებისა ვერ შესძლებს კანონით გათვალისწინებული კომპოზიციის გადახდას, მან უნდა წარმოადგინოს 12 თანამოფიცარი, რომლებიც ფიცით დაადასტურებენ, რომ ბრალდებულს „არც მიწაზე, არც მიწის ქვეშ არა აქვს იმაზე მეტი ქონება, რაც უკვე გაიღო“. ამის შემდეგ დამნაშავემ უნდა შეასრულოს ძველი ადათით დადგენილი წესი ქონებრივი პასუხისმგებლობის უახლოეს ნათესავეებზე გადასვლის შესახებ.

თუ რომელიმე პირი ცეცხლს წაუჯიდებს სხვის ბელელს ან პურის ფარდულს, ან სხვა ნაგებობებს და მას ბრალი დაედება ასეთი დანაშაულის ჩადენაში, მაგრამ ვერ შესძლებს თავი იმართლოს სხვა დამამტკიცებელი საბუთებით, მაშინ სალიკური სამართალი უფლებას ანიჭებს მას „გაიწმინდოს თავი 20 თანამოფიცრის მეშვეობით“. კანონი მოითხოვს, რომ თანამოფიცრები არჩეული უნდა იქნენ ორივე მხარის მიერ როგორც დაზარალებულის, ისე მოპასუხის მიერ. იმ შემთხვევაში, თუ ბრალდებული პირი თანამოფიცრებს ვერ იპოვნის, იგი უნდა გამოიცადოს მდუღრიით.

ხშირად სალიკურ სამართალში მოწმეთა ჩვენება ფიცით დასტურდება, მაგრამ არ შეიძლება გავაიგივოთ ფიცი მოწმეთა ჩვენე-

ბასთან. მოწმეთა ჩვენება შეიძლებოდა მიცემული ყოფილიყო ფიცის გარეშეც. როგორც სალიკური სამართალი გვიჩვენებს, თავდაპირველად სასამართლო სხდომაზე საქმის გარჩევა მოწმეთა ჩვენებით იწყებოდა, ფიცი კი — თანამოფიცართა საშუალებით. მხარეებს უნდა გამოეყენებინათ საქმის საბოლოო გადაწყვეტის დროს. ამიტომ მოპასუხეებს თანამოფიცრები წინასწარ არ მიჰყავდათ სასამართლოში: ბრალდებული ვალდებული იყო თანამოფიცრები წარედგინა მაშინ, როცა ამას საჭიროდ დაინახავდა სასამართლო. სასამართლო ფიცს საკმაოდ დიდი გავრცელება ჰქონდა აგრეთვე სხვა გერმანელი ტომების სამართალშიაც.

სასამართლო ორთა ბრძოლა. სალიკური სამართალი ორთა ბრძოლას, როგორც სასამართლო დამამტკიცებელ საბუთს, არ იცნობს. მასში სასამართლო გამოცდა წარმოდგენილი არის მდუღარე წყლის საშუალებით. სხვა გერმანელთა ტომების (ბურგუნდების, ალამანების, რიპუარების, ბავარიელების) სამართალი იცნობს სასამართლო ორთა ბრძოლას, როგორც დამამტკიცებელ საბუთთა სახეს.

ბავარიელთა სამართალში აღნიშნულია, რომ უკეთეს მეზობლებს შორის ატყდება დავა საზღვრების გამო და შეუძლებელი იქნება აშკარა სასაზღვრო მიჯნებისა თუ სხვა დამამტკიცებელი საბუთების პოვნა, „მაშინ დაუნიშნონ ერთმანეთს ის, რასაც ჩვენ ორთა ბრძოლას ვუწოდებთ და ვისაც ღმერთი მეტ სიმაძაქესა და გამარჯვებას მიანიჭებს, დაე მას ეკუთვნოდეს სადავო ნაკვეთი“. ამრიგად, ბავარიელთა სამართლის მიხედვით ორთა ბრძოლა წარმოდგენილია, როგორც მნიშვნელოვანი დამამტკიცებელი საბუთი სადავო საქმეების გადაწყვეტისას.

ყველაზე უფრო დაწვრილებით ორთა ბრძოლა, როგორც სასამართლო დამამტკიცებელი საბუთი, აღწერილია ალამანთა სამართლის LXXXI ტიტულში, სადაც ლაპარაკია ორ გეაროვნულ კავშირს შორის მიწის საზღვრების გამო ატეხილი დავის შესახებ. ასეთ შემთხვევაში ძველად არსებული ადათის მიხედვით მხარეებმა ხაზი უნდა შემოავლონ სადავო ნაკვეთს და გრაფის თანდასწრებით მიუთითონ სასაზღვრო მიჯნაზე. შემდეგ მოდავე მხარეები უნდა შევიდნენ სადავო ნაკვეთის შუა ადგილას, აიღონ იქიდან მიწის ბელტი, ჩაარკონ მასში ხის ტოტები და გადასცენ გრაფს, რომელიც მას ქსოვილში გაახვევს, ბეჭედს დააკრავს და საიმედო პირს ჩააბარებს დადგენილ ვადამდე. ამის შემდეგ მხარეები უნდა შეთანხ-

მდნენ ერთმანეთთან ბრძოლის ვადის შესახებ. დანიშნულ დღეს, როცა ბრძოლისათვის მოემზადებიან, ის მიწის ბელტი უნდა დასდონ შუა ადგილას, შეახონ მას თავისი მახვილები, რომლებითაც უნდა იბრძოლონ და მოწმედ მოუხმონ შემოქმედ ღმერთს, რათა მან მიანიჭოს გამარჯვება იმას, ვის მხარეზედაც სიმართლეა და შეებრძოლონ ერთმანეთს. ვინც გაიმარჯვებს, ის დაეუფლება სადავო ნაკვეთს, მოპირდაპირე მხარეს კი, თუ იგი ცოცხალი გადარჩა, როგორც სხვისი საკუთრების მოდავეს, გადახდება 12 სოლიდი.

ორთა ბრძოლა, როგორც სასამართლო დამამტკიცებელი საბუთი დამახასიათებელი იყო როგორც ადრინდელი, ისე გვიანდელი ფეოდალური საპროცესო სამართლისათვის. მას ჩვენ ვხედავთ სხვადასხვა ქვეყნის ხალხთა სამართალში. იგი აღწერილია აგრეთვე ვახტანგ VI სამართლის წიგნში და ცნობილია „ხმალში გასელის“ სახელწოდებით. ორთა ბრძოლა აღწერილია აგრეთვე შუა საუკუნეების გერმანულ სამართალში, ეგრეთ წოდებულ „საქსონიის სარკეში“ (Sachsenspiegel 1,63). „საქსონიის სარკე“ მიუთითებს, რომ თვითეულ მხარეს შეუძლია უარი თქვას იმასთან ბრძოლაზე, ვინც დაბადებით მასზე დაბლა დგას. ორთა ბრძოლის შემთხვევაში კანონი მოითხოვს, რომ მოსამართლემ თვითეულ მხარეს ორი დამხმარე უნდა მისცეს, რომლებიც თვალყურს ადევნებენ, რომ მეზობლები აღიჭურვონ სამართლისა და ადათის მიხედვით. მოდავე მხარეებს ტანზე შეუძლიათ ჩაიცვან, რამდენსაც მოისურვებენ, ხოლო თავი და ფეხები წინიდან დაუფარავი უნდა ჰქონდეთ. ხელებზე არ უნდა ჰქონდეთ არაფერი, გარდა თხელი ხელთათმანებისა. ხელთ უნდა ეპყრათ გაშიშვლებული ხმალი, მეორე ხელში ხისა და ტყავისაგან გაკეთებული მრგვალი ფარი, რომელსაც შუა გულში შეიძლება ჰქონდეს რკინის ამოზურცული ბალთა. ამის შექდეგ მოსამართლის წინაშე უნდა დაიფიცონ მათ — ერთმა, რომ ბრალდება, რომელიც მან წაუყენა მეორეს სიმართლეა და ღმერთი შეეწიოს მას, მეორემ — რომ იგი უდანაშაულოა და ღმერთი შეეწიოს მას. მეზობლები კი, როცა ისინი პირველად მივლენ ერთმანეთთან, მზის მიმართ დაყენებული უნდა იქნან თანაბარ მდგომარეობაში. თუ დამარცხდა ის, ვისაც ბრალს სდებენ, იგი უნდა დაისაჯოს, ხოლო თუ გაიმარჯვებს, თავისუფლდება ჯარიმისა და სასჯელისაგან.

რაც შეეხება წერილობით დამამტკიცებელ საბუთებს, მის შესახებ სალიკურ სამართალში მეტად მცირეოდენი ცნობები არის მოცემული. ეკვი არ არის, რომ სხვა დამამტკიცებელ საბუთებს შორის მხარეების ზიერ სასამართლო სხდომაზე გამოყენებული იყო აგრეთვე წერილობითი დოკუმენტებიც.

ასეთია სასამართლო დამამტკიცებელ საბუთთა სისტემა სალიკური სამართლის მიხედვით.

სალიკური სამართლის XXXVII ტიტული ითვალისწინებს ადრინდელი ფეოდალური საპროცესო სამართლისათვის დამახასიათებელ ინსტიტუტს — „კვალდაკვალ დევნას“. თუ მესაკუთრე კვალდაკვალ დევნის დროს ან სამი ღამის განმავლობაში აღმოაჩენს მოპარულ პირუტყვს, ხოლო ვისთანაც პირუტყვი აღმოჩნდება, ის განაცხადებს, რომ ვიყიდე ან სანაცვლოდ მივიღეო, მაშინ საქონლის ან ნივთის პატრონმა მესამე პირთა საშუალებით უნდა დაამტკიცოს, რომ სადავო ნივთი მისი საკუთრებაა. ხოლო თუ მესაკუთრე სამი ღამის გავლის შემდეგ იპოვნის დაკარგულ ნივთს, მაშინ მხარეებმა თვითონ უნდა დაამტკიცონ სადავო ნივთზე უფლება სათანადო დამამტკიცებელი საბუთებით, ან მესამე პირთა საშუალებით.

თუ ეს წესი არ იქნება დაცული და მხილებული იქნება საქონლის ან ნივთის ძალდატანებით ჩამორთმევა, მაშინ დამნაშავე პირი უნდა დაისაჯოს 30 სოლიდის ჯარიმით.

ასეთივე პროცედურას ითვალისწინებს სალიკური სამართლის XLVII ტიტული, რომელიც ლაპარაკობს მესაკუთრის მიერ მისი ნივთის ძებნის შესახებ. თუ ნივთის პატრონი აღმოაჩენს დაკარგულ ნივთს სხვასთან, უნდა გადასცეს ის მესამე პირს, ხოლო ვისაც ნივთები აღმოაჩნდა, იმან უნდა დაამტკიცოს სადავო ნივთზე მისი უფლება, რისთვისაც მოსარჩელემ და მოპასუხემ 40 ღამის განმავლობაში უნდა დანიშნონ ვადა სასამართლო განხილვისათვის. ამ ხნის განმავლობაში ყველა ის, ვინც გაყიდა, გადაცვალა ან გადასახდელში მისცა სადავო ნივთი, უნდა დაუკავშირდეს ერთმანეთს და თვითუფლმა სასამართლოში უნდა დაიბაროს ის პირი, რომელთანაც გარიგება დადო. ხოლო თუ სასამართლოში დაბარებული პირი არ გამოცხადდება, მაშინ იმ პირმა, რომელმაც გარიგება დადო მასთან, უნდა გაგზავნოს სამი მოწმე და მოიწვიოს იგი სასამართლოში და მოწმეების საშუალებით დაადასტუროს, რომ მან მათთან საჯაროდ დადო გარიგება. თუ იგი ამას შეასრულებს, თავს დააღწევს ქურდობაში ბრალდებას, ხოლო ის, ვინც არ გამოცხადდება, აღიარე-

ბული იქნება ქურდად და უნდა აანაზღაუროს მოპარული ნივთის ღირებულება. ყოველივე ეს, — ნათქვამია კანონში, — უნდა ხდებოდეს სასამართლო სხდომაზე მოპასუხის დასწრებით, რომელსაც პირველად უპოვეს ნივთი, რაც შემდეგ მესამე პირს გადაეცა. „კვალდაკვალ დევნა“, რომელიც დამახასიათებელია სალიელი ფრანკების საპროცესო სამართლისათვის, წარმოადგენს ვინდიკაციის ერთ-ერთ სახეობას, ანუ მესაკუთრის მიერ მისი ნივთის აღმოჩენისა და სხვისი მფლობელობიდან კანონიერად ამოღების საშუალებას. დამახასიათებელია, რომ ასეთ პროცედურას ითვალისწინებს სხვა ქვეყნების უძველესი სამართლის ძეგლებიც, კერძოდ რუსეთის ადრინდელი ფეოდალიზმის სამართლის წიგნი — Русская Правда.

VII. სასჯელთა სისხმა

სალიკურ სამართალში უკვე არ იხსენება პირველყოფილი გვაროვნული წყობილებისათვის დამახასიათებელი სისხლის აღების ადათები. სისხლის აღება შეცვლილია კომპოზიციების სისტემით, რომელსაც იხდის დამნაშავე სალიკური კანონის მიხედვით.

ასევე არ გვხვდება სალიკურ სამართალში პრიმიტიული სამართლისათვის დამახასიათებელი ტალიონის პრინციპი („თანაბრისათვის თანაბარი“), რასაც იყენებდნენ სასჯელის ზომის განსაზღვრადად. ტალიონის პრინციპი გულისხმობდა თანაბარი დანაშაულისათვის თანაბარ სასჯელს (თვალი თვალის წილ, კბილი კბილის წილ და სხვ.) და ზოგჯერ ატარებდა სიმბოლური სასჯელის ხასიათს. მაგრამ სალიკურ სამართალში გვხვდება უძველესი სამართლის ზოგიერთი ნორმები გადმონაშთების სახით. ასეთია, მაგალითად, მკვლელობის შემთხვევაში კოლექტიური პასუხისმგებლობა, დამნაშავეს უახლოესი ნათესავების პირადი და ქონებრივი პასუხისმგებლობა ჩადენილი დანაშაულისათვის, დამნაშავე პირის მფარველობის გარეშე გამოცხადება, გაძევება და სხვ.

სასჯელის ცალკეული სახეების შესწავლისას ჩვენ ვხედავთ, რომ სალიკური სამართალი ატარებს აშკარა კლასობრივ-წოდებრივ ხასიათს. ერთი და იმავე დანაშაულის ჩადენისათვის სხვადასხვა სოციალურ საფეხურზე მდგომი პირი სხვადასხვა სასჯელს ღებულობს.

სალიკური სამართლის აშკარა კლასობრივი ხასიათი შელავნდება მითაც, რომ სასამართლო ჯარიმა, ანუ კომპოზიცია კანონის

მიხედვით უნდა შეეფარდოს თავისუფალ ფრანკს, ხოლო მონების მიმართ გამოყენებული უნდა იქნეს სხეულებრივი სასჯელი (გამათრახება, დასაქურისება და წამების სხვა სახეები).

სალიკური სამართალი იცნობს სასჯელის შემდეგ სახეებს: სიკვდილით დასჯა, კომპოზიცია, გამათრახება, დასაქურისება, გაძევება და კანონგარეშე გამოცხადება, ქონების კონფისკაცია, დამნაშავეს გადაცემა და სხვ. გარდა კომპოზიციისა, კანონით დაწესებულია მოტაცებული ნივთის ღირებულებისა (capitale) და ზარალის (dilatura) ანაზღაურება. ღირებულებისა და ზარალის ანაზღაურების გარდა, დანაშაულის ხასიათის მიხედვით ზოგჯერ დამნაშავე იხდის ორმაგ, სამმაგ ან ოთხმაგ კომპოზიციას.

სიკვდილით დასჯა. სალიკურ სამართალში სიკვდილით დასჯის შესახებ შედარებით ნაკლებად არის ლაპარაკი, მაგრამ მხედველობაში უნდა მივიღოთ, რომ სალიკური სამართალი არ წარმოადგენს სისხლის სამართლის ნორმების სრულ კრებულს, და, გარდა ამისა, ალბათ, მძიმე დანაშაულისათვის კანონმდებელი თავისთავად გულისხმობდა სიკვდილით დასჯას.

სალიკური სამართალი რომ სიკვდილით დასჯას იცნობდა, ეს ჩანს კანონის XVIII ტიტულიდან, რომელშიაც აღნიშნულია, რომ თუ ვინმე მეფის წინაშე უდანაშაულო კაცს ბრალს დასწამებს ისეთ დანაშაულში, რომლის დადასტურების შემთხვევაში სიკვდილით დასჯაა დაწესებული, ბრალმდებელს გადახდება 200 სოლიდი, ანუ თავისუფალი ადამიანის სრული კომპოზიცია. აქედან ჩანს, რომ სიკვდილით დასჯა, როგორც სასჯელის ზომა, გათვალისწინებული იყო კანონით. ასევე სიკვდილით ისჯება ის პირი, რომელიც ცეცხლს წაუკიდებს სხვის სახლს, რის შედეგად სახლი დაიწვება, ხოლო დამნაშავე პირი, მიუხედავად დაბარებისა, სასამართლოში არ გამოცხადდება. მეფის მსახური ან ლიტი, რომელიც თავისუფალ ქალს მოიტაცებს, სიკვდილით უნდა დაისაჯოს. სალიკური სამართლის სათანადო ტიტულში, სადაც ლაპარაკია ვალდებულების შესახებ, აღწერილია ის პროცედურა, რომელიც დატული უნდა იქნეს მოსამართლის — გრაფის ან მისი მოადგილის მიერ. თუ მოსამართლის მიერ არ იქნება დატული კანონით დადგენილი წესი, და აგრეთვე დამტკიცდება, რომ ის არ იყო დაკავებული საპატიო მიზეზით და ამავე დროს არც თვითონ წავიდა და არც თავისი მოადგილე გაგზავნა საქმის გასარჩევად, -- „მას სიცოცხლე უნდა მოესპოს, ან მან თავი უნდა გამოისყიდოს

ამდენად, რამდენიც გადასახდელია“. როცა გრაფი ქონების კონფისკაციის დროს „გაბედავს წაიღოს რაიმე კანონიერი და სამართლიანი ვალის გადამეტებით, მან ან თავი უნდა გამოისყიდოს ან თავისი სიცოცხლით აგოს პასუხი“. თუ დამნაშავეს ნათესავებიდან, რომლებიც თავდებად დაუდგნენ დამნაშავეს, არავენ არ იკისრებს კომპოზიციის გადახდას, „მაშინ მან კომპოზიცია თავისი სიცოცხლით უნდა გადაიხადოს“. სიკვდილით დასჯას ითვალისწინებს აგრეთვე ისეთი დანაშაული, როგორიც არის დამნაშავეს მიერ სხვისი სახლის დაწვა. თუ ბრალდებული სასამართლოში არ გამოცხადდება და მას არ ექნება საპატიო მიზეზი (ავადმყოფობა, მეფის სამსახური, ან როკელიმე მახლობელის სიკვდილი), იგი „სიკვდილით უნდა დაისაჯოს“. სიკვდილით ისჯება მონა, თუ იგი ჩაიდენს ისეთ დანაშაულს, რომლისთვისაც თავისუფალ ადამიანს შეიძლება მიესაჯოს კომპოზიციის გადახდა 45 სოლიდის ოდენობით.

სასიკვდილო განაჩენი სხვადასხვა საშუალებით მოყვდათ სისრულეში. სალიკურ სამართალში აღნიშნულია სიკვდილით დასჯის ორი ფორმა: სიკვდილით დასჯა სახრჩობელით და თავის მოკვეთით. „თუ ვინმე გაბედავს ჩამოხსნას კაცი სახრჩობელიდან მოსამართლის ნებადაურთველად“, გადახდება კომპოზიცია 45 სოლიდის ოდენობით. ასევე აფრთხილებს კანონმდებელი ყველას, ვინც გაბედავს ჩამოხსნას „სარზე ჩამოცმული კაცის თავი“, მოსამართლის ან იმის ნებადაურთველად, ვინც იგი სარზე ჩამოაცვა. აქედან ჩანს, რომ სახრჩობელა და თავის მოკვეთა სალიკური სამართლით ითვლებოდა სიკვდილით დასჯის აღიარებულ ფორმებად. თუმცა კანონი სიკვდილით დასჯის სხვა ფორმებზე არ მიუთითებს, მაგრამ უნდა ვიფიქროთ, რომ სასამართლო პრაქტიკაში გამოყენებული იყო სიკვდილით დასჯის სხვა საშუალებებიც.

ასეთია სიკვდილით დასჯის ყველა ის შემთხვევა, რომელიც გათვალისწინებულია სალიკური სამართლით.

თუ მხედველობაში მივიღებთ იმას, რომ სალიკური სამართლის მიხედვით დაწესებული კომპოზიციები დიდი ოდენობის ჯარიმას წარმოადგენდა დაზარალებულის სოციალური მდგომარეობის მიხედვით (200, 300, 600, 700, 1800 სოლიდი), რომლის გადახდა ხშირად არამც თუ დამნაშავეს, არამედ ახლო ნათესავებსაც უძნელდებოდათ, მაშინ ნათელი წარმოსადგენია, თუ რამდენად ფართოდ

იქნებოდა გავრცელებული კომპოზიციის „თავისი სიცოცხლით გადახდა“.

კომპოზიცი (COMPOSITIO). სასჯელის ყველაზე უფრო გავრცელებულ სახეს სალიკურ სამართალში კომპოზიცია, ანუ სისხლის დაურეგება წარმოადგენს. სასამართლო ჯარიმის ოდენობა, ანუ ვერგელი, როგორც ამას ზოგჯერ უწოდებს სალიკური სამართალი, დამოკიდებული არის დანაშაულის სიმძიმესა და დაზარალებულის სოციალურ მდგომარეობაზე. კომპოზიცია, როგორც სასჯელი, მიზნად ისახავს მიყენებული ზიანის ანაზღაურებას. ზოგჯერ კომპოზიცია ინიშნებოდა ისეთ შემთხვევაშიაც, როცა დანაშაულის სუბიექტი არა ფიზიკური პირი, არამედ პირუტყვი იყო. თუ რომელიმე შინაური ოთხფეხი ცხოველის მიერ მოკლული იქნებოდა კაცი და ამას დაამტკიცებდნენ მოწმენი, საქონლის პატრონს უნდა გადაეხადა კომპოზიციის ნახევარი და თვითონ ცხოველი გადადიოდა მოსარჩელის ხელში კომპოზიციის მეორე ნახევრის ასანაზღაურებლად. სასჯელის ეს სახე საერთოდ დამახასიათებელია ადრინდელი პრიმიტიული სამართლის ძეგლებისათვის.

კომპოზიცია რომ მიზნად ისახავდა მიყენებული ზარალის ანაზღაურებას, ეს იქიდან ჩანს, რომ მძიმე დანაშაულის დროს, როდესაც დამნაშავემ პასუხი უნდა აგოს თავისი სიცოცხლით, მას შეუძლია თავი გამოიყიდოს საამისოდ დაწესებული განსაზღვრული ჯარიმის გადახდის საშუალებით. მამის მოკვლის შემთხვევაში კანონის მიხედვით კომპოზიციის ნახევარი უნდა წაიღონ მისმა ვაჟებმა. ხოლო მეორე ნახევარი კი — გაიყონ ერთმანეთს შორის უახლოესმა მამისა და დედის ნათესავებმა. კომპოზიცია ყოველთვის გულისხმობს მოსარჩელესა და მოპასუხეს შორის შეთანხმებას — გარიგებას ჯარიმის ოდენობის შესახებ. იგი ნიშნავს დაზარალებულის დაკმაყოფილებას მიყენებული ზიანის ანაზღაურების საშუალებით. თუ მოპასუხე არ მოისურვებდა კომპოზიცია გადაეხადა გარიგების გზით და უარს იტყოდა რაზინბურგების გადაწყვეტილებაზე, მაშინ მოსარჩელე მას იბარებდა მეფის სასამართლოში. კომპოზიციის ერთი მესამედი ნაწილი, რომელსაც *fretus*-ი ეწოდებოდა, გრაფისა და სამეფო ხელისუფლების სასარგებლოდ ხაზინაში მიდიოდა.

სალიკური სამართალი დაწვრილებით, ყოველი კონკრეტული შემთხვევისათვის გადმოგვცემს კანონით გათვალისწინებულ

კომპოზიციების ოდენობას. კომპოზიციას საყოველთაო ხასიათი აქვს. კანონი მიუთითებს, რომ „ყოველი კაცი ანაზღაურებული უნდა იქნას მეტი თუ ნაკლები სისხლით (ვერგელდით)... სიკვდილის შემთხვევაში ყველა ანაზღაურებული უნდა იქნას სათანადო სისხლით“.

დანაშაულის სიმძიმისა და დამნაშავეს სოციალური მდგომარეობის მიხედვით სალიკურ სამართალი კომპოზიციის შემდეგ ტარიფს აწესებს:

თავისუფალი ფრანკის მოკვლისათვის — 200 სოლიდი; მეფის სამსახურში მყოფი ადამიანის ან სოციალური მდგომარეობით თავისუფალი ქალის მოკვლისათვის — 600 სოლიდი; ორსული ქალის მოკვლისათვის — 700 სოლიდი; დედის მუცელში მყოფი ბავშვის მოკვლისათვის — 100 სოლიდი; რომაელის — მეფის თანამესუფრის მოკვლისათვის — 300 სოლიდი; რომაელის — მეფის არათანამესუფრის მოკვლისათვის — 100 სოლიდი; მოხარკე რომაელის მოკვლისათვის — 63 სოლიდი; ათ წლამდე ასაკის ბიჭის მოკვლისათვის — 600 სოლიდი; სოციალური მდგომარეობით თავისუფალი ქალიშვილის მოკვლისათვის — 300 სოლიდი; განაყოფიერების უნარმოკლებული ქალის მოკვლისათვის — 200 სოლიდი; ჯგუფის მიერ თავდასხმის შედეგად საკუთარ სახლში ისეთი ადამიანის მოკვლისათვის, რომელიც მეფის მსახური იყო, — 1800 სოლიდი; თუ მოკლული მეფის სამსახურში არ იყო — 600 სოლიდი; გრაფის მოკვლისათვის — 600 სოლიდი; საცეპარონის ან ვიცეგრაფის მოკვლისათვის — 300 სოლიდი; თუ საცეპარონი თავისუფალი ადამიანი იყო — 600 სოლიდი; ეპისკოპოსის მოკვლისათვის — 900 სოლიდი; მღვდლის მოკვლისათვის — 600 სოლიდი; დიაკვნის მოკვლისათვის — 300 სოლიდი; ლაშქრობაში მყოფი მეომრის მოკვლისათვის (არა მტრის მიერ) — 600 სოლიდი; თუ მოკლული მეფის ამალაში იყო — 1800 სოლიდი; გააზატებული პირის ან ლიტის მოკვლისათვის — 100 სოლიდი; მონის ან პირუტყვის მოკვლისათვის — 35 სოლიდი.

ასეთია ძირითადად კომპოზიციების ოდენობის ის გრადაცია, რომელიც მოცემულია სალიკურ სამართალში დანაშაულის სიმძიმისა და დამნაშავეს სოციალური ან უფლებრივი მდგომარეობის მიხედვით. უნდა აღინიშნოს, რომ სალიკური სამართალი ხასიათდება კომპოზიციების მრავალფეროვნობით. კრებული ატარებს რო-

გორც უკვე აღვნიშნეთ, კაზუისტიკურ ხასიათს და ყოველი კონკრეტული დანაშაულისათვის განსაზღვრულია შესაფერისი კომპოზიცია.

სალიკურ სამართალში კომპოზიციის ოდენობა განისაზღვრება სოლიდის ოქროს მონეტით. ერთი ოქროს სოლიდი უდრის ვერცხლის 40 დენარს. მეროვინგების სოლიდი, როგორც ფულის ერთეული, წარმოიშვა რომაული ოქროს სოლიდიდან. რიპუარების, ალამანებისა და ბავარიელთა სამართლის მიხედვით ერთი ოქროს სოლიდი უდრის 12 ვერცხლის დენარს. სალიკურ ფრანკებში ოქროს სოლიდის 40 ვერცხლის დენარად დაყოფა გაგრძელდა IX საუკუნემდე. IX საუკუნის დასაწყისში კი გატარებულ იქნა მონეტის რეფორმა, რომელიც დაკავშირებული იყო ძვირფასი ლითონების, განსაკუთრებით ოქროს, მარაგის გამოლევასთან დასავლეთში.

საქსონელთა სამართალი, რომელიც შედგენილი იყო კარლოს დიდის დროს, LXVI ტიტულში ასხვავებს ორი სახის სოლიდს: „სოლიდი ორნაირია: ერთში არის ორი მესამედი, რაც უდრის ერთი წლის — 12 თვის მოზეგერს, ან ცხვარს ბატკნითურთ; მეორეში არის სამი მესამედი, რაც უდრის 16 თვის ხარს; დიდ სოლიდად გამოიანგარიშება ყველა ჯარიმა, პატარა სოლიდად — მკვლელობის საზღაური (კომპოზიცია)*. აქედან ჩანს, რომ არსებობდა სოლიდის დიდი და პატარა ერთეული, ანუ მეტი და ნაკლები სოლიდი, რომლითაც გამოიანგარიშებოდა კომპოზიცია. სალიკურ სამართალში არ არის მითითება ასეთი დიდი და პატარა, მეტი და ნაკლები სოლიდის შესახებ. როდესაც სოლიდების მიხედვით კომპოზიციების ანაზღაურებაზე ვმსჯელობთ მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ ის გარემოება, რომ ჯარიმის ანაზღაურება არ ხდებოდა სოლიდის, როგორც ფულის ერთეულის საშუალებით. ადრინდელი ფეოდალიზმის ნატურალური მეურნეობის პირობებში სოლიდი წარმოადგენდა მხოლოდ ფასის საზომ ერთეულს და არა ფულადი გადახდის საშუალებას. და როდესაც ჩვენ სალიკურ სამართალში ვკითხულობთ, რომ ამა თუ იმ დანაშაულის ჩადენის შემთხვევაში გადახდილი უნდა იქნას ამდენი და ამდენი სოლიდი, იგულისხმება, რომ კომპოზიციის გადახდა ხდებოდა ამ სოლიდების ნატურალური ეკვივალენტების მიხედვით. მაგრამ ეს არ გამორიცხავდა იმას, რომ ზოგჯერ კომპოზიციის გადახდა შეიძლებოდა მომხდარიყო ფულადი სახით. ამას ნათლად ადასტურებს რიპუართა სამართალი (VI საუკ.), რომელშიაც ზუსტად არის აღნიშ-

წული, თუ რას უდრიდა სოლიდებითა და ღენარებით განსაზღვრული კომპოზიციების ანაზღაურება ნატურალური სახით.

რიპუართა სამართლის XXXVI ტიტულის მე-11 პარაგრაფში აღნიშნულია შემდეგი: „უკეთუ ვინმე იხდის ვერგელდს, დაე გასცეს მან რქიანი, თვალხილული და ჯანსალი ხარი 2 სოლიდად. რქიანი თვალხილული და ჯანსალი ძროხა — 3 სოლიდად. თვალხილული და ჯანსალი ცხენი — 12 სოლიდად. თვალხილული და ჯანსალი ქაკი ცხენი — 3 სოლიდად. ქარქაშიანი მახვილი — 7 სოლიდად. უქარქაშო მახვილი — 3 სოლიდად. კარგი ჯაგშანი — 12 სოლიდად. უნაკლო მუზარადი — 6 სოლიდად. კარგი საბარკული — 6 სოლიდად. შუბიანი ფარი — 2 სოლიდად. გაუწვრთნელი ქორი — 3 სოლიდად... გაწვრთნილი ქორი — 6 სოლიდად. § 12. უკეთუ ფულად არის გადასახდელი, მაშინ 12 ღენარი სოლიდში, როგორც ძველ-თაგანვეა დადგენილი“.

კომპოზიციების ზემოთ მოყვანილი ნატურალური ოდენობა გვიჩვენებს, თუ რა მძიმე სასჯელს წარმოადგენდა იგი რიგითი ფრანკისათვის. ასეთი მძიმე მატერიალური სასჯელის გადასახდელად თავისუფალი ფრანკი გლეხკაცობა ხშირად კარგავდა არა მარტო მთელ თავის ქონებას, არამედ თავისუფლებასაც.

თუ ჩვენ შევუფარდებთ რიპუართა სამართლის ზემოთ მოყვანილი კომპოზიციის ნატურალურ ოდენობას სალიკური სამართლის სათანადო მუხლებით გათვალისწინებულ სოლიდებს, მივიღებთ შემდეგ სურათს. თავისუფალი ფრანკის მოკვლისათვის დამნაშავეს უნდა გადაეხადა 100 ხარი. მეფის სამსახურში მყოფი პირის (გრაფის ან ანტრუსტიონის), ან მშობიარობის უნარის მქონე ქალის მოკვლისათვის — 300 ხარი. ხელის, ფეხის, თვალის ან ცხვირის დაზიანებისათვის — 50 ხარი. თავისუფალი ფრანკის გაძარცვისათვის, სხვისი სახლის დაწვისათვის, მკვლელობის მცდელობისათვის, წვრილფეხა ან მსხვილფეხა პირუტყვის მოპარვისათვის — $31\frac{1}{2}$ ხარი, ხელზე ან ფეხზე დიდი თითის მოკვეთისათვის — 25 ხარი, სახლიდან შემტერევით ქურდობისათვის, ჯოგის წინამძღოლი ხარის, ფრინველების, სათევზე ბადისა და თივის მოპარვისათვის — $22\frac{1}{2}$ ხარი. ხბოიანი ძროხისა და რამდენიმე ღორის მოპარვისათვის — $17\frac{1}{2}$ ხარი. მონის, ცხენის ან შესაბამელი პირუტყვის მოპარვისათვის — 15 ხარი. ნათესების დაზიანებისა, ბალიდან ქურდობისათვის, ღობის დაზიანებისა და სასამართლოში არასაპატიო მიზეზით გამოუცხადებლობისათვის — $7\frac{1}{2}$ ხარი.

ზემოთ მოყვანილი ნატურალური ტარიფის ოდენობიდან ჩანს, თუ რამდენად მძიმე სასჯელი იყო დაწესებული. თუ მხედველობაში მივიღებთ იმ გარემოებას, რომ ჩვეულებრივი რიგითი ფრანკის პირუტყვის ჯოგი 12-დან 25 თაევამდე შედგებოდა, ხოლო ზემოთ მოყვანილი ტარიფის მიხედვით კი 25 მსხვილფეხა პირუტყვი საკმარისი არ არის კომპოზიციის გადასახდელად ისეთი მსუბუქი დანაშაულისათვის, როგორიც არის სხეულის შედარებით მსუბუქი დაზიანება, მაშინ ადვილი წარმოსადგენია ის მძიმე მატერიალური სასჯელი, რომელიც ზემოაღნიშნული ტარიფის მიხედვით უნდა გადაეხადა დამნაშავეს ნატურალური სახით. კომპოზიციის გარდა დამნაშავე ვალდებული იყო გადაეხადა აგრეთვე მოტაცებული ნივთის ღირებულება (capitale) და აენაზღაურებინა ზარალი (dilatura). ხოლო ზოგიერთი დანაშაულის დროს (სხეულის დაზიანება) უნდა გადაეხადა სამკურნალოდ სპეციალური ჯარიმა. თუ ამასთან ერთად გავითვალისწინებთ გაორკეცებულ, გასამკეცებულ ან გაოთხეკეცებულ კომპოზიციას, რომელიც ზოგჯერ დამნაშავეს უნდა გადაეხადა სალიკური კანონის მიხედვით, მაშინ კიდევ უფრო ნათელი იქნება სასჯელის აუტანელი სიმძიმე. გასამკეცებულ მატერიალურ სასჯელს ითვალისწინებს ისეთი დანაშაული, როცა ვინმე მოკლავს თავისუფალ ფრანკს ან ბარბაროსს და მოკლულის გვარს ჩააგდებს ჭაში ან წყალში, ან დათარავს მას ტოტებით ან სხვა რაიმეთი — დამნაშავემ უნდა გადაიხადოს 600 სოლიდი, ე. ი. სამმაგი კომპოზიცია. ცხადია, რომ ასეთი დიდი სასჯელის გადახდა არ შეეძლო წერილ-მესაქუთრე ფრანკს, რის გამოც იგი სავალო კაბალაში ვარდებოდა და კარგავდა თავისუფლებას.

კომპოზიციების გადახდა რომ აუტანელი იყო ცალკეული პირისათვის, ეს ნათლად ჩანს სალიკური სამართლის LVIII ტიტულიდან, სადაც ლაპარაკია იმის შესახებ, რომ, თუ დამნაშავეს, მიუხედავად მთელი ქონების გაღებისა, „არც მიწაზე, არც მიწის ქვეშ არა აქვს იმაზე მეტი ქონება“, რაც უკვე გაიღო, მაშინ ადამიტი დადგენილი წესის შესრულების შემდეგ მთელმა საგვარეულო ნათესაობამ უნდა იკისროს კომპოზიციის გადახდის პასუხისმგებლობა. კომპოზიციის ასეთი დიდი ოდენობა აიხსნება იმით, რომ იგი შემოღებული იყო საგვარეულო წყობილების დროს, როცა გვარი მთლიანად ურთიერთთავდებობის პრინციპის საფუძველზე პასუხს აგებდა გვარის წევრის მიერ ჩადენილი დანაშაულისათვის. ახლად ჩამოყალიბებულ ფრანკთა სახელმწიფოში, სადაც უკვე LVIII

საგვარეულო წყობილება დაშლილი იყო, თავისთავად ცხადია, რომ წვრილ მესაკუთრეებს ასეთი დიდი ოდენობის კომპოზიციის გადახდისათვის არაერთი საშუალება არ გააჩნდათ. ამით აიხსნება ის დიდი ლტოლვა გვარიდან გამოსვლისა და ნათესაობაზე ხელის აღებისაკენ, რომელსაც ადგილი ჰქონდა ფრანკთა სამეფოში და რომელიც საკანონმდებლო წესით გაფორმებული არის სალიკურის სამართლის სათანადო ტიტულში. კანონით გათვალისწინებული წესის მიხედვით ის პირი, რომელიც გვარიდან გამოვიდოდა და ნათესაობაზე ხელს აიღებდა, თავისუფლდებოდა გვარის წევრის მიერ ჩადენილი დანაშაულის გამო კომპოზიციის გადახდის პასუხისმგებლობისაგან. როგორც ზემოთ დავინახეთ, კომპოზიციის გადაუხდელობა არა მარტო თავისუფლების დაკარგვას, არამედ ზოგჯერ სიკვდილით დასჯასაც იწვევდა.

მონების კონფისკაცია. სასჯელის შემდეგ სახეს სალიკურ სამართალში ქონების კონფისკაცია წარმოადგენდა. ქონების კონფისკაცია შეიძლებოდა შეფარდებულიყო სხვადასხვა დანაშაულთა გამო, როგორც, მაგალითად, მოპასუხის მიერ სასამართლოში გამოცხადებაზე განზრახ თავის არიდება, ვალდებულების განაღდებაზე უარის თქმა და სხვ. ქონების კონფისკაცია შეიძლებოდა შეფარდებულიყო ვალაუფალ მოვალეს, რომელიც მიუხედავად ხელშეკრულებით გათვალისწინებული ვალის გასვლისა, თავს არიდებდა ვალის გადახდას. ასეთ შემთხვევაში მოსარჩელეს უნდა მიემართა მოსამართლისათვის შემდეგი სიტყვებით: „გრაფ, იმ კაცს ჩემი ვალი მართებს და მე კანონიერი წესით გამოვიწვიე ის სასამართლოში, სალიკური კანონის თანახმად. მე ჩემი თავითა და ჩემი ქონებით ვთავდებობ, რომ შენ თამამად შეგიძლია ხელი დაადო მის ქონებას“. ამის შემდეგ გრაფი რახინბურგების თანხლებით გამოცხადდებოდა მოპასუხის სახლში. თუ უკანასკნელი არ ისურვებდა ნებასურვილით გადაეხადა ვალი, მაშინ რახინბურგები თვითონვე წაიღებდნენ მოპასუხის ქონებიდან იმდენს, რაც საჭირო იყო ვალის დასაფარავად. კანონი ითვალისწინებს, რომ ქონების კონფისკაცია უნდა ხდებოდეს მხოლოდ მას შემდეგ, თუ მოვალე თავს აარიდებს სასამართლოს და უარს ამბობს ვალის გადახდაზე, ხოლო უკეთეს მოსარჩელე შეცდომაში შეიყვანს მოსამართლეს და იგი უკანონოდ მოახდენს ქონების კონფისკაციას, მაშინ მოსარჩელემ უნდა გადაიხადოს სრული ვერგელდი (200 სოლიდი).

ქანონგარეშე გამოცხადება. სალიკური სამართალი სასჯელის ერთ-ერთ სახედ ითვალისწინებს კანონგარეშე გამოცხადებას. კანონგარეშე შეიძლება გამოცხადებულ იქნას ის პირი, რომელმაც, მიუხედავად მოსარჩელის მიერ კანონით გათვალისწინებული არაერთგზის გაფრთხილებისა, თავი აარიდა სასამართლოში გამოცხადებას, უარი განაცხადა კომპოზიციის გადახდაზე, ან რახინბურგების მიერ დაწესებულ მდულრით გამოცდაზე. მაშინ მეფემ იგი უნდა გამოაცხადოს მთარველობის გარეშე, და, როგორც დამნაშავე, ისე მისი ქონება, მოსარჩელის საკუთრება ხდება. ხოლო თუ ვინმე მოპასუხეს მანამდე, სანამ იგი არ გადაიხდის ვალს, მისცემს პურს ან თავშესაფარს, უნდა დაისაჯოს კანონის მიხედვით.

თუ ვინმე ამოთხრის დამარხულ გვამს, გაძარცვავს მას და მხილებული იქნება ამაში, იგი კანონგარეშე უნდა გამოცხადდეს (varxus sit) მანამდე, სანამ დააკმაყოფილებდეს გარდაცვლილის ნათესავებს. დამნაშავეს შეიძლება ნება დაერთოს იცხოვროს ადამიანთა შორის მაშინ, როცა იგი შეურიგდება მიცვალებულის ნათესავებს, მაგრამ თუ ვინმე მანამდე მას გამოკვებავს და თავშესაფარს მისცემს, იქნებიან ეს მშობლები თუ სხვა ნათესავები, ისჯებიან კანონით დაწესებული სასამართლო ჯარიმით.

ბამატრახიბა და დასაბურჩისება. სასჯელის ეს ზომა სალიკური სამართლის მიხედვით უნდა შეეთარდოს მონებს. თუ მონის მიერ ჩადენილი იქნება ქურდობა, რომლისთვისაც თავისუფალმა ადამიანმა უნდა გადაიხადოს ჯარიმა 15 სოლიდის ოდენობით, მონა უნდა გააწვინონ სკამზე და 120-ჯერ დაარტყან მათრახი. კანონი ითვალისწინებს მონის „სამართლიან წამებას“ სულ ცოტა ნეკის სისხო წყკაპლებით. მონის ბატონმა მოსარჩელეს დამნაშავე მონა შებორკილი უნდა მიუყვანოს საწამებლად. თუ მონა მანამდე გამოტყდება. ვიდრე მას 120-ჯერ დაარტყამენ, იგი დასაქურისებული უნდა იქნას, ხოლო მონის ბატონმა უნდა აუნაზღაუროს მოსარჩელეს მოტაცებული ნივთის ღირებულება. მონის დასაქურისებას ითვალისწინებს კანონი როცა მონის მიერ მიყენებული სქესობრივი ძალადობის შედეგად მოკვდება მონა ქალი. ამ შემთხვევაში, დამნაშავე მონის ბატონმა უნდა გადაიხადოს მონა ქალის ვერგელდი მისი ბატონის სასარგებლოდ. მაგრამ თუ მონა ქალი არ მოკვდება და ცოცხალი დარჩება, მონას 300-ჯერ უნდა დაარტყან მათრახი.

დამნაშავის გადაცემა. ეს სასჯელიც სალიკური სამართლის მიხედვით უმთავრესად მონებსა და ნახევრად თავისუფალ ლიტებს ან გააზატებულებს შეეფარდებოდა, რომლებიც არასრულუფლებიანად ითვლებოდნენ. თუ მონა ან ლიტი თავისუფალ ადამიანს მოკლავდა, დამნაშავე გადაეცემოდა მოკლულის ნათესავეებს. კომპოზიციის ნახევრის სახით, ხოლო დამნაშავე მონის ან ლიტის ბატონი იხდიდა კომპოზიციის მეორე ნახევარს. თუ რომელიმე მონა მოკლავდა მონას, ასეთ შემთხვევაში, კანონის სიტყვით, — „ბატონებმა გაიყონ მკვლელი ერთმანეთში“. კანონმდებელს მხედველობაში აქვს არა მკვლელის სხეულის, არამედ მისი სამუშაო ძალის გაყოფა. დაზარალებულის ნათესავეებს გადაეცემოდა აგრეთვე დამნაშავე, რომელიც ვერ შესძლებდა კანონით გათვალისწინებული ვერგელდის გადახდას ან ვალაჟვალის დებიტორი, რომელიც ვერ გაანაღდებდა სესხის ხელშეკრულებით გათვალისწინებულ ვალდებულებას.

VIII. დანაშაულთა სისჯება

სალიკური სამართალი იცნობს დანაშაულის მრავალ სახეს. მაგრამ ამავე დროს ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ სალიკურ სამართალში ჩვენ ვერ ვხვდებით სახელმწიფოებრივი ხასიათის დანაშაულს. ცხადია, ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ასეთ დანაშაულს სინამდვილეში თითქოს არ ჰქონდა ადგილი; პირიქით, ფრანკთა სახელმწიფოს ისტორია გვიჩვენებს, რომ სუსტი სამეფო ზელისუფლების წინააღმდეგ ხშირად ადგილი ჰქონდა შეთქმულებას მსხვილი მაგნატებისა და მაიორდომების მხრივ, რომლებიც ხშირად წყვეტდნენ საკითხს სამეფო ტახტის მემკვიდრეობის, ან მათთვის სასურველი კანდიდატის მეფედ აღიარების შესახებ. მართალია, სალიკური სამართალი არათუ არ ამბობს სახელმწიფო დანაშაულზე, მაგრამ უდავოდ უნდა მივიჩნიოთ ის გარემოება, რომ ასეთი ხასიათის მძიმე დანაშაული მთელი სისასტიკით ისჯებოდა ძველთაგან დაწესებული დაუწერელი ადამთობრივი სამართლის ნორმებით. ასეთ შემთხვევაში სიკვდილით დასჯა სასჯელის ერთადერთი ზომა უნდა ყოფილიყო. ეს მით უფრო საგულისხმოა, რომ სალიკური სამართალი ხშირად შედარებით უფრო მსუბუქი დანაშაულის ჩადენისას ითვალისწინებს სიკვდილით დასჯას.

სახელმწიფოს წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულთა კლასიფიკაცია და შესაბამისი სასჯელის დაწესება კანონმდებელს შემთხვევით არ გამოორჩენია მხედველობიდან. სალიკური სამართალი უმთავრესად იმ მუხლებისაგან შედგება, რომლებიც ადგენენ კომპოზიციის ოდენობას კერძო ხასიათის დანაშაულის ან უფლების დარღვევის მიმართ. ამიტომ შეიძლება საესებით ბუნებრივი იყოს, რომ კანონმდებელმა მასში არ გაითვალისწინა საჯარო ხასიათის დანაშაული, მიმართული ფრანკთა სამეფოს სახელმწიფო ან სამხედრო ძლიერების წინააღმდეგ.

ფრანკთა სახელმწიფოს მერმინდელი საკანონმდებლო ძეგლები, განსაკუთრებით კი „საქსონელთა სამართალი“ კანონის მთელი სისასტიკით სჯის არა მარტო ჩადენილ სახელმწიფო დანაშაულს, არამედ ასეთი დანაშაულის მცდელობასაც. „ვინც სიბოროტეს განიზრახავს ფრანკთა სამეფოს წინააღმდეგ, ან მეფის ან მისი შვილების მკვლელობას, სიკვდილით დაისჯება“.

სალიკური სამართალი არ იძლევა დანაშაულთა ზუსტ კლასიფიკაციას. ძეგლში წარმოდგენილ დანაშაულთა ცალკეული სახეობანი გაფანტულია სხვადასხვა თავში და ხშირად მუხლებშიაც, რაც იმას მოწმობს, რომ მართლშეგნების იმ დაბალ საფეხურზე, რომელზედაც გერმანელი ტომები იმყოფებოდნენ იმ პერიოდში არ არსებობდა წარმოდგენა დანაშაულთა სისტემაზე. დანაშაულთა უსისტემო და ფრაგმენტალური გადმოცემა აიხსნება სალიკური სამართლის კაზუსტიკურობით. ყოველი ცალკე დანაშაული ძეგლში გადმოცემულია კონკრეტული შემთხვევების მიხედვით, დანაშაულის საერთო ხასიათის განზოგადოებისა და კლასიფიკაციის გარეშე. მიუხედავად ამისა სალიკურ სამართალში წარმოდგენილი დანაშაულთა სახეობანი მათი ობიექტების მიხედვით ჩვენ შეგვიძლია რამდენიმე ჯგუფად დავყოთ.

1. დანაშაული პიროვნების წინააღმდეგ

სალიკური სამართალი იცნობს პიროვნების წინააღმდეგ მიმართული დანაშაულის შემდეგ სახეებს: მკვლელობა, სხეულის დაზიანება, ოდამიანის მოტაცება, შეურაცხყოფა, ცილის წამება, სქესობრივი დანაშაული.

მკვლელობა. კანონი ასხვავებს განზრახ და გაუფრთხილებელ მკვლელობას. ორივე შემთხვევისათვის კანონი ითვალისწინებს სათანადო კომპოზიციის ანაზღაურებას. კომპოზიციის ოდენობა კი

როგორც აღნიშნეთ, განისაზღვრებოდა მოკლული პირის სოციალური და უფლებრივი მდგომარეობით.

სალიკური სამართალი ითვალისწინებს ბანდის ჯგუფის (Comitubernio) მიერ კაცის მკვლელობას, როგორც მკვლელობის დამამძიმებელ სახეს. კანონში აღნიშნულია სხვადასხვა სოციალური მდგომარეობის პირების მკვლელობის შემთხვევები (მოხარკე რომაელის, მეფის არათანამესუფრე რომაელის, მეფის თანამესუფრე რომაელის, თავისუფალი ფრანკის, მეფის სამსახურში მყოფი პირისა და სხვ.) ბანდის მიერ კაცის მოკვლის შემთხვევაში კანონი ღვას დანაშაულში თანამონაწილეობის პრინციპზე და ითვალისწინებს სასჯელს ბანდის ყველა მონაწილისათვის. კანონი განსაზღვრავს აგრეთვე როგორც მძიმე დანაშაულს, გრაფის, ვიცეგრაფის, ან საცეპარონის მკვლელობას და აწესებს შესაფერ კომპოზიციას. ასეთივე თანრიგით არის კანონის მიერ გათვალისწინებული მკვლელობა ეპისკოპოსის, დიაკვნისა და მღვდლის.

როგორც მკვლელობის განსაკუთრებულ სახეს, სალიკური სამართალი იცნობს ლაშქრობაში მყოფი მეომრის სიცოცხლის მოსპობას, რომელიც სამხედრო სამსახურს ეწეოდა ლაშქარში ან მეფის ამაღაში. მკვლელობის დამამძიმებელ სახედ კანონი ითვალისწინებს დანაშაულის მიერ მოკლულის გვანის დამალვას, რისთვისაც სამძაგ კომპოზიციას ითვალისწინებს. მაგრამ თუ მოკლული პირი, რომლის გვამი დამნაშავემ დამალა, მეფის სამსახურში იმყოფებოდა, დამნაშავემ უნდა გადაიხადოს 1800 სოლიდი, ანუ ცხრაჯერ მეტი კომპოზიცია. მკვლელობის დამამძიმებელ სახეს წარმოადგენს აგრეთვე ისეთი შემთხვევა, თუ ვინმე თავისუფალ ფრანკს ჩააგდებს ქაში და ის იქ მოკვდება (კომპოზიცია—600 სოლიდი). ასეთია მკვლელობის ის შემთხვევები, რომლებიც აღნიშნულია სალიკურ სამართალში.

სხეულის დაზიანება. პიროვნების წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულთაგან, გარდა მკვლელობისა, სალიკური სამართალი ითვალისწინებს სხეულის სხვადასხვა დაზიანებას, როგორიცაა: კრილობის მიყენება თავში, ნეკნებში, ან მუცელში; ხელის ან ფეხის დასახიჩრება, თითის მოკვეთა, თვალების დათხრა, ცხვირის ან ყურის მოკვეთა, ენის დაზიანება, კბილების ჩამტერება, თავისუფალი ადამიანის უკანონოდ დასაკუთრისება ან ასოს მოგლეჯა. სალიკური სამართალი ასხვევებს დანაშაულის სიმძიმეს დასახიჩრების სიმძიმის მიხედვით და აწესებს სხვადასხვა ოდენობის ჯარი-

მას იმის მიხედვით, თუ რა ფუნქციას ასრულებს ესა თუ ის დაზიანებული ორგანო, ან რამდენად ძლიერად არის იგი დაზიანებული. ხელის ან ფეხის ერთი ან რამდენიმე თითის მოკვეთის ან დაზიანებისათვის კანონით დაწესებულია სხვადასხვა ოდენობის ჯარიმა. კანონი ასხვავებს აგრეთვე მთლიანად მოკვეთას სხეულისა ან თუ იმ ნაწილისა, ან დაზიანებული ორგანოს სხეულზე შენარჩუნებას. ასეთ შემთხვევაში ნაკლები კომპოზიციაა დაწესებული.

ცალკე დანაშაულად არის გათვალისწინებული, თუ ვინმე მკერდს დაუზიანებს ქალს (45 სოლიდი). სხეულის დამაზიანებელ დანაშაულად ითვლება აგრეთვე ფეხმძიმე ქალის ცემა, თუ მას შედეგად მუცლის მოწყვეტა მოჰყვა. სრულიად უნნიშვნელო ჯარიმა ($1\frac{1}{2}$ სოლიდი) დაწესებულია იმ შემთხვევისათვის, თუ ვინმე სცემს სხვის მონას და 40 ლამით წაართმევს მას შრომისუნარიანობას. ასეთი სალიკურ სამართალში აღნიშნული სხეულის დამასახიჩრებელი სხვადასხვა დანაშაული.

ადამიანის მოტაცება. სალიკური სამართალი იცნობს პიროვნების წინააღმდეგ მიმართულ სხვა დანაშაულთაგან აგრეთვე ადამიანის მოტაცებას. კანონი ითვალისწინებს მონის, მონა ქალის, მევენახის, მკედლის, დურგლის, მეჯინიზის, ბატონის სამსახურში მყოფი ბიკის ან გოგოს, ან თავისუფალი ადამიანის მოტაცებას და მათთვის აწესებს სათანადო ჯარიმას. რამდენადაც მონის, მონა ქალის, პირუტყვისა და ნივთების მოტაცების შესახებ ლაპარაკია სალიკური სამართლის სპეციალურ ტიტულში, ამიტომ უფრო სწორი იქნება ეს დანაშაულნი მივაკუთვნოთ ქონებრივ დანაშაულთა ჯგუფს და არა პიროვნების წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულს. რადგან, როგორც ცნობილია, მონა და მონა ქალი არ ითვლებოდნენ სამართლის სუბიექტებად. მონის მოტაცების შემთხვევაში დამნაშავე პასუხს აგებდა არა მონის, არამედ მონის ბატონის წინაშე, რომელსაც ეკუთვნოდა მონა, როგორც სამუშაო ძალა ან ნივთი და მას უნდა გადაეხადა მონის სრული ვერგელდი (35 სოლიდი).

კანონი ითვალისწინებს აგრეთვე სოციალური მდგომარეობით თავისუფალი გათხოვილი ქალის მოტაცებას. რადგან თავისუფალი ქალი უფლებაუნარიანობით სარგებლობდა, ეს დანაშაული მიეკუთვნება პიროვნების წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულთა ჯგუფს. თუ ვინმე მოიტაცებს თავისუფალ ადამიანს და ვერ შესძლებს თავი იმართლოს სათანადო დამამტკიცებელი საბუ-

თებით, მან უნდა გადაიხადოს სრული კომპოზიცია (200 სო-
ლიდი). რომაელის კი, როგორც დაპყრობის შედეგად დაბალი
უფლების მქონე პირის, მოტაცებისათვის დაწესებულია მხოლოდ
63 სოლიდის გადახდა. კანონი ითვალისწინებს სოციალური მდგო-
მარეობით თავისუფალი ქალიშვილის მოტაცებას სამი კაცისაგან
შემდგარი ჯგუფის მიერ და დანაშაულში თანამონაწილეობის პრინ-
ციპის მიხედვით აწესებს თვითმთავარი დამნაშავეისათვის სათანადო
ჯარიმას. დანაშაულის დამამძიმებელ გარემოებად (სამმაგი ჯარიმა)
ითვლება, თუ დამნაშავეებს თან ჰქონდათ ისრები. ასევე დამამძიმებელ
გარემოებად ითვლება, თუ ქალიშვილი მოიტაცეს კლიტულიდან ან
ოთახიდან; ხოლო თუ მოტაცებული ქალიშვილი მეფის სამსახურში
იმყოფებოდა, მაშინ „fritius-ის დარღვევისათვის“ იხდიან განსაკუთ-
რებულ ჯარიმას 63 სოლიდის ოდენობით (ტიტ. XIII).

შეურაცხყოფა. კანონი ასხვავებს შეურაცხყოფის ორ სახეს:
ფიზიკურ და სიტყვიერ შეურაცხყოფას. სოციალური მდგომარეო-
ბით თავისუფალი ადამიანის მიერ თავისუფალი ქალის ფიზიკური
შეურაცხყოფის ცალკეული შემთხვევისათვის (ხელის ტაცება ხელში,
მაჯაში, თითებში, იდაყვის ზემოთ, მკერდში და სხვ.) განსაზ-
ღვრულია სხვადასხვა ოდენობის ჯარიმა. ფიზიკური შეურაცხყოფის
ერთ-ერთ სახედ კანონი აღნიშნავს ისეთ შემთხვევას, როცა თავი-
სუფალი ადამიანი ჯოხს გაარტყამს თავისუფალ ადამიანს ისე, რომ
სისხლი არ წასკდება. მაშინ სამ დარტყამამდე თვითმთავარ დარტყ-
მაში დამნაშავეს გადახდება სამი სოლიდი. ასეთივე სასჯელს
ითვალისწინებს, თუ ვინმე გაარტყამს სხვას შეკუმშულ მუშტს, რო-
მელსაც შედეგად არ მოჰყვება სხეულის დაზიანება.

ფიზიკური შეურაცხყოფის ერთ-ერთ სახედ კანონი აღნიშნავს
თავისუფალი ადამიანის უდანაშაულოდ შებორკვას. თუ ვინმე უდა-
ნაშაულოდ შებორკავს ფრანკს, უნდა გადაიხადოს ჯარიმა 30 სო-
ლიდის ოდენობით, მაგრამ თუ ფრანკი უდანაშაულოდ შებორკავს
რომაელს, როგორც დაპყრობილი ტომის დაბალი უფლებრივი-
მდგომარეობის პირს, ასეთი შეურაცხყოფისათვის იხდის მხოლოდ
15 სოლიდს. შეურაცხყოფად ითვლება აგრეთვე, თუ ვინმე თავის
ამხანაგს თავსაბურს ჩამოუგდებს; დამნაშავემ უნდა დაუბრუნოს
მას იმგვარივე თავსაბური, ან 12 მოფიცვით უნდა დაიფიცოს,
რომ მას დაუბრუნებს ისეთივე თავსაბურს, ან უნდა გადაიხადოს
3 სოლიდი. შეურაცხყოფის დამამძიმებელ სახედ კანონი ითვალის-
წინებს ისეთ შემთხვევას, თუ ვინმე კადნიერებით ან ძალით წაართ-

მეგზს გრატეს შემოვრკილ ადამიანს. ასეთ შემთხვევაში დამნაშავემ უნდა გადაიხადოს თავისი სიცოცხლის ფასი. ფიზიკური შეურაცხყოფის ერთ-ერთ სახეს წარმოადგენს, თუ ვინმე გზას გადაულობავს, გზიდან გადააგდებს ან გადაიჩეხს თავისუფალ ადამიანს, ან ქალს. პირველ შემთხვევაში გათვალისწინებულია 15 სოლიდი, მეორე შემთხვევაში — 45 სოლიდი, ხოლო თუ ზღვაში გადაიჩეხს — 62 სოლიდი.

რაც შეეხება სიტყვიერ შეურაცხყოფას, სალიკური სამართალი მას ითვალისწინებს სპეციალურ ტიტულში და დაწვრილებით ჩამოთვლის სიტყვიერი შეურაცხყოფის სხვადასხვა შემთხვევას. კანონის მიხედვით, სიტყვიერ შეურაცხყოფად ითვლება, თუ ვინმე სხვას მახინჯს, ბინძურს, მგელს, კურდღელს, ან სხვა რამეს დამამძირებელს უწოდებს. თვითნებური ამ შემთხვევისათვის დაწესებულია ჯარიმა 3 სოლიდის ოდენობით.

ცილისწამება. პიროვნების წინააღმდეგ მიმართულ სხვა დანაშაულთაგან სალიკური სამართალი იცნობს ცილისწამებას. ცილისწამების ერთ-ერთ სახედ კანონი ითვალისწინებს იმ შემთხვევას, როცა ვინმე მეფის წინაშე ბრალს დასდებს უდანაშაულო კაცს, ამ უკანასკნელის დაუსწრებლად; ასეთ შემთხვევაში მან უნდა გადაიხადოს ჯარიმა 63 სოლ იფის ოდენობით. ცილისწამების დამამძიმებელ სახედ ითვლება, თუ ვინმე სხვას მეფის წინაშე უდანაშაულოდ ბრალს დასწამებს ისეთ დანაშაულში, რომლის დადასტურების შემთხვევაში სიკვდილით დასჯაა დაწესებული; მაშინ ცილისმწამებელმა უნდა გადაიხადოს სრული ვერგელდი (200 სოლიდი); ხოლო თუ მეფის დაუსწრებლად ტყუილ ბრალს დასდებს ასეთივე მძიმე დანაშაულში, ცილისმწამებელმა უნდა გადაიხადოს ვერგელდის ნახევარი (100 სოლიდი). კანონი ჩამოთვლის ცილისწამების შემდეგ შემთხვევებს: თუ ვინმე თავისუფალ ქალს მეძავს უწოდებს და ვერ შესძლებს ამის დამტკიცებას, უნდა გადაიხადოს ჯარიმა 45 სოლიდი. თუ ვინმე სხვას ბრალს დასდებს, რომ მან ბრძოლაში ფარი დააგდო, ან თუ ვინმე სხვას დამბეზღებელს ან მატყუარას უწოდებს და ვერ შესძლებს ამის დამტკიცებას, თვითონვე უნდა იქნას დამნაშავედ აღიარებული, როგორც ცილისმწამებელი და გადაიხადოს ჯარიმა. თუ ვინმე ფიცით ბრალს დასდებს სხვას, რომ მან ცრუ მოწმეობა გასწია და ტყუილი ჩვენება მისცა, მაგრამ ვერ შესძლებს ამის დამტკიცებას, ცილისმწამებელმა უნდა გადაიხადოს ჯარიმა 15 სოლიდის ოდენობით. თუ მსჯავრ-

დადებული პირი განაცხადებს, რომ ის რახინბურგებმა გაასამართ-
ლეს არა კანონის მიხედვით და ბრალს სდებს მათ უკანონო მსჯავრ-
დებაში, მაგრამ ვერ შესძლებს ამის დამტკიცებას, ის აღიარებული
იქნება ცილისმწამებლად და უნდა გადაიხადოს ჯარიმა 15 სოლი-
დის ოდენობით. ასევე ცილისმწამებლად ითვლება, თუ ვინმე თავისუ-
ფალ ქალს კუდიანს უწოდებს და ვერ შესძლებს ამის დამტკიცე-
ბას. ასეთია ცილისმწამების ის შემთხვევები, რომლებიც გათვალის-
წინებულია სალიკურ სამართალში.

სქმნობრივი დანაშაული. სალიკური სამართალი ითვალის-
წინებს სქესობრივი დანაშაულის სხვადასხვა შემთხვევას. თუ ვინმე
ძალადობას ჩაიდენს სოციალური მდგომარეობით თავისუფალი
ქალიშვილის მიმართ, უნდა გადაიხადოს ჯარიმა 63 სოლიდის
ოდენობით. მაგრამ თუ სქესობრივ კავშირს დაიქვრს თავისუფალ
ქალიშვილთან ამ უკანასკნელის ნებასურვილით, მაშინ ჯარიმის
ოდენობა მცირდება 45 სოლიდამდე. სქესობრივ დანაშაულად
ითვლება თავისუფალი ადამიანის კავშირი მონა ქალთან. ასეთ
შემთხვევაში დამნაშავემ უნდა გადაიხადოს მონა ქალის ბატონის
სასარგებლოდ 15 სოლიდი, მაგრამ თუ ასეთი დანაშაული ჩადე-
ნილია მეფის მონა ქალის მიმართ, მაშინ ჯარიმა ორკეცდება. თუ
მონა ძალადობას იხმარს სხვისი მონა ქალის მიმართ, და ამ დანა-
შაულის გამო მონა ქალი მოკვდება, დამნაშავემ უნდა გადაიხადოს
მონა ქალის ბატონის სასარგებლოდ 6 სოლიდი ან იგი დასაქვრი-
სებული უნდა იქნას, ხოლო დამნაშავე მონის ბატონმა კი უნდა
აუნაზღაუროს მონა ქალის ბატონს მისი ღირებულება. თუ სქესო-
ბრივი ძალადობის შედეგად მონა ქალი ცოცხალი დარჩა და თუ
მონა ვერ გადაიხდის 3 სოლიდის ჯარიმას, მას 300-ჯერ უნდა
დაარტყან მათრახი. ასეთივე სასჯელს ითვალისწინებს მონის მიერ
მონა ქალის მოტაცება ამ უკანასკნელის ნება-სურვილის წინააღ-
მდეგ. თუ ვინმე თავს დაესხმის დანიშნულ ქალიშვილს მაყრიონის
დროს და გააუპატიურებს მას, დამნაშავემ უნდა გადაიხადოს
სრული ვერგელი (200 სოლიდი).

რაც შეეხება სქესობრივ დანაშაულს, ჩადენილს თავისუფალი
ადამიანის, ან უფრო მაღალი სოციალური მდგომარეობის პირის
მიერ თავისუფალი ქალის მიმართ, ამის შესახებ სალიკური სამარ-
თალი არავითარ ცნობებს არ გვაძლევს.

ასეთია პიროვნების წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულთა (მკვლე-
ლობა, სხეულის დაზიანება, ადამიანის მოტაცება, შეურაცხყოფა,

ცილისწამება, სქესობრივი დანაშაული) ცალკეული სახეები, რომლებიც აღნიშნულია სალიკურ სამართალში.

ოჯახის წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულთაგან სალიკური სამართალი აღნიშნავს ახლო ნათესაებთან და მოყვრებთან სქესობრივ კავშირს. თუ ვინმე დანაშაულებრივ დაქორწინდება დის ან ძმის ან რომელიმე შორეული ნათესავის ქალიშვილზე, ან თუ ძმის თუ ბიძის ცოლზე, დაისჯება იმით, რომ ასეთი ცოლქმრობა გაუქმდება და მათ ბავშვებიც რომ ყავდეთ, ისინი ჩაითვლებიან არაკანონიერ მემკვიდრეებად, არამედ დაბადებით სახელგატეხილებად (*Sed iufamiae sunt nativitate*). ასევე ვინც მოიტაცებს სხვის საცოლეს და დაქორწინდება მასზე, გადაიხდის ჯარიმას 63 სოლიდის ოდენობით. კანონი კრძალავს სხვისი ლიტი ქალის ცოლად შერთვას — ჯარიმა 30 სოლიდი.

2. დანაშაული საკუთრების წინააღმდეგ

მურდობა. ქონებრივი დანაშაულის ყველაზე უფრო გავრცელებულ სახეს სალიკურ სამართალში ქურდობა წარმოადგენს. კანონი სასტიკად იცავს ახლად ჩამოყალიბებული ფეოდალური სახელმწიფოს საფუძველს — ქერძო საკუთრებას. კანონში აღნიშნულია ქურდობის ცალკეული სახეები, დაწვრილებით ჩამოთვლილია წვრილფეხა და მსხვილფეხა საქონლის ქურდობის შემთხვევები, რაც გვიჩვენებს, რომ ფრანკთა სახელმწიფოს სახალხო მეურნეობაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეკირა მეჯოგეობას, როგორც მეურნეობის დარგს. სალიკურ სამართალში ჩამოთვლილია ღორების, გოქების, ბურვაკის, ზვარაკად შეწირული ან შეუწირავი კურატის, ხბოს, ძროხის, ხარის, ბულა ხარის, ცხენის (ვაყა, ლაფშა, ჭაკი), ბატნის, ვერძის, თხის, ვაცის, მონადირე გაწვრთნილი ძაღლის, გაწვრთნილი მოშინაურებული ქორის, მიმინოს, მამლის, ქათმის, შინაური წეროს ან გედის, მტრედისა და ფუტკრის სკის ქურდობის შემთხვევები. თვითელი ამ დანაშაულისათვის კანონი კაზუსტიკური პრინციპის მიხედვით ითვალისწინებს სათანადო ჯარიმას.

ქურდობის დამამძიმებელ შემთხვევას წარმოადგენს, თუ ვინმე მოიპარავს პირუტყვს ან ფრინველს კლიტულიდან. ასეთ შემთხვევაში იზრდება ჯარიმის ოდენობა. პირუტყვის ქურდობის შემ-

ახვევაში ჯარიმა განისაზღვრება იმის მიხედვით, თუ რამდენი და რა ასაკის პირუტყვი მოიპარა დამნაშავემ. რაც მეტია პოპარული პირუტყვი, იმდენად მეტია ჯარიმის ოდენობა. თუ მთელი კოლტი ან ჯოგი იქნება მოპარული, მაშინ დამნაშავეს ეკისრება დიდი კომპოზიციის გადახდა და აგრეთვე მოტაცებულის ღირებულებისა და ზარალის ანაზღაურება. ცალკე არის აღნიშნული ღორის კოლტის (ჯოგის) წინამძღოლიდან ზანზალაჲის მოპარეა. ასეთ შემთხვევაში ჯარიმა 15 სოლიდის ოდენობით არის დაწესებული. მძიმე ქონებრივ დანაშაულად ითვლება ბულა ხარის მოპარეა, რომელიც მომსახურებას უწევს ჯოგს,—კომპოზიცია 45 სოლიდით განისაზღვრება. სასჯელი სამჯერ იზრდება იმ შემთხვევაში, თუ მოპარული ბულა მომსახურებას უწევდა სამი ვილის (სოფლის) ძროხებს. დამახასიათებელია, რომ პრივილეგიური მდგომარეობით სარგებლობს არა მარტო მეფის მოსამსახურე პერსონალი, არამედ მისი პირუტყვიც. ჩვეულებრივ მესაქუთრის ხარის მოპარვისათვის კანონი აწესებს 35 სოლიდის ოდენობის ჯარიმას, მაგრამ თუ ვინმე მოიპარავს მეფის ხარს, მან უნდა გადაიხადოს კომპოზიცია 90 სოლიდის ოდენობით, რაშიც არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური. გასამკეცებული ვერგელდია (90 სოლიდი) აგრეთვე გათვალისწინებული ისეთ შემთხვევაში, თუ ვინმე მოიპარავს მეფის ულაცს. ქურდობის ზემოთ ჩამოთვლილი შემთხვევების გარდა, კანონი ასხეავენს მონის ან სხვა რაიმე ნივთების მოპარვას და აგრეთვე იმას, თუ ვის მიერ არის ჩადენილი ქურდობა და ამის შესაბამისად განსაზღვრავს სასჯელის ზომას.

როგორც დანაშაულის დამამძიმებელ სახეს, სალიკური სამართალი იცნობს შემტერევიტ ქურდობას. დაუკეტავი ოთახის გაქურდვის შემთხვევაში დამნაშავე, გარდა მოტაცებული ნივთის ღირებულებისა და ზარალის საზღაურისა, იხდის ჯარიმას 15 სოლიდის ოდენობით, ხოლო თუ თავისუფალი ადამიანი დაკეტილი ოთახიდან მოიპარავს რაიმე ნივთს, საკეტის შემტერევიტ, ან მორგებული ვასალეჲის საშუალებით, მაშინ ჯარიმის ოდენობა სამკეცდება (45 სოლიდი). ჩვეულებრივად კომპოზიცია განისაზღვრება იმის მიხედვით, თუ რამდენი დენარის ან სოლიდის ღირებული ნივთი მოიპარა დამნაშავემ. თუ ორი დენარის ღირებული რაიმე მოიპარა, იხდის 15 სოლიდს. თუ ხუთ დენარზე მეტი ღირებული რაიმე მოი-

პარა, იხდის 35 სოლიდს. ცალკე დანაშაულადაა აღნიშნული ქალის სამაჯურის მოპარვა, რომლის ჯარიმა შეადგენს 3 სოლიდს. 5-ჯერ მეტი ოდენობის კომპოზიციად დაწესებული დანის მოპარვის შემთხვევაში.

ყველა ზემოაღნიშნულ შემთხვევებში კომპოზიციის გარდა დამნაშავემ უნდა აანაზღაუროს მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური, მაგრამ თუ ვერაფერს წაიღებს და გაიქცევა, იხდის 30 სოლიდს.

რაც შეეხება მონის მიერ ჩადენილ ქურდობას, ან შემტვრევით ქურდობას, გარდა მოტაცებული ნივთის დაბრუნებისა და ზარალის ანაზღაურებისა, მას უნდა შეეფარდოს სხეულებრივი სასჯელი (გამათრახება, ან დასაქურისება).

კანონი ითვალისწინებს აგრეთვე ქურდობის სხვა შემთხვევებსაც, როგორც არის ნავის, წისქვილში მარცვლეულის ან რკინის ნაწილების, ცხენის ბორკილების ან ეფენის მოპარვა. ქურდობად ითვლება აგრეთვე სხვისი ყანის მომკა, სხვის ბაღში უნებართვოდ შეპარვა, ეზოდან ან ეზოს გარედან ვაშლის ხის ნამყენის, ან ვენახის წაღება. თუ ვინმე შეიპარება სხვის მიწა-დორში, რომელიც მორგულია თაღგამით, პარკით, მუხუდოთი, ოსპით, ან სხვა მცენარეებით და იქიდან მოიტაცებს რაიმეს — დაისჯება, როგორც ქურდი. ასევე თუ ვინმე მოიპარავს თივას, ყურძენს, სამკალს, პასუხი უნდა აგოს, როგორც ქურდმა.

ქურდობად ითვლება აგრეთვე სხვისი ტყიდან შეშის წაღება.. თუ ვინმე სხვის ტყეში მოიპარავს, დაწვავს, ან დააზიანებს მასალას, უნდა გადაიხადოს 15 სოლიდი. მაგრამ თუ ვინმე ერთ წელზე მეტი ხნის წინათ ნიშანდამსულ შეშას წაიღებს, — „არავითარი ბრალი“ არ არის. ისჯება, როგორც ქურდობა, თუ ვინმე გველთვეზების საჭერ სამთვალთან ან ტომრისებრ ბადეს წაიღებს. 30 სოლიდის ჯარიმად დაწესებული, თუ ვინმე პატრონის თანხმობის გარეშე წაიღებს სხვის ქოხს (დროებით თავშესაფარ კარავს).

კანონით ისჯება არა მარტო ჩადენილი, არამედ ქურდობის მცდელობაც. თუ ვინმე სხვის ეზოში შევა მზის ჩასვლის შემდეგ ქურდობის მიზნით და იქ მას მიუსწრებენ, 45 სოლიდი უნდა გადაიხადოს. თუ ვინმე ბოროტი განზრახვით დასდებს სხვის ეზოში ან სახლში ან რომელიმე ადგილას მოპარულ ნივთს პატრონის უცნობლად და დამნაშავეს მიუსწრებენ, მან უნდა გადაიხადოს 63 სოლიდი ჯარიმა. კანონი ითვალისწინებს მკვდარი ცხე-

ნის გატყაუებას პატრონის ნებართვის გარეშე, რაც წარმოადგენს ქურდობის სახესხვაობას. თუ ვინმე ასეთ დანაშაულს ჩაიდენს და გამოტყდება, პატრონს უნდა მისცეს სამაგიერო ცხენი. თუ დამნაშავე შეეცდება უარყოს ბრალდება, მაგრამ მხილებული იქნება დანაშაულში, ღირებულებისა და ზარალის ანაზღაურების გარდა, უნდა გადაიხადოს 30 სოლიდი ჯარიმა. მეორე ადგილას კანონი მიუთითებს, რომ თუ ვინმე სხვის ცხენს მოსჭრის კედს, ზიანის მიმყენებელმა უნდა გადაიხადოს ჯარიმა 3 სოლიდის ოდენობით.

სალიკური სამართალი ცალკე იხილავს ნანადირევის ქურდობას. ნანადირევის მოპარვისა და მისი დამალვის შემთხვევაში, ან სანადიროდ გაწვრთნილი შინაური ირმის მოპარვისათვის კანონი აწესებს მაღალ ჯარიმას (45 სოლიდი). ქურდობის ჩადენისას სალიკური სამართალი ასხეავენს მოსყიდვის გზით ქურდობას. ვინც მოიყიდის სხვას ქურდობას ჩასადენად, უნდა გადაიხადოს 63 სოლიდი ჯარიმა. ასევე ისჯება დანაშაულის მცდელობის ის შემთხვევა, როცა ვინმე, ქურდობის ჩასადენად წაქეზებული, განიზრახავს ადამიანის მოკლას.

ბაძპარცვა. ქონებრივი დანაშაულის მეორე სახედ სალიკური სამართალი ითვალისწინებს გაძარცვას. გაძარცვის შემთხვევაში კომპოზიციის ოდენობის დაწესებისას კანონი გამოდის დამნაშავეის სოციალური და უფლებრივი მდგომარეობიდან. თუ თავისუფალი ფრანკი თავისუფალ ფრანკს გაძარცვავს, უნდა გადაიხადოს ჯარიმა 63 სოლიდი. იგივე წესი უნდა იქნას დაცული იმ შემთხვევაში, თუ რომელიმე გაძარცვავს სალიელ ბარბაროსს. მაგრამ თუ ფრანკი გაძარცვავს რომელიმე, მაშინ ჯარიმის ოდენობა 35 სოლიდით განისაზღვრება.

კანონი ითვალისწინებს გაძარცვის მიზნით ჯგუფის (Centumvirii) მიერ თავდასხმას თავისუფალ ფრანკზე ან სხვის ვილაზე. თუ ჯგუფი თავს დაესხმის სხვის კარმიდამოს (ვილას) და იქიდან ძალადობით გაიტანს რამეს ურმით, უნდა დააბრუნოს მთლიანად მოტაცებული ქონება და გადაიხადოს თავისუფალი ფრანკის სრული კერგელდი. თუ ვინმე ცოცხალ კაცს ძალადობით რამეს წაართნევს, ნივთის ღირებულების გარდა უნდა გადაიხადოს ჯარიმა — 63 სოლიდი.

მძიარე კაცის ქურდულად გაძარცვის შემთხვევაში დამნაშავემ უნდა გადაიხადოს 100 სოლიდი. ასეთივე ოდენობის ჯარიმაა დაწე-

სებულო, თუ ვინმე მიცვალებულს გაძარცვავს დამარხვამდე. კანონი ცალკე იხილავს მოკლული კაცის გვამის გაძარცვას და ამ შემთხვევისათვის აწესებს ნაკლები ოდენობის ჯარიმას — 63 სოლიდს. ხოლო თუ ვინმე დამარხვის შემდეგ ამოთხრის და გაძარცვავს გვამს, გადაიხდის სრულ ვერგელდს (200 სოლიდი). ასეთივე დანაშაულისათვის (დამარხული გვამის ამოთხრა და გაძარცვა); სალიკური სამართალი სხვა ადგილას (ტიტული 55) ითვალისწინებს კანონგარეშე გამოცხადებას. ქონებრივ დანაშაულად (გაძარცვა) ითვლება აგრეთვე გარდაცვლილის საფლავზე ამართული ბორცვის მოტაცება ან მკვდრის გამყოლი ჯალამბერის გაძარცვა; როგორც ერთ, ისე მეორე შემთხვევაში დამნაშავემ უნდა გადაიხადოს 15 სოლიდი. ხოლო თუ გაძარცვავს გარდაცვლილის საფლავზე მდგარ სანოცველოს — 30 სოლიდი. მძიმე დანაშაულად ითვლება, თუ ვინმე დაწვავს გარდაცვლილის განასვენებლად ან ღვთის მონსახურებისათვის განკუთვნილ სამლოცველოს (200 სოლიდი). თუ ვინმე გზაში მიმავალ კაცს თავს დაესხმის და გაძარცვავს, უნდა გადაიხადოს 30 სოლიდი. მაგრამ თუ დამნაშავე გაძარცვის განზრახვას სისრულეში ვერ მოიყვანს იმის გამო, რომ მგზავრმა გაქცევით თავს უშველა, დამნაშავემ უნდა გადაიხადოს 63 სოლიდი.

თუ თავისუფალი ადამიანი მონას გაძარცვავს და 40 დენარზე მეტი ღირებულების რამეს წაართმევს — გადახდება 30 სოლიდი, ხოლო თუ ნაკლებს — 15 სოლიდი. თუ თავისუფალი ადამიანი გაძარცვავს ნახევრად თავისუფალ ლიტს, უნდა გადაიხადოს 35 სოლიდი. კარმიდამოს (ვილა) გაძარცვისა და იქ არსებული ქონების დაუფლების შემთხვევაში დამნაშავემ თავი უნდა დააღწიოს ბრალდებას ორივე მხრიდან არჩეული 25 თანამოფიცრით. თუ ამას ვერ შესძლებს, მოტაცებული ნივთისა და ზარალის ანაზღაურების გარდა, უნდა გადაიხადოს 63 სოლიდი ჯარიმა. ასეთია გაძარცვის ის შემთხვევები, რომლებიც აღნიშნულია სალიკურ სამართალში.

ცეცხლის წაქიდება. ქონებრივი დანაშაულის ერთ-ერთ სახედ სალიკურ სამართალში გათვალისწინებულია ცეცხლის წაქიდება, რაც სალიკური კანონის მიხედვით ითვლება მძიმე დანაშაულად. თუ ვინმე ცეცხლს წაუკიდებს სხვის სახლს და ამის შედეგად სახლში რაიმე დაიწება, დამნაშავემ უნდა გადაიხადოს 63 სოლიდი ჯარიმა; ხოლო თუ ცეცხლის წაქიდების შედეგად სახლი დაიწება და დაზარალებულს ან ექნება ადგილი, სადაც მოათავსოს ცეცხლიდან გადარჩენილი ნივთები, და ამავე დროს დამნაშავე ჰირო; მიუ-

მედავად დაბარებისა, სასამართლოში არ გამოცხადდებო; სიკვდილით უნდა დაისაჯოს.

კანონში გათვალისწინებულია როგორც საცხოვრებელი სახლის, ისე სხვა დამხმარე ნაგებობათა, ბელელის, პურის ფარდულის პურიანად, სალორის, ბაგების, ლობის, მესერისა და სხვ. დაწვა. ყველა ამ შემთხვევისათვის გათვალისწინებულია სათანადო კომპოზიცია, რაშიც არ შედის ღირებულების გადახდა და მიყენებული ზარალის საზღაური. თუ ასეთ დანაშაულს რომელი ჩაიდენს რომაელის მიმართ, მან თავი უნდა იმართლოს თანამოფიცრებით, ან გამოიკადოს მდულრით. 15 სოლიდის ოდენობის ჯარიმაა დაწესებული ისეთი დანაშაულისათვის. თუ ვინმე ცეცხლს წაუქიდებს ტყეში სხვის მასალას.

სალიკური სამართალი ქონებრივი დანაშაულის ერთ ერთ სახედ ითვალისწინებს მატერიალური ზიანის მიყენების შემდეგ შემთხვევებს. როცა ვინმე თავისი დაუდევრობით ზიანს მიაყენებს წვრილფეხა ან მსხვილფეხა პირუტყვს და დაასახიჩრებს მას, ვალდებულია ანაზღაუროს ზიანი, ხოლო დასახიჩრებული პირუტყვი თვითონ წაიყვანოს. მაგრამ თუ დაუდევრობის შედეგად პირუტყვი მოკვდება, პასუხი უნდა აგოს ისე, როგორც ქურდობის ჩადენის შემთხვევაში. როცა ვინმე ყანაში მიუსწრებს სხვის პირუტყვს, „დაზარალებულმა ცემით არ უნდა დაასახიჩროს ის“, ხოლო პირუტყვის პატრონმა უნდა გადაიხადოს მიყენებული ზიანისათვის სათანადო ჯარიმა. თუ ვინმე მტრობით ან კადნიერებით გაარღვევს სხვის ღობეს და შეუშვებს პირუტყვს ყანაში, სათიბში, ვენახში, ან რომელიმე სხვა დამუშავებულ ადგილას, დაზარალებულს, გარდა ზიანის ანაზღაურებისა, უნდა გადაუხადოს 30 სოლიდი; ხოლო თუ პირუტყვის პატრონი განიზრახავს გარეკოს ზარალის მიმყენებელი პირუტყვი შემოკავებული ადგილიდან ან წაართვას იგი ყანის მეპატრონეს, უნდა გადაიხადოს 30 სოლიდი, რაშიც არ შედის მიყენებული ზიანის საზღაური. თუ ვინმე დაანგრევს წისკვილის ჯებირს, გადაიხდის ჯარიმას (15 სოლიდი). ასეთივე ოდენობის ჯარიმა გადახდება იმ პირს, ვინც ქურდულად შეუშვებს თავის პირუტყვს გამოძოვების მიზნით სხვის ყანაში ან სხვის ბაღში ვაშლის თუ მსხლის ხეს ამოგლეჯს. თუ ვინმე სხვის მინდორში მოსჭრის ხეს, გადაიხდის 30 სოლიდს, თუ გათიბავს სხვის მდელოს—დაკარგავს თავის ნაშრომს, თუ დაამტკრევს სხვის ღობეს—გადაიხდის 15 სოლიდს, თუ დააზიანებს ტყეში

სხვის მასალას — 15 სოლიდს; თუ გაბედავს სხვისი მასალის ერთ მზარეზე გათლას, გადაიხდის 3 სოლიდს.

თუ ვინმე დასწევას სხვის ღობეს, მოსკრის ორ ან სამ წნელს, რომლებითაც ზემოთ გადაბმული და შემაგრებულია ღობე, დაამტკიცებს ან ამოგლეჯს სარს, უნდა გადაიხადოს 15 სოლიდი. ქონებრივ დანაშაულად ითვლება სხვისი ყანების დაზიანება (წანახედა) სხვის აჯგუხილებულ ან ამოთავთაყვებულ ყანაში ფარცხის გატარება ან ურმით უგზოდ გაელა.

3. თვითნებობა

სალიკური სამართალი ითვალისწინებს თვითნებობის სხვადასხვა შემთხვევას. თვითნებობა შეიძლება მიმართული იყოს პიროვნების, მისი ქონების ან არსებული წესის (მმართველობის) წინააღმდეგ. კანონი აღნიშნავს თვითნებობის ცალკეულ შემთხვევებს, როგორიცაა, მაგალითად, პატრონის თანხმობის გარეშე მისი ნავით სარგებლობა, ჯარიმა — 3 სოლიდი; პატრონის ნებადაურთველად სხვისი ცხენის თვითნებურად გამოყენება, ჯარიმა — 30 სოლიდი; სხვის ყანაში თვითნებურად პირუტყვის შეშვება; სხვისი მდელოს გათიბვა, სხვისი მინდვრის მოხვნა ან დათესვა. თვითნებობად ითვლება, თუ ვინმე ხელს შეუშლის გუთნის გავლას სხვის მინდორში, გამოდევნის მხენელს ან დაბრკოლებებს შეუქმნის მას. კანონი მიუთითებს თვითნებობის ისეთ შემთხვევებზე, როგორიცაა სხვის საფლავში მკვდრის ჩადება, სხვის პირუტყვზე დალის დასმა, მოშინაურებული ირემის დაჭერა, მშობლების თანხმობის გარეშე ბიჭის ან ქალიშვილის გაკრეჭა, რისთვისაც დაწესებულია დიდი ოდენობის ჯარიმა — 45 სოლიდი. როცა ვინმე მოისურვებს სხვაგან გადასახლდეს, მიიღებს ამის შესახებ მეფის სათანადო სიგელს და ამ სიგელს გაშლის საჯარო კრებაზე, მაგრამ თუ ვინმე გაბედავს წინ აღუდგეს მეფის ბრძანებას, მას როგორც თვითნებური მოქმედების ჩაქდენ პირს, უნდა გადახდეს თავისუფალი ფრანკის სრული ვერგელდი. თვითნებობად ითვლება აგრეთვე, თუ ვინმე შეკრავს წისკილის გზას და ამით საშუალებას არ მისცემს სხვას მივიდეს წისკილში. არ შეიძლება სხვის ვილაში ჩასახლება იქ მცხოვრებთა თანხმობის გარეშე. ის პირი, ვინც თვითნებურად ჩასახლდება სხვის ვილაში და, მიუხედავად არაერთიგზის გაფრთხილებისა, არ მოისურვებს იქიდან წასვლას, კარგავს თავის შრომის ნაყოფს და, გარდა ამისა, უნდა გადაიხადოს 30 სოლიდი. აკრძალულია აგრეთვე, როცა ვინმე

სოფლის მცხოვრებთა წინასწარი შეთანხმების გარეშე შოიწვევს სხვას. ჩასახლდეს ვილაში. მაგრამ თუ ერთი წლის განმავლობაში ჩასახლებულს სოფლის მცხოვრებლებმა არავითარი პროტესტი არ წარუდგინეს, ხანდაზმულობის მიხედვით, იგი ხელუხლებელი უნდა დარჩეს, როგორც სხვა მეზობელი. თუ ვინმე თვითნებურად, მოსამართლის ნებადაურთველად, გაბედავს ჩამოხსნას კაცი სახრჩობელიდან, უნდა გადაიხადოს 45 სოლიდი. ხოლო თუ ვინმე გაბედავს თვითნებურად ჩამოხსნას კაცის თავი, რომელიც მის მტერს სარზე ჩამოუცვამს, გადაიხდის 15 სოლიდს.

თვითნებობის განსაკუთრებულ სახეს წარმოადგენს ის შემთხვევა, როცა ვინმე განიზრახავს გადასცეს მეორე პირს რომელიმე ნივთი, ხოლო მესამე პირი ძალდატანებით დაადებს მას ხელს; ასეთ შემთხვევაში დამნაშავემ 30 სოლიდი უნდა გადაიხადოს.

თუ ვინმე კადნიერებით ან ძალით (*per superbiam aut per virtutem*) წაართმევს გრაფს შებორკილ ადამიანს, უნდა გადაიხადოს სრული ვერგელდი, ე. ი. თავისი სიცოცხლის ფასი. ასევე თვითნებობად ითვლება, თუ ვინმე კადნიერებით ან მტრობით დაასახიჩრებს ან დააზიანებს სხვის ცხენებს თუ შესაბამელ პირუტყვს, დამნაშავემ უნდა გადაიხადოს კომპოზიცია 30 სოლიდის ოდენობით. ასეთივე სასჯელია დაწესებული იმ შემთხვევისათვის, თუ ვინმე მტრობით ან კადნიერებით გაარღვევს სხვის ღობეს.

მმართველობის წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულად (თვითნებობად) ითვლება, თუ რახინბურგები, სალიკური კანონით დადგენილი წესის მიუხედავად, უარს იტყვიან სასამართლოს სხდომაზე საქმის გარჩევის შემდეგ განაჩენის ან გადაწყვეტილების გამოცხადებაზე, ხოლო თუ უკანონო განაჩენს გამოიტანენ, როგორც თანამდებობის პირებს, უნდა გადახდეთ კანონით გათვალისწინებული ჯარიმა.

ასეთია თვითნებობის ის ცალკეული შემთხვევები, რომელიც აღნიშნულია სალიკურ სამართალში.

4. ჩამლიჭიური დანაშაული

რელიგიურ დანაშაულთა შორის სალიკური სამართალი ითვალისწინებს ჯადოქრობას (გრძნეულებას). თუ ვინმე მოაჯადოებს სხვას, აღნიშნულია კანონში, და მოაჯადოებული გადაჩეხება, დანაშაულის ჩამდენს გადახდება ჯარიმა — 63 სოლიდის ოდენობით. ასეთივე სასჯელი არის გათვალისწინებული იმ შემთხვევისათვის, თუ ვინმე მოაჯადოებს სხვას, ან სხეულის რომელიმე ადგილას და-

ადგებს სახევეს (თილისმას) და აგრეთვე იმ შემთხვევისათვისაც, თუ რომელიმე ქალი მოაჯადოებს სხვა ქალს ისე, რომ მას შვილები არ ეყოლება. ხოლო თუ ვინმე მოკვლის მიზნით მოაჯადოებს და და-ალევეინებს სხვას საწამლავს (ბალახის ნახარშს), დამნაშავემ უნდა გადაიხადოს თავისუფალი ფრანკის სრული ვერგელდი (200 სო-ლიდი).

საერთოდ უნდა აღინიშნოს, რომ სალიკური სამართლის მიხედ-ვით ჯადოქრობის ბრალად დადება მძიმე დანაშაულად ითვლება. კანონი ითვალისწინებს, რომ თუ ვინმე სხვას უწოდებს ჯადოქარს, ე. ი. კუდიანს, ან ისეთს, რომლის შესახებაც ხმებია გავრცელე-ბული თითქოს იგი დაატარებს ქებას, სადაც კუდიანები ხარშავენ ცოსაჯადოებელ წამალს და ვერ დაამტკიცებს ამას, დამნაშავემ უნდა გადაიხადოს ჯარიმა 63 სოლიდის ოდენობით. ასეთივე სას-ჯელია გათვალისწინებული, თუ ვინმე თავისუფალ ქალს უწოდებს კუდიანს და ვერ შესძლებს ამის დამტკიცებას. კანონის მიხედვით ჯადოქარი მეტად ველური და საშიში ადამიანია, ამიტომ ჯადო-ქრობას კანონი ებრძვის მთელი სისასტიკით. თუ ჯადოქარი შეს-ქამს კაცს, ნათქვამია სალიკურ სამართალში, და მხილებული იქნება ამ დანაშაულში, დამნაშავემ უნდა გადაიხადოს თავისუფალი ფრან-კის სრული კომპოზიცია (200 სოლიდი).

რელიგიურ დანაშაულთა შორის სალიკური სამართალი ითვა-ლისწინებს დასაფლავებული ადამიანის ან გარდაცვლილის საფლა-ვის ბორცვის გაძარცვას. ასევე თუ ვინმე დამარხული კაცის ან გარდაცვლილის განსასვენებლად ან ღვთის მსახურებისათვის გან-კუთვნილ სამლოცველოს დააზიანებს, ან გაძარცვავს, დასჯილი უნდა იქნეს. სამლოცველოს გაძარცვის შემთხვევაში დამნაშავემ უნდა გადაიხადოს 30 სოლიდი, ხოლო დაწვის შემთხვევაში თავის-უფალი ფრანკის სრული ვერგელდი (200 სოლიდი).

ასეთია სალიკურ სამართალში აღნიშნულ დანაშაულთა სა-ხეშები, რომელთა კლასიფიკაცია მათი პრიმიტიულ-კაზუისტიკური ხასიათის და ხშირად ფრაგმენტალური გადმოცემის გამო მოკლე-ბულია სათანადო სისტემას.

IX. სამოქალაქო სამართლის ინსტიტუტები

საკუთრების უფლება. სალიკური სამართალი გვიჩვენებს, რომ სალიელ ფრანკთა სახალხო მეურნეობაში მნიშვნელოვანი ად-გილი ეჭირა მესაქონლეობას, საკმაოდ განვითარებული იყო მი-
LXXVI

წათმოქმედება, მებაღეობა, მევენახეობა, მეფუტკრეობა, მონადირეობა და სხვ.

სალიკური სამართლის შედგენის დროს ფრანკებში კერძო მფლობელობა არსებობდა მხოლოდ კომლის საკარმიდამო მიწაზე. საძოვრები, ტყეები და სხვა საადგილმამულო ფართობები საერთო სარგებლობაში იყო. „თითოეულ გვარში სახ-ნავ-სათესი და სათიბი თანაბარ ნაკვეთებად იყოფოდა და თითოეულ ოჯახს ეძლეოდა წილის ყრით; არ ვიცით, ხდებოდა თუ არა პერიოდული დანაწილება, ყოველ შემთხვევაში იგი ჩქარა მოისპოა რომაულ პროვინციებში და ცალკე ნაკვეთები გასასხვისებელ კერძო საკუთრებად, ალოდად იქცა. ტყე და საძოვარი საერთო სარგებლობაში დარჩა განუყოფლად; ტყე-ველის სარგებლობა და გაყოფილი მიწის დამუშავება ძველი ჩვეულებისა და თემის გადაწყვეტილების მიხედვით იყო მოწესრიგებული“¹. არ შეიძლებოდა მიწის გაყიდვა ან გასხვისება. სალიკური სამართლის LVIII ტოტულში აღნიშნულია, რომ თუ მკვლელობის შემთხვევაში დამნაშავე, მიუხედავად მთელი ქონების გაღებისა, ვერ შესძლებს კანონით გათვალისწინებული ჯარიმის გადახდას, ის ვალდებულია 12 თანამოფიცრით დაიფიცოს, რომ „არც მიწაზე და არც მიწის ქვეშ არ აქვს იმაზე მეტი ქონება“, რაც უკვე გადაიხდა. მიწა რჩება ნათესავების, მეგვარეების საკუთრებაში, რომლებიც ვალდებული არიან გადაიხადონ ჯარიმა მათი გვარის წევრის, ვალაუ-ვალა მოპასუხის დასახსნელად.

ამრიგად, სალიკური სამართლის მიხედვით კერძო მფლობელობა ვრცელდებოდა მხოლოდ კომლის საკარმიდამო მიწაზე. ძველი გვიჩვენებს, რომ თერძულ ოჯახს შემოფარგლული აქვს თავისი საკარმიდამო ფართობი, რომელიც დაცულია კანონის მიერ სხვა პირის ხელყოფისაგან.

პროფ. გ. ნათაძის აზრით, სალიკური კანონის შედგენის დროს „სრული ინდივიდუალური საკუთრება ჯერ ჩამოყალიბებული არ ყოფილა, თუმცა უკვე აღარც სრული თემური საკუთრება არსებობდა. ამას ვუწოდებ მე საკუთრების განვითარების გარდამავალ მდგომარეობას“².

¹ ფ. ენგელსი, ოჯახის, კერძო საკუთრების და სახელმწიფოს წარმოშობა, გვ. 153, 1938 წ.

² გ. ნათაძე, სალიკური კანონი, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, VI, 1938, გვ. 98.

სალიკური სამართალი გვიჩვენებს, რომ მიწაზე წვრილ ტიპიურ გლეხურ მფლობელობასთან ერთად ფრანკთა სახელმწიფოში არსებობს მსხვილი მფლობელობა, რომლის დამუშავებაში დიდ როლს ასრულებდნენ მიწაზე მიმაგრებული და შინამსახურეული მონები. ჩვეულებრივად ეს ადგილ-მამული ეკუთვნის წარჩინებულ დიდ-კაცობას, რომელსაც სალიკური კანონის მიხედვით საკუთარი ვილა. მიწები და ქონება აქვს.

VI საუკ. განმავლობაში სალიელ ფრანკებში მოხდა დიდი სოციალური ცვლილებები. დაიწყო ფეოდალიზაციისა და თავისუფალი ფრანკი გლეხკაცების ყმად გადაქცევის პროცესი. განვითარდა მფარველობაში შესვლის სისტემა. მფარველობაში მესვლისას ფრანკი გლეხი თავის მებატონეს გადასცემდა ადგილ-მამულის საკუთრების უფლებას, რომელსაც შემდეგში უკან ღებულობდა „როგორც სხვადასხვა ცვალებადი ფორმის ვალდებულებით დატვირთულ ქონებას, ბეგარის სახისა იქნებოდა ეს ვალდებულება თუ გადასახადის; რაკი გლეხი ერთხელ ამგვარად დამოკიდებული ხდებოდა, იგი პირად თავისუფლებასაც კარგავდა, ორიოდ თაობის შემდეგ იგი უკვე ყმა იყო“¹.

თავისუფალი ფრანკი გლეხკაცობის გალატაკების და მათი ყმა-გლეხებად გადაქცევის პროცესი გრძელდებოდა VII—VIII საუკუნეებში. ფეოდალიზაციის პროცესი მიმდინარეობდა ეგრეთ წოდებული მფარველობის ურთიერთობის განვითარებით პრეკარიებისა და კომენდაციების სახით.

მიწაზე კერძო საკუთრების წარმოშობამ ხელი შეუწყო მის გასხვისებას და მემკვიდრეობით გადაცემას არა მარტო ვაჟების, არამედ ქალიშვილების ხაზითაც. მოისპო ნათესავთა უფლება უმემკვიდროდ დარჩენილ ბეითალპან ქონებაზე. ქონება გადადიოდა გვერდით ნათესავეებზე და უკეთუ ასეთი არ იქნებოდა — სახელმწიფო ხაზინაში.

ყველაზე უფრო დიდი მიწათმფლობელი იყო მეფე, რომელსაც რომის იმპერიის დაპყრობის შედეგად ხელში ჩაუვარდა მიწების დიდი რაოდენობა. „უბრალო მთავარსარდლიდან ნამდვილ მეფედ გადაქცეულმა ფრანკების მეფემ, უწინარეს ყოვლისა, საუფლისწულო ქონებად აქცია ეს სახალხო საკუთრება, ხალხს მოჰპარა იგი და თავის ამაღლას აჩუქა და დაუმკვიდრა...ყველა მათ თავდაპირველად

¹ ფ. ვნგელსი, ოჯახის, კერძო საკუთრების და სახელმწიფოს წარმოშობა, გვ. 152.

საჩუქრად მიეცათ სახალხო მიწის ნაკვეთები, შემდეგ ბენეფიციების სახით დაემკვიდრათ მეფის სიკვდილამდე; ამ გზით ხალხის ხარჯზე საფუძველი ჩაეყარა ახალ-თავადაზნაურობას¹.

მეფას, სამეფო დიდკაცებისა და საეკლესიო მიწები საადგილ-მამულო სათემო საკუთრებაში (მარკაში) არ შედიოდა.

მიწის საკუთრების ინდივიდუალიზაციის შედეგად, მიწა გადაიქცა ყიდვა-გაყიდვისა და გასხვისების ობიექტად. ხვებოდა მიწის ნაკვეთის დაქუცმაცება. წარმოიშვა კერძო საადგილ-მამულო საკუთრება ალოდის სახელწოდებით.

ალოდი წარმოადგენდა თავისუფლად გასასხვისებელი მიწის კერძო საკუთრებას. „ალოდის მეოხებით, — ამბობს ენგელსი, — შეიქმნა არა მხოლოდ შესაძლებლობა, რომ მიწათმფლობელობის თავდაპირველი. თანასწორობა მის წინააღმდეგობად გადაქცეულიყო, არამედ ამის აუცილებლობაც... იმ მომენტიდან, რაც წარმოიქმნა ალოდი, თავისუფლად გასასხვისებელი მიწის საკუთრება, მიწის საკუთრება, როგორც საქონელი, მსხვილი მიწათმფლობელობის წარმოშობა მხოლოდ დროის საკითხად იქცა“².

სალიკური სამართლის L VIII ტიტულში ლაპარაკი არის ალოდების, ანუ გასასხვისებელი მიწის კერძო საკუთრების მემკვიდრეობით გადაცემის წესის შესახებ. სალიკური სამართლის ეპოქაში ალოდის ცნება გულისხმობდა როგორც მოძრავ, ისე უძრავ სამემკვიდრო ქონებას. ფართო გაგებით ალოდი გულისხმობდა ყველა იმ ქონებას, რომელიც თავისუფალი იყო საჯარო ხელისუფლების მიერ დაწესებული გადასახადისაგან. უფრო გვიან ალოდს უწოდებდნენ მხოლოდ მიწის თავისუფალ სამემკვიდრო საკუთრებას, რომელიც იმყოფებოდა მესაკუთრის შეუზღუდავ განკარგულებაში. როგორც სრული საკუთრება.

სალიკური სამართალი კრძალავს ალოდის მემკვიდრეობით გადაცემას სხვა პირებზე გარდა პირდაპირი მემკვიდრეებისა და უახლოესი ნათესავებისა. დროთა განმავლობაში ფეოდალიზაციის პროცესის გაძლიერებასთან დაკავშირებით, ალოდმა თანდათანობით ადგილი დაუთმო ბენეფიციუმს, ანუ მიწის პირობით მფლობელობას.

მსხვილი მიწათმფლობელობის ზრდა, რომელიც დაიწყო ჯერ კიდევ სალიკური სამართლის ეპოქაში, მიმდინარეობდა ეგრეთ წო-

¹ ფ. ენგელსი, ოჯახის, კერძო საკუთრების და სახელმწიფოს წარმოშობა, 1938 წ., გვ. 155.

² Маркс-Энгельс, том XVI, часть I-ая, стр. 892.

დებული პრეკარიების საშუალებით. სიტყვა პრეკარია ლათინური სიტყვიდან — praecarium-იდან წარმოდგება და ნიშნავს იმას, რაც თხოვნით არის გაცემული. პრეკარიუმის ურთიერთობა ფორმდებოდა სპეციალური ხელშეკრულებით. პრეკარიების სისტემის არსი მდგომარეობდა იმაში, რომ წვრილი ან საშუალო მესაკუთრე გადასცემდა თავის მიწის ნაკვეთს მსხვილ მაგნატს, რომელსაც შემდეგ უკან მიიღებდა მთელსი კოცხლივ ან საშვილიშვილო სარგებლობაში, მაგრამ მიწის მესაკუთრე ხდებოდა მსხვილი მემამულე, რომელიც მხოლოდ ფლობისა და სარგებლობის უფლებით უბრუნებდა მიწას ყოფილ, წვრილ და საშუალო მესაკუთრეს. „პატრონი მას პირობას უდგენდა, მე გადმომეცი შენი მიწის ნაკვეთის საკუთრების უფლება, სამაგიეროდ მისი სარგებლობის უფლებას დაგიმკვიდრებ სიკვდილამდე; ეს იყო ოინი, რომელიც წმინდა ეკლესიამ შეამჩნია და მეცხრე და მეთათე საუკუნეში ღვთის სასუფეველისა და თავისი საკუთარი მიწათმფლობელობის გასაძლიერებლად უხვად გამოიყენა“¹.

მსხვილი მაგნატი, რომელმაც მიწის ნაკვეთი მიიღო, იცავდა მას უკვე როგორც თავის საკუთრებას. საკუთრების უფლების გადაცემასთან ერთად გადადიოდა მიწის პატრონზე ის საჯარო ხასიათის ვალდებულებანი, რომლებიც დაკავშირებული იყო მიწის საკუთრებასთან.

ვისაც სურდა უკან მიეღო მონასტერზე გადაცემული მიწის ნაკვეთი, უნდა მიემართა წერილობითი თხოვნით ეგრეთ წოდებული პრესტარული სიგელით მონასტრისათვის, რომელიც ამის საპასუხოდ აძლევდა მიწას ფაქტიური მფლობელობის უფლებით (depossessione), რასაც აფორმებდა სათანადო წერილობითი დოკუმენტით — პრესტარული სიგელით (praestare — მიცემა, ბოძება). ხელშეკრულებაში აღნიშნული იყო მხარეთა ვალდებულებანი. როგორც წესი, ხელშეკრულება ყოველ ხუთ წელში უნდა განახლებულიყო. მიწის ფლობა კი გრძელდებოდა მთელი სიცოცხლის განმავლობაში მეროვინგების ეპოქაში, ხოლო კაროლინგების ეპოქაში იგი გადაიქცა მემკვიდრეობით მფლობელობად ორი ან სამი თაობის მანძილზე.

არსებობდა სხვადასხვა სახის პრეკარიები. ზშირად მეფისა და მსხვილი ფეოდალების განკარგულებით, ეკლესიები და მონასტრები

¹ ფ. ენგელსი, ოჯახის, კერძო საკუთრების და სახელმწიფოს წარმოშობა, გვ. 153.

აძლევენ მისთვის სამეფო კარის სამსახურში მყოფ პირებს, რომლებსაც მეფე აჯილდოებდა განსაკუთრებული სამსახურის გამო. ასეთ პრეკარიებს ეწოდებოდა პრეკარიები მეფის ბრძანებით, რომლის ყველაზე უფრო დამახასიათებელ მაგალითს წარმოადგენდა კარლოს მარტელის საეკლესიო მიწების სეკულარიზაცია.

პრეკარიუმი ხშირად დაკავშირებული იყო მიწის ნაკვეთის გაყიდვასა, ან გაჩუქებასთან (*traditio*), მაგრამ იყო ისეთი სახის პრეკარიუმიც, რომელიც არ იყო დაკავშირებული ჩუქებასთან, არამედ გაცემული იყო მსხვილი მესაკუთრის მიერ წვრილ მესაკუთრეზე სიცოცხლისეულ სარგებლობაში (*precaria data*).

პრეკარიუმის მეორე სახე (*precaria oblata*) ნიშნავდა წვრილ მესაკუთრის მიერ მსხვილ მიწათმფლობელზე მიწის საკუთრების გადაცემას მისი უკანვე მიღებით, სიცოცხლისეულ ან საშვილო-შვილო სარგებლობაში.

დაბოლოს, პრეკარიუმის მესამე სახეს წარმოადგენდა ე. წ. ამა-ნახლავრებელი პრეკარიუმი (*precaria remuneratoria*). ასეთ შემთხვევაში პრეკარისტები (წვრილი მესაკუთრეები) იმაზე უფრო მეტ მიწის ფართობს იღებდნენ, ვიდრე მათ გადასცენ ეკლესიას ან მონასტერს.

„წვრილი პრეკარისტები, განსაკუთრებით ყოფილ უმიწაწყლოთა რიცხვიდან, ნამდვილი კოლონების მდგომარეობაში ექცეოდნენ და ვალდებულნი იყვნენ ეხადათ ღალა და საბატონო ბეგარა“¹.

წვრილ მესაკუთრეთა გაღატაკებასთან ერთად ხდებოდა მათი კაბალაში ჩაყვარება. ისინი ან მთლიანად კარგავდნენ თავისუფლებას, ან დამოკიდებული ხდებოდნენ მსხვილი მაგნატებისაგან.

ფეოდალური დამოკიდებულება ვითარდებოდა აგრეთვე კომენდაციის სახით. კომენდაციის არსი, ამბობს ენგელსი, იმაში მდგომარეობდა, რომ „კაცი შედიოდა ბატონის კომენდაციაში (*kommendiert sich*)... კომენდაცია ფორმდებოდა ხელის ჩამორთმევით და ერთგულების ფიცის მიღებით. ხელშეკრულება იყო სიცოცხლისეული და შეწყდებოდა მხოლოდ ერთი ან ორივე კონტრაგენტის სიკვდილით“². გაღატაკებული წვრილი მესაკუთრე, რომელიც ვალში ჩაყვარდა, მიმართავდა თხოვნით მსხვილ მაგნატს მისი მფარველობაში მიღების შესახებ. მაგრამ კომენდაციის დროს

¹ შუა საუკუნეების ისტორია. ტომი I, 1947 წ., გვ. 86.

² К Маркс и Ф. Энгельс, Соч., Т. XVI, ч. I, стр. 404.

მფარველობაში შესული პირი პირად თავისუფლებას არ კარგავდა. კომენდაცია დაკავშირებული იყო განსაზღვრული სამსახურის შესრულებასთან. მაგრამ ხშირად პრაქტიკაში კომენდაცია ფაქტიურად არაფრით არ განსხვავდებოდა კაბალისაგან. უფრო ძლიერის მფარველობაში შედიოდნენ აგრეთვე საშუალო და ნაკლებად ძლიერი მესაკუთრეები, რომლებიც ხდებოდნენ მისი უფროსის, ანუ სენიორის ვასალებად.

ფეოდალიზაციის პროცესი მიმდინარეობდა აგრეთვე ბენეფიციუმების სახით. ბენეფიციუმში ნიშნავს ბოძებას, წყალობას.

ბენეფიციუმსა და პრეკარიუმს შორის არის მსგავსება. პრეკარიუმში წარმოადგენს ბენეფიციური მფლობელობის ერთ-ერთ სახეს. მაგრამ ბენეფიციური მფლობელობა განსხვავდება პრეკარიუმი-საგან იმით, რომ იგი არ არის განპირობებული არავითარი ხელშეკრულებით. ბენეფიციური მფლობელობა მოითხოვს სამსახურს, ღალას, ან მზადყოფნას საპსახურისათვის. ჯერ კიდევ მეროვინგების ეპოქაში წარმოიშვა ეგრეთ წოდებული სამხედრო ბენეფიციუმები, რომლებიც დაკავშირებულნი იყვნენ სამხედრო სამსახურის შესრულებასთან.

მიწების გადაცემას ბენეფიციურ მფლობელობაში აწარმოებდნენ როგორც მსხვილი მაგნატები, აგრეთვე სამეფო ხელისუფლება.

ბენეფიციუმში იმით განსხვავდება ალოდისაგან, რომ იგი არ წარმოადგენს საკუთრებას და დაკავშირებულია პირად სანსახურთან. ბენეფიციური მფლობელობა გრძელდებოდა მთელი სიცოცხლით და გადადიოდა ხშირად მემკვიდრეებზე.

ახასიათებს რა ფეოდალიზაციის პროცესს ფრანკთა სახელმწიფოში, ენაგლსი მიუთითებს, რომ სულ უფრო და უფრო „...ჰქრებოდნენ თავიუთალი უბრალო ადამიანები (Gemeinfreie). თუ მის ერთ ნაწილს მიწის საკუთრების თანდათანობით დაკარგვა ვასალურ დამოკიდებულებაში აგდებდა მსხვილ მემამულეებთან, მეორე ნაწილს ს. მხედრო სამსახურისაგან პირდაპირი გაღატაკების შიში ერეკებოდა ბატონყმობის უღელ ქვეშ (Leibeigenschaft). როგორ სწრაფად მოხდა დაკაბალება (Knechtschaft), ამას მოწმობს სენერმენის მონასტრის პოლიპტიკა (საადგილმამულო დავთარი)“².

მსხვილი მიწათმფლობელობის ზრდასთან ერთად იზრდებოდა მემამულეთა კერძო მესაკუთრული უფლებები. მეროვინგებისა და

² K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. XVI, стр 410.

კაროლინგების ეპოქაში უკვე მთელი რიგი მსხვილი მაგნატები სარგებლობდნენ იმუნიტეტის, ანუ შეუვალობის უფლებით.

მსხვილი, მემამულე სამეფო ხელისუფლებისაგან იღებდა სპეციალურ სიგელს, ეგრეთ წოდებულ საიმუნიტეტო სიგელს, რომლის ძალითაც მის ტერიტორიაზე არ შეეძლო მეფის ადმინისტრაციასა და სასამართლო მოხელეებს გადასახადების აკრეფა, ლაშქრის შეკრება, ან სასამართლოს წარმოება. ყველა ეს ფუნქცია იმუნიტეტის ძალით მიკუთვნებული ჰქონდა მსხვილ ფეოდალებს.

ამრიგად, იმუნიტეტის წყალობით მსხვილი მიწათმფლობელი მისი მამულის ტერიტორიაზე ახორციელებდა როგორც სამხედრო-პოლიტიკურ, ისე სასამართლო ხელისუფლებასაც და წარმოადგენდა დამოუკიდებელ პოლიტიკურ ერთეულს. მისი კომპეტენციიდან ამოღებული იყო ნხოლოდ სისხლის სამართლის განსაკუთრებით მძიმე სახის დანაშაულის საქმის გარჩევა.

იმუნიტეტის ინსტიტუტი განსაკუთრებით გაიზარდა და გაძლიერდა კარლოს დიდის ეპოქაში. როგორც ცნობილია, კარლოს დიდის მონარქია წარმოადგენდა მრავალრიცხოვანი დამოუკიდებელი მსხვილი ეკონომიური და პოლიტიკური მაგნატების გაერთიანებას, რომელიც ადვილად დაიშალა მისი გარდაცვალების შემდეგ.

„ორმოცდაათი წლის შემდეგ კარლოს დიდის სიკვდილიდან ფრანკების ქვეყანა ისევ უმწეოდ ეგდო ნორმანების ფეხთ ქვეშ, როგორც ოთხასი წლის წინათ რომაელების იმპერია ფრანკების ფეხთ ქვეშ“¹.

ვალდებულებითი სამართალი. სალიკური სამართალი იცნობს ხელშეკრულების შემდეგ სახეებს: სესხი, ქირავნობა (პირადი და ქონების), ყიდვა-გაყიდვა (მოდრავი ქონების), მიზარების ხელშეკრულება, ქონების გადაცემა და სხვ. სახელშეკრულებო ვალდებულებათა უზრუნველყოფის სახით სალიკური სამართალი იცნობს თავდებობას (პირადსა და ქონებრივს), საწინდარს, ფიცს და სხვ. გარდა სახელშეკრულებო ვალდებულებებისა, სალიკური სამართალი იცნობს ზიანის მიყენებიდან გამომდინარე ვალდებულებებს. განსაზღვრული კატეგორიის ხელშეკრულებები მოითხოვდნენ საზღიმო ფორმულის წარმოთქმას (*fides facta*), ყიდვა-გაყიდვის ხელშეკრულება კი ნივთის უშუალოდ გადაცემას, მაგრამ ზოგჯერ ეს გადა-

¹ ფ. ენგელსი, ოჯახს, კრძალსა და სახელმწიფოს წარმოშობა, 1938 წ., გვ. 156.

ცემა შეიძლება სიმბოლური ხასიათის ყოფილიყო (მიწის ბელტის, ხის ტოტის, ფოთლის, ან გადაცემის სხვა სახით). თავდებობის შემთხვევაში ესა თუ ის პირი ვალდებული იყო გაეწია როგორც ქონებრივი, ისე პირადი პასუხისმგებლობაც.

სალიკური სამართლის XLVI ტიტულში აღწერილია ქონების სახეიმო გადაცემის ძველი ადრთი, რომლის მიხედვით მოანდერძემ შემეკიდრეს სასამართლოს წინაშე სამი მოწმისა და სამი სარჩელის წარდგენით უნდა ჩაუგდოს კალთაში ღერო და განუცხადოს, თუ რა ქონება სურს გადასცეს მას, ხოლო შემეკიდრემ ეს ღერო უნდა შეინახოს. ასევე სხვადასხვა ვალდებულებათა შესახებ ლაპარაკია სალიკური სამართლის L ტიტულში. თუ თავისუფალი ადამიანი ან ლიტი მისცემს სხვას ვალდებულებას, ის პირი, ვისაც ვალდებულება მიეცა, 40 ლამის ან მათ შორის დადგენილი ვადის გასვლის შემდეგ უნდა გამოცხადდეს მის სახლში მოწმეთა თანხლებით და იმასთან ერთად, ვინც უნდა შეაფასოს ქონება. მაგრამ თუ მოვალე არ მოისურვებს გადაიხადოს ვალდებულების მიხედვით, მაშინ მას ვალდებულებაში აღნიშნული ვალის გარდა გადახდება ჯარიმა 15 სოლიდის ოდენობით. ხოლო თუ ამის შემდეგაც უარს იტყვის ვალდებულების განაღდებაზე, მაშინ კრედიტორმა უნდა გამოიწვიოს იგი სასამართლოში და იქ იშუამდგომლოს ტუნგინის წინაშე, რათა მან გამოაცხადოს დაუყოვნებლივ იძულება. ამის შემდეგ კრედიტორს რახინებურგების დასწრებით შეუძლია წაიღოს მოვალის ქონებიდან ის ოდენობა, რომელიც შეეფერება ხელშეკრულებით გათვალისწინებულ ვალდებულებას. ასეთ შემთხვევაში ქონების ორი მესამედი გაღებული უნდა იქნას მოსარჩელის სასარგებლოდ, ხოლო მესამე ნაწილი Iritus-ის სახით გადადის გრაფის განკარგულებაში.

სესხის ხელშეკრულების შესახებ სალიკური სამართალი აღნიშნავს, რომ თუ ვინმე სხვას სესხად მისცემს რაიმეს თავისი ნივთებიდან და იგი არ მოისურვებს დაუბრუნოს მას, უნდა გამოცხადდეს მოვალის წინაშე და განუცხადოს მას, რომ განსაზღვრული ვადის განმავლობაში იგი ვალდებულია დაუბრუნოს სესხის ხელშეკრულებით გათვალისწინებული ნივთი. თუ დებიტორი სარჩელის წაყენების შემდეგ, მიუხედავად კანონით გათვალისწინებული ვადის გასვლისა (სამი კვირა), არ მოისურვებს გაანაღდოს ვალდებულება, დებიტორმა უნდა გადაიხადოს ვალი, სამჯერ მოგონებისათვის 9 სოლიდი და ჯარიმა 15 სოლიდის ოდენობით (ტიტ. LII).

რამდენადაც მონა არ ითვლებოდა სამართლის სუბიექტად სალიკური სამართლის მიხედვით, კანონი კრძალავს რაიმე გარეგნის დადებას მონასთან. თუ ვინმე, აღნიშნულია კანონში, დადებს გარეგნებს სხვის მონასთან ბატონის დაუქითხავად, უნდა გადაიხადოს ჯარიმა 15 სოლიდის ოდენობით, ხოლო ასეთი გარეგება გაბათილებულად უნდა ჩაითვალოს. კანონი კრძალავს აგრეთვე ნახევრად თავისუფალი სხვისი ლიტის გააზატებას ბატონის თანხმობის გარეშე, დამნაშავემ უნდა გადაიხადოს 100 სოლიდი, ხოლო ლიტის ნივთები უნდა დაუბრუნოს მის კანონიერ ბატონს. კანონი კრძალავს აგრეთვე ბატონის თანხმობის გარეშე სხვისი მონას გააზატებას. თუ ვინმე მეფის დასწრებით დენარის საშუალებით გააზატებს სხვის მონას და მხილველი იქნება, მან ბატონის სასარგებლოდ უნდა გადაიხადოს მონის სრული ღირებულება და გარდა ამისა 35 სოლიდი.

როგორც აღვნიშნეთ, გარდა სახელშეკრულებო ვალდებულებისა, სალიკური სამართალი იცნობს ზიანის მიყენებიდან გამომდინარე ვალდებულებას (იხ. გვ. LXXL).

სამოჯახო სამართალი. ახასიათებს რა ტაციტის მიერ აღწერილი ძველი გერმანელების საოჯახო ურთიერთობას, ენგელსი მიუთითებს, რომ „მკაცრი მონოგამია ჯერ კიდევ არ ყოფილა დამყარებული იმიტომ, რომ კეთილშობილთ ნება ჰქონდათ რამდენიმე ცოლი ჰყოლოდათ. საერთოდ ქალიშვილების უბიწოებას მკაცრად მოითხოვდნენ (წინააღმდეგ კელტებისა); ტაციტი აგრეთვე განსაკუთრებულად გულთბილად ლაპარაკობს ქორწინების გაუთიშველობაზე გერმანელებში. გაყრის საბაბად მხოლოდ დედაკაცის ლალატი ითვლებოდაო. მაგრამ ტაციტის ცნობები ნაწილობრივ ნაკლულოვანია, ამას გარდა აშკარად ჩანს, რომ მისი სურვილია გარყვნილ რომაელებს სათნოების სარკეში ჩაახედოს“¹. ქორწინების ძირითად ფორმას სალიკური სამართლის ეპოქაში მონოგამიური ოჯახი წარმოადგენდა. რომაული ოჯახისაგან განსხვავებით, სალიელ ფრანკებთან ოჯახის უხუცესი-მამა არ სარგებლობდა ისეთი დიდი უფლებებით, როგორც რომში. ოჯახის უფროსი-მამა ახორციელებდა მეურვეობას ცოლისა და ოჯახის არასრულწლოვანი შვილების მიმართ. სალიკური სამართლის მიხედვით მეურვეობა გრძელდებოდა 12 წლამდე.

¹ ფ. ენგელსი, ოჯახი, კერძო საკუთრების და სახელმწიფოს წარმოშობა, გვ. 141.

ქორწინების შემთხვევაში ქალი გადადიოდა ქმრის მეურვეობაში, ხოლო ქმრის გარდაცვალების შემთხვევაში ქალი რჩებოდა სრულწლოვანი შვილების, ან თუ ასეთი არ იყო, გარდაცვალებულს მემკვიდრეების მეურვეობაში. ქორწინების ხელშეკრულება მოითხოვდა ნხარეთა თანხმობას. ძველი ადათის მიხედვით ქორწინება საპატარძლოს ყიდვის ფორმით ხდებოდა. საქმრო იხდიდა გამოსასყიდვ ფასსა და საქორწინო საჩუქარს.

სალიკური სამართლის XLIV ტიტულში, სადაც ლაპარაკია ქვრივ ქალზე დაქორწინების შესახებ, აღნიშნულია რეიპუსის, ანუ იმ საზღაურის ოდენობა, რომელსაც ისდის ის პირი, ვინც თხოვლობს ქვრივ ქალს (Rindegeld — ბეჰდარს ფული). სალიკური სამართლის მიხედვით, საზღაური განისაზღვრება სამი სოლიდისა და ერთი დენარის ოდენობით. ქვრივ ქალზე დაქორწინების შემთხვევისათვის სალიკური სამართალი ძველი ადათის მიხედვით ითვალისწინებს, რომ ვინც მოისურვებს ქვრივის შერთვას, ვიდრე იგი მასზე დაქორწინდებოდეს, უნდა გამოცხადდეს სასამართლოს წინაშე და სთხოვოს ტუნგინს ან ცენტენარიუსს დაუნიშნოს მას ამისათვის სასამართლოს სხდომა. სასამართლოს სხდომაზე წარმოდგენილი უნდა იქნას ფარი და სამი სარჩელი. თუ ამის შემდეგ მხარეები თანახმა იქნებიან, მათ შეუძლიათ დაქორწინდნენ. მაგრამ თუ რომელიმე პირი ასეთი პროცედურის გარეშე შეირთავს ქვრივ ქალს, მან უნდა გადაუხადოს რეიპუსის უფლების მქონე მემკვიდრეს ან ნათესავს ჯარიმა 63 სოლიდის ოდენობით. კანონის მიხედვით რეიპუსის უფლება ეკუთვნის დისწულისა და დეიდაშვილის ვაჟებს, ხოლო თუ ისინი არ აღმოჩნდებიან, რეიპუსი უნდა მიიღოს ბიძამ, დედის ძმამ. თუ ბიძა არ აღმოჩნდება, რეიპუსი უნდა მიიღოს გარდაცვლილი ქმრის ძმამ, ხოლო თუ ისიც არ აღმოჩნდება, მაშინ რეიპუსი უნდა მიიღოს ვინც ნათესაობის ხარისხის მიხედვით უფრო მახლობელი აღმოჩნდება თვით მეექვსე თაობამდე. თუ ასეთიც აღარ იქნება, მაშინ რეიპუსის საზღაური და ის ჯარიმაც, რომელიც მისჯილი იქნება ასეთი ხასიათის აღძრული დავის შემთხვევაში, უნდა გადავიდეს ხაზინაში. ქალს არ ჰქონდა უფლება მოეთხოვა გაყრა. გაყრა შეიძლებოდა მოეთხოვა მამაკაცს, მაგრამ გაყრის წინააღმდეგ ხშირად გამოდიოდა ეკლესია. უფრო გვიან კარლოს დიდის დროს კანონით აკრძალულ იქნა გაყრა. აკრძალული იყო ქორწინება თავისუფალი და არათავისუფალი მდგომარეობის პირებს შორის. თუ თავისუფალი ქალიშვილი ნებაყოფლობით

LXXXVI

პით გაყვებოდა მონას, იგი კარგავდა თავისუფლებას. ასეთივე მდგომარეობაში ვარდებოდა თავისუფალი მამაკაცი, თუ იგი მონა ქალს. შეირთავდა ცოლად. კანონი კრძალავს როგორც ქალიშვილის, ისე დანიშნული საცოლოს, და აგრეთვე სხვისი ცოლის მოტაცებას და ასეთი დანაშაულისათვის აწესებს სათანადო ჯარიმას.

მემკვიდრეობითი სამართალი. სალიკური სამართლის შედგენამდე მემკვიდრეობა ადათობრივი სამართლის ნორმებით წესრიგდებოდა. სალიკური კანონის მიხედვით მემკვიდრეობად მიჩნეულ იქნენ გარდაცვლილის მხოლოდ ვაჟები, ქალიშვილებს კი დამემკვიდრების უფლება არ ჰქონდათ. სამართლის წიგნის LIX ტიტულში ალოდების შესახებ აღნიშნულია, რომ უკეთუ ვინმე მოკვდება და შვილებს არ დასტოვებს და თუ დედა ცოცხალი დარჩება, იგი უნდა დაეუფლოს მემკვიდრეობას, მაგრამ თუ დედა არ აღმოჩნდება, მაშინ ქონებას შეიძლება დაემკვიდროს გარდაცვლილის და ან ძმა. თუ ისინიც არ იქნებიან, მაშინ დეიდა უნდა დაეუფლოს მემკვიდრეობას, მაგრამ თუ ეს უკანასკნელიც არ იქნება, მაშინ მამიდებმა უნდა მიიღონ მემკვიდრეობა. მაგრამ თუ ჩამოთვლილი ნათესაები არ დარჩა გარდაცვლილს, მაშინ გარდაცვლილის სხვა უახლოესი ნათესავი უნდა დაეუფლოს მემკვიდრეობას. „ადგილ-მამული არავითარ შემთხვევაში არ უნდა დარჩეს ქალს მემკვიდრეობით, არამედ მთელი მიწა გადავიდეს მამაკაცების, ე. ი. ძმების ხელში“ (ტიტული LIX, § 5).

ამრიგად, სალიკური სამართალი კრძალავს მემკვიდრეობის ქალიშვილებზე გადაცემას. მაგრამ სულ მალე მეფე ხილპერიკის ედიქტით (561—584) შეიცვლება სალიკური სამართლის მიხედვით დადგენილი მემკვიდრეობის წესი. აღნიშნული ედიქტი ითვლება სალიკური სამართლის დამატებად. ედიქტის მიხედვით, თუ ვინმე თავისი სიკვდილის შემდეგ დასტოვებს ვაჟიშვილებს ან ქალიშვილებს, ვიდრე ვაჟიშვილები ცოცხალნი არიან, სალიკური კანონის თანახმად, ისინი უნდა ფლობდნენ მიწას, მაგრამ უკეთუ ვაჟიშვილებიც მოკვდნენ, „და ე ქალიშვილმა მიიღოს ეს მიწები, ისევე როგორც მიიღებდნენ მათ ვაჟები, ცოცხალნი რომ დარჩენილიყვნენ. ხოლო უკეთუ ძმა მოკვდა, ზეორე კი ცოცხალი დარჩა, დაე ძმამ მიიღოს მიწები—არა მეზობლებმა (non vicini).“ თუ ძმის სიკვდილის შემდეგ არ დარჩა ცოცხალი ძმა, მაშინ და დაეუფლოს ამ მიწას.

მარკულფის ფორმულებში დაცულია მამის მიერ ქალიშვილისადმი ბოძებული სიგელი, რომლის მიხედვით ქალიშვილი ძმების თანაბრად აღიარებულია კანონიერ და თანასწორუფლებიან მონაწილედ მამის მემკვიდრეობისა, როგორც ალოდური, ისე შეძენილი მიწისა, მონებისა და, საერთოდ, ყოველივე სამკვიდრო ქონებისა (იხ. სალიკური სამართლის LIX ტიტულის შენიშვნა).

ასეთია ის ცვლილებები, რომლებიც შეტანილ იქნა სალიკური სამართლის მიხედვით დადგენილ წესში უძრავი ქონების (მიწის) მემკვიდრეობის შესახებ.

ეს ცვლილებები დაკავშირებული იყო მიწაზე კერძო სამემკვიდრეო გასასხვისებელი საკუთრების — ალოდის, წარმოშობასთან, რამაც ხელი შეუწყო მიწის თავისუფლად გასხვისებას და მსხვილი მიწათმფლობელობის ზრდას.

თავდაპირველად გერმანულ სამართალში არ იყო დაშვებული ანდერძით მემკვიდრეობა, მაგრამ შემდეგ კერძო საკუთრების განვითარებასთან ერთად ჩვენ ვხედავთ, რომ კანონი სცნობს ანდერძით მემკვიდრეობასაც. ანდერძით მემკვიდრეობის გზით თანდათანობით შეტანილ იქნა ცვლილებები სალიკური სამართლის სათანადო ტიტულებში.

სადიკური სამართალი

I. სასამართლოში დაპირების შესახებ

§ 1. უკეთეს ვინმე დაბარებული იქნება სასამართლოში მეფის კანონების მიხედვით და არ გამოცხადდება, გადაიხდის 600 დენარს, რაც შეადგენს 15 სოლიდს¹.

§ 2. ხოლო თუ ის, ვინც სხვა დაიბარა სასამართლოში, თვითონ არ გამოცხადდება, და თუ მას რაიმე კანონიერი დაბრკოლება არ დააკავებს, გადაიხდის 15 სოლიდს იმის სასარგებლოდ, ვისაც იგი სასამართლოში დაიბარებს.

§ 3. ის, ვინც სხვას იბარებს სასამართლოში, მოწმეთა თანხლებით უნდა მივიდეს მის სახლთან და, თუ იგი შინ არ აღმოჩნდება, უნდა მოიხმოს მისი ცოლი ან რომელიმე შინაურთაგანი, რათა აუწყოს მას სასამართლოში დაბარება.

§ 4. ხოლო თუ (მოპასუხე) დაკავებული იქნება მეფის სამსახურის აღსრულებით, იგი არ შეიძლება დაბარებულ იქნას სასამართლოში.

§ 5. უკეთეს იგი თემის გარეთ იქნება თავის პირად საქმეზე, შეიძლება დაბარებულ იქნას სასამართლოში, როგორც ზემოთ მოხსენებულია.

II. ღორის მოპარვის შესახებ

§ 1. თუ ვინმე მოიპარავს ძუძუმწოვარ გოქს² და მხილებული იქნება, გადაიხდის 120 დენარს, რაც შეადგენს 3 სოლიდს.

¹ სოლიდი—ოქროს მონეტა; დენარი—ვერცხლის მონეტა. საღიჯური სამართლის მხედვით, ერთი ოქროს სოლიდი უდრის ვერცხლის 40 დენარს. რიპუარების აღმანებია და ბავარიელთა სამართლისა მხედვით, ერთი ოქროს სოლიდი უდრის ვერცხლის 12 დენარს. ხშირად კომპოზიციის ანაზღაურება ნატურის საით ხდებოდა. რიპუართა სამართლი მხედვით, ჯანსაღი ხარი ღირს 2 სოლიდი. საქსონიის სამართალი ასუბავებს დიდ და პატარა სოლიდს. დიდი სოლიდი უდრის 16 თვის ხარს, პატარა სოლიდი უდრს 12 თვის მოხვერს ან ცხვარს ბატკნითურთ. აქედან ცხადია, რა მძიმე მატერიალურ სასჯელს წარმოადგენს ვერგელდის გადახდა.

დამ. 1-ლი. უკეთუ ვინმე მოიპარავს მესამე ყრის¹ გოქს, გადაიხდის 15 სოლიდს, რაშიც არ შედის მოტაცებულის ღირებულება² და ზარალის საზღაური³.

დამ. მე-2. უკეთუ ვინმე მოიპარავს გოქს დაკეტილი სალორედან, გადაიხდის 45 სოლიდს.

§ 2. უკეთუ ვინმე მოიპარავს გოქს, რომელსაც შეუძლია უდოდ იცოცხლოს და მხილებული იქნება, გადაიხდის 40 დენარს, რაც შეადგენს 1 სოლიდს.

§ 3. უკეთუ ვინმე ქურდულად დაჰკრავს მაკე ღორს (რის შედეგად აღმოჩნდება მშუკლის მოშლა)⁴ და მხილებული იქნება, გადაიხდის 280 დენარს, რაც შეადგენს 7 სოლიდს.

დამ. მე-3. უკეთუ ვინმე მოიპარავს ღორს გოქებიანად, გადაიხდის 700 დენარს, რაც შეადგენს 17 $\frac{1}{2}$ სოლიდს.

§ 4. უკეთუ ვინმე მოიპარავს ერთი წლის ბურვას და მხილებული იქნება, გადაიხდის 120 დენარს, რაც შეადგენს 3 სოლიდს; ამაში არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური (*excepto capitale et dilatura*).

§ 5. უკეთუ ვინმე მოიპარავს ორი წლის ღორს, გადაიხდის 600 დენარს, რაც შეადგენს 15 სოლიდს; ამაში არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

§ 6. ასეთი ჯარიმა გადახდება აგრეთვე მსგავს პირობებში ორი ღორის მოპარვისას.

§ 7. უკეთუ ვინმე მოიპარავს სამ ან მეტ ღორს, გადაიხდის 1400 დენარს, რაც შეადგენს 35 სოლიდს; ამაში არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

§ 8. უკეთუ ვინმე მოიპარავს გოქს კოლტიდან, გადაიხდის 600 დენარს, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

§ 9. უკეთუ ვინმე მოიპარავს 1 წლამდე ასაკის დაკოდილ გოქს, გადაიხდის 120 დენარს, რაც შეადგენს 3 სოლიდს.

§ 10. ხოლო თუ ვინმე მოიპარავს 1 წლისაზე მეტი ასაკის ბურვას, გადაიხდის 600 დენარს, რაც შეადგენს 15 სოლიდს; ამაში არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

¹ in tertia channe—ბუნდოვანი გამოთქმა; არსებობს სხვა განმარტებაც: „მესამე (შინაგანი) სალორედან“.

² Capitale—მოტაცებული ნივთის ღირებულება.

³ Dilatura—ზარალის საზღაური. ანაცდენი სარგებლობა.

⁴ ფრჩხილებში ჩასმული სიტყვები ლათინურ ტექსტში არ არის. ყველგან, სადაც ასეთი სიტყვები გვხვდება, მოყვანილია მხოლოდ ქართული თარგმანის ახრის ნათელსაყოფად.

§ 11. უკეთუ ვინმე მოიპარავს ტახს ან კოლტის მძლოლ ღორს, გადაიხდის 700 დენარს, რაც შეადგენს 17¹/₂ სოლიდს; ამაში არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

§ 12. უკეთუ ვინმე მოიპარავს ზვარაკად შეწირულ¹ კერატს და იგი შეწირული რომ იყო, ეს შეიძლება დამტკიცდეს მოწმეებით, გადაიხდის 700 დენარს, რაც შეადგენს 17¹/₂ სოლიდს; ამაში არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

§ 13. უკეთუ კერატი არ ყოფილა შეწირული, (ქურდი) გადაიხდის² 15 სოლიდს.

დამ. მე-4. უკეთუ ვინმე კოლტიდან მოიპარავს 15 ღორს, გადაიხდის 35 სოლიდს.

§ 14. უკეთუ ვინმე მოიპარავს 25 ღორს, ამასთან კოლტში მეტი არაფერი; არ დარჩება და (ქურდი) მხილებული იქნება, გადაიხდის მთელი კოლტის მოპარვისათვის 2500 დენარს, რაც შეადგენს 62 სოლიდს.

§ 15. უკეთუ კოლტში დარჩება მოუპარავი ღორები, (ქურდი) გადაიხდის 1400 დენარს, რაც შეადგენს 35 სოლიდს; ამაში არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

§ 16. უკეთუ მოპარული იქნება 50 ღორი, და თუ კიდევ დარჩება ზოგიერთი (მოუპარავი), (ქურდი) გადაიხდის 2500 დენარს, რაც შეადგენს 63 სოლიდს; ამაში არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

III. ჩქიანი პირაგჳის მოპარვის შესახებ

§ 1. უკეთუ ვინმე მოიპარავს ძუძუმწოვარ ხბოს და მხილებული იქნება, გადაიხდის 120 დენარს, რაც შეადგენს 3 სოლიდს.

§ 2. უკეთუ ვინმე მოიპარავს ერთი ან ორი წლის პირუტყვს და მხილებული იქნება, გადაიხდის 600 დენარს, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

§ 3. უკეთუ ვინმე მოიპარავს ხარს ან ძროხას ხბოიანად, გადაიხდის 1400 დენარს, რაც შეადგენს 35 სოლიდს.³

¹ ორიგინალში აღნიშნულია *votivus*, რაც ნიშნავს „შეწირულს“, „მსხვერპლად გაღებულს“.

² ორიგინალში სწერია: „*culpabilis iudicatur*“, რაც რუსულად თარგმნილია -- „*управляемая и наказуема*“; ჩვენ ვთარგმნი: „გადაიხდის“, „გადახდება“.

დამ. 1-ლი. თუ ვინმე მოიპარავს ძროხას უხბოდ, გადაიხდის 30 სოლიდს, რაშიც არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

დამ. მე-2. თუ ვინმე მოიპარავს შინაურ ძროხას, გადაიხდის 35 სოლიდს, რაშიც არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

§ 4. უკეთუ ვინმე მოიპარავს ბუღას, რომელიც ჯოგს მიუძღვეს და არასოდეს არ ყოფილა უღელში შებმული, გადაიხდის 1800 დენარს, რაც შეადგენს 45 სოლიდს.

§ 5. უკეთუ ეს ბუღა მომსახურებას უწევდა სამი ვილის (villa) ძროხებს, ქურდი იხდის სამჯერ 45 სოლიდს.

დამ. მე-4. უკეთუ ვინმე მოიპარავს მეფის ხარს, გადაიხდის 3600 დენარს, რაც შეადგენს 90 სოლიდს; ამაში არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

§ 6. უკეთუ ვინმე მოიპარავს 12 პირუტყვს და არც ერთი არ დარჩება (ჯოგში), ზოგიერთი ჯოგის მოპარვისათვის გადაიხდის 2500 დენარს, რაც შეადგენს 63 სოლიდს; ამაში არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

დამ. მე-5. უკეთუ, გარდა ამ 12 პირუტყვისა, ზოგიერთი კიდევ დარჩება, გადაიხდის 35 სოლიდს, რაშიც არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

§ 7. უკეთუ ვინმე მოიპარავს 25 პირუტყვამდე და თუ ზოგიერთი კიდევ დარჩება, გადაიხდის 2500 დენარს, რაც შეადგენს 63 სოლიდს; ამაში არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

IV. მხვრის მოპარვის შესახებ

§ 1. უკეთუ ვინმე მოიპარავს ძუძუმწოვარ ბატყანს და მზილებული იქნება, გადაიხდის 7 დენარს, რაც შეადგენს სოლიდის მესამედის ნახევარს.

§ 2. უკეთუ ვინმე მოიპარავს ერთი ან ორი წლის ვერძს, გადაიხდის 120 დენარს, რაც შეადგენს 3 სოლიდს; ამაში არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

¹ Villa-ს ფეოდალურ სამართალში სხვადასხვა მნიშვნელობა ჰქონდა. იგი ნიშნავდა მამულს, სოფელს, დასახლებულ ადგილს, კარმიდანოს და სხვ.

§ 3. თუ ვინმე მოიპარავს 3 ვერძს, გადაიხდის 1400 ლენარს, რაც შეადგენს 35 სოლიდს. ასევე ჯარიმა უნდა იქნას დადებული იმ შემთხვევაშიც, თუ მოპარულ იქნა მეტი რაოდენობით, 40-მდე ვერძი.

§ 4. უკეთუ ვინმე მოიპარავს 40 ან მეტ ვერძს, მთელი ჯოგის მოპარვისათვის გადაიხდის 2500 ლენარს, რაც შეადგენს 63 სოლიდს, ამაში არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

V. თხის მოპარვის შესახებ

§ 1. უკეთუ ვინმე მოიპარავს 3 თხას და მხილებული იქნება, გადაიხდის 120 ლენარს, რაც შეადგენს 3 სოლიდს; ამაში არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

§ 2. უკეთუ ვინმე მოიპარავს 3-ზე მეტს, გადაიხდის 600 ლენარს, რაც შეადგენს 15 სოლიდს; ამაში არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

დამ. 1-ლი. უკეთუ ვინმე მოიპარავს ვაცს, გადაიხდის 15 სოლიდს, რაშიც არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

VI. ძაღლის მოპარვის შესახებ

§ 1. უკეთუ ვინმე მოიპარავს ან მოკლავს მონადირე გაწვრთნილ ძაღლს, გადაიხდის 600 ლენარს, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

დამ. 1-ლი. უკეთუ ვინმე მოიპარავს მეძებარ (მწვეარ?) ძაღლს, გადაიხდის 600 ლენარს, რაც შეადგენს 15 სოლიდს; ამაში არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

დამ. მე-2. უკეთუ ვინმე მზის ჩასვლის შემდეგ მოკლავს საბმელს შეჩვეულ ძაღლს, გადაიხდის ზემოაღნიშნულ ჯარიმას.

§ 2. უკეთუ ვინმე მოიპარავს ან მოკლავს მწყემსის ძაღლს, გადაიხდის 120 ლენარს, რაც შეადგენს 3 სოლიდს; ამაში არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

VII. ღრინველის მოპარვის შესახებ

§ 1. უკეთუ ვინმე მოიპარავს ხეზე მჯდომ ქორს და მხილებული იქნება, გადაიხდის 120 ლენარს, რაც შეადგენს 3 სოლიდს; ამაში არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

§ 2. უკეთუ ვინმე მოიპარავს ქანდაკაზე მჯდომ ქორს, გადაიხდის 600 ლენარს, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

§ 3. უკეთუ ვინმე მოიპარავს ქორს დაკეტილიდან და მხილებული იქნება, გადაიხდის 1800 ლენარს, რაც შეადგენს 45 სოლიდს; ამაში არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

დამ. 1-ლი. უკეთუ ვინმე მოიპარავს მიმინოს, გადაიხდის 120 ლენარს, რაც შეადგენს 3 სოლიდს; ამაში არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

დამ. მე-2. უკეთუ ვინმე მოიპარავს მამალს, გადაიხდის 120 ლენარს, რაც შეადგენს 3 სოლიდს; ამაში არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

დამ. მე-3. უკეთუ ვინმე მოიპარავს ქათამს, გადაიხდის 120 ლენარს, რაც შეადგენს 3 სოლიდს; ამაში არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

დამ. მე-4. უკეთუ ვინმე მოიპარავს წეროს ან შინაურ გედს, გადაიხდის 120 ლენარს, რაც შეადგენს 3 სოლიდს.

§ 4. უკეთუ ვინმე მოიპარავს ბატს და მხილებული იქნება, გადაიხდის 120 ლენარს, რაც შეადგენს 3 სოლიდს.

დამ. მე-5. უკეთუ ვინმე მოიპარავს მტრედს სხვისი ბადიდან, გადაიხდის 3 სოლიდს.

დამ. მე-6. უკეთუ ვინმე მოიპარავს წვრილ ფრინველს ბადიდან, გადაიხდის 3 სოლიდს.

დამ. მე-7. უკეთუ ვინმე დააზიანებს ან მოიპარავს შინაურ ვაშლის ხეს, რომელიც დგას ეზოში ან ეზოს გარეთ, გადაიხდის 3 სოლიდს.

დამ. მე-8. უკეთუ ვაშლის ხე ბაღში დგას და ვინმე მას დააზიანებს ან მოიპარავს, გადაიხდის 600 ლენარს, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

დამ. მე-9. ჩვენ ვბრძანებთ იგივე ჯარიმა დაწესდეს ვენახის მიმართაც.

დამ. მე-10. უკეთუ ვინმე მოიპარავს დანას, გადაიხდის 600 ლენარს, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

დამ. მე-11. უკეთუ ვინმე სხვის ტყეში მოიპარავს, დასწვავს ან დააზიანებს მასალას, ან მოიპარავს სხვის შეშას, გადაიხდის 600 ლენარს, რაც შეადგენს 15 სოლიდს; ამაში არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

VIII. შუგარის მოპარვის შესახებ

§ 1. უკეთუ ვინმე მოიპარავს ერთ სკას დაკეტილიდან და მხილებული იქნება, გადაიხდის 1800 ლენარს, რაც შეადგენს 45 სოლიდს.

§ 2. უკეთუ ვინმე მოიპარავს ერთ სკას და ქურდობის ადგილზე მეტი სკა არ იყო, უნდა შეეფარდოს ჯარიმა, როგორც წინანდელ შემთხვევაში.

დამ. 1-ლი. უკეთუ ვინმე დახურულიდან ან დაკეტილიდან მოიპარავს ერთ სკას სხვა სკებს შორის, უნდა გადახდეს ზემოაღნიშნული ჯარიმა; ამაში არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

დამ. მე-2. უკეთუ ვინმე მოიპარავს ერთ სკას ფულტყრებიანად სახურავგარეთ, სადაც მეტი (სკა) არ იყო, იხდის ზემოხსენებულ ჯარიმას, რაშიც არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

§ 3. უკეთუ ვინმე მოიპარავს მეტს, 6 სკანდე, ღია ადგილას. და კიდევ რაიმე დარჩება, გადაიხდის 600 ლენარს, რაც შეადგენს 15 სოლიდს; ამაში არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

§ 4. უკეთუ ვინმე მოიპარავს 7 თუ მეტ სკას, და იქ კიდევ რაიმე დარჩება, გადაიხდის 1800 ლენარს, რაც შეადგენს 45 სოლიდს; ამაში არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

დამ. მე-3. უკეთუ ვინმე მოიპარავს 7 თუ მეტ სკას, ადგილზე კი არც ერთი არ დარჩება, გადაიხდის 1800 ლენარს, რაც შეადგენს 45 სოლიდს; ამაში არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

IX. ყანის ან რომელიმე შემოკავეული აღმოჩენისათვის ზიანის მიყენების შესახებ

§ 1. უკეთუ ვინმე თავის ყანაში მიუსწრებს რქიან პირუტყვს, გინდ ცხენს, გინდ რომელიმე წვრილფეხა პირუტყვს, ცემით არ უნდა დაასახიჩროს ისინი. უკეთუ იგი ამას იზამს და გამოტყდება, ვალდებულია აანაზღაუროს მათი ღირებულება, ხოლო დასახიჩრებული პირუტყვი თვითონ წაიყვანოს. უკეთუ არ გამოტყდება და მხილებული იქნება, გადაიხდის 600 ლენარს, რაც შეადგენს 15 სოლიდს; ამაში არ შედის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

დამ. 1-ლი. უკეთუ ვინმე ქურდულად თავის დაღს დაასვამს ჩქიან პირუტყვს ან შესაბმელ ცხოველს, გადაიხდის 600 ლენარს, რაც შეადგენს 15 სოლიდს; ამაში არ შედის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

§ 2. უკეთუ ვინმე თავის ყანაში მიუსწრებს სხვის პირუტყვს უმწყემსოდ, დაამწყვდევს და სრულიად არავის არ აცნობებს ამას, და თუ რომელიმე პირუტყვი მოკვდება, — აანაზღაურებს, როგორც ქურდობისას, ღირებულებას და, გარდა ამისა, გადაიხდის 1400 ლენარს, რაც შეადგენს 35 სოლიდს.

§ 3. უკეთუ ვინმე, თავისი დაუდევრობით, ზიანს მიიყენებს ჩქიან ცხოველს ან სხვა რომელიმე პირუტყვს და გამოტყდება ამაში, უნდა აანაზღაუროს ღირებულება, ხოლო დასახიჩრებული ცხოველი თვითონ წაიყვანოს. უკეთუ იგი უარზე დადგება და მხილებული იქნება, გადაიხდის 600 ლენარს, რაც შეადგენს 15 სოლიდს; ამაში არ შედის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

§ 4. უკეთუ ვინმეს ღორები ან ვინმეს პირუტყვი შეიბრუნეს სხვის ყანაში და ცხოველის პატრონი, უარზე დადგომის მიუხედავად, მხილებული იქნება, გადაიხდის 600 ლენარს, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

§ 5. უკეთუ ვინმე განიზრახავს გარეკოს ზარალის მიმყენებელი პირუტყვი შემოკაგებული ადგილიდან ან წაართვას იგი, როცა მას უკვე შინ მიერეკებიან, გადაიხდის 1200 ლენარს, რაც შეადგენს 30 სოლიდს.

დამ. მე-2. უკეთუ ვინმე მტრობით ან კადნიერებით გაარღვევს სხვის ღობეს და შეუშვებს პირუტყვს ყანაში, ან სათიბში, ან ვენახში, ან რომელიმე სხვა დამუშავებულ ადგილას, მაშინ იმას. ვისაც ეკუთვნის შრომა, თუ უკანასკნელი წარადგენს მამხილებელ საბუთებს მოწმეებითურთ, დამნაშავემ უნდა აუნაზღაუროს ზარალი და, გარდა ამისა, მას გადახდება 1200 ლენარი, რაც შეადგენს 30 სოლიდს.

X. მონის ან ნივთების მოპარვის შესახებ

§ 1. უკეთუ ვინმე მოიპარავს მონას, ცხენს ან შესაბმელ ცხოველს, გადაიხდის 1200 ლენარს, რაც შეადგენს 30 სოლიდს.

§ 2. თუ მონა ან მონა-ქალი მოიპარავს რაიმეს თავისი ბატონის ნივთებიდან თავისუფალ ადამიანთან ერთად, მაშინ ქურდი

(ფ. ა. თავისუფალი ადამიანი), გარდა იმისა, რომ იგი მოპარულ ნივთებს დააბრუნებს, გადაიხდის 600 ლენარს, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

დამ. 1-ლი. უკეთუ ვინმე მოჰკლავს, გაჰყიდის ან გაათავისუფლებს სხვის მონას, გადაიხდის 1400 ლენარს, რაც შეადგენს 35 სოლიდს.

დამ. მე-2. უკეთუ ვინმე მოიპარავს სხვის ზონა-ქალს, გადაიხდის 1200 ლენარს, რაც შეადგენს 30 სოლიდს.

დამ. მე-3. უკეთუ თავისუფალი ადამიანი თან წაიყვანს სხვის მონას საქურდავად, ან მასთან ერთად რაიმეს განიზრახავს, გადაიხდის 600 ლენარს, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

დამ. მე-4. უკეთუ ვინმე მოიპარავს მონა-ქალს, გადაიხდის 35 სოლიდს; ხოლო ნევენახისა, მკედლისა, ღურგლისა თუ მეჯინიბისათვის, რომელაც ღირს 30 სოლიდი, წილების შემთხვევაში, გადაიხდის 2880 ლენარს, რაც შეადგენს 85 სოლიდს.

დამ. მე-5. უკეთუ ვინმე მოიპარავს ბიქს ან გოგოს ბატონის მსახურებიდან, გადაიხდის 35 სოლიდს, როგორც მოტაცებულის ღირებულებას და, გარდა ამისა, 1400 ლენარს, რაც შეადგენს 35 სოლიდს.

XI. თავისუფალი ადამიანის მიერ ჩადენილი ქურდობისა ან შეგზავნით ქურდობის შესახებ

§ 1. უკეთუ ვინმე თავისუფალი ადამიანთაგანი სახლის გარეთ მოიპარავს 2 ლენარის ღირებულ რამეს, გადაიხდის 600 ლენარს, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

§ 2. უკეთუ იგი სახლის გარეთ მოიპარავს 40 ლენარის ღირებულ რამეს და მზილებული იქნება, გადაიხდის 1400 ლენარს, რაც შეადგენს 35 სოლიდს; ამაში არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

§ 3. უკეთუ თავისუფალმა ადამიანმა შემტყრევით მოიპარა 2 ლენარის ღირებული რამე და მზილებულ იქნა, გადაიხდის 15 სოლიდს.

§ 4. უკეთუ მან 5 ლენარის ღირებულზე მეტი რამ მოიპარა და მზილებულ იქნა, გადაიხდის 1400 ლენარს, რაც შეადგენს 35 სოლიდს; ამაში არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

§ 5. უკეთუ იგი შეამტკრევს საკეტს ან მოარგებს გასაღებს ანაზღაურდეს ღირებულების ღირებულება და ზარალის საზღაური.

§ 6. უკეთუ იგი ვერაფერს წაიღებს და მხოლოდ თვითონ გაიქცევა, გადაიხდის 1200 ლენარს, რაც შეადგენს 30 სოლიდს.

XII. მოწიის მიერ ჩაღწეული ქარდობისა ან შემგზავნით ქარდობის შესახებ

§ 1. უკეთუ მონა სახლის გარეთ მოიპარავს 2 ლენარის ღირებულ რამეს, იგი დააბრუნებს მოტაცებულს და აანაზღაურებს ზარალს და, გარდა ამისა, გაწოლილს (სკამზე) 120-ჯერ დაარტყამენ მათრახს.

§ 2. უკეთუ იგი მოიპარავს 40 ლენარის ღირებულ რამეს, ან დასაქურთხებული იქნება, ანდა გადაიხდის 6 სოლიდს. ქურდობის ჩაქდენი მონის ბატონი კი მოსარჩელეს აუნაზღაურებს მოპარულის ღირებულებასაც და ზარალსაც.

XIII. თავისუფალი აღამიანის მოგასახვის შესახებ

§ 1. უკეთუ სამი კაცი მოიტაცებს თავისუფალ ქალწულს თვითნებური მათგანი ვალდებულია გადაიხადოს 30 სოლიდი.

§ 2. ისინი კი, ვინც სამზე მეტია, ვალდებული არიან გადაიხადონ ხუთ-ხუთი სოლიდი თვითნებურად.

§ 3. ხოლო ისინი, ვისაც თან ისრები ჰქონდა, იხდიან სამმაგს.

§ 4. მომტაცებლებს კი გადახდება 2500 ლენარი, რაც შეადგენს 63 სოლიდს.

§ 5. უკეთუ ისინი მოიტაცებენ ქალიშვილს კლიტულიდან, ან ოთახიდან, იხდიან ღირებულებას და ჯარიმას, როგორც ზემოთ-არის აღნიშნული.

§ 6. უკეთუ ქალიშვილი, რომელიც მოიტაცეს, მეფის მფარველობის ქვეშ იყოს, ამ შემთხვევაში „fritus“-ის¹ დარღვევისათვის იხდიან 2500 ლენარს, რაც შეადგენს 63 სოლიდს.

¹ აქ ლაპარაკია თავისუფალი ქალიშვილის მოტაცებაზე დაქორწინების მიზნით. ამით აიხსნება კომპოზიციის შემცირებული ოდენობა (90 სოლიდი).

² კომპოზიციის ის ნაწილი, რომელიც მიდიოდა ოფიციალური ხელისუფლების სასარგებლოდ, სალიკური სამართლის მიხედვით fritus-ის ოდენობა უდრიდა კომპოზიციის ერთმესამედს.

§ 7. მეფის მსახური (მონა) ან ლიტი¹, რომლებიც თავისუფალ ქალს მოიტაცებენ, სიკვდილით დაისჯებიან.

§ 8. უკეთუ თავისუფალი ქალიშვილი ნებაყოფლობით გაჰყვედ-
მონას, ის ჰკარგავს თავისუფლებას.

§ 9. თავისუფალი კაცი, რომელმაც სხვისი მონა-ქალი წაიყუა-
ნა, ასეთსავე სასჯელს იხდის.

დამ. 1-ლი. უკეთუ ვინმე შეირთავს სხვის ლიტ-ქალს, გადა-
იხდის 1200 დენარს, რაც შეადგენს 30 სოლიდს.

დამ. მე-2. უკეთუ ვინმე დანაშაულებრივად დაქორწინდება დის
თუ ძმის ან რომელიმე შორეული ნათესავის ქალიშვილზე, ან ძმის
თუ ბიძის ცოლზე, დაისჯება იმით, რომ გაუქმდება ასეთი ცოლ-
ქმრობა. მას ბავშვებიც რომ ჰყავდეს, ისინი ჩაითვლებიან არაკა-
ნონიერ მემკვიდრეებად, არამედ დაბადებით სახელგატეხილებად.

§ 10. უკეთუ ვინმე მოიტაცებს სხვის საცოლეს და დაქორწინ-
დება მასზე, გადაიხდის 2500 დენარს, რაც შეადგენს 63 სოლიდს.

დამ. მე-3. ხოლო საქმროს უხდის 15 სოლიდს.

დამ. მე-4. უკეთუ ვინმე თავს დაესხმის დანიშნულ ქალიშვილს
მაყრიონის დროს და გააუპატიურებს, გადაიხდის 8000 დენარს,
რაც შეადგენს 200 სოლიდს.

დამ. მე-5. უკეთუ ჯგუფი თავს დაესხმის თავისუფალ ქალს ან
ქალიშვილს გზაში ან რომელიმე სხვა ადგილას და გაბედავ² ძალა-
ლობა იხმაროს მის მიმართ, ძალადობის ჩადენის ყველა მონაწი-
ლეს მიესჯება 200 სოლიდის გადახდა თვითთულს. ხოლო თუ აპ
ჯგუფში აღმოჩნდებიან ისეთები, რომლებმაც არაფერი იცოდნენ
ძალადობის დაშვების შესახებ, მაგრამ იქ იყვნენ, იქნებიან ისინი
3-ზე მეტნი თუ ნაკლებნი, თვითთული მათგანი თავის მხრივ იხდის
45 სოლიდს.

XIV. თაყვანსმის და გაძარცვის შესახებ

§ 1. უკეთუ ვინმე მოულოდნელად თავს დაესხმის და გაძარცვავს
თავისუფალ ადამიანს და მხილებული იქნება, გადაიხდის 2500 დე-
ნარს, რაც შეადგენს 63 სოლიდს.

§ 2. უკეთუ რომელი გაძარცვავს სალიელ ბარბაროსს, უნდა
გამოაყენებულ იქნას ზემოხსენებული კანონი.

¹ ლიტი—ნახევრად თავისუფალი ადამიანი. მისი ვერგელდი თავისუფალი
ფრანკის ნახევარ კომპოზიციას შეადგენდა (100 სოლიდი).

§ 3. უკეთუ ფრანკი გაძარცვავს რომაელს, გადაიხდის ჯარი-
პას 35 სოლიდს.

§ 4. უკეთუ ვინმე, ვისაც სურს სხუაგან გადასახლდეს, მიიღებს
მეფისაგან სიგელს და თუ იგი გაშლის ამ სიგელს საჯარო კრე-
ვაზე და ვინმე გაბედავს წინააღმდეგს მეფის ბრძანებას, უნდა გა-
დახდეს 8000 დენარი, რაც შეადგენს 200 სოლიდს¹.

§ 5. უკეთუ ვინმე თავს დაესხმის გადასასახლებლად მიმავალ
ადამიანს, ჯგუფის ან თავდასხმის ყველა მონაწილეს გადახდება 2500
დენარი, რაც შეადგენს 63 სოლიდს.

§ 6. უკეთუ ჯგუფი თავს დაესხმის სხვის ვილას, ყველას, ვინც
მხილებული იქნება ამ თავდასხმაში, გადახდება 63 სოლიდი თეი-
ოტულს.

დამ. 1-ლი. უკეთუ ვინმე თავს დაესხმის სხვის ვილას, ჩამტვ-
რევს იქ კარებს, ამოხოცავს ძაღლებს და ქრილობებს მიაყენებს
ხალხს, ან რაიმეს გაიტანს იქიდან ურმით. გადაიხდის 8000 დე-
ნარს, რაც შეადგენს 200 სოლიდს.

დამ. მე-2. ხოლო ყველაფერს, რასაც იგი იქიდან წაიღებს,
მთლიანად დააბრუნებს. ყველა, ვინც მხილებული იქნება, როგორც
ამ ჯგუფის ან თავდასხმის მონაწილე, გადაიხდის 63 სოლიდს.

დამ. მე-3. უკეთუ ვინმე ქურდულად გაძარცვავს მძინარე კაცს
და მხილებული იქნება, გადაიხდის 4000 დენარს, რაც შეადგენს 100
სოლიდს.

დამ. მე-4. უკეთუ ვინმე გაძარცვავს მკვდარს, ვიდრე მას და-
ბარხაუდნენ, და მხილებული იქნება, გადაიხდის 4000 დენარს,
რაც შეადგენს 100 სოლიდს.

დამ. მე-5. უკეთუ ვინმე ამოთხრის გვამს და გაძარცვავს და
მხილებული იქნება, გადაიხდის 8000 დენარს, რაც შეადგენს 200
სოლიდს.

დამ. მე 6. უკეთუ ვინმე დადებს მკვდარ კაცს სხვაზე ხის თუ
ქვის კუბოში, გადაიხდის 2500 დენარს, რაც შეადგენს 62 1/2 სო-
ლიდს.

¹ ლუდოვიკო პირველი 819 წლის კაპიტულარში გადასახლებულთა შესახებ
წამოყვამია: „ამ ტიტულის (XLV) შესახებ დავადგინეთ, რომ არავის არ შეუძლია
წლობით სხვისი ვილით ან სხვისი ნივთებით სარგებლობა ან ფლობა, როგორც
ხასიახლებულს. მაგრამ როდესაც არ უნდა იყოს ამ ნივთების მომტაცებელი და-
ბარხებული სასამართლოში, მან ისინი უნდა დაუბრუნოს მოსარჩელეს ან, თუ შეს-
ძლებს, დაამტკიცოს მასზე თავისი კანონიერი უფლება“, იხ. XLV ტიტულის
შენიშვნა, გვ. 36.

დამ. მე-7. უკეთუ ვინმე დააზიანებს მკვდრის საფლავის ძეგლებს, თვითთული ძეგლისათვის გადაიხდის 600 ლენარს, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

XV. მკვლელობის შესახებ ან თუ ვინმე მოიგაშავს სხვის მოლს

§ 1. უკეთუ ვინმე მოკლავს თავისუფალ ადამიანს, ან მოიტაცებს სხვის ცოლს ცოცხალი კმრისაგან, გადაიხდის 8000 ლენარს, რაც შეადგენს 200 სოლიდს.

XVI. მკვლევანობის შესახებ

§ 1. უკეთუ ვინმე ცეცხლს წაუკიდებს რომელიმე სახლს, სადაც ზძინარე ხალხი იყო, თავისუფალმა ადამიანებმა, რომლებიც შიგ იყვნენ, უნდა მისცენ იგი სამართალში, და თუ შიგნით რაიმე დაიწვა, (ცეცხლის წამკიდებელი) გადაიხდის 2500 ლენარს, რაც შეადგენს 63 სოლიდს.

დამ. 1-ლი. სალიკური კანონის თანახმად, უნდა დაცულ იქნას შემდეგი: თუ ვინმე დასწავს სხვის სახლს და დაზარალებულს არ ექნება ადგილი, სადაც მოათავსოს ცეცხლს გადარჩენილი ნივთები, და თუ (ბრალეული) დაბარებული იქნება სასამართლოში და არ გამოცხადდება, მან შეიძლება გამართლება ჰპოვოს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მას დააკავენ ან ავადმყოფობა, ან მეფის სამსახური, ან რომელიმე მახლობლის სიკვდილი; წინააღმდეგ შემთხვევაში სიკვდილით უნდა დაისაჯოს, ან გადაიხდის 200 სოლიდს.

§ 2. უკეთუ ვინმე დაწვავს სახლს მინაშენებით და მხილებული იქნება, გადაიხდის 2500 ლენარს, რაც შეადგენს 63 სოლიდს.

§ 3. უკეთუ ვინმე დაწვავს ბელელს ან ფარდულს პურიანად, გადაიხდის 2500 ლენარს, რაც შეადგენს 63 სოლიდს.

§ 4. თუ ვინმე დაწვავს საღორეს ღორებიანად ან ბაგებს ცხოველებთან ერთად და მხილებული იქნება, გადაიხდის 2500 ლენარს, რაც შეადგენს 63 სოლიდს; ამაში არ შედის ღირებულების გადახდა და ზარალის საზღაური.

დამ. მე 2. და თუ იქ არაფერი არ დარჩება, ბრალეულს გადახდება 8000 ლენარი, რაც შეადგენს 200 სოლიდს; ამაში არ შედის ღირებულების გადახდა და ზარალის საზღაური.

დამ. მე-3. უკეთუ რომაელი ჩაიდენს ამას რომაელის მიმართ, და მის წინააღმდეგ არ იქნება მტკიცე სამხილები, დაე გაიწმინდოს თავი 20 თანამოუციარის მეშვეობით, ოღონდ ისინი ორივე მხარის მიერ უნდა იქნენ არჩეულნი. თუ თანამოუციარებს ვერ იპოვნის; მაშინ დაე გამოიცადოს მდუღრიით და გადაიხადოს 1200 დენარი, რაც შეადგენს 30 სოლიდს.

§ 5. უკეთუ ვინმე დაწვევს სხვის ღობეს ან შესერს, გადაიხდის 200 დენარს, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

XVII. ჭრილობათა შესახებ

§ 1. უკეთუ ვინმე განიზრახავს მოკლას სხვა, მაგრამ ააცდენს ღარტყმას და მხილებული იქნება, გადაიხდის 2500 დენარს, რაც შეადგენს 63 სოლიდს.

§ 2. უკეთუ ვინმე განიზრახავს განგმიროს სხვა მოწამლული ასრით, მაგრამ ააცდენს და მხილებული იქნება, გადაიხდის 2500 დენარს, რაც შეადგენს 63 სოლიდს.

§ 3. უკეთუ ვინმე თავში დაჰკრავს სხვას ისე, რომ გამოჩნდება ტვინი და ამოვარდება თვით ტვინის ზემოთ მდებარე 3 ძვალი, გადაიხდის 1200 დენარს, რაც შეადგენს 30 სოლიდს.

§ 4. უკეთუ ვინმე დაჭრილი იქნება ნეკნებს შუა ან მუცელში, ისე რომ გაჩნდება კრილობა და შეაღწევს შიგნეულობამდე, (დამნაშავე) გადაიხდის 1200 დენარს, რაც შეადგენს 30 სოლიდს, გარდა 5 სოლიდისა სამკურნალოდ.

დამ. 1-ლი. ხოლო თუ კრილობა ტკივილს იწვევს და არ შუშდება, გადაიხდის 62½ სოლიდს და სამკურნალოდ 9 სოლიდს.

§ 5. უკეთუ ვინმე ისე დაჭრის ადამიანს, რომ სისხლი დაიღვრება მიწაზე და მხილებული იქნება, გადაიხდის 600 დენარს, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

§ 6. უკეთუ რომელიმე თავისუფალი ადამიანი ჯოხს დაარტყმას თავისუფალ ადამიანს, მაგრამ ისე, რომ სისხლი არ წასკდება, მაშინ 3 ღარტყმამდე თვითნებულ ღარტყმაში გადახდება 120 დენარი, რაც შეადგენს 3 სოლიდს.

§ 7. ხოლო თუ სისხლი წასკდება, გადახდება იმდენივე, რამდენიც დადგენილია რკინით კრილობის მიყენებისათვის.

§ 8. უკეთუ ვინმე გაარტყამს სხვას შეკუმშულ მუშტს, გადაიხდის 360 ლენარს¹, რაც შეადგენს 9 სოლიდს, ასე რომ თვითნებულ გარტყმაში იგი იხდის 3 სოლიდს.

§ 9. უკეთუ ვინმე შეეცდება გაძარცვოს სხვა გზაში, ხოლო ის თავს უშველის გაქცევით, (ბრალეულს), მხილების შემთხვევაში, გადახდება 2500 ლენარი, რაც შეადგენს 63 სოლიდს.

დამ. მე-2. ხოლო თუ მას გაძარცვაეს, გადაიხდის 30 სოლიდს.

XVIII. იმის შესახებ. ვინმე გეჟოს წინაშე ბრალს დასდებს უდანაშაულო აღაშენს

§ 1. უკეთუ ვინმე მეთვის წინაშე ბრალს დასდებს უდანაშაულო აღაშენს ამ უქანასკნელის [დაუსწრებლად, გადაიხდის 2500 ლენარს, რაც შეადგენს 63 სოლიდს.

დამ. 1-ლი. ხოლო თუ მას ისეთ ბრალს დასწამებს, რომლისთვისაც, ბრალდების დადასტურების შემთხვევაში, სიკვდილით დასჯაა დაწესებული, ბრალმდებელს გადახდება 8000 ლენარი, რაც შეადგენს 200 სოლიდს.

XIX. ჯაღმჯრობის შესახებ

§ 1. უკეთუ ვინმე სხვას დააღვივნებს საწამლავს, მისი მოკვლის ძივნით, გადაიხდის 200 სოლიდს.

§ 2. უკეთუ ვინმე მოაჯადოებს სხვას და მოაჯადოებული გადარჩება, დანაშაულის ჩამდენს, რომლის შესახებაც დამტკიცდება, რომ მან ჩაიდინა ეს დანაშაული, გადახდება 2500 ლენარი, რაც შეადგენს 63 სოლიდს.

დამ. 1-ლი. უკეთუ ვინმე მოაჯადოებს სხვას ან (სხეულის) რომელიმე ადგილას დაადებს სახვევს¹, გადაიხდის 63 $\frac{1}{2}$ სოლიდს.

დამ. მე-2. უკეთუ რომელიმე ქალი მოაჯადოებს სხვა ქალს ისე, რომ მას შეიღებოთ არ ეყოლება, გადაიხდის 62 $\frac{1}{2}$ სოლიდს.

¹. ჰეროდოსის ტექსტის მიხედვით, იხმარება სიტყვა ligatura, რომელსაც ჯარციანსკი თარგმნის ძველი რუსული სიტყვით „связь“, („связь“). ჩვენ თარგმნით „სახვევი“ (თილისმა).

XX. იმის შესახებ. პირთა თავისუფალ ქალს ხელს სჯამებს ხელში. ან მაჯაში ან თითში

§ 1. უკეთუ რომელიმე თავისუფალი ადამიანი თავისუფალ ქალს ხელს სტაცებს ხელში, მაჯაში ან თითში და მხილებულა იქნება, გადაიხდის 15 სოლიდს.

§ 2. უკეთუ ხელს მოუჭერს მაჯას, გადაიხდის 39 სოლიდს.

§ 3. უკეთუ ხელს სტაცებს იდაყვის ზემოთ, გადაიხდის 1400 დენარს, რაც შეადგენს 35 სოლიდს.

დამ. 1-ლი. უკეთუ ვინმე მკერდს დაუზიანებს ქალს, გადაიხდის 45 სოლიდს.

XXI. ნაწილს მოპარვის შესახებ

§ 1. უკეთუ ვინმე პატრონის თანხმობის გარეშე წაიღებს სხვის ნაგს და ამ ნაგით გაივლის, გადაიხდის 120 დენარს, რაც შეადგენს 3 სოლიდს.

§ 2. უკეთუ იგი მოიპარავს ამ ნაგს და მიუსწრებენ, გადაიხდის 600 დენარს, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

§ 3. უკეთუ ვინმე მოიპარავს ნაგს დაკეტილიდან, გადაიხდის 1400 დენარს, რაც შეადგენს 35 სოლიდს.

§ 4. უკეთუ ვინმე დაკეტილიდან მოიპარავს ნაგს, რომელიც იქ შესაკეთებლად არის მოთავსებული, გადაიხდის 1800 დენარს, რაც შეადგენს 45 სოლიდს.

XXII. წისქვილში ჩადენილი ქურდობის შესახებ

§ 1. უკეთუ რომელიმე თავისუფალი ადამიანი წისქვილში მოიპარავს სხვის მარცვლეულს და მხილებული იქნება, მეწისქვილეს გადაუხდის 600 დენარს, რაც შეადგენს 15 სოლიდს. მარცვლეულის პატრონს კი (ქურდი) გადაუხდის კიდევ 15 სოლიდს.

დამ. 1-ლი. თუ იგი იქ მოიპარავს რკინის ნაწილებს, გადაიხდის 45 სოლიდს.

დამ. მე-2. უკეთუ ვინმე დაანგრევს წისქვილის ჯებირს, გადაიხდის 15 სოლიდს.

XXIII. სხვისი მხენით თვითნებურად საგმებლობის შესახებ

§ 1. უკეთუ ვინმე შეაჯდება სხვის ცხენს პატრონის ნებადაურთველად, გადაიხდის 1200 დენარს, რაც შეადგენს 30 სოლიდს.

XXIV. მხიარულთანა მოკლის შესახებ

§ 1. უკეთუ ვინმე მოკლავს 10 წლამდე ასაკის ბიჭს და მხილებული იქნება, გადაიხდის 24000 ლენარს, რაც შეადგენს 600 სოლიდს.

§ 2. უკეთუ ვინმე მოკლავს გრძელთმიან ბიჭს, გადაიხდის 600 სოლიდს.

დამ. 1-ლი. უკეთუ ვინმე მოკლავს თავისუფალ ქალს და მხილებული იქნება, გადაიხდის 24000 ლენარს, რაც შეადგენს 600 სოლიდს.

§ 3. უკეთუ ვინმე სცემს თავისუფალ ორსულ ქალს და ეს უკანასკნელი მოკვდება, გადაიხდის 28000 ლენარს, რაც შეადგენს 700 სოლიდს.

§ 4. უკეთუ ვინმე მოკლავს ბავშვს დედის მუცელში უფრო ადრე, ვიდრე იგი სახელს მიიღებდეს, და ეს დამტკიცდება, გადაიხდის 4000 ლენარს, რაც შეადგენს 100 სოლიდს.

დამ. მე-2. უკეთუ ვინმე გაბედავს თავისუფალი ჯერ კიდევ გაუკრეპავი ბიჭის გაკრეპას მისი მშობლების თანხმობის გარეშე და მხილებული იქნება, გადაიხდის 1800 ლენარს, რაც შეადგენს 45 სოლიდს.

დამ. მე-3. უკეთუ ვინმე გაბედავს თავისუფალი ქალიშვილის გაკრეპას მშობელთა თანხმობის გარეშე და მხილებული იქნება, გადაიხდის 1800 ლენარს, რაც შეადგენს 45 სოლიდს.

§ 5. უკეთუ ბიჭი, 12 წლამდე ასაკის, ჩაიდენს რაიპე დანაშაულს, მას აოავითარი „frelux“-ი არ გადახდება.

დამ. მე-4. უკეთუ ვინმე მოკლავს თავისუფალ ქალიშვილს, გადაიხდის 300 სოლიდს.

§ 6. უკეთუ ვინმე მოკლავს თავისუფალ ქალს მას შემდეგ, რაც მას შვილები ეყოლა, გადაიხდის 24000 ლენარს, რაც შეადგენს 600 სოლიდს.

§ 7. უკეთუ ვინმე მოკლავს (თავისუფალ ქალს) მას შემდეგ რაც მას უკვე აღარ შეიძლება შვილები ეყოლოს, გადაიხდის 8000 ლენარს, რაც შეადგენს 200 სოლიდს.

XXV. მონა-ქალის მრუშობის შესახებ

§ 1. უკეთუ ვინმე ძალადობას ჩაიდენს თავისუფალი ქალიშვილის მიმართ, გადაიხდის 63 სოლიდს.

§ 2. უკეთუ ვინმეს კავშირი ექნება თავისუფალ ქალიშვილთან ამ უკანასკნელის ნება-სურვილით, ურთიერთი შეთანხმებით, გადახდება 1800 ლენარი. რაც შეადგენს 45 სოლიდს.

§ 3. უკეთუ რომელიმე თავისუფალ ადამიანს კავშირი ექნება სხვის მონა-ქალთან და მხილებული იქნება, გადახდება 600 ლენარი მონა-ქალის ბატონის სასარგებლოდ, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

§ 4. უკეთუ ვინმეს კავშირი ექნება მეფის მონა-ქალთან, გადახდება 1200 ლენარი, რაც შეადგენს 30 სოლიდს.

§ 5. უკეთუ თავისუფალი ადამიანი აშკარად დაქორწინდება სხვის მონა ქალზე, იგი თვითონ მასთან ერთად მონა უნდა გახდეს.

§ 6. ასევე, თავისუფალი ქალი, თუ დაქორწინდება სხვის მონაზე, მონა-ქალი უნდა გასდეს.

§ 7. უკეთუ მონა ძალადობას იხმარს სხვისი მონა-ქალის მიმართ და ამ დანაშაულის გამო მონა-ქალი მოკვდება, მონამ ან უნდა გადაუხადოს მონა-ქალის ბატონს 240 ლენარი, რაც შეადგენს 6 სოლიდს, ანდა იგი დასაქურისებული უნდა იქნას. მონის ბატონმა კი უნდა აანაზღაუროს მონა-ქალის ღირებულება.

§ 8. ხოლო თუ მონა-ქალი ამის შემდეგ ცოცხალი დარჩება, მონას ან 300-ჯერ უნდა დაარტყან მათრახი, ან მან უნდა გადაუხადოს (მონა-ქალის) ბატონს 120 ლენარი, რაც შეადგენს 3 სოლიდს.

§ 9. უკეთუ მონა წაიყვანს სხვის მონა-ქალს ამ უკანასკნელის ნების წინააღმდეგ, მან უნდა გადაუხადოს მონა-ქალის ბატონს 120 ლენარი, რაც შეადგენს 3 სოლიდს.

XXVI. გააზაგებულთა შესახებ

§ 1. უკეთუ რომელიმე თავისუფალი ადამიანი მეფის დასწრებით ლენარის საშუალებით გააზატებს სხვის ლიტს, ამ უკანასკნელის ბატონის თანხმობის გარეშე და მხილებული იქნება, გადაიხდის 4000 ლენარს, რად შეადგენს 100 სოლიდს. ლიტის ნივთები უნდა დაუბრუნდეს მის კანონიერ ბატონს.

§ 2. უკეთუ ვინმე მეფის დასწრებით ლენარის საშუალებით გააზატებს სხვის მონას და მხილებული იქნება, გადაიხდის ბატონის სასარგებლოდ მონის ღირებულებას და, გარდა ამისა, 35 სოლიდს.

§ 1. უკეთუ ვინმე სხვისი ღორის კოლტის წინამძღოლიდან მოიპარავს ზანზალას და მხილებული იქნება, გადაიხდის 600 ღენარს, რაც შეადგენს 15 სოლიდს; ამაში არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

§ 2. უკეთუ ამგვარი ქურდობა ჩადენილი იქნება წერილფეხა პირუტყვის ჯოგიდან, (ბრალეულს) გადახდება 120 ღენარი, რაც შეადგენს 3 სოლიდს.

ღამ. 1-ლი. უკეთუ ვინმე მოიპარავს ეცვანს ცხენიდან, გადაიხდის 600 ღენარს, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

§ 3. უკეთუ ვინმე მოიპარავს ცხენიდან ბორკილებს და მხილებული იქნება, გადაიხდის 120 ღენარს, რაც შეადგენს 3 სოლიდს; ამაში არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

§ 4. ხოლო თუ ეს ცხენი ამის გამო დაიკარგება, ბრალეულმა უნდა აანაზღაუროს მისი ღირებულება.

§ 5. უკეთუ ვინმე ქურდულად შეუშვებს თავის პირუტყვს (გამოძოვების მიზნით) სხვის ყანაში და თუ მას წაუსწრებენ (დანაშაულის ადგილას), გადახდება 600 ღენარი, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

ღამ. მე-2. უკეთუ ვინმე ქურდულად მოშვებს სხვის ყანას და თუ მას წაუსწრებენ (დანაშაულის ადგილას), გადახდება 600 ღენარი, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

§ 6. უკეთუ ვინმე შეიპარება სხვის ბაღში ქურდობის მიზნით, გადაიხდის 600 ღენარს, რაც შეადგენს 15 სოლიდს; ამაში არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

ღამ. მე-3. უკეთუ ვინმე მოიპარავს ვაშლის ან მსხლის ნამყენს, გადაიხდის 3 სოლიდს.

ღამ. მე-4. ხოლო თუ ეს ხეები ბაღში იღვა, გადაიხდის 600 ღენარს, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

ღამ. მე-5. უკეთუ ვინმე ამოგლეჯს ვაშლს ან მსხალს, გადაიხდის 120 ღენარს, რაც შეადგენს 3 სოლიდს.

ღამ. მე-6. თუ ეს ხეები ბაღში იღვა, გადაიხდის 15 სოლიდს.

§ 7. უკეთუ ვინმე ქურდობის მიზნით შეიპარება მინდორში, სადაც დარგულია თაღგამი, პარკი, მუხუდო ან ოსპი, გადაიხდის 120 ღენარს, რაც შეადგენს 3 სოლიდს.

§ 8. უკეთუ ვინმე სხვის მინდვრიდან მოიტაცებს სელს და წაიღებს ცხენით ან ფორანით, გადაიხდის 600 ლენარს, რაც შეადგენს 15 სოლიდს; ამაში არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

§ 9. მაგრამ თუ (ქურდი) წაიღებს იმდენს, რამდენის წაღებაც თავისი ზურგით შეუძლია, გადაიხდის 120 ლენარს, რაც შეადგენს 3 სოლიდს.

დამ. მე-7. უკეთუ ვინმე სხვის მინდორში მოსჭრის ხეს, გადაიხდის 30 სოლიდს.

§ 10. უკეთუ ვინმე გათიბავს სხვის მდელოს, დაკარგავს თავის ნაშრომს.

§ 11. და თუ, გარდა ამისა, წაიღებს თივას თავის სახლში და იქ დააზივნებს, გადაიხდის 1800 ლენარს, რაც შეადგენს 45 სოლიდს; ამაში არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

§ 12. უკეთუ ვინმე მოიპარავს (თივას მხოლოდ) იმდენს, რამდენის წაღებასაც შესძლებს ზურგით, გადაიხდის 3 სოლიდს.

§ 13. უკეთუ ვინმე შევა სხვის ვენახში ყურძნის მოსაპარავად და მიუსწრებენ (დანაშაულის აღგილას), გადაიხდის 600 ლენარს, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

§ 14. ხოლო თუ (ქურდი), გარდა ამისა, წაიღებს ყურძენს თავის სახლში და იქ შეინახავს, გადაიხდის 1800 ლენარს, რაც შეადგენს 45 სოლიდს.

§ 15. ასეთივე წესი უნდა იქნეს დაცული სამკალის მიმართაც. დამ. მე-8. ხოლო თუ ვინმე დაამტკრევეს სხვის ღობეს, გადაიხდის 15 სოლიდს.

§ 16. უკეთუ ვინმე დააზიანებს ან ცეცხლს წაუკიდებს ტყეში სხვის მასალას, გადაიხდის 600 ლენარს, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

§ 17. უკეთუ ვინმე გაბედავს სხვისი მასალის ერთ მხარეზე გათლას, გადაიხდის 120 ლენარს, რაც შეადგენს 3 სოლიდს.

§ 18. უკეთუ ვინმე სხვისი ტყიდან მოიპარავს სხვის შეშას, გადაიხდის 3 სოლიდს.

§ 19. უკეთუ ვინმე გაბედავს ერთ წელზე მეტი ხნის წინათ ნიშანდასმული ხის წაღებას, ამაში არავეითარი ბრალი არ არის.

§ 20. უკეთუ ვინმე მდინარიდან მოიპარავს გველ-თევზების საკერ ბადეს, გადაიხდის 1800 ლენარს, რაც შეადგენს 45 სოლიდს.

§ 21. უკეთუ ვინმე მოიპარავს სათხეველს, სამთელიან ან ტომრისებურ ბაღეს, გადაიხდის 600 ლენარს, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

§ 22. უკეთუ ვინმე გაქურდავს დაუქეტავ ოთახს, გადაიხდის 600 ლენარს, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

§ 23. უკეთუ ვინმე გაქურდავს დაკეტილ ოთახს, გადაიხდის 1800 ლენარს, რაც შეადგენს 45 სოლიდს.

§ 24. უკეთუ ვინმე მოხნავს სხვის მინდორს პატრონის ნებადურთველად, გადაიხდის 15 სოლიდს.

§ 25. ხოლო თუ ვინმე დასთესს მას, გადაიხდის 1800 ლენარს, რაც შეადგენს 45 სოლიდს.

დამ. მე-9. უკეთუ ვინმე ხელს შეუშლის გუთნის გავლას სხვის პინდორში, ან გამოდევნის მხენელს, ან დაბრკოლებებს შეუქმნის მას, გადაიხდის 600 ლენარს, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

§ 26. უკეთუ ვინმე დასდებს გარიგებას სხვის მონასთან ბატონის დაუკითხავად, გადაიხდის 600 ლენარს, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

დამ. მე-10. უკეთუ ვინმე მოპარავს ქალს სამაჯურს, გადაიხდის 120 ლენარს, რაც შეადგენს 3 სოლიდს.

დამ. მე-11. უკეთუ ვინმე წაიღებს სხვის ქოხს¹ მისი პატრონის თანხმობის გარეშე, გადაიხდის 1200 ლენარს, რაც შეადგენს 30 სოლიდს.

XXVIII. ნამქუზებლობის შესახებ

§ 1. უკეთუ ვინმე მოისყიდის სხვას ქურდობის ჩასადენად და მხილებული იქნება, გადაიხდის 2500 ლენარს, რაც შეადგენს 63 სოლიდს.

§ 2. უკეთუ ვინმე, ქურდობის ჩასადენად წაქეზებული, მოინდომებს მოკლას ადამიანი და მხილებული იქნება, გადაიხდის 2500 ლენარს, რაც შეადგენს 62 სოლიდს.

§ 3. ხოლო თუ მოსყიდუა მე-3 პირს დაეკისრება და ის (მე-3 პირი) თავისუფალი ადამიანი აღმოჩნდება, (ასეთ შემთხვევაში) მიჰყვება, მიმღებსაც და-(დანაშაულის) შემსრულებელსაც, თვითივე მათგანს ცალ-ცალკე, გადაიხდება 60 სოლიდი.

¹ აქ, ალბათ, ლაპარაკია კარავზე ან ფაცხაზე, რომელიც ცუდი ამინდის დროს გამოყენებული იყო მწყემსების ან ტყის მცველების მიერ როგორც დროებითი თავშესაფარი. ამიტომ კომპოზიციაც შედარებით მცირეა (30 სოლიდი).

§ 1. უკეთუ ვინმე სხვას დაუსახიჩრებს ხელს ან ფეხს, თვალს დათხრის ან ცხვირს მოჰკვეთს, გადახდის 4000 ლენარს, რაც შეადგენს 100 სოლიდს.

§ 2. ხოლო თუ დასახიჩრებული ხელი წინანდელ ადგილზე ჰკიდია, (ბრალეულს) გადახდება 2500 ლენარი, რაც შეადგენს 63 სოლიდს.

დამ. 1-ლი. ხოლო თუ ეს ხელი მოკვეთილი იქნება, გადახდება 2500 ლენარი, რაც შეადგენს $62\frac{1}{2}$ სოლიდს.

დამ. მე-2. ხოლო თუ ფეხი იქნება დაზიანებული და თავის ადგილზე დარჩება დასახიჩრებული, დამნაშავეს გადახდება 1800 ლენარი, რაც შეადგენს 45 სოლიდს.

დამ. მე-3. უკეთუ სავსებით მოჰკვეთს ფეხს, გადახდება 2500 ლენარი, რაც შეადგენს $62\frac{1}{2}$ სოლიდს.

დამ. მე-4. უკეთუ ვინმე თვალს დათხრის სხვას, გადახდება $62\frac{1}{2}$ სოლიდი.

დამ. მე-5. უკეთუ მოჰკვეთს ცხვირს, გადახდება 1800 ლენარი, რაც შეადგენს 45 სოლიდს.

დამ. მე-6. უკეთუ მოჰკვეთს ყურს, გადახდება 15 სოლიდი.

§ 3. უკეთუ ვინმე მოჰკვეთს ხელის თუ ფეხის დიდ თითს, გადახდება 2000 ლენარი, რაც შეადგენს 50 სოლიდს.

§ 4. უკეთუ ეს დასახიჩრებული თითი წინანდელ ადგილზე დარჩება, გადახდება 1200 ლენარი, რაც შეადგენს 30 სოლიდს.

§ 5. უკეთუ ვინმე მოჰგლეჯს მეორე თითს, სახელდობრ იმ თითს, რომლითაც მშვილდს მოზიდავენ, გადახდება 1400 ლენარი, რაც შეადგენს 35 სოლიდს.

დამ. მე-7. თუ ვინმე მოჰგლეჯს შემდეგ თითს, გადახდება 600 ლენარი, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

დამ. მე-8. თუ მოგლეჯილი იქნება მე-4 თითი, (ბრალეულს) გადახდება 9 სოლიდი.

დამ. მე-9. ხოლო თუ ვინმე მოჰგლეჯს ნეკს, გადახდება 600 ლენარი, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

§ 6. უკეთუ ვინმე მოჰკვეთს შემდეგ სამ თითს ერთი დარტყმით, გადახდება 50 სოლიდი.

§ 7. უკეთუ მოჰკვეთს ორს (თითს), გადახდება 35 სოლიდი.

§ 8. ხოლო თუ მოჰკვეთს ერთს, გადახდება 30 სოლიდი.

დამ. მე-10. უკეთუ ვინმე სხვას დაუზიანებს ენას ისე, რომ იგი ვერ შესძლებს ლაპარაკს, გადახდება 100 სოლიდი.

დამ. მე-11. უკეთუ ვინმე სხვას კბილს ჩაუმტვრევს, გადახდება 15 სოლიდი.

§ 9. უკეთუ ვინმე დაასაძვურისებს თავისუფალ ადამიანს, გადახდება 8000 დენარი, რაც შეადგენს 200 სოლიდს.

დამ. მე-12. ხოლო თუ საესეებით მოჰგლეჯს, გადახდება 8000 დენარი, რაც შეადგენს 200 სოლიდს.

XXX. შუპრასხყოუს შესახებ

§ 1. უკეთუ ვინმე სხვას მახინჯს უწოდებს, გადახდება 3 სოლიდი.

§ 2. უკეთუ ვინმე სხვას ბინძურს უწოდებს, გადახდება 120 დენარი, რაც შეადგენს 3 სოლიდს.

§ 3. უკეთუ ვინმე — მამაკაცი თუ ქალი — თავისუფალ ქალს მეძავს უწოდებს და ამას ვერ დაამტკიცებს, გადახდება 1800 დენარი, რაც შეადგენს 45 სოლიდს.

§ 4. უკეთუ ვინმე სხვას მგელს უწოდებს, გადახდება 3 სოლიდი.

§ 5. უკეთუ ვინმე სხვას კურდღელს უწოდებს, გადახდება 3 სოლიდი.

§ 6. უკეთუ ვინმე სხვას ბრალს დასდებს იმაში, რომ მან (ბრძოლაში) თავისი ფარი დააგდო და ვერ შესძლებს ამის დამტკიცებას, გადახდება 120 დენარი, რაც შეადგენს 3 სოლიდს.

§ 7. უკეთუ ვინმე სხვას დამბეზლებელს ან მატყუარას უწოდებს და ვერ შესძლებს ამის დამტკიცებას, გადახდება 600 დენარი, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

დამ. 1-ლი. უკეთუ ვინმე თავის ამხანაგს თავსაბურავს ჩამოუგდებს, გადახდება 120 დენარი, რაც შეადგენს 3 სოლიდს ან დაუბრუნებს მას იმ გვარსავე, ან 12-ით¹ დაიფიცებს რომ დაუბრუნებს მას ამგვარს:

¹ იგულისხმება 12 თანამოფიცარი.

XXXI. გზის შიშველის შესახებ

§ 3. უკეთუ ვინმე გზიდან გადაადგდეს ან გადასჩეხს თავისუფალ ადამიანს, გადახდება 600 ლენარი, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

§ 2. უკეთუ ვინმე გზიდან გადაადგდეს ან გადასჩეხს თავისუფალ ქალს, გადახდება 1800 ლენარი, რაც შეადგენს 45 სოლიდს.

დამ. 1-ლი. უკეთუ ვინმე გზაში თავს დაესხმის სხვას და გაძარცვავს, გადახდება 1200 ლენარი, რაც შეადგენს 30 სოლიდს.

დამ. მე-2. თუ ვინმე წისკვილის გზას შეჰკრავს, გადახდება 600 ლენარი, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

XXXII. თავისუფალი ადამიანის შეპირების შესახებ

§ 1. უკეთუ ვინმე უდანაშაულოდ შეპირებულს თავისუფალ ადამიანს, გადახდება 1200 ლენარი, რაც შეადგენს 30 სოლიდს.

§ 2. ხოლო თუ ვინმე ამ შეპირებულს სადმე წაიყვანს, გადახდება 1800 ლენარი, რაც შეადგენს 45 სოლიდს.

დამ. 1-ლი. უკეთუ რომელი უდანაშაულოდ შეპირებულს ფრანკს, გადახდება 1200 ლენარი, რაც შეადგენს 30 სოლიდს.

დამ. მე-2. ხოლო თუ ფრანკი უდანაშაულოდ შეპირებულს რომელიმე, გადახდება 600 ლენარი, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

დამ. მე-3. უკეთუ ვინმე კანდიერებით ან ძალით წაართმევს გრაფს შეპირებულ ადამიანს, უნდა გადაიხადოს თავისი სიცოცხლის ფასი.

XXXIII. ნანადირების ქარღვლის შესახებ

§ 1. უკეთუ ვინმე მოიპარავს სხვადასხვაგვარ ნანადირევს და დაშალავს, გადახდება 1800 ლენარი, რაც შეადგენს 45 სოლიდს; ამაში არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური. ეს კანონი დაცული უნდა იქნას ნადირობისა და თევზაობის მიმართ.

§ 2. უკეთუ ვინმე მოიპარავს ან მოკლავს დადალულ შინაურ ირემს, რომელიც გაწრთენილია სანადიროდ, და მოწმეები დაამტკიცებენ, რომ პატრონს იგი სანადიროდ ჰყავს, ან რომ მისი დახმარებით მან მოკლა 2 თუ 3 ნადირი, (ქურდს) გადახდება 1800 ლენარი, რაც შეადგენს 45 სოლიდს.

§ 3. ხოლო თუ ვინმე მოიპარავს ან მოკლავს ნადირობისათვის გაუწვრთნელ შინაურ ირემს, გადახდება 1400 ლენარი, რაც შეადგენს 35 სოლიდს.

დამ. 1-ლი. უკეთუ ვინმე (დაიქერს), სხვის ირემს, რომელიც ძაღლებმა გამოორეკეს და მოამწყვდიეს, გადახდება 15 სოლიდი.

დამ. მე2. უკეთუ ვინმე მოკლავს მომწყვდეულ ტახს, რომელიც (სხვისმა) ძაღლებმა გამოორეკეს, გადახდება 600 დენარი, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

XXXIV. ღობის მოპარვის შესახებ

§ 1. უკეთუ ვინმე მოსპობს 2 ან 3 წნელს, რომლებითაც ზემოთ გადაბმული და შემავრებულია ღობე, ან დაამტერეკოს თუ ამოგლეჯს 3 სარს, გადახდება 600 დენარი, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

დამ. 1-ლი. უკეთუ ვინმე დაწვავს სხვის ღობეს, გადახდება 15 სოლიდი.

§ 2. უკეთუ ვინმე სხვის, უკვე აჯეჯილებულ ყანაში გაატარებს თარცხს, ან უგზოდ გაივლის იქ ფორანით, გადახდება 120 დენარი, რაც შეადგენს 3 სოლიდს.

§ 3. უკეთუ ვინმე გაივლის სხვის, უკვე ამოთავთავებულ ყანაში უგზოდ და უპილიკოდ, გადახდება 600 დენარი, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

§ 4. უკეთუ ვინმე ბოროტი განზრახვით დასდებს სხვის ეზოში, ან სახლში, ან რომელიმე სხვა ადგილას მოპარულ ნივთს, პატრონის უცნობლად, და იქ მოუსწრებენ, გადახდება 2500 დენარი, რაც შეადგენს 63 სოლიდს.

დამ. მე-2. უკეთუ ვინმე, ქურდობის მიზნით, შევა სხვის ეზოში ჰზის ჩასვლის შემდეგ და იქ მიუსწრებენ, გადახდება 1800 დენარი, რაც შეადგენს 45 სოლიდს.

XXXV. მონის გქელულობისა ან გაძარცვის შესახებ

§ 1. უკეთუ რომელიმე მონა მოკლავს მონას, ბატონებმა გაიყონ მკვლეელი ერთმანეთში¹.

§ 2. უკეთუ რომელიმე თავისუფალი ადამიანი გაძარცვავს სხვის მონას და მხილებული იქნება იმაში, რომ მან მონას 40 დენარზე მეტი ღირებულების წაართვა, გადახდება 1200 დენარი, რაც შეადგენს 30 სოლიდს.

¹ იგულისხმება არა მკვლელის სხეულის, არამედ მისი შრომის (სამუშაო ძალის) გაყოფა.

§ 3. უკეთუ გაძარცვისას წაღებული 40 დენარზე ნაკლები ღირდა, გადახდება 600 დენარი, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

დამ. 1-ლი. უკეთუ ვინმე სცემს სხვის მონას და 40 ლამით წაართმევს მას ზრომისუნარიანობას, გადახდება 1 $\frac{1}{3}$ სოლიდი.

§ 4. უკეთუ ვინმე თავისუფალი ადამიანი გაძარცვავს სხვის ლიტს და მხილებული იქნება. გადახდება 1400 დენარი, რაც შეადგენს 35 სოლიდს.

დამ. მე-2. უკეთუ ვინმე ქურდულად გაძარცვავს სხვისი მონის გვამს და წაიღებს მისგან 40 დენარისაზე მეტს, გადახდება 1400 დენარი, რაც შეადგენს 35 სოლიდს.

დამ. მე-3. უკეთუ გაძარცვისას წაღებული 40 დენარზე ნაკლები ღირდა, გადახდება 600 დენარი, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

§ 5. უკეთუ სხვისი მონა ან ლიტი მოკლავს თავისუფალ ადამიანს, თვითონ მკვლეელი გადაეცემა მოკლულის ნათესავენს კომპოზიციის ნახევრის სახით, ხოლო მონის ბატონი იხდის კომპოზიციის მეორე ნახევარს.

§ 6. უკეთუ ვინმე მოიპარავს ან მოკლავს შინამსახურს, ან მკვდელს, ან ოქრომკვდელს, ან მელორეს, ან მევენახეს, ან მეჯინებს და მხილებული იქნება, გადახდება 1200 დენარი, რაც შეადგენს 30 სოლიდს.

§ 7. როგორც „fretus“-ი და „faidus“-ი, გადახდილი იქნება 1800 დენარი, რაც შეადგენს 45 სოლიდს; ამაში არ შედის ღირებულება და ზარალის საზღაური; სულ კი 75 სოლიდი.

XXXVI. მოხუცება სხოველზე. უკეთუ იგი აღამიანს მოკლავს

1. უკეთუ ვინმე მოკლული იქნება რომელიმე შინაური ოთხფეხა ცხოველის მიერ და ამას დაამტკიცებენ მოწმეები, ცხოველის ბატონმა უნდა გადაიხადოს კომპოზიციის ნახევარი. თვითონ ცხოველი კი გადადის მოსარჩელის ხელში კომპოზიციის მეორე ნახევრის ასანაზღაურებლად.

XXXVII. კვალდაკვალ ღვინის მისახეობა

§ 1. უკეთუ ვინმე ქურდობის შედეგად დაკარგავს ზარს ან ცხენს, ან რომელიმე ცხოველს და კვალდაკვალ რომ დაედევნება, იპოვნის 3 ლამის განმავლობაში, ხოლო ის, ვისაც ცხოველი მიჰყავს, განაცხადებს, ვიყიდე ან სანაცვლოდ მივიღეო, კვალდაკვალ

მღევნელმა მესამე პირთა საშუალებით უნდა დაამტკიცოს, რომ (ეს) ნივთები მისი საკუთრებაა. უკეთუ თავის ნივთების მძებნელი იპოვნის მათ უკვე 3 ლამის გავლის შემდეგ, ხოლო ის კი, ვისთანაც ეს ნივთები მან იპოვა, განაცხადებს, ვიყიდე ან სანაცვლოდ მივიღეო, დაე თვითონ (მოპასუხემ) დაამტკიცოს ნივთებზე თავისი უფლება. ხოლო თუ პირუტყვის მძებნელი განაცხადებს, (ჩემად) ვცნობო, და იმ მეორის პროტესტის მიუხედავად, არ მოისურვებს წარმოადგინოს დამამტკიცებელი საბუთები მესამე პირთა საშუალებით, არც დანიშნოს, კანონის თანახმად, სასამართლო გარჩევის დღე, და მხილებული იქნება (ცხოველის) ძალდატანებით ჩამოართმევაში, გადახდება 1200 დენარი, რაც შეადგენს 30 სოლიდს.

XXXVIII. მხენის ქარღოვის შესახებ

§ 1. უკეთუ ვინმე მოიპარავს შესაბამელ ცხენს და მხილებული იქნება, გადახდება 1800 დენარი, რაც შეადგენს 45 სოლიდს; ამაში არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

§ 2. უკეთუ ვინმე მოიპარავს ვაყას და მხილებული იქნება, გადახდება 1800 დენარი, რაც შეადგენს 45 სოლიდს.

დამ. 1-ლი. უკეთუ ვინმე მოიპარავს ლაფშას, გადახდება 30 სოლიდი, რაშიც არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

დამ. მე 2. ხოლო თუ მოიპარავს მეფის ულაყს, გადახდება 90 სოლიდი, რაშიც არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

§ 3. უკეთუ ვინმე მოიპარავს ვაყას 12 ფაშატისაგან შემდგარი მისი რემითურთ, გადახდება 2500 დენარი, რაც შეადგენს 63 სოლიდს; ამაში არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

§ 4. ხოლო თუ რემა ნაკლები იქნება, სახელდობრ, 7 სულამდე, ვაყას ჩათვლით, (ქურდს) გადახდება 63 სოლიდი, რაშიც არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

§ 5. უკეთუ ვინმე მოიპარავს მკეკე ქაკს და მხილებული იქნება, გადახდება 1200 დენარი, რაც შეადგენს 30 სოლიდს.

დამ. მე-3. უკეთუ ვინმე მოიპარავს ცხენს ან შესაბამელ პირუტყვს, გადახდება 35 სოლიდი, რაშიც არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

ლამ. მე-4. უკეთუ ვინმე დაუყვერავს სხვის ვაყას პატრონის თანხმობის გარეშე, გადახდება 600 ლენარი, რაც შეადგენს 15 სოლიდს; ხოლო თვითეულ სასაპალნე ცხოველში გადაიხდის $\frac{1}{3}$ სოლიდს.

ლამ. მე-5. უკეთუ ვინმე კადნიერებით ან მტრობით დაასახიჩრებს ან დააზიანებს სხვის ცხენებს თუ შესაბამელ პირუტყვს, გადახდება 1200 ლენარი, რაც შეადგენს 30 სოლიდს.

§ 6. უკეთუ ვინმე მოიპარავს ერთი წლის კვიცს და მხილებული იქნება, გადახდება 600 ლენარი, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

§ 7. ხოლო თუ მოიპარავს ძუძუმწოვარა კვიცს, გადახდება 120 ლენარი, რაც შეადგენს 3 სოლიდს.

ლამ. მე-6. უკეთუ ვინმე დაასახიჩრებს შესაბამელ პირუტყვს, გადახდება 30 სოლიდი.¹

ლამ. მე-7. უკეთუ იგი (პირუტყვი) შემდეგ მოკვდება, გადახდება 1200 ლენარი, რაც შეადგენს 30 სოლიდს.

§ 8. უკეთუ ვინმე სხვის ცხენს მოსკრის კუდს, გადახდება 120 ლენარი, რაც შეადგენს 3 სოლიდს.

ლამ. მე-8. უკეთუ ვინმე ტყავს გააძრობს მკვდარ ცხენს პატრონის თანხმობის გარეშე, გადახდება 120 ლენარი, რაც შეადგენს 3 სოლიდს¹.

XXXIX. მონების მომგაყვების შესახებ

§ 1. უკეთუ ვინმე განიზრახავს სხვისი მონების გადაბირებას და მხილებული იქნება, გადახდება 600 ლენარი, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

ლამ. 1-ლი. უკეთუ სხვის მონას მოიტაცებენ და ზღვის გაღმა წაიყვანენ, და იქ იპოვნის მას მისი ბატონი, მონამ საჯარო კრებაზე უნდა დაასახელოს ის, ვინც იგი მოიპარა, და იქ უნდა შეაგროვოს მოწმენი.

ლამ. მე-2. ხოლო თუ მონა კვლავ წაყვანილი იქნება ზღვის გაღმა, უნდა დაასახელოს (მომტაცებელი) ხელმეორე კრებაზე და იქ უნდა შეაგროვოს 3 უფლებაუნარიანი მოწმე; მე-3 კრებაზეც იგივე უნდა მოხდეს, ამასთან 9 მოწმემ უნდა დაითიცოს, რომ მათ გაიგონეს, თუ როგორ ასახელებდა მონა მომტაცებელს. ამის შემდეგ მომტა-

¹ შეადარე LXV თავს, § 1.

ცებელს გადახდება 1400 ლენარი, რაც შეადგენს 35 სოლიდს; ამაში არ შედის მოტაცებულის ღირებულება და ზარალის საზღაური.

დამ. მე 3. მონის მიერ ეს გათქმა დაიშვება ნხოლოდ 3 მოტაცებლის მიმართ, მაგრამ იმგვარად, რომ მან (მონამ) ყოველთვის უნდა დაასახელოს ადამიანები და ვილები.

§ 2. უკეთუ ვინმე მოიტაცებს თავისუფალ ადამიანს და (მის წინააღმდეგ) არ აღმოჩნდება უტყუარი სამხილი, მან უნდა წარმოადგინოს თანამოფიცარნი, როგორც მკვლელობის დროს; თუ იგი ვერ იპოვნის თანამოფიცარებს, გადახდება 8000 ლენარი, რაც შეადგენს 200 სოლიდს.

§ 3. უკეთუ მოიტაცებს რომაელს, გადახდება 63 სოლიდი.

XL. უკეთუ მონას ბრალს დასდებენ ქაღალაში

§ 1. უკეთუ ჩადენილი იქნება დანაშაული, რომლისთვისაც თავისუფალმა ადამიანმა უნდა გადაიხადოს ჯარიმა 600 ლენარი, ანუ 15 სოლიდი, დაე ზონა გააწვინონ სკამზე და 120-ჯერ დაარტყან მას მათრახი.

§ 2. ხოლო თუ მონა, ვიდრე მას აწამებდნენ, გამოტყდება დანაშაულში, მონის ბატონმა, თუ მას ნებავეს, გაიღოს 120 ლენარი. რაც შეადგენს 3 სოლიდს.

§ 3. ხოლო თუ ბრალი უფრო მეტი აღმოჩნდება, სახელდობრ ისეთი, რომლისთვისაც თავისუფალმა ადამიანმა 35 სოლიდი უნდა გადაიხადოს, მონას ამგვარადვე 120-ჯერ დაარტყან მათრახი.

§ 4. უკეთუ მონა არ გამოტყდება, ხოლო მწამებელი მოისურვებს კიდევ აწამოს იგი, ბატონის ნების წინააღმდეგაც კი, ასეთ შემთხვევაში მან ბატონს უნდა მისცეს საწინდარი მონისათვის. თუ მონას ამის შემდეგ კიდევ უფრო მეტად აწამებენ და ის გამოტყდება, მაშინ არ შეიძლება ვენდოთ მის ჩვენებას ბატონის წინააღმდეგ; და მწამებელმა თვითონ დაიტოვოს მონა; მონის ბატონმა კი, რომელმაც მისთვის საწინდარი მიიღო, დაიტოვოს თავის მონის ფასი საწინდრიდან; ხოლო თუ (მონა) გამოტყდება წინანდელი წამების დროს, ე. ი. ვიდრე მას 120-ჯერ დარტყამდნენ, იგი დასაქურისებული უნდა იქნას, ან 6 სოლიდს გადაიხდის. მონის ბატონმა კი უნდა აენაზღაუროს მოსარჩელეს მოტაცებულის ღირებულება.

§ 5. უკეთუ მონა ბრალეული იქნება უფრო მძიმე დანაშაულში, სახელდობრ ისეთ დანაშაულში, რომლისთვისაც თავისუფალ ადამიანს შეიძლება მიესაჯოს 45 სოლიდის გადახდა, და მონა წაპების შედეგად გამოტყდება, მას სიკედილი მიესჯება.

§ 6. უკეთუ მონა მხილებული იქნება რაიმე დანაშაულში, მოსარჩელემ უნდა შეაგონოს მისი ბატონი, თუ უკანასკნელი იქ აღმოჩნდება, რომ მან გასცეს მონა სამართლიანი წამებისათვის; ამასთან მოსარჩელეს მზად უნდა ჰქონდეს წყებლები, რომელთაგან ღვითეულის სიმსხო დაე უდრიდეს; სულ ცოტა, ნეკს და სკამი, რომელზეც უნდა დააწეინონ მონა (საწამებლად).

§ 7. უკეთუ მონის ბატონი გადასდებს წამებას, და თუ მონა იქვე იქნება, მოსარჩელემ დაე მაშინვე დაუნიშნოს 7 ლამის ვადა, რომლის განმავლობაშიც მან უნდა გასცეს მონა საწამებლად.

§ 8. უკეთუ 7 ლამის გაელის შემდეგაც ბატონი დააყოვნებს თავის მონის გაცემას, მოსარჩელემ უნდა დაუნიშნოს მას ახალი, ერთი კვირის ვადა, ასე რომ 14 ლამე გაივლის პირველი დაბარების დროიდან.

§ 9. უკეთუ 14 ლამის გაელის შემდეგაც ბატონი არ მოისურვებს გასცეს თავისი მონა საწამებლად, იგი თვითონ კისრულობს მთელ ბრალსა და მთელ ჯარიმას; და არა როგორც მონა, არამედ როგორც თავისუფალი ადამიანი, რომელმაც ჩაიდინა ეს დანაშაული, თვითონ კისრულობს მთელ გადასახდელს კანონის მიხედვით.

§ 10. უკეთუ მონა, რომელსაც რაიმე ბრალად ედება, სხვაგან იქნება, მოსარჩელემ, კერძოდ, სამი მოწმის დასწრებით, არაერთხელ უნდა შეაგონოს ბატონს, რომ მან არა უგვიანეს 7 ლამისა წარმოადგინოს თავისი მონა დასასჯელად. ხოლო თუ 7 ლამის განმავლობაში იგი არ წარმოადგენს მონას, მოსარჩელემ, მოწმეთა დასწრებით, უნდა დაუნიშნოს მას ახალი კვირეული ვადა. ხოლო თუ ამ 7 ლამის შემდეგაც ბატონი არ წარმოადგენს თავის მონას, მოსარჩელემ მესამეჯერ უნდა დაუნიშნოს მას კვირეული ვადა, ასე რომ სულ გაივლის 21 ლამე. ხოლო თუ ამ ვადის შემდეგაც ბატონი თავს აარიდებს შებოროტილი მონის მოყვანას საწამებლად, თუმცა მოსარჩელემ მას რამდენიმეჯერ გადაუდო ვადა, ასეთ შემთხვევაში მონის ბატონმა უნდა დააკმაყოფილოს მოსარჩელე ისე, როგორც ზემოთ არის ნათქვამი; სახელდობრ, გადაუხადოს მოსარჩელეს ისეთი ჯარიმა, როგორც უნდა გადახდეს მას არა როგორც

ჰონას, პრამედ როგორც თავისუფალ ადამიანს, რომელმაც ამგვარი დანაშაული ჩაიდინა.

§ 11. უკეთუ მონა-ქალს ბრალად ედება ისეთი დანაშაული, რომლისთვისაც მონა დასაქურისებული უნდა იქნას, მას გადახდება 240 ღენარი ჯარიმა, რაც შეადგენს 6 სოლიდს, თუ ბატონს ნებავეს მისთვის გადაიხადოს; წინააღმდეგ შემთხვევაში კი მას 144 ჯერ უნდა დაარტყან მათრახი.

დამ. 1-ლი. უკეთუ მონა ჩაიდენს ქურდობას თავისუფალ ადამიანთან ერთად, იგი, ღირებულებისა და ზარალის ანაზღაურების გარდა, მოტაცებულში იხდის ორმაგს, თავისუფალი ადამიანი კი ოთხმაგს.

დამ. § 2. უკეთუ ვინმე დასდებს გარიგებას სხვის მონასთან, გადახდება 15 სოლიდი.

XII. ჯგუფის მიერ ადამიანის მკვლელობის შესახებ

§ 1. უკეთუ ვინმე მოკლავს თავისუფალ ფრანკს ან ბარბაროსს, რომელიც სალიკური კანონის მიხედვით ცხოვრობს, და მხილებული იქნება, გადახდება 8000 ღენარი, რაც შეადგენს 200 სოლიდს.

§ 2. უკეთუ მის გვამს ჩააგდებს ქაში ან წყალში, ან დაჭყარავს მას ტოტებით ან სხვა რაიმეთი, გადახდება 24000 ღენარი, რაც შეადგენს 600 სოლიდს.

დამ. 1-ლი. უკეთუ არ დამალავს, გადახდება 8000 ღენარი, რაც შეადგენს 200 სოლიდს.

§ 3. უკეთუ ვინმე მოკლავს მეფის სამსახურში მყოფ ადამიანს ანდა თავისუფალ ქალს, გადახდება 24000 ღენარი, რაც შეადგენს 600 სოლიდს.

§ 4. უკეთუ ჩააგდებს მას წყალში, ან ქაში, ან რაიმეთი დაჭყარავს, გადახდება 72000 ღენარი, რაც შეადგენს 1800 სოლიდს. ხოლო თუ იგი არ დაჭყარავს მას ჩალით, გადახდება 600 სოლიდი.

§ 5. უკეთუ ვინმე მოკლავს რომაელს — მეფის თანამესუფრეს, და მხილებული იქნება, გადახდება 12000 ღენარი, რაც შეადგენს 300 სოლიდს.

§ 6. უკეთუ ვინმე მოკლავს რომაელ მიწათმფლობელს და არა მეფის თანამესუფრეს, გადახდება 4000 ღენარი, რაც შეადგენს 100 სოლიდს.

§ 7. უკეთუ ვინმე მოკლავს მოხარკე რომეღს, გადახდება 63 სოლიდი.

§ 8. უკეთუ ვინმე გზაჯვარედინზე იპოვნის უხელო და უფეხო კაცს, რომელიც იქ დაუვლიათ მის მტრებს, და მოკლავს მას, და მხილებული იქნება, გადახდება 4000 დენარი, რაც შეადგენს 100 სოლიდს.

დამ. მე-2. უკეთუ ვინმე გაბედავს ჩამოხსნას კაცი სახრჩობელი-დან მოსამართლის ნებადაურთველად, გადახდება 45 სოლიდი.

დამ. მე-3. უკეთუ ვინმე გაბედავს ჩამოხსნას კაცის თავი, რომელიც მის მტერს სარზე ჩამოუცვამს, მოსამართლის ან იმის ნება-დაურთველად, ვინც იგი სარზე ჩამოაცვა, გადახდება 15 სოლიდი.

§ 9. უკეთუ ვინმე ქაში ჩააგდებს თავისუფალ ადამიანს და თუ ეს უკანასკნელი იქიდან ცოცხალი ამოვა, დამნაშავეს გადახდება 4000 დენარი, რაც შეადგენს 100 სოლიდს.

დამ. მე-4. ხოლო თუ იგი მოკვდება ქაში, გადახდება 24000 დენარი, რაც შეადგენს 600 სოლიდს.

დამ. მე-5. უკეთუ ის, ვინც გადაგდებული იქნება, (შემდეგ) მოკვდება, გადახდილი იქნება ზოგი მისი სისხლი (ვერგელდი)¹.

დამ. მე-6. ამგვარად, ყოველი ადამიანი ანაზღაურებული უნდა იქნას მეტი თუ ნაკლები სისხლით (ვერგელდით).

დამ. მე-7. უკეთუ გადაგდებულმა თავი დააღწია სიკვდილის საფრთხეს, გადახდილი იქნება იმ სისხლის $\frac{1}{3}$, რომელიც უნდა გადაიხადონ მისი სიკვდილის შემთხვევაში, ვინაიდან სიკვდილის შემთხვევაში ყველა ანაზღაურებული უნდა იქნას სათანადო სისხლით.

დამ. მე-8. ამგვარადვე, თუ ვინმე სხვას გადასჩეხს ზღვაში, გადახდება 62 სოლიდი.

დამ. მე-9. უკეთუ ვინმე ტყუილუბრალოდ ბრალს დასდებს თავისუფალ ადამიანს რაიმე დანაშაულში, და ამისათვის ბრალდებული სიკვდილით დაისჯება, (ცილისმწამებელს) გადახდება 100 სოლიდი.

¹ სალიკური კანონის ლათინურ ტექსტში ნახმარია სიტყვა *leude*, რაც ნიშნავს ვერგელდს, ე. ი კომპოზიციის იმ ნაწილს, რომელსაც იჭიდნენ დაზარალებულის სასარგებლოდ. ვერგელდის ქართული შესატყვისი არის „სისხლი“ (იხ. ვახტანგ VI კანონები).

XLII. ჯგუფის მიერ აღამიანის გველულობის შესახებ

§ 1. უკეთუ ვინმე შეაგროვებს ჯგუფს, თავს დაესხმის თავისუფალ აღამიანს მის სახლში და იქ მოკლავს მას, თუ მოკლული მეფის სამსახურში იყო, (მკვლელს) გადახდება 72000 დენარი, რაც შეადგენს 1800 სოლიდს.

§ 2. ხოლო თუ მოკლული არ იყო მეფის სამსახურში, (მკვლელს) გადახდება 24000 დენარი, რაც შეადგენს 600 სოლიდს.

§ 3. უკეთუ მოკლულის გვამს 3 თუ მეტი კრილობა ექნება, მაშინ 3 მხილებულს, როგორც ამ ჯგუფის ზონაწილეთ, გადახდებოთ ისეთივე გადასახდელი, როგორც წინანდელ შემთხვევაში, შემდგომ 3 მხილებულნი ამ ჯგუფიდან იხდიან 3600 დენარს, ე. ი. 90 სოლიდს თვითთული; უკანასკნელი სამნი კი ამ ბრბოდან იხდიან 1800 დენარს თვითთული, რაც შეადგენს 45 სოლიდს.

§ 4. ხოლო რომაელის; ლიტის ან ბიქის (მონის)¹ მკვლელისათვის გადახდილი იქნება ნახევარი.

§ 5. უკეთუ ვინმე თავს დაესხმის სხვის ვილას და დაეუფლება იქ არსებულ ქონებას, მაგრამ ეს არ იქნება ჯეროვნად დამტკიცებული, მას შეუძლია თავი დააღწიოს ბრალდებას ორივე მოდავე მხარის მიერ არჩეული 25 თანამოფიცრის საშუალებით; ხოლო თუ იგი ვერ იპოვნის თანამოფიცრებს, გადახდება 2500 დენარი, რაც შეადგენს 63 სოლიდს.

XLIII. ჯგუფის მიერ აღამიანის გველულობის შესახებ

§ 1. უკეთუ ვინმეს, 5 კაცის შეკრებაზე მყოფს, მოკლავს რომელიმე მათგანი, დანარჩენებმა ან უნდა გასცენ დამნაშავე. ან ყველამ უნდა აგოს პასუხი მოკლულის სიკვდილისათვის; ესევე კანონი დაცული უნდა იყოს იმ შემთხვევაშიც, როცა ჯგუფში 7 კაცია.

§ 2. უკეთუ შეკრებაზე 7 კაცზე მეტი იყო, ყველა კი არ აგებს პასუხს (მკვლელისათვის), არამედ მხოლოდ ისინი, ვისი ბრალიც დამტკიცდება; სწორედ ისინი იხდიან სისხლს კანონის მიხედვით.

§ 3. უკეთუ ვინმეს, როცა იგი იმყოფება სახლგარეთ, გზაში, ან მინდორში, მოკლავს ჯგუფი, და თუ ზას აღმოაჩნდება 3 ან მეტი კრილობა, მაშინ სამმა ამ ჯგუფიდან, რომელთა წინააღმდეგაც სამხილები აღმოჩნდება, ცალ-ცალკე უნდა აგონ პასუხი

¹ იგულისხმება მეფის მსახური (ministeriales) — მონების მაღალი ჯგუფი, რომლებიც მეფის კარზე მსახურობდნენ.

შეკვლეობისათვის: დანარჩენი 3 იხდის 1200 ლენარს, რაც შეადგენს 30 სოლიდს, ხოლო უკანასკნელი 3 ამ ჯგუფიდან იხდის 600 ლენარს, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

XLIV. Reipus-ის შესახებ¹

§ 1. აღათის მიხედვით, (თუ) კაცი, როცა კვდება, დატოვებს ქვრივს, და ვინმე მოისურვებს მის შერთვას, მაშინ, ვიდრე იგი მასზე დაქორწინდებოდეს, ტუნგინმა ან ცენტენარიმ უნდა დანიშნოს სასამართლო სხდომა, და ამ სხდომაზე თან უნდა ჰქონდეს ფარი, და სამმა კაცმა უნდა წარადგინონ სამი სარჩელი, და მაშინ იმას, ვისაც სურს ქვრივი შეირთოს, უნდა ჰქონდეს 3 წონასწორი სოლიდი და 1 ლენარი. და უნდა იყოს სამი, ვინც აწონის მის სოლიდებს; და თუ ამის შემდეგ თანახმანი იქნებიან, მას შეუძლია შეირთოს (ქვრივი ცოლად).

§ 2. უკეთუ ამას არ იხამს და ისე შეირთავს მას, უნდა გადაუხადოს reipus-ის უფლების მქონეს 2500 ლენარი, რაც შეადგენს 63 სოლიდს.

§ 3. ხოლო თუ იგი ყოველივე ჩვენ მიერ ზემო აღნიშნულს შეესრულებს კანონის თანახმად, იმათ, ვისაც ეკუთვნის reipus-ი, ეძლევათ 3 სოლიდი და 1 ლენარი.

დამ. 1-ლი. აი როგორ უნდა განსხვავდეს, თუ ვის ეკუთვნის reipus-ი.

§ 4. უკეთუ ყველაზე უფროსი აღმოჩნდება დის ვაჟი, მან უნდა მიიღოს reipus-ი.

§ 5. უკეთუ დის ვაჟი არ აღმოჩნდება, reipus-ს იღებს მისი უფროსი ვაჟი.

§ 6. უკეთუ დისწულის ვაჟი არ აღმოჩნდება, reipus-ი უნდა მიიღოს დეიდაშვილის ვაჟმა (cousobrine filius qui ex materno genere venit).

§ 7. უკეთუ დეიდაშვილის ვაჟი არ აღმოჩნდება, reipus-ი უნდა მიიღოს ბიძამ, დედის ძმამ.

§ 8. უკეთუ ბიძა არ აღმოჩნდება, reipus-ი უნდა მიიღოს იმის ძმან, ვისაც იგი (ქვრივი) წინათ ცოლად ჰყავდა, ოღონდ იმ პირობით, თუ მას მემკვიდრეობის ფლობა არ მოუხდება.

¹ ს.-ლექსური სამართლის მიხედვით, „Reipus“ ნიშნავს სახლურს, რომელსაც იხდის ის პირი, ვინც თხოულობს ქვრივ ქალს (Ringgeld — ბეჭდის ფული).

§ 9. უკეთუ ძმაც არ იქნება, reipus-ი უნდა მიიღოს იმან, ვინც დასახლებულ, ცალ-ცალკე ჩამოთვლილს გარდა, ნათესაობის ზადისხის მიხედვით, უფრო მახლობელი აღმოჩნდება თვით მეექვსე თაობამდე, ოღონდ იმ პირობით, თუ იგი ვერ მიიღებს დასახლებული ქალის გარდაცვლილი ქმრის მემკვიდრეობას.

§ 10. უკეთუ არ აღმოჩნდებიან ნათესავები მეექვსე თაობამდე (ჩათვლით), მაშინ ხაზინაში შედის თვით reipus-იც და ის ჯარმაც, რომელიც მისჯილი იქნება ამის გამო აღძრული დავის შემთხვევაში.

XLV. გაღასახლმუშლთა შესახებ

§ 1. უკეთუ ვინმე მოისურვებს გადასახლდეს სხვის ვილაში და ათ ვილას ერთი ან რაზდენიწე მცხოვრები მოისურვებს მის მიღებას, მაგრამ აღმოჩნდება თუნდაც ერთი, ვინც წინაღულდება გადასახლებას, მას უფლება არ ექნება იქ დასახლდეს.

§ 2. უკეთუ, ერთი ან ორი პირის აკრძალვის მიუხედავად, იგი გაბედავს ამ ვილაში დასახლებას, მაშინ მას უნდა წაუყუენონ პროტესტი; და თუ იგი არ მოისურვებს იქიდან წასვლას, იმან, ვინც პროტესტს წარადგენს, მოწმეთა დასწრებით უნდა მიმართოს მას ასეთი მოთხოვნით: „აი გეუბნები, რომ ამ უახლოეს ღამეს შენ სალიკური კანონის თანახმად, შეგიძლია აქ დარჩე, მაგრამ გიცხადებ აგრეთვე, რომ 10 ღამის განმავლობაში უნდა წახვიდე ამ ვილადან“. მერე, 10 ღამის გავლის შემდეგ, იგი კვლავ მივიდეს მასთან და ხელმეორედ გამოუცხადოს, რომ ის 10 შემდგომი ღამის განმავლობაში წავიდეს. ხოლო თუ ის მაშინაც არ მოისურვებს წასვლას, მესამეჯერ მიემატება მის ვადას 10 ღამე, რათა აშინირად 30 ღამე შესრულდეს. თუ მაშინაც არ მოისურვებს წასვლას, დაიბაროს იგი სასამართლოში, თან იყოლიოს მოწმენი, რომელნიც იქ იყვნენ თვითვეული ვადის გამოცხადებისას. თუ ის, ვისაც პროტესტი წაუყუენეს, არ მოისურვებს იქიდან წასვლას, თუ ამასთან მას არ შეაფერხებს რაიმე კანონიერი დამრკოლება და თუ მას ყოველივე ზემონათქვამი, კანონის მიხედვით, გამოეცხადა, მაშინ პროტესტის განმცხადებელი თავდებობს თავისი ქონებით და თხოვს გრაფს გამოცხადდეს ადგილზე, რათა გააძევოს იგი იქიდან. და იმისათვის, რომ მას არ სურდა კანონს დამორჩილებოდა, იგი იქ ჰქარგავს (თავისი) შრომის ნაყოფს და, გარდა ამისა, გადახდება 1200 დენარი, რაც შეადგენს 30 სოლიდს.

დამ. 1-ლი. უკეთუ მოიწვევს ვინმეს გადასახლდეს სხვის ვილაში წინასწარი შეთანხმების გარეშე, გადახდება 1800 ლენარი, რაც შეადგენს 45 სოლიდს.

§ 3. უკეთუ გადასახლებულს 12 თვის განმავლობაში არავითარი პროტესტი არ წარედგინება, იგი ხელუხლებელი უნდა დარჩეს, ისე, როგორც სხვა მეზობელი.¹

XLVI. ქონების გადასახლის შესახებ²

§ 1. (ამასთან) საჭიროა დაეცულ იქნას შემდეგი: ტუნგინმა თუ ცენტენარიუსმა დანიშნონ სასამართლო კრება, და ამ კრებაზე (თან) უნდა იქონიონ ფარი, და სამმა კაცმა უნდა წარადგინოს სამი საჩხელი. შემდეგ გამონახონ კაცი, რომელიც მისი (მოანდერძის) ნათესავი არ. არის და რომელსაც მან (მოანდერძემ) კალთაში ჩაუგდოს ღერო. და იმას, ვის კალთაშიც ღეროს ჩაუგდებს, განუცხადოს თავის ქონების შესახებ, სახელდობრ, რამდენი სურს გადასცეს, ყველაფერი თუ არა, და ვის. და ის ვის კალთაშიც მან ღერო ჩააგდო, უნდა დარჩეს მის სახლში. და უნდა მოიწვიოს სამი თუ მეტი სტუძარი და შეინახოს ქონების ის ნაწილი, რომელიც მას მინდობილი აქვს. და ანის შემდეგ იმან, ვისაც ეს მინდობილი აქვს, უნდა იმოქმედოს შეკრებილ ზოწმებთან ერთად. შემდეგ მეფის დასწრებით ან სასამართლო კრებაზე აიღოს ღერო და ჩაუგდოს კალთაში იმათ, ვინც მემკვიდრეებად იყო დანიშნული 12 თვის წინათ, და მისცეს ქონება იმათ, ვისაც იგი ნაანდერძევი აქვს, იმაზე არც მეტი, არც ნაკლები რაოდენობით, რაც მას ჰქონდა მინდობილი. ხოლო თუ ვინმე მოისურვებს რაიმე თქვას ამის წინააღმდეგ, სანამ მოწმემ ფიცი უნდა დადოს, რომ ისინი ესწრებოდნენ იმ სხდომას, რომელიც დანიშნული იყო ტუნგინის თუ ცენტენარის მიერ, და ნახეს, თუ როგორ ჩაუგდო კალთაში ღერო თავის ქონების გადაცემის მსურველმა იმას, ვინც ზან აირჩია; მათ ცალ-ცალკე უნდა ახსენონ იმის სახელიც, ვინც თავისი ქონება სხვის კალთაში ჩააგდო, და იმის სახელიც, ვინც მან მემკვიდრედ

¹ მოყვანილი ტიტულის ერთ გვიანდელი წარწერის ტექსტში აღნ შნუ-ლია, რომ „არ შეუძლია ადამიანს გადასახლდეს, თუ მეზობლები გზით, წელითა და სმოერებით“. (არ გამოთქვამენ თანხმობას, რომ მან ისარგებლოს) იხილეთ X.IV ტიტულის შენიშვნა გვ. 12.

² სალიკური ს.მართლის ტექსტში ნახპარია გამოთქმა „De acfatmire“, რაც წინააღს კონებ.ს გადაცემას სიმბოლური წყაის მიხედვით.

გამოაცხადა. და სხვა სამმა მოწმემ ფიცქვეშ უნდა აჩვენოს, რომ ის, ვის კალთაშიც ჩაგდებულ იქნა ღერო, იყო იმის სახლში, ვინც თავისი ქონება გადასცა, რომ მან მიიწვია სამი თუ მეტი სტუმარი; რომლებიც სუფრას უსხდნენ და სკამდნენ შვრიის ბურღულს მოწმეთა დასწრებით, და რომ ამ სტუმრებმა მადლობა მოახსენეს მას მიღებისათვის. ყოველივე ეს ფიცქვეშ უნდა დაადასტურონ სხვა მოწმეებმაც, აგრეთვე ის, რომ ვინც ქონება კალთაში წიილო, იმან მეფის დასწრებით ან კანონიერ საჯარო კრებაზე კალთაში ჩაუგდო ღერო იმათ, ვინც მოხსენებული ქონების მემკვიდრეებად საჯაროდ იყენენ გამოცხადებულნი ხალხის თვალწინ, (სახელდობრ) მეფის დასწრებით ან საჯარო კრებაზე, ე. ი. mallobergus-ზე, ხალხის ან ტუნგინის თვალწინ; ყოველივე ეს უნდა დაადასტუროს 9 მოწმემ.

XLVII. ძეხნის შესახებ¹

§ 1. უკეთუ ვინმე აღმოაჩენს თავის მონას, ან ცხენს, ან ხარს, ან რაიმე ნივთს სხვისთან, გადასცეს ეს მესამე პირს, ხოლო იმან, ვისაც აღმოაჩნდა (ეს ნივთები), უნდა დაამტკიცოს (მათ მიმართ) თავისი უფლება. და თუ ერთიც და მეორეც ცხოვრობენ მდინარე Ligeris² ან ნახშირიანი ტყის გამოღმა, მოსარჩელემ და მოპასუხემ 40 დამის განმავლობაში დანიშნონ ვადა სასამართლო განხილვისათვის, და ამ ხნის განმავლობაში ყველა ის, ვინც გაყიდა ცხენი, ან გადაცვალა, ან, იქნებ, გადასახდელში მისცა, ერთმანეთს უნდა დაუკავშირდეს, სახელდობრ, თვითთულმა უნდა დაიბაროს ის პირი, რომელთანაც გარიგება დასდო. და თუ სასამართლოში დაბარებული, როცა საამისოდ კანონიერი დაბრკოლებანი არ მოიპოვება, არ გამოცხადდება, მასთან გარიგების დამდებმა გაგზავნოს სამე მოწმე, რათა მათ მოიწვიონ იგი სასამართლოში; აგრეთვე მას უნდა ჰყავდეს სამი სხვა მოწმე (რომლებიც აჩვენებდნენ), რომ მან მასთან საჯაროდ დადო გარიგება. თუ იგი ამას შეასრულებს, თავს დააღწევს ქურდობაში ბრალდებას. ხოლო ის, ვინც არ გამოცხადდა, და ვინც ფიცქვეშ აჩვენეს მოწმეებმა, აღიარებული იქნება ქურდად მოსარჩელის მიმართ, და მან უნდა აუნაზღაუროს მოპარული ნივთის ღირებულება იმას, ვისთანაც გარიგება ჰქონდა; ეს კი კანონის თანახმად გადაუხდის იმას, ვინც თავისი ნივთები გამოიცნო:

¹ შეად. ტიტ. XXXVII გვ. 26.

² Ligeris უნდა ნიშნავდეს მდინარე ლუარას.

ყოველივე ეს უნდა ხდებოდეს სასამართლო სხდომაზე, მოპასუხის დასწრებით, რომელსაც პირველად უპოვნეს ნივთი, რაც შემდეგ მესამე პირს გადაეცა. ხოლო თუ ისინი, ვისთანაც აღმოაჩინეს ნივთი, მდინარე Ligeris ან ნახშირიანი ტყის გაღმა ცხოვრობენ, ეს კანონი შესრულებული უნდა იქნას 80 ლამის განმავლობაში.

XLVIII. გუწილი ჩვენების შესახებ

§ 1. უკეთუ ვინმე ტყუილ ჩვენებას მისცემს, გადახდება 600 დენარი, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

დამ. 1-ლი. უკეთუ ვინმე ფიცით ბრალს დასდებს სხვას იმაში, რომ მან მისცა ტყუილი ჩვენება და ვერ შესძლებს ამის დამტკიცებას, ცილისმწაქებელს გადახდება 15 სოლიდი.

დამ. მე-2. ხოლო თუ ვინმეს ბრალად დაედება ცრუმოწმეობა და ის, ვინც ბრალსა სდებს, შესძლებს დაამტკიცოს თავისი ბრალდება, ცრუმოწმეს გადახდება 15 სოლიდი.

§ 2. უკეთუ ვინმეს ბრალად დაედება ის, რომ ტყუილი ჩვენება მისცა, თვითთული მოწმეთაგანი იხდის 5 სოლიდს.

§ 3. იმას კი, ვინც მხილებული იქნება (ტყუილი ჩვენების მიცემაში და ცრუმოწმეთა გამოყენებაში), გადახდება 600 დენარი, რაც შეადგენს 15 სოლიდს; ამაში არ შედის ღირებულების გადახდა, ზარალის ანაზღაურება და საქმის წაგება.

XLIX. მოწმეების შესახებ

§ 1. უკეთუ ვინმე იძულებული იქნება წარმოადგინოს მოწმეები, და ისინი, შესაძლოა, არ მოიხსურებენ სასამართლო სხდომაზე გამოცხადებას, იმან, ვინც მათ საპირობებს, უნდა დააკმაყოფილოს ისინი და მოწმეთა დასწრებით მიიწვიოს სასამართლო სხდომაზე. ჩათა მათ ფიცქვეშ აჩვენონ ის, რაც იციან.

§ 2. უკეთუ ისინი არ მოიხსურებენ მოვიდნენ და თუ მათ არ დააკავენ კანონიერი დაბრკოლება, თვითთულ მათგანს გადახდება 600 დენარი, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

§ 3. ხოლო თუ მოწმეებად დაბარებულნი მოვლენ, მაგრამ არ მოიხსურებენ ფიცქვეშ აჩვენონ ის, რაც იციან, ისინი კანონგარეშე იქნებიან გამოცხადებულნი და თვითთულ მათგანს გადახდება 600 დენარი, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

§ 1. უკეთეს ვინმე თავისუფალი ადამიანი ან ლიტი მისცემს სხვას ვალდებულებას, ის, ვისაც ვალდებულება მიეცა, 40 ლამის გავლისა ან მათ შორის დადგენილი ვადის შემდეგ, უნდა გამოცხადდეს მის სახლში მოწმეთა თანხლებით და იმასთან ერთად, ვინც უნდა შეაფასოს ქონება. და თუ მოვალე არ მოისურვებს გადაიხადოს ვალდებულების მიხედვით, მას, ვალდებულებაში აღნიშნული ვადის გარდა, გადახდება 15 სოლიდი.

§ 2. მაგრამ თუ იგი დაეინებოთ უარს იტყვის ვალდებულების განაღდებაზე, (კრედიტორმა) უნდა გამოიწვიოს იგი სასამართლოში და იქ ასე იშუამდგომლოს დაუყოვნებლივ იძულების შესახებ: „გთხოვ შენ, ტუნგინო, გამოაცხადო დაუყოვნებლივ იძულება ჩემი მოწინააღმდეგის მიმართ, რომელმაც ვალდებულება მომცა და ჩემგან სესხი აიღო“. ამასთან უნდა აღნიშნოს ვალდებულებით გაცემული ოდენობა. მაშინ ტუნგინმა უნდა თქვას: „მე ვაცხადებ მის მიმართ დაუყოვნებლივ იძულებას, სალიკური კანონის თანახმად“. შემდეგ იმან, ვისაც მიცემული აქვს ვალდებულება, საჭირო ფორმით უნდა მოითხოვოს, რომ მოვალემ სხვას არავის არ გადაუხადოს, არც იკისროს გადახდის თავდებობა, ვიდრე ვალდებულებით კუთვნილს არ დააკმაყოფილებს. და საჩქაროდ, იმავე დღეს, ვიდრე ნზე ჩავიდოდეს, მოწმებთან ერთად უნდა გამოცხადდეს მოვალის სახლში და თხოვოს ვადის გადახდა. თუ იგი არ მოისურვებს ამ თხოვნის შესრულებას, დაუნიშნოს მას ვადა სასამართლო გარჩევისათვის; ამ შემთხვევაში ვალი მატულობს 120 დენარით, რაც შეადგენს 3 სოლიდს. ეს უნდა გაიმეოროს 3-ჯერ, 3 კვირის განმავლობაში, და თუ მე-3 ჯერ არ დათანხმდება გადაიხადოს, მაშინ ვალი დაეგადიდდეს 360 დენარით, რაც შეადგენს 9 სოლიდს, ასე რომ სასამართლო გარჩევაზე თვითნებური მოწვევის ან ვადის დანიშვნის შემდეგ ვალი მატულობს 3 სოლიდით.

§ 3. უკეთეს ვინმე არ მოისურვებს კანონიერ ვადაში გადაიხადოს ვალდებულების მიხედვით, მაშინ ის, ვისაც ვალდებულება აქვს მიცემული, წავიდეს იმ ოლქის გრაფთან, სადაც ცხოვრობს, თან წაიღოს ლერო და მიმართოს მას შემდეგი სიტყვებით: „გრაფ, იმ კაცს ჩემი ვალი მართებს, და მე კანონიერი წესით გამოვიწვიე ის სასამართლოში, სალიკური კანონის თანახმად. მე ჩემი თავით და ჩემი ქონებით ვთავდებობ, რომ შენ თანამად შეგიძლია ხელი

დაადო მის ქონებას“. და აცნობოს, რა მიზეზით და რა თანხის ვალდებულებაა მიცემული. ამის შემდეგ გრადმა. თან წაიყვანოს 7 უფლებაუნარიანი რახინბურგი, მათთან ერთად გაემგზავროს იმის სახლში, ვინც ვალდებულება იკისრა, და უთხრას: „აი შენ ახლა შენი ნება-სურვილით გადაუხადე ამ კაცს ვალდებულების მიხედ. ვით და აირჩიე ორი რომელიმე რახინბურგი, რომლებიც განსაზღვრავენ შენი შემოსავლის ღირებულებას და წყაროებს, და სამართლიანი შეფასების თანახმად გადაიხადე კუთვნილი“. თუ ამას არ დათანხმდება პირადად თუ დაუსწრებლად, მაშინ რახინბურგებმა თვითონ წაიღონ მისი ქონებიდან ის რაოდენობა, რომელიც შეეფერება ვალის ოდენობას, და ქონების ღირებულებიდან, კანონის თანახმად, ორი ნაწილი გაღებულ იქნას მოსარჩელის სასარგებლოდ, ხოლო მესამე ნაწილს აიღებს გრაფი „fritus“-ის სახით, თუკი „fritus“-ი ამ საქმეზე წინათ არ ყოფილა გადახდილი.

§ 4. თუ გრადს სთხოვენ (შეასრულოს ყოველივე ზემონათქვამი) და ის, როცა დაკავებული არ არის არც საკმაო მიზეზით, არც მეფის სამსახურით, არც თვითონ წავა და არც გაგზავნის მოადგილეს, რომელიც მოითხოვდა სამართლიანობასა და მართლსაჯულებას, წას სიცოცხლე უნდა მოესპოს, ან მან თავი უნდა გამოისყიდოს იმდენად, რამდენიც დადგენილია.

LI

§ 1. უკეთუ ვინმე არაკანონიერად მოიწვევს გრადს—გაემგზავროს სხვისი ნივთის საკონფისკაციოდ, სახელდობრ, თუ მოვალე წინასწარ არ ყოფილა დაბარებული სასამართლოში, ან თუ თვით ვალდებულება არ არსებობს, — გადახდება 8000 დენარი, რაც შეადგენს 200 სოლიდს.

დამ. I-ლი. უკეთუ ის, ვინც გრადსა სთხოვს, უკანონოდ მოახდენს რაიმეს კონფისკაციას, გადახდება 200 სოლიდი.

§ 2. უკეთუ გრაფი, ხსენებული საქმის გამო მოწვეული, გაბედავს წაიღოს რაიმე კანონიერი და სამართლიანი ვალის ზედმეტი, მან ან თავი უნდა გამოისყიდოს ან თავისი სიცოცხლით აგოს პასუხი.

LII. სისხის შესახებ

§ 1. უკეთუ ვინმე სხვას სესხად მისცემს რაიმეს თავისი ნივთებიდან და იგი არ მოისურვებს დაუბრუნოს მას, მან ზემდეგნაირად უნდა დაიბაროს იგი სასამართლოში. მოწმეებთან ერთად მივიღეს იმის სახლში, ვისაც თავისი ნივთები სესხად მისცა, და განუცხა-

დოს შემდეგი: „რადგანაც შენ არ მოისურვე დაგებრუნებინა ჩემთვის ჩემი ნივთები, რომლებიც მე მოგეცი, ამ ღამეს კიდე შეგიძლია დააკაუო ისინი, სალიკური კანონის თანახმად“. და დაუნიშნოს მას ვადა (დასაბრუნებლად). თუ მაშინაც არ მოისურვებს დააბრუნოს, უნდა გაუგრძელოს ვადა 7 ღამით. და 7 ღამის გასვლის შემდეგ ასევე განუცხადოს, რომ მას შეუძლია იქონიოს ნივთები უახლოესი ღამის განმავლობაში, სალიკური კანონის თანახმად. ხოლო თუ მაშინაც არ მოისურვებს დააბრუნოს, სხვა 7 ღამის გასვლის შემდეგ ამგვარადვე მივიდეს მასთან მოწმებთან ერთად და თხოვოს დააბრუნოს ის, რაც მას ეკუთვნის. თუ მაშინაც არ მოისურვებს გადაიხადოს, დაე დაუნიშნოს მას გარკვეული ვადა. თუ იგი სამჯერ დაუნიშნავს მას გარკვეულ ვადას, ყოველჯერ ვალს ემატება 120 დენარი, ე. ი. 3 სოლიდი. თუ იგი ნაშინაც არ მოისურვებს დააბრუნოს, ან მისცეს გადახდის ვალდებულება, ვალისა და იმ 9 სოლიდის გარდა, რაც დაემატა სამჯერ სოგონების გამო, მოვალეს გადახდება 600 დენარი, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

XXV. გლეხისებან¹ ხელის დახსნის შესახებ

§ 1. თუ ვინმეს მიესჯება გამოცდა მდულარე წყლით, მხარეებს შეუძლიათ შეთანხმდნენ, რომ მსჯავრდადებულმა დაიხსნას თავისი ხელი და იკისროს ვალდებულება წარმოადგინოს თანამოფიცარნი. თუ დანაშაული ისეთი აღმოჩნდება, რომლისთვისაც ბრალეულმა, მხილების შემთხვევაში, კანონით უნდა გადაიხადოს 600 დენარი, რაც შეადგენს 15 სოლიდს, მას შეუძლია დაიხსნას თავისი ხელი 120 დენარად, რაც შეადგენს 3 სოლიდს.

§ 2. უკეთუ იგი მეტს გაიღებს ხელის დასახსნელად, უნდა გადაუხადოს გრაფს „fritus“-ი, თითქოს დანაშაულისათვის, რომელშიც მხილებულ² იქნა.

§ 3. ხოლო თუ დანაშაული ისეთი იქნება, რომლისთვისაც, მხილების შემთხვევაში, ბრალეულს შეიძლება მიესაჯოს 35 სოლიდის გადახდა, თუ მხარენი შეთანხმდებიან, რომ მან დაიხსნას თავისი აქლი, დაე დაიხსნას იგი 240 დენარად, რაც შეადგენს 6 სოლიდს.

¹ ორიგინალში წერია „ad locum“; იგულისხმება გამოცდა მდულარე წყლით (იხ. ვაბტანგის სამართლის წიგნი მეხ. მ).

§. 4. უკეთუ იგი მეტს გაიღებს, დაე გადაუხადოს გრაფს „fritus“-ი იმდენი, რამდენსაც იგი გადაიხდიდა დამტკიცებულ დანაშაულისათვის. ხელის ეს გამოსასყიდი ძალაში უნდა რჩებოდეს თვით სისხლის დაურევამდე¹.

დამ. 1-ლი. უკეთუ დანაშაული მეტი იქნება, სახელდობრ ისეთი. რომლისთვისაც შეეძლოთ მიესაჯათ 62½ სოლიდის გადახდა, და მხარენი შეთანხმდებიან ხელის გამოსყიდვის შესახებ, დაე 15 სოლიდად გამოისყიდოს თავისი ხელი.

დამ. მე-2. ხოლო თუ მეტს გაიღებს, დაე გრაფს გადაუხადოს „fritus“-ი, თითქოს დანაშაულისათვის, რომელშიც ის მხილებულ იქნა. ეს გამოსასყიდი უნდა რჩებოდეს ძალაში თვით სისხლის დაურევამდე.

5. უკეთუ ვინმე სხვას ბრალად დასდებს მკვლელობას და მოითხოვს მის გამოცდას მღუროლით, და თუ მხარენი შეთანხმდებიან, რომ მან წარმოადგინოს თანამოფიცარნი და გამოისყიდოს თავისი ხელი, მან უნდა გამოისყიდოს თავისი ხელი 1200 დენარად, რაც შეადგენს 30 სოლიდს.

§ 6. უკეთუ ის მეტს გაიღებს, „fritus“-ი გრაფს მიეცემა სისხლიდან².

LIY. გრაფის მკვლელობის შესახებ

§ 1. უკეთუ ვინმე მოკლავს გრაფს, გადახდება 24000 დენარი, რაც შეადგენს 600 სოლიდს.

§ 2. უკეთუ ვინმე მოკლავს საცებარონს³ ან ვიცე-გრაფს. რომელიც მეფის მსახური იყო, გადახდება 12000 დენარი, რაც შეადგენს 300 სოლიდს.

§ 3. უკეთუ ვინმე მოკლავს საცებარონს — თავისუფალ ადამიანს, გადახდება 24000 დენარი, რაც შეადგენს 600 სოლიდს.

§ 4. ცალკეულ სასამართლო კრებებში არ უნდა იყოს სამ საცებარონზე მეტი, და თუ მათ მიერ გამოტანილია განაჩენი იმ საქმეთა გამო, რომელთათვის მათ „fritus“-ი მიიღეს, ეს კვლავ არ უნდა ეცნობოს გრაფს, რათა მან გადასინჯოს საქმე⁴.

¹ ორიგინალში წერია *ad leudem*; განმარტება იხილე — თავი XLI, § 9. დამატება 5, შენიშვნა.

² ორიგინალში წერია: *fretus de leodem grafionem solvat*.

³ მეფის მოხელე, რომელიც *fritus* ჰქრეფდა.

⁴ კომენტატორების აზრით, ეს პარაგრაფი მეტად დამაზიზჯებელია.

§ 1. უკეთუ ვინმე ქურდულად გაძარცვავს მოკლული კაცის გვამს, ვიდრე მას მიწას მიაბარებდნენ, გადახდება 2500 ლენარი. რაც შეადგენს 63 სოლიდს.

დამ. 1-ლი. უკეთუ ვინმე გაძარცვავს გარდაცვლილის სათლავის ბორცეს, გადახდება 15 სოლიდი.

დამ. მე-2. უკეთუ ვინმე დააზიანებს დამარხული კაცის საფლავზე აღმართულ ძეგლს, ან გაძარცვავს მკვდრის გაშუოლ ჯალაშბერს, როგორც ერთისა, ისე მეორისათვის გადახდება 15 სოლიდი.

§ 2. უკეთუ ვინმე ამოთხრის უკვე დამარხულ გვამს და გაძარცვავს და მხილებული იქნება, კანონგარეშე გამოცხადდეს¹ იმ დღემდე, ვიდრე ის დააკმაყოფილებდეს გარდაცვლილის ნათესაებს; უკანასკნელებმა თვითონ უნდა ითხოვონ მისთვის, რომ მას ნება დაერთოს იცხოვროს ადამიანთა შორის. და თუ, ვიდრე ის შეურიგდებოდეს მიცვალებულის ნათესაებს, ვინმე მას მისცემს პურს, ან თავშესაფარს მისცემს, იქნებიან ეს ხშობლები (ნათესაუები?). ან მისი საკუთარი ცოლიც კი, გადახდება 600 ლენარი, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

§ 3. ხოლო თვითონ ამის დაშვებაში მხილებულს გადახდება 800 ლენარი, რაც შეადგენს 200 სოლიდს.

§ 4. უკეთუ ვინმე მკვდარს გადაადგებს სხვის ორმოში ან სხვის პაში და მხილებული იქნება, გადახდება 1800 ლენარი, რაც შეადგენს 45 სოლიდს.

დამ. მე-3. უკეთუ ვინმე გაძარცვავს გარდაცვლილის საფლავზე მდგარ სამლოცველოს, გადახდება 30 სოლიდი.

დამ. მე-4. უკეთუ ვინმე დასწევას გარდაცვლილის განსასვენებლად ან ღვთის მსახურებისათვის განკუთვნილ სამლოცველოს, გადახდება 200 სოლიდი.

დამ. მე-5. უკეთუ ვინმე მოკლავს მღვდელს, გადახდება 24000 ლენარი, რაც შეადგენს 600 სოლიდს.

დამ. მე-6. უკეთუ ვინმე მოკლავს დიაკონს, გადახდება 12000 ლენარი, რაც შეადგენს 300 სოლიდს.

დამ. მე-7. უკეთუ ვინმე მოკლავს ეპისკოპოსს, გადახდება 900 სოლიდი.

¹ ორიგინალში წერია „varius exit“, რაც ნიშნავდა კანონგარეშე გამოცხადებას, მშვიდობის აღკვეთას, საზოგადოებიდან განდევნას.

დამ. 1-ლი. უკეთუ ვინმე სხვას ბრალად დასდებს სასამართლოში იმას, რომ მან არ მოისურვა მიეცა ვალდებულება ან გადაეხადა ვალი, მაშინ რახინბურგები, ვიდრე მოისმენდნენ საქმეს კანონის თანახმად, მოსარჩელესთან ერთად უნდა მოვიდნენ მოპასუხის სახლში და განუცხადონ, რომ მან ვალი უნდა გადაიხადოს. თუ ის უარს იტყვის გადახდაზე, მაშინ მოსარჩელემ მას კანონის მიხედვით ვადა უნდა გაუგრიდლოს და უკვე შემდეგ მოიწვიოს გრაფი მის სახლში და ეძებოს თავისი ნივთები კანონის თანახმად.

§ 1. უკეთუ ვინმე უგულებელჰყოფს სასამართლოში გამოცხადებას, ან დააყოვნებს იმის შესრულებას, რაც მას გადაუწყვიტეს რახინბურგებმა, და არ მოიხურვებს გარიგებას მიაღწიოს არც კომპოზიციის გზით, არც მდულარე წყლით გამოცდის გზით ან სხვა რაიმე კანონიერი წესით, მაშინ მოსარჩელემ უნდა დაიბაროს იგი სასამართლოში თვით მეფის წინაშე. და იქ იქნება 12 მოწმე, რომელთაგან სამმა პირველმა დაიფიცოს, რომ ისინი იყვნენ იქ, სადაც რახინბურგმა მიუსაჯა, რათა მას მდულრით გამოცდა გაეგლო ან კომპოზიციის გადახდის ვალდებულება მიეცა, და რომ მან უგულებელჰყო (რახინბურგთა დადგენილება). ხოლო მერე სამმა სხვა მოწმემ უნდა დაიფიცოს, რომ მას შემდეგ, რაც გამოტანილ იქნა რახინბურგების დადგენილება, რომ იგი გაწმენდილი ყოფილიყო მდულრით ან კომპოზიციის გადახდით, ისინი დაესწრნენ, როცა მას ხელმეორედ მიეცა წინადადება.—გამოცხადებულიყო სასამართლოში 40 ლამის განმავლობაში, იმ დღიდან დაწყებული, და მან არაგზით არ მოისურვა დაეკმაყოფილებინა კანონის მოთხოვნა. მაშინ მოსარჩელემ უნდა დაიბაროს იგი მეფის წინაშე, სახელდობრ, 14 ლამის განმავლობაში, და სამმა მოწმემ უნდა დაიფიცოს, რომ ისინი იყვნენ იქ იმ დროს, როცა მან დაიბარა იგი სასამართლოში და დაუნიშნა მას გარკვეული ვადა. თუ მაშინაც არ გამოცხადდება, ამ 9 მოწმემ ფიცკვეშ მისცენ თავისი ჩვენება, როგორც ზემოთ ვთქვით. ასევე, თუ იგი არ გამოცხადდება იმ დღეს, (მოსარჩელემ) დაუნიშნოს მას გარკვეული ვადა, ამასთან იყოლიოს სამი მოწმე ვადის დანიშვნისას. თუ მოსარჩელემ ყოველივე ეს შეასრულა, ხოლო მოპასუხემ არც ერთ დანიშნულ ვადაში არ მოისურვა გამოცხადება, მაშინ დაე მეფემ, რომელთანაც იგი დაბარებულია სასამართლოში, გამო-

აცხადოს იგი თავის მფარველობის გარეშე¹. მაშინ თვითონ ბრალეულიც და მთელი მისი ქონებაც მოსარჩელის საკუთრება ხდება. და თუ მანამდე, სანამ იგი არ გადაიხდის უველაფერს, რაც უნდა გადაიხადოს, ვინმე მისცენ მას პურს, ან თავშესაფარს, თუნდაც მისი საკუთარი ცოლი იყოს, გადახდება 600 დენარი, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

LVII. რახინბურგების შესახებ

§ 1. უკეთუ რომელიმე რახინბურგებიდან, როცა სასამართლო სხდომაზე მონაწილეობენ და არჩევენ ორ პირს შორის ატეხილ დავას, უიროს იტყვიან გამოაცხადონ კანონი, მოსარჩელემ უნდა უთხრას მათ: „აქ ჩოგიწოდებთ გამოიტანოთ გადაწყვეტილება სალიკური კანონის თანაბად“. თუ ისინი კადევ უარს იტყვიან გამოაცხადონ კანონი, შვიდ ამ რახინბურგთაგან მზის ჩასვლამდე გადახდება 120 დენარი, რაც შეადგენს 3 სოლიდს.

§ 2. უკეთუ ისინი არც კანონის გამოცხადებას მოისურვებენ და არც ვალდებულებას იკისრებენ, რომ დანიშნულ ვადაში გადაიხდიან 3 სოლიდს თვითიული, გადახდებათ 600 დენარი, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

§ 3. უკეთუ ეს რახინბურგები გაასამართლებენ არა კანონის მიხედვით, იმან, ვის წინააღმდეგაც ისინი გამოიტანენ გადაწყვეტილებას, დაე წაუყენოს მათ სარჩელი, და თუ შესძლებს დაამტკიცოს, რომ გაასამართლეს არა კანონის მიხედვით, თვითიულ მათგანს გადახდება 600 დენარი, რაც შეადგენს 15 სოლიდს.

დამ. 1-ლი. უკეთუ რახინბურგები წარმოსთქვამენ კანონს (გამოიტანენ საძარტლიან განაჩენს) და ის, ვის წინააღმდეგაც ისინი წარმოსთქვამენ, ბრალს დასდებს მათ უკანონო მსაჯურდადებაში, მასაც გადახდება თვითიული მათგანისათვის 15 სოლიდი.

LVIII. შუქა მინის შესახებ²

§ 1. უკეთუ ვინმე მოკლავს კაცს და, მთელი ქონების გაღების მიუხედავად, ვერ შესძლებს კანონით კუთვნილის გადახდას, მან უნდა წარმოადგინოს 12 თანამოფიცარი, რომ არც მიწაზე,

¹ ორიგინალში წერია: „extra sermonem suum ponat“.

² ორიგინალში წერია: „De chrenoeuda“. რაც სინავს კომპოზიციის გადახდის ნოვალეობის ნათესავებისათვის გადაცემას (შუქა მინის გადასროლის სიმბოლური კტის გზით).

არც მიწის ქვეშ მას არა აქვს. იმაზე მეტი ქონება, რაც უკვე გაიღო. და შემდეგ იგი უნდა შევიდეს თავის სახლში, 4 კუთხიდან მუქად შეაგროვოს მიწა, დადგეს ზღურბლზე, შიგ. სახლისაკენ პირშებრუნებული, და ეს მიწა, მარცხენა ხელით თავის მხრებზე გადატანით, ესროლოს იმას, ვისაც იგი თვლის თავის უახლოეს ნათესავად. უკეთუ მამამ და ძმებმა უკვე გადაიხადეს, მაშინ მან იგივე მიწა უნდა ესროლოს თავისიანებს, ე. ი. სამ უახლოეს დედისეულ და მამისეულ ნათესავს. მერე, პერანგით, უქანროდ, უფეხსაცმლოდ, სარით ხელში, უნდა გადახტეს ღობეზე, ხოლო ამ საიმამ (დედისეულმა ნათესავმა) უნდა გადაიხადოს იმის ნახევარი, რამდენიც კანონით კუთვნილი კომპოზიციიდან არ არის გადახდილი. ასევე უნდა მოიქცნენ სამნი დანარჩენნიც, მამისეული ნათესავნი. ხოლო თუ რომელიმე მათგანი ძალიან ღარიბი აღმოჩნდება, რომ თავისი წილი გადაიხადოს, მან თავის მხრივ მუქა მიწა უნდა ესროლოს რომელიმე უფრო შეძლებულს, რათა მან სულ გადაიხადოს კანონის მიხედვით. უკუთუ მასაც არ ექნება, რომ მთლად გადაიხადოს, მაშინ იმან, ვინც მკვლელის თავდებობა იკისრა, წარადგინოს იგი სასამართლო სხდომაზე, და იქ შემდეგ 4 სხდომის განმავლობაში თავდებად დაუდგეს მას. უკეთუ არავინ ითავდებებს კომპოზიციის გადახდას, ე. ი. იმის ანაზღაურებას, რაც მას არ გადაუხდია, მაშინ კომპოზიცია თავისი სიცოცხლით უნდა გადაიხადოს.

დამ. I-ლი. ამეამად, თუ მას არაფერი არ ექნება, რომ თავისი საკუთარი ნივთებიდან გადაიხადოს, ან თუ ვერ შესძლებს დაიცვას თავი კანონის მიხედვით, უნდა აღსრულდეს ყოველივე ზემოთქმული თვით სიკვდილამდე.

LIX. ელოდების შესახებ¹

§ 1. უკეთუ ვინმე მოკვდება და შეილებს არ დასტოვებს, და თუ დედა ცოცხალი დარჩება, იგი დაეუფლოს მემკვიდრეობას.

§ 2. უკეთუ დედა არ აღმოჩნდება და თუ მას დარჩება ძმა ან და, დაე დაეუფლონ მემკვიდრეობას.

¹ მოგვყავს შესადარებლად ნაწყვეტი მარკულოვის ფორმულიდან, რომლის მიხედვით ქალიშვილი ძმების თანაბრად მონაწილეობს მამის ალოდის მემკვიდრეობაში: „ჩემს უტყბეს ქალიშვილს ამას და ამას მე ესა და ეს. ძველთაძველი, წაგრძელებული ადათი არსებობს ჩვენს შორის, რომ დებს მამისეულ მიწის (მემკვიდრეობაში) არ ჰქონდეთ წილი ძმების თანაბრად; მე კი, ამ უღუთო ადათის პრაქტიკული განსჯის შემდეგ, [გადაეწყვიტე], რომ ყველა თქვენგანზე თანა-

§ 3. ამ შემთხვევაში, თუ ისინი არ იქნებიან, დეიდა დაეუფლოს შემკვიდრობას.

დამ. 1. უკეთუ არ იქნება დეიდა, მამიდებმა მიიღონ შემკვიდრობა.

§ 4. უკეთუ შემდეგ აღმოჩნდება უფრო მაღლობელი ამ თაობათაგან, იგი დაეუფლოს შემკვიდრობას.

§ 5. ხოლო ადგილ-მამულის არაერთარ შემთხვევაში არ უნდა დარჩეს ქალს შემკვიდრობად, არამედ მთელი მიწა გადავიდეს მამაკაცების, ე. ი. ძმების ხელში.

LX. ვისას სურს ხალი აიღოს ნათესაობაზე

§ 1. იგი უნდა გამოცხადდეს სასამართლო სხდომაზე, ტუნგინის წინაშე და იქ თავზე გადაიძტვრიოს წყრთას ოდენა სამი ჯოხი და იგი სასამართლო სხდომაზე მიყარ-მოყაროს 4 მხარეს და იქ თქვას, რომ იგი ხელს იღებს თანამოფიცარობაზე, შემკვიდრობაზე, და მათთან ყოველგვარ ანგარიზზე. და თუ შემდეგ ვინმე, რომელიმე მისი ნათესავთაგანი ან მოკლული იქნება, ან მოკვდება, იგი სრულიადაც არ უნდა მონაწილეობდეს შემკვიდრობაში, ან კომპოზიციის გადახდაში, ხოლო მისი შემკვიდრობა ხაზინაში უნდა გადავიდეს.

LXI. გაპარსვის შესახებ

§ 1. უკეთუ ვინმე თავისი ხელით მოიტაცებს რაიმეს სხვისგან, უნდა აანაზღაუროს ნივთის ღირებულება და, გარდა ამისა, გადახადოს 1200 დენარი, რაც შეადგენს 30 სოლიდს.

ბრად ერცელდებოდეს ჩემი სიყვარული და რომ თქვენ ყველამ, როგორც ღვთის შიერ ჩემთვის ერთნაირად ბოძებულმა შეილებმა, თანაბრად ისარგებლოთ ჩემი სიყვდილის შემდეგ ჩემი ქონებით. ამიტომ ამ სიგელით მე გხდი ზერ, უტყვის სიყვდილის შემდეგ ჩემი მემკვიდრეობისა, რათა როგორც მამის აღოდური, ისე შეძენილი მიწა, აგრეთვე მონები და ყოველივე, რასაც ჩვენ დაეტოვებთ სიყვდილის შემდეგ, შენი ძმების, ჩემი შეილების, თანაბრად გაიყოს და არასგზით არ მიიღო მათთან შედარებით ნაკლები წილი, არამედ ყოველივე თქვენ ურთიერთობის თანაბრად გაიყოს...“

იხ. Н. П. Грацианский, Западная Европа в средние века, 1925 г. стр. 24.

ტუნგინი—არჩეული მოსამართლე, რომელმაც ჯერ კიდევ VI საუკუნის პირველ ნახევარში დაქარგა სასამართლო ხელისუფლება და მისი ფუნქციები ადადაჟა მეფის მოხელეებს (გრაფებს, ვიცეგრაფებს და საცხაროვნებს).

§ 2. უკეთუ ვინმე გაძარცვავს გვამს, გადახდება 2500 ლენარი, რაც შეადგენს 63 სოლიდს. ასევე, თუ ვინმე ცოცხალ ადამიანს ძალადობით რაიმეს წაართმევს, გადახდება 63 სოლიდი.

§ 3. უკეთუ ვინმე განიზრახავს გადასცეს მესამე პირს რაიმე ნივთი, ხოლო მერე ძალდატანებით დაადებს მას ხელს, გადახდება 1200 ლენარი, რაც შეადგენს 30 სოლიდს.

დამ. 1-ლი. უკეთუ ვინმე გაძარცვავს მძინარე ადამიანს, გადახდება 100 სოლიდი.

LXII. მკვლელობის კომპოზიციის შესახებ

§ 1. უკეთუ მოკლავენ ვინმეს მამას, კომპოზიციის ნახევარი წაიღონ მისმა ვაჟებმა, მეორე ნახევარი გაიყონ ერთმანეთს შორის უახლოესმა ნათესავებმა, როგორც მანისეულმა, ისე დედისეულმა.

2. უკეთუ არც ერთი მხრიდან, არც მამის ნხრიდან, არც დედის მხრიდან არავითარი ნათესავი არ აღმოჩნდება, ეს ნაწილი გადადის ხაზინის სასარგებლოდ.

LXIII. თავისუფალი ადამიანის ლაშქრობისას მკვლელობის შესახებ

§ 1. უკეთუ ვინმე ლაშქრობაში სიცოცხლეს მოუსპობს თავისუფალ ადამიანს, და მოკლული არ იყო მეფის სამსახურში, (მკვლელს) გადახდება 24000 ლენარი, რაც შეადგენს 600 სოლიდს.

§ 2. უკეთუ მოკლული მეფის ამალაში იყო, მკვლელობაში მხილებულს გადახდება 1800 სოლიდი.

LXIV. ჯადოქრობის ბრალდების შესახებ¹

§ 1. უკეთუ ვინმე სხვას უწოდებს ჯადოქარს, ე. ი. კუდიანს ან ისეთს, რომლის შესახებაც ხმებია გავრცელებული, რითქოს იგი დაატარებდეს ქვებს, სადაც კუდიანები ხარშავენ (თავის წამალს), გადახდება 2500 ლენარი, რაც შეადგენს 63 სოლიდს.

§ 2. უკეთუ ვინმე თავისუფალ ქალს უწოდებს კუდიანს და ვერ შესძლებს ამის დამტკიცებას, გადახდება 2500 ლენარი, რაც შეადგენს სამჯერ 89 სოლიდს (?)².

დამ. 1-ლი. თუ ჯადოქარი შესწამს ადამიანს და მხილებული იქნება, გადახდება 8000 ლენარი, რაც შეადგენს 200 სოლიდს.

¹ ორიგინალში წერია: „Do herburgium“, რაც ნიშნავს: ჯადოქრობის ბრალად დადებას. საერთოდ ეს ტერმინი სადავოა.

² ჯარიმის ოდენობა გაუგებარია და ეჭვს იწვევს.

I.XV. უკეთუ ვინმე გაატყავებს სხენს პატრონის თანხმობის გარეშე

§ 1. უკეთუ ვინმე გაატყავებს სხენს პატრონის თანხმობის გარეშე და დაკითხვისას გამოტყდება, მისცეს (სხვა) სხენი მთლიანად.

§ 6. უკეთუ განიზრახავს უარჱყოს და მხილებული იქნება, გადახდება 1200 ღენარი, რაც შეადგენს 30 სოლიდს; ამაში არ შედის ღირებულების გადახდა და ზარალის ანაზღაურება.

კაპიტულარი (ხლოდუიშისა) ¹

9. ორი ვილას შუა მოკლული კაცის შესახებ

უკეთუ, როგორც ხდება, ვილას ახლოს ან ორ მეზობელ ვილას შუა მოკლეს კაცი, და მკვლელი არ აღმოჩნდა, მაშინ მოსამართლე, ე. ი. გრაფი, უნდა მივიდეს ადგილზე და იქ ბუჩი დაუყრას. და უკეთუ მოსულთაგან არაფერს გამოიცილო გეამი, მაშინ მეზობლებმა, რომელთა მინდორზე ან მიჯნაზე ნაპოვნია გეამი, უნდა ააგონ ხუფი ფუტი სიმაღლის ფიცარანაგი და მოსამართლის დასწრებით აღმართონ მასზე გეამი. და მოსამართლემ უნდა გამოაცხადოს და თქვას: ეს კაცი მოკლულია თქვენს მინდორზე და მიჯნაზე. მოვითხოვ, რათა შეიდ დღემდე არ ჩამოხსნან იგი, ხოლო ამ მკვლელობის გამო გიბარებთ თქვენ სასამართლოში; გამოცხადდით უახლოეს სასამართლების დღეს, და თქვენ გეტყვიან, თუ თქვენ, კანონის მიხედვით, რა უნდა შეასრულოთ. ამის შემდეგ მეზობლები, რომლებსაც მოსამართლემ ეს გამოუცხადა, 40 დღის გასვლამდე უნდა გაიწმიდონ — შეძლებულები ² სამოცდახუთი მოფიცვით, რომ მათ არ მოუტლავთ და აუც იციან ვინ მოკლა;

¹ ორიგინალში წერია: „decoctato“, რაც გრაფიანსკის ნალარგში აქვს „отрежотъ ииотъ“; ტექსტიკასეთი გაგება სწორი არ უნდა იყოს. ჩვენ ვთარგმნით როგორც „გატყავებას“ და ჩვენს აზრს ამაგრებს ის გარემოება, რომ რექსტის სხვადასხვა ვარიანტში ნახარია სიტყვა: „excortica verit, decortica verit, ხოლო ეს სიტყვები ნიშნავს სწორედ „გატყავებას“. შეად. თავი XXXVIII, § 8.

² იხ. Д. И. Еропов — Lex Salica, Киев, 1901 г. стр. 99. კაპიტულარები ავსებენ, განმარტავენ ან აუქმებენ სალიკური საპაროლის ცალკეულ ნორმებს ხეშოთ მოყვანილ კაპიტულარს მეფე ხლოდვიგს მიაწერენ. იგი უფრო მოგვიანო წარმოშობისაა, ვიდრე თვით სალიკური კანონი.

³ ტექსტში წერია: „melioras“, რაც ნიშნავს „უკეთესს“ „შეძლებულს“, „მდიდარს“.

ლარიბები¹ კი — ხუთმეტით. უკეთუ ამას 40 ლამის გავლამდე ვერ შეასრულებენ, კანონის მიხედვით უნდა აანაზღაურონ მოკლულის სისხლი. ხოლო თუ დაიფიცებენ, როგორც ზემოთ ვთქვით, არ მოეთხოვებათ არავითარი კომპოზიცია.

ჰილპერიკ მეფის ედიქტიდან²

3... უკეთუ ვინმე, ვისაც მეზობლები ჰყავს (*vicinos habens*), თავისი სიკვდილის შეპდეგ დატოვებს ვაჟებს ან ქალიშვილებს, ვიდრე ვაჟები ცოცხალნი არიან, დაე ისინი ფლობდნენ მიწას სალიკური კანონის თანახმად. უკეთუ ვაჟები უცებ მოკვდნენ, დაე ქალიშვილმა მიიღოს ეს მიწები ისევე, როგორც მიიღებდნენ მათ ვაჟები, ცოცხალნი რომ დარჩენილიყვნენ. ხოლო უკეთუ ძმა მოკვდა, მეორე კი ცოცხალი დარჩა, დაე ძმამ მიიღოს მიწები — არა მეზობლებმა (*non vicini*). ხოლო უკეთუ ძმამ სიკვდილისას არ დატოვა ცოცხალი ძმა, მაშინ და დაეუფლოს ამ მიწას.

პროლოგი I

იწყება სალიკური კანონის პროლოგი.

ფრანკთა ხალხი არის სახელოვანი, შემოქმედი ღვთის მიერ შექმნილი, იარაღით ძლიერი, სანშეიდობო ხელშეკრულებაში ურყევი, რჩევაში ბრძენი, სხეულით კეთილშობილი, სისუფთავის მხრივ წუნდაუდებელი, წარმოსადევობით საუცხოო, გაბედული, სწრაფი და უღმრთელი, კათოლიკურ რჯულზე მოქცეული, ერესისაგან თავისუფალი. როდესაც ჯერ კიდევ ბარბაროსობას ადგა, ღვთის შთაგონებით, ეძებდა ცოდნის გასაღებს, თავის ჩვეულებათა მიხედვით, მოსურნე იყო სამართლიანობისა და ინარჩუნებდა ღვთისმოშიშობას. სალიკურ კანონი ნაკარანახევი იყო ამ ხალხის უფროსთა მიერ, რომელნიც მაშინ მისი მმართველნი იყვნენ. მრავალ კაცთაგან აირჩიეს ოთხი, სახელდობრ: ვიზოგასტი, ბოდოგასტი, სალეგასტი და ვიდოგასტი, ადგილებში, რომლებსაც ეწოდება სალხამე, ბოდოხამე, ვიდოხამე. ამ კაცებმა თავი მოიყარეს სამ სხდომაზე, გულ-

¹ ტექსტში წერია: „*minoflidis*“, რაც ნიშნავს „ხელმოკლეს“, „ლარიბა“, „მდაბიოს“.

² გამოცემულია 561 და 564 წლებს შუა. მოყვანილი ედიქტი ჩვეულებრივად აღინიშნება როგორც სალიკური სამართლის LXXVIII ტიტული ან როგორც V კაპიტულარი (იხ. Д. Н. Еропов. *Lex Salica*, Киев, 1906 г. стр. 118).

დასმით განიხილეს დავათა ყველა საბაბი და თვითეული მათგანის გამო გამოიტანეს ცალკეული გადაწყვეტილება, როგორც ქვემოთ არის მოყვანილი. ხოლო როცა, ღვთის კურთხევით, ფრანკთა მეფემ—სწრაფმა და მშვენიერმა ხლოდვიგმა პირველმა მიიღო კათოლიკური ნათლობა, ყოველივე, რაც კი ამ ძეგლდებაში უხერხული აღმოჩნდა, გასწორებულ იქნა მეტი სიცხადით სახელგანთქმული მეფეების ხლოდვიგის, ჰილდებერტისა და ხლოტარის მიერ.

დიდება ქრისტეს, ფრანკთა მოსიყვარულეს! ჰფარვიდეს მათ სა-მეფოს და აღავსებდეს მათ მმართველთ თავისი მადლის შუქით! მფარველობდეს ჯარსაც, განამტკიცებდეს მათ რჯულს! მშვიდობის სიხარულსა და ნეტარებას! ჰფარვიდეს უფალთა უფალი იესო ქრისტე ღვთისმოსავობას! ვინაიდან ეს არის ნამაცი და ძლიერი ტომი, რომელმაც იარაღით გადაიგდო თავიდან რომაელთა უმძიმესი უღელ-ლი, შეიცნო ნათლისღების სიწმინდე და უხვად შეამკო ოქროთი და ძვირფასი ქვებით გვამები წმიდა მოწამეთა, რომლებიც რომაე-ლებმა ცეცხლში დასწვეს, რკინით მოჰკლეს ან დაასახიჩრეს, ან მხე-ცთა დასაგლეჯად გადაადგდეს.

პროლოგი II

ფრანკებს ნებადართ და დადგენილ იქნა მათსა და მათ წინამძ-ლოლებს შორის აღეკვეთათ, შინაური მშვიდობის შენარჩუნების მიზნით, დავის ყველა საძულველი საბაბი, და რადგანაც ისინი ყველა გარშემო მცხოვრებ ხალხს აღემატებოდნენ სიმამაცით, ამის შესა-ბამისად აღმატებოდნენ მათ კანონის ავტორიტეტიც, რათა და-ნაშაულთა ხარისხის შესაფერისად მიღებული ყოფილიყო სასამარ-თლო გადაწყვეტილებანიც. მათ შორის წრავალთაგან არჩეულ იქნა 4 კაცი, სახელდობრ: ვიზოგასტი, სალეგასტი, აროგასტი და ვიდო-გასტი. რეინის გაღმა მდებარე სოფლებში, ბოდოხემში, სალეხემსა და ვიდოხემში, მათ თავი მოიყარეს 3 სხდომაზე და მზრუნველობით განიხილეს დავათა ყველა საბაბი და გამოიტანეს თვითეულის გამო ცალკეული გადაწყვეტილება.

ეპილოგი I

დასრულებულია სალიკური კანონი, რომელიც მთლიანად აღე-ბული, როგორც ჩანს, შეიცავს ქვემოხსენებულ ოთხ წიგნს.

ფრანკების პირველმა მეფემ დაადგინა ეხელმძღვანელთა სასა-მართლო გადაწყვეტილებებში ტიტულებით 1-დან 62-მდე. ხოლო

შემდეგ თავის მახლობლებთან ერთად დაუმატა 63 ტიტულიდან 78-მდე. ხოლო მეფე ჰილდებერტი, დიდი ხნის შემდეგ, ფიქრობდა, თუ რა უნდა ყოფილიყო დამატებული, და შესაფერისად მიიჩნია შეეტანა დამატებანი 78-ე ტიტულიდან 83-მდე, რაც კიდევ გადასცა თავის ძმას ხლოტარს წერილობითი სახით. ხლოტარმა კი, რომელმაც მადლობით მიიღო ეს ტიტულები თავისი უფროსი ძმისაგან, შემდეგ თავის სამეფოს კაცებთან ერთად იმსჯელა, თუ რა უნდა დამატებოდა ამას, რა უნდა დადგენილიყო ახლად, და დაადგინა ის, რაც მოსდევს 89-ე ტიტულიდან 93-მდე. და შემდეგ ახლად დაწერილი გადასცა თავის ძმას, და მათ გადაწყვიტეს, რათა ყოველივე ეს დაცული ყოფილიყო ურყევად, როგორც წინათ დაწერილიც.

ეპილოგი II

დასრულებულია 3 წიგნი სალიკური კანონისა, რომელიც დაადგინა ფრანკთა მეფემ და შემდეგ ფრანკებთან ერთად გადაწყვიტა დაერთო 63 ტიტულისათვის ზოგიერთი დამატება, ასე რომ სულ გამოვიდა 78 ტიტული. მერე ჰილდებერტმა, დიდი ხნის შემდეგ, იმსჯელა თავის ფრანკებთან ერთად, რა უნდა დამატებულიყო აქ, და საჭიროდ მიიჩნია დამატებანი 78 ტიტულიდან 84-მდე. ხოლო როცა ხლოტარმა მადლობით მიიღო ეს ტიტულები თავისი უფროსი ძმისაგან, მან თვითონაც დაადგინა თავის სამეფოს კაცებთან ერთად დაერთო დამატება 84-ე ტიტულიდან, რაც კიდევ შეასრულა და ყოველივე წინათ დაწერილთან ერთად გადასცა თავის ძმას. და გადაწყვიტეს, რათა ყოველივე ის, რაც მათ დაადგინეს, ურყევად ყოფილიყო დაცული. დასასრული.

სალიკური კანონის შენახვაში

დაე ცნობილი იყოს, რომ სალიკური კანონის ზოგიერთი (ნუსხა) შეიცავს 65 თავს, ზოგიერთი კი 70; ზოგიერთში კი ცოტათი მეტი, თუ ცოტათი ნაკლები. რაც შეეხება ცალკეულ თავებს, ზოგიერთ ნუსხაში არის 300; არის ნაირსახეობანიც ზოგიერთ ნუსხაში—ზოგში ნაკლები, ზოგში მეტი.

გამოკვლეულ უნდა იქნას, თუ როგორ განსხვავდებიან სალიკური კანონის კომპოზიციები, მათგან რომელია ყველაზე მცირე და რომელია ყველაზე დიდი. სულ არის 358 კომპოზიცია, ხოლო ნაირსახეობა 31.

1. უწინარეს ყოვლისა 7 დენარი, თუ ვინმე ბატკანს მოიპარავს (შეად. VI,1).

2. ათი დენარი, თუ ვინმე სხვის ყანას დააზიანებს. (შეად. Her. X,7 და Emend. X, 10).

3. 1 სოლიდი, თუ ვინმე სახლს გარეთ მოიპარავს გოქს, რომელსაც უდებოდ გაძლება შეუძლია (შეად. II, 2).

4. 1 სოლიდი მესამედით, თუ ვინმე სხვის მონას სცემს (შეად. XXXV, Add. 1).

5. 3 სოლიდი, თუ ვინმე სამ თხას მოიპარავს. ეს კომპოზიცია 3 სოლიდის ოდენობით იხსენიება 41-ჯერ სალიკურ კანონში (შეად. V,I).

6. 3 სოლიდი და 1 დენარი, თუ ვინმე მოისურვებს ცოლად შეირთოს ქვრივი (შეად. XLIV,I).

7. 5 სოლიდი—ეს მეორე კომპოზიციაა გაძარცვის დროს (შეად. XIII, 2).

8. 6 სოლიდი მონის გამოსასყიდად, რათა იგი არ დაასაჭურისონ. ეს კომპოზიცია 6 სოლიდის ოდენობით იხსენიება 5 ჯერ (შეად. XXV, 7).

9. $7\frac{1}{2}$ სოლიდი, თუ ვინმე დაარტყამს მაკე ღორს, ისე რომ მას გოქები არ ეყოლება (შეად. II, 3).

10. 9 სოლიდი, თუ ვინმე გაარტყამს სხვას შეკუმშულ მუქს; ეს კომპოზიცია 9 სოლიდის ოდენობით იხსენიება სამჯერ. (შეად. XVII, 8).

11. $12\frac{1}{2}$ სოლიდი, თუ ვინმე მსახურს მომაკედილებელ საფრთხეში ჩააგდებს, ხოლო ღმერთი მას შეიწყალებს (?).

12. 15 სოლიდი, თუ ვინმე სხვის საცოლეს მოიტაცებს; ეს კომპოზიცია 15 სოლიდის ოდენობით იხსენიება 93 ჯერ (შეად. XIII. Add. 3).

13. $17\frac{1}{2}$ სოლიდი, თუ ვინმე სხვის ტახს მოიპარავს; ეს კომპოზიცია $17\frac{1}{2}$ სოლიდის ოდენობით იხსენიება 3-ჯერ (შეად. II, 11).

14. $22\frac{1}{2}$ სოლიდი, თუ ვინმე ზღვაში გადააგდებს რომაელს, რომელიც ვალდებულია ხარკი იხადოს (შეად. XLI, 7, Add. 8).

15. 25 სოლიდი, თუ ვინმე მოკლავს შინამსახურს (შეად. XXXV, 6 ?).

16. 30 სოლიდი, თუ ვინმე მოიპარავს სხვის მონა-ქალს. ეს კომპოზიცია 30 სოლიდის ოდენობით იხსენიება 28-ჯერ (შეად. X, Add. 2).

17. 35 სოლიდი, თუ ვინმე სხვის მონას მოიპარავს. ეს კომპოზიცია 35 სოლიდის ოდენობით იხსენიება 24-ჯერ (შეად. X, Add. 1,5).

18. 45 სოლიდი, თუ ვინმე მოიპარავს (უღაცს) ვაყას. ეს კომპოზიცია 45 სოლიდის ოდენობით იხსენიება 36-ჯერ (იხ. XXXVIII, 2).

19. 50 სოლიდი, თუ ვინმე ზღვაში გადააგდებს რომაელს (შეად. XLI, 6, Add. 8).

20. 62 $\frac{1}{2}$ სოლიდი, თუ ვინმე მოისურვებს განგმიროს კაცი მახვილით და ააცდენს. ეს კომპოზიცია 62 $\frac{1}{2}$ სოლიდის ოდენობით იხსენიება 40-ჯერ (იხ. XVII, I).

21. 70 სოლიდი, თუ ვინმე მოიპარავს შინამსახურს მონა-ქალთან ერთად (შეად. X, Add. 4).

22. 75 სოლიდი, თუ ვინმე მოკლავს მსახურს ლაშქრობაში (?).

23. 90 სოლიდი, თუ ვინმე მოიპარავს მეფის ვაყას. ეს კომპოზიცია 90 სოლიდის ოდენობით იხსენიება 3-ჯერ, (შეად. XXXVIII, Add. 2).

24. 100 სოლიდი, თუ ვინმე მოკლავს რომაელს. ეს კომპოზიცია 100 სოლიდის ოდენობით იხსენიება 24-ჯერ (შეად. XLI, 6).

25. 188 $\frac{1}{2}$ სოლიდი, თუ ვინმე ქალს უწოდებს ჯადოქარს ან მეძავეს (შეად. XXX, 3; LXIV, 2 ?).

26. 200 სოლიდი, თუ ვინმე მოკლავს თავისუფალ ადამიანს. ეს კომპოზიცია 200 სოლიდის ოდენობით იხსენიება 17-ჯერ (შეად. XLI, 1).

27. 300 სოლიდი, თუ ვინმე მოკლავს სხვის ლიტს ლაშქრობაში. ეს კომპოზიცია 300 სოლიდის ოდენობით იხსენიება 2-ჯერ (?).

28. 600 სოლიდი, თუ ვინმე მოკლავს თავისუფალ ადამიანს ლაშქრობაში. ეს კომპოზიცია 600 სოლიდის ოდენობით იხსენიება 14-ჯერ (შეად. LXI, 1).

29. 700 სოლიდი, თუ ვინმე მოკლავს ორსულ ქალს (შეად. XXIV, 3).

30. 900 სოლიდი, თუ ვინმე მოკლავს რომაელს ან ლიტს, რომელიც მეფის სამსახურში იმყოფება (?).

31. 1800 სოლიდი, თუ ვინმე მოკლავს მეფის სამსახურში მყოფ კაცს და ჰაში გადააგდებს (მის გვამს). ეს კომპოზიცია 1800 სოლიდის ოდენობით იხსენიება 2-ჯერ (შეად. LXIII, 2).

32. უკეთუ ვინმე მოკლავს 12 წლამდე ასაკის გრძელთმიან ან არაგრძელთმიან ბიჭს, გადახდება 24000 დენარი, რაც შეადგენს 600 სოლიდს (შეად. XXIV, 1, 2).

რიპუარების სამართლიდან (Lex Ripuaria)¹

VII. უკეთუ ვინმე მოკლავს თავისუფალ რიპუარს, უნდა გადაიხადოს 200 სოლიდი. უკეთუ (თავის ბრალეულობას) უარჰყოფს, დაიფიცოს 12-ით.

VIII. უკეთუ ვინმე მოკლავს მონას, უნდა გადაიხადოს 36 სოლიდი ან დაიფიცოს 6-ით, რომ ეს მას არ ჩაუდენია.

IX. უკეთუ ვინმე მოკლავს მეფის კაცს (regium hominem), უნდა გადაიხადოს 100 სოლიდი, ან დაიფიცოს 12-ით.

X, § 1. უკეთუ ვინმე მოკლავს ეკლესიის კაცს (hominem ecclesiasticum), უნდა გადაიხადოს 100 სოლიდი, ან დაიფიცოს 12-ით.

XI, § 1. უკეთუ ვინმე მოკლავს მეფის ამალაში (in trustee regia) მყოფ კაცს, უნდა გადაიხადოს 600 სოლიდი.

§ 2. უკეთუ უარჰყოფს (თავის ბრალეულობას)..., დაიფიცოს 72-ით.

XXVIII. უკეთუ მონა მოკლავს მონას, მისმა ბატონმა უნდა გადაიხადოს 36 სოლიდი, ანდა 6-ით დაიფიცოს, რომ მის მონას ეს არ ჩაუდენია.

XXVI, § 11. უკეთუ ვინმე, იხდის ვერგელს დაე გასცეს მან რქიანი, თვალხილული და ჯანსაღი ხარი 2 სოლიდად. რქიანი თვალხილული და ჯანსაღი ძროხა—3 სოლიდად. თვალხილული და ჯანსაღი ცხენი—12 სოლიდად. თვალხილული და ჯანსაღი ქაკი ცხენი—3 სოლიდად. ქარქაშიანი მახვილი—7 სოლიდად. უქარქაშო მახვილი—3 სოლიდად. კარგი ჯავშანი—12 სოლიდად. უნაკლო

¹ რიპუარელი ფრანკები ცხოვრობდნენ მდინარე რეინის ორივე მხარეს, საიდანაც წარმოსდგება მათი სახელწოდებაც: „რიპუარები“ ანუ „მდინარისპირა“ მცხოვრები ფრანკები. რიპუართა ფრანკები ჯერ კიდევ მეროვინგების დინასტიის დამპყრობლის მეფე ხლოდვიგის დროს დაპყრობილ იქნენ და შევიდნენ საღიერ ფრანკთა მონარქიაში, რის გამოც რიპუართა სამართალს ემჩნევა საღიერო სამართლის ძლიერი გავლენა. რიპუართა სამართლის ძირითადი ტექსტი, კერძოდ აქ მოყვანილი ტიტულები, მიეკუთვნება VI საუკუნეს.

მუზარადი 6 სოლიდად. კარგი საბარკული—6 სოლიდად. შუბიანი ფარი—2 სოლიდად. გაუწრთენელი ქორი—3 სოლიდად... გაწრთენილი ქორი—6 სოლიდად.

§ 12. უკეთუ ფულად არის გადასახდელი, მაშინ 12 დენარი სოლიდში, როგორც ძველთაგანვეა დადგენილი.

XI, VIII. უკეთუ ვინმეს არა ჰყავს შთამომავლობა, არც ვაჟი-შვილები, არც ქალიშვილები,... რიპუართა კანონის თანახმად, უფლება აქვთ მემკვიდრეობად გადასცენ მთელი თავისი ქონება მეფის დასწრებით—ქმარმა ცოლს, ცოლმა ქმარს, ან რომელიმე თავისიანს ან სხვას.

LIII, § 1. უკეთუ ვინმე... მოკლავს... გრაფს, უნდა გადაიხადოს სამჯერ 200 სოლიდი.

§ 2. უკეთუ მეფის მსახურმა (*regius puer*) ან ტაბულარმა მიაღწია ამ თანამდებობას, (მისმა მკვლელმა) უნდა გადაიხადოს ექვსჯერ 50 სოლიდი.

LVI, § 1. უკეთუ ვინმე უშვილოდ მოკვდა, მაგრამ მისი დედამა ცოცხალი დარჩა, დაე მათ მიიღონ მემკვიდრეობა.

§ 2. უკეთუ არც მამა იქნება და არც დედა, დაე ძმა და და დემკვიდრონ.

§ 3. უკეთუ ისინიც არ იქნებიან, დაე დედისა და მამის დები დაემკვიდრონ. შემდეგ კი მეხუთე თაობამდე უახლოესმა ნათესავებმა მიიღონ მემკვიდრეობა.

§ 4. მაგრამ როცა არის მამრობითი სქესი, ქალი პაპისეულ მემკვიდრეობას ვერ მიიღებს.

LVII, § 1. უკეთუ ვინმე თავის ლიტს (*libertum suum*) საკუთარი ხელით ან სხვისი (ხელით) მეფის დასწრებით რიპუართა კანონის თანახმად გააზატებს და გააგდებინებს (ხელიდან) დენარს, და (გააზატებული) ამაში მიიღებს სიგელს, არასგზით არ ვრთავთ ნებას მონად გადააქციონ იგი. არამედ დარჩეს თავისუფალი, როგორც დანარჩენი რიპუარები.

§ 4. უკეთუ დენარით გააზატებული კაცი (*homo dinariatus*) უშუალოდ მოკვდება, მემკვიდრეობა არავის სხვას არ დაუტოვოს, თუ არა ჩვენს ფისკს.

LVIII, § 1.... უკეთუ რომელიმე რიპუარელი ფრანკი... თავისი სულის სახსნელად ან ფასად მოისურვებს თავისი მონის გააზატებას რომაული სამართლის მიხედვით, ეკლესიაში მღვდლების,

ღიაკენისა და სასულიერო პირთა მთელი კრებულის და ხალხის დასწრებით გადასცეს (ეს) მონა ეპისკოპოსის ტაბულეზიტურთ (cum tabulas), ხოლო ეპისკოპოსმა უბრძანოს არქიდიაკონს დაუწეროს მას (ეს) ტაბულეზი რომაული სამართლის თანახმად, რომლის მიხედვითაც ცხოვრობს ეკლესია; მაშინ თვითონაც და მთელი მისი შთამომავლობაც დაე იყვნენ თავისუფალნი და მოექცნენ ეკლესიის მეურვეობის ქვეშ (sub tuacione) და მთელი გადასახდელი ტაბულარის მდგომარეობისა და სამსახურისა თავისი ეკლესიის სასარგებლოდ გაიღონ. და არაჲინ გაბედოს გაააზტოს ტაბულარი (tabularum) დენარით მეფის წინაშე. უკეთუ ვინმე ამას იზამს, უნდა გადაიხადოს 200 სოლიდი, და მაინც თითონაც (ტაბულარი) და მისი შთამომავლობაც ტაბულარებად დარჩნენ...

§ 4. ტაბულარმა, თუ ის უშვილოდ მოკვდება, არაჲის სხვას, გარდა ეკლესიისა, თავისი მემკვიდრეობა არ დაუტოვოს.

§ 11. უკეთუ ეკლესიის გააზატებული (ecclesiasticus), რომელი კაცი ან მეფის კაცი (regius homo) ცოლად შეირთავს თავისუფალ რიპუარ ქალს; უკეთუ რომელი კალი ან მეფის გააზატებული კალი (regia), ან ტაბულარი კალი (tabularia) ცოლად გაჰყვება თავისუფალ რიპუარს, მათ შთამომავლობას უექველად დამკვიდროს დაბალი მდგომარეობა.

§ 14. უკეთუ (თავისუფალი) რიპუარი დაქორწინდება მეფის ან ეკლესიის მონა-ქალზე, ან ტაბულარის მონა-ქალზე, არა თვითონ, არამედ მისი შთამომავლობა იყოს მონობაში.

§ 15. უკეთუ რიპუარი ცოლად შეირთავს რიპუარის მონა-ქალს, თვითონაც მასთან ერთად იყოს მონობაში.

§ 16 აგრეთვე, თუ რიპუარი-ქალი ამასვე ჩაიდენს, იგიც თვითონ და მისი შთამომავლობაც იყოს მონობაში.

§ 18. უკეთუ თავისუფალი რიპუარი-ქალი გაჰყვება მონა-რიპუარს, ხოლო ამ ქალის მშობლები მოისურვებენ პროტესტი განაცხადონ ამის წინააღმდეგ. მიეცეს მას (ასარჩევად) მეფისაგან თუ გრაფისაგან მახვილი და თითისტარი. უკეთუ მიიღებს მახვილს, დაე მონა მოჰქლას. უკეთუ თითისტარს, დაე მონა იყოს.

I, X, § 1. უკეთუ ვინმე იყიდის სხვისაგან ვილას, ვენახს, თუ რაიმე სხვა მიწას..., თუ ეს საშუალო ზომის ქონებაა, მაშინ ექვსი მოწმით, თუ მცირე ზომისაა — სამი მოწმით, თუ დიდი ზომისა — თორმეტი მოწმით და ამდენნივე მსახურით მივიდეს გადაცემის ადგილას, მათი დასწრებით გადაიხადოს ფასი და ჩაიბაროს

სამფლობელო; და თვითეულ მსახურს გააწნას სილა და დაუზილოს ყურები, რათა შემდეგ მისი მოწმენი იყვნენ...

LXI, § 1. უკეთუ ვინმე თავის მონას გაააზატებს, რომელ მოქალაქედ ჩასწერს და კარს გაუღებს¹ თუ იგი უშვილოდ მოკვდება, სხვა არაეინ ჰყავდეს შემკვიდრედ, გარდა ფისკისა.

§ 2. უკეთუ იგი რაიმე დანაშაულს ჩაიდენს, გასამართლებულ იქნას რომაული სამართლის მიხედვით. და ვინც მას მოჰკლავს, გადაიხდის 100 სოლიდს.

§. 3. უკეთუ მისი ბატონი მოისურვებს გაააზატოს იგი დენარით მეფის წინაშე, მას ამის უფლება აქვს.

LXII, § 1. უკეთუ ვინმე თავის მონას გახდის მობეგრედ (tributarium) ან ლიტად და უკეთუ ვინმე მას მოკლავს, უნდა გადაიხადოს 36 სოლიდი.

§ 2. უკეთუ მოისურვებს გაააზატოს იგი დენარით, დაე ჰქონდეს ამის უფლება და მაშინ დაათასოს იგი 200 სოლიდად.

¹ „ქარებს გაუღებს“—ე. ი. შიანიკებს უფლებას წავიდეს და იცხოვროს სადაც სურს.

ბურგუნდების სამართლიან (Leges Burgundionum) ¹

I. მამისათვის მინიჭებული ბოძების თავისუფლებისა და მეფის წყალობის შესახებ

§ 1. ებრძანებთ, რომ მამას ნება ჰქონდეს უბოძოს ვისაც სურს საერთო ქონებიდანაც კი მის გაყოფამდე, აგრეთვე საკუთარი შრომით შეძენილიდან (ქონებიდან), გარდა წილისყრით მიღებული მიწისა, რომლის შესახებაც დაცულ იქნას წინანდელი კანონის წესი.

§ 2. უკეთუ გაიყოფს ვაჟიშვილებთან და აიღებს თავის წილს, ხოლო შემდეგ მეორე ცოლისაგან ეყოლება ვაჟიშვილები — ერთი ან ბევრი, მეორე ცოლთან შეძენილი ეს შვილები დაემკვიდრონ მამის მიერ მიღებულ წილს. იმათ კი, რომელთაც თავისი წილი მიიღეს მამასთან გაყოფის დროს, არაფერი არ მოახოვონ მათ.

§ 3. ვინებთ აგრეთვე დაგვერთო ამ კანონისათვის, რომ, უკეთუ ვინმემ ჩვენი ხალხიდან ჩვენი მშობლების წყალობით რაიმე მიიღო, თავის ვაჟიშვილებს დაუტოვოს (შემკვიდრეობად) ის. რაც მას ჩვენი გულუხეობით მიეცა.

¹ ბურგუნდთა სამართალი შედგენილია მეფე გუნდობადის (474—516 წწ.) დროს, ბურგუნდთა სამართალმა მოაღწია ჩვენამდე იმ ცვლილებებითა და დამატებებით, რომლებიც შეტანილ იქნა მასში VI საუკუნის მეფეების სიგიზმუნდისა და გოდომარის მიერ. სალიკური სამართლისაგან განსხვავებით ბურგუნდთა სამართალმა განიცადა რომის სამართლისა და ვესტგუთების სამართლის ძლიერი გავლენა, ამავე დროს ბურგუნდთა სამართალში დიდი ადგილი უჭირავს ძველი გერმანელების ადამიკური სამართლის ნორმებს. ბურგუნდთა სამართალში ასახულია იმ ბარბაროსების თავისებური ყოფაცხოვრება, რომლებიც დასახლდნენ რომის პროვინციების მოსახლეობად და რომაელებთან ერთად გაიყვენ მიწები ეგრეთ წოდებული *hospitalitas* უფლებით, რომლის თანახმად ადგილობრივ მცხოვრებლებს მათ ტერიტორიაზე დასახლებული ბურგუნდული მეომრებისათვის უნდა მიეცათ ხარჯი და საცხოვრებელი ბინები. ბურგუნდთა სამართლის აქ წარმოდგენილი ფრაგმენტები უმთავრესად შეეხება ბურგუნდებისა და გალო-რომაელების ურთიერთდამოკიდებულებას.

II, § 1. უკეთუ ვინმე გაბედავს... მოკლას ჩვენი ხალხის რომელიმე ტომის თავისუფალი კაცი ან მეფის მონა, წარმოშობით ბარბაროსი, ჩადენილი დანაშაულისათვის უნდა დაისაჯოს არა სხვა-ნაირად, თუ არა თავისი სისხლის დაღვრით.

§ 2. სასიკეთოდ მივიჩნიეთ ამ დადგენილებას დაუუმატოთ, რომ, უკეთუ ვინმე ძალადობას იხმარს ვინმეს მიმართ—გაშოლტვით ან დაჭრით და უკეთუ [დაზარალებული] მოძალადის დევნისას... აღშფოთებული მოჰკლავს [მას], და ეს... შეიძლება დამტკიცდეს მოწმეებით, ვერგელდის ნახევარი მოკლული პირის ხარისხის შესაბამისად გადაუხადოს მის ნათესავეებს, სახელდობრ: უკეთუ მოკლავს დიდგვაროვან ადამიანს (*obtimatem nobilem*), ვბრძანებთ გადაიხადონ ვერგელდის ნახევრის სახით 150 სოლიდი, უკეთუ უბრალო კაცს (*in populo medioeri*),—100 სოლიდი, ნაკლები პირისათვის კი (*pro minore persona*)—75 სოლიდი.

§ 3. უკეთუ მონა ბატონის უცნობელად გაბედავს მოკლას თავისუფალი ადამიანი, მონა სიკვდილით დაისაჯოს, ბატონი კი უდანაშაულოდ იქნას ცნობილი.

X. § 1. თუ ვინმე მოკლავს მონას. წარმოშობით ბარბაროსს, მცოდნე და გამოცდილ მინისტერიას, უნდა გადაიხადოს 60 სოლიდი და ჯარიმა 12 სოლიდი; უკეთუ სხვის მონას, რომაელს თუ ბარბაროსს, მხენელ-მთესველს თუ მელორეს [მოკლავს], უნდა გადაიხადოს 30 სოლიდი.

§ 2. ვინც მოკლავს მცოდნე ოქრომკედელს, გადაიხდის 200 სოლიდს.

§ 3. უკეთუ მოკლავს ვერცხლის მკედელს გადაიხდის 100 სოლიდს.

§ 4. ვინც მოკლავს მკედელს, გადაიხდის 50 სოლიდს.

§ 5. ვინც მოკლავს ღურგალს, გადაიხდის 40 სოლიდს.

XIII. ტყის გაკაფვის შესახებ

უკეთუ ვინმე, ბურგუნდი თუ რომაელი, გაკაფავს ადგილს საერთო ტყეში, ტყის სხვა სათანადო ფართობი დაუთმოს თავის ჰოსპიტს და (მაშინ) ფლობდეს განაკაფს (დამოუკიდებლად), ჰოსპიტის მონაწილეობის გარეშე.

XIV. მემკვიდრეობის შესახებ

§ 1. გვნებაეს, რათა ბურგუნდებს შორის დაცულ იქნას შემდეგი: უკეთუ ვინმეს ვაჟი არ დარჩება, ქალიშვილი ვაჟის ნაცვლად ფლობდეს მამისეულ და დედისეულ მემკვიდრეობას.

§ 2. უკეთუ ვინმეს სიკვდილის შემდეგ არც ვაჟიშვილი დარჩება და არც ქალიშვილი, მემკვიდრეობა გადავიდეს დებისა და უახლოესი ნათესავების ხელში.

§ 5. იმ ქალიშვილების შესახებ, რომლებმაც ღმერთს შესწირეს თავი და რომლებიც ქალწულებად რჩებიან, ვბრძანებთ, რათა, თუ ორი ძმა ჰყავთ, მიიღონ მამისეული მემკვიდრეობის მესამედი, სახელდობრ, მხოლოდ იმ მიწიდან, რასაც მათი მამა ფლობდა წილისყრის უფლებით და რაც სიკვდილის შემდეგ დასტოვა.

XXIV, § 5. უკეთუ რომელიმე ბურგუნდს ჰყავს ვაჟიშვილები, მის ნება აქვს, ვაჟიშვილებისათვის წილის გამოყოფის შემდეგ, გააჩუქოს და გაყიდოს ის, რაც თავისთვის დაიტოვა.

XXVI. კბილის ჩამტვრევის შესახებ

§ 1. უკეთუ ვინმე რაიმე გზით კბილს ჩაუმტვრევს ღიდაგვაროვან ბურგუნდს (*oblitiati Burgundioni*) ან წარჩინებულ რომაელს (*Rumano nobili*), უნდა გადაიხადოს 15 სოლიდი.

§ 2. უბრალო თავისუფალ ადამიანთა (*de mediocribus personis ingenuis*) — ბურგუნდთა და რომაელთა შესახებ [ვადგენთ, რომ], თუ (მათ ვინმე) კბილს ჩაუმტვრევს, გადაიხადოს 10 სოლიდი.

§ 3. მდაბიოთა შესახებ (*de inferioribus personis*) — 5 სოლიდი.

§ 4. თუ მონა თავისუფალ ადამიანს განზრახ ჩაუმტვრევს კბილს, ისჯება ხელის მოკვეთით...

§ 5. უკეთუ ვინმე თავისუფალი კბილს ჩაუმტვრევს ნახევრად თავისუფალს (*liberto*), უნდა გადაუხადოს მას 3 სოლიდი; თუ კბილს ჩაუმტვრევს სხვის მონას, უნდა გადაუხადოს იმას, ვისაც მონა ეკუთვნის, 2 სოლიდი.

XXVII. ღობის დაზიანების, გზის გადაღობვის, ქურდობისა და ძალადობის შესახებ

§ 1 უკეთუ ვინმე სხვის ღობეს..., მისი დაზიანების მიზნით, გაარღვევს, თავისუფალმა ადამიანმა იმას, ვისაც ყანა ეკუთვნის, უნდა გადაუხადოს მესამედი სოლიდი თვითეულ (დამტკრეულ) სარ-ში; მონას კი 100 ჯერ დაარტყამენ ჯოხს. მანვე უნდა შეაკეთოს გარღვეული ღობე.

§ 3. საყოველთაო ცნობისათვის ვაცხადებთ შემდეგს: უკეთუ ვინმე ღობით დაიკავებს საზოგადო თუ სასოფლო გზას, უნდა გადაიხადოს 12 სოლიდი ჯარიმა. გამვლელებს კი შეუძლიათ ეს ღობე დაუსჯელად დაამტკრიონ და ყანა, რამდენადაც მას გზის ნაწილი უკავია, გათელონ.

§ 9. უკეთუ ვინმე თავისუფალთაგანი მოიპარავს სახნისს, მესაკუთრეს უნდა მისცეს უღელი ხარი აკაზმულებით და გუანის მთელი მოწყობილობით; თუ ამას მონა ჩაიდენს, მონას 150 ჯერ დაარტყამენ ჯოხს.

XXVIII. ყველასათვის შეშის მოჭრის ნებართვის შესახებ

§ 1. უკეთუ რომელიმე ბურგუნდს ან რომაელს არ გააჩნია ტყე, მას უფლება აქვს ვისიც უნდა იყოს ტყეში მოჭრას შეშად წაქცეული და უნაყოფო ხე, და იმას, ვისაც ტყე ეკუთვნის, უფლება არა აქვს განდევნოს იგი.

§ 2. უკეთუ ვინმე სხვის ტყეში მესაკუთრის უცოდნელად მოსჭრის ნაყოფის მომცემ ხეს, თვითეულ ხეში, რომელსაც მოსჭრის, ტყის მესაკუთრეს უნდა გადაუხადოს თითო სოლიდი; ებრძანებთ ესევე იქნას დაცული აგრეთვე ფიჭვისა და ნაძვის მიმართ. უკეთუ ამას მონა ჩაიდენს, გამათრახებული უნდა იქნას.

XXX. ვენახის გაშენების შესახებ

§ 1. ჩვენ გადავწყვიტეთ დაცულ იქნას ბურგუნდებსა და რომაელებს შორის შემდეგი: უკეთუ ვინმე საერთო წინდორში, ვინმეს მიერ წინააღმდეგობის გაუწყველად გააშენებს ვენახს, დიდ მინდვრის სათანადო ნაკვეთი გამოუყოს იმას, ვის მინდორშიც მან ვენახი გააშენა.

§ 2. უკეთუ ვინმე სხვის მინდორში გააშენებს ვენახს აკრძალვის მიუხედავად, დაჰკარგავს თავის ნაშრომს, ვენახს კი მიიღებს ის, ვისაც მინდორი ეკუთვნის.

XX XVIII. უცხოელი ელჩებისა და (სხვა) მოგზაურების სტუმართმოყვარულად მიღების შესახებ

§ 1. უკეთუ ვინმე უარს ეტყვის მგზავრს თავშესაფარზე ან ცეცხლზე, გადახდება 3 სოლიდი ჯარიმა.

§ 2. უკეთუ იგი მეფის თანამესუფრეა, — 6 სოლიდი ჯარიმა.

§ 3. უცხოელი ელჩების შესახებ, როგორც ნათქვამია, გენებაეს, რათა დაცულ იქნას შემდეგი: სადაც უნდა მიეცეთ მათ ბინა, მათ უფლება აქვთ მოითხოვონ 1 ღორი ან 1 ვერძი. ვინც ამას წინააღმდეგობა, გადახდება 6 სოლიდი ჯარიმა.

§ 4. ხოლო რაც მიეცემა ელჩებს, იმათ, ვინც უწყებულ სოფლის ფარგლებში ცხოვრობს, უნდა აუნაზღაურონ იმას, ვინც მისცა.

§ 5. უკეთუ ელჩი ზამთარში აიღებს თივას ან ქერს, უწყებულ სოფლის ფარგლებში მცხოვრებლებმა, როგორც ბურგუნდელეებმა, ისე რომაელებმა, აგრეთვე სრულიად წინააღმდეგობის გაუწევლად უნდა მისცენ. მაგრამ ვბრძანებთ, რომ ეს დაიცვან მხოლოდ უკეთესმა ადამიანებმა¹.

§ 6. უკეთუ აღმოჩნდება ისეთი კაცი, რომელსაც შეუძლია ჩვენი სიუხვის წყალობით² მიიღოს ელჩი, დაე თვითონ თავის ხარჯზე მისცეს მას ბინა 1 ღამით. უკეთუ ამას არ იზამს, გადახდება 12 სოლიდი ჯარიმა.

§ 7. უკეთუ კერძო საქმეზე მოგზაური მიეა ბურგუნდის სახლში და ითხოვს თავშესაფარს, ის კი მას რომაელის სახლში გაგზავნის, და ეს შეიძლება დამტკიცდეს, (ბურგუნდმა) უნდა გადაუხადოს 3 სოლიდი იმას, ვის სახლშიც იგი გაგზავნა, აგრეთვე გადაიხადოს 3 სოლიდი ჯარიმა.

§ 8. უკეთუ ვინმე მეფის მინდორში ან კოლონთან მოისურვებს გაჩერდეს და უარს მიიღებს, კოლონი გამათრახებული უნდა იქნას.

¹ იგულისხმება შეძლებული ადამიანები.

² მ. ი. ვისაც აქვს მეფის მიერ ნაბოძები ადგილმამული.

§ 9. უკეთუ ადგილ-მამულის მოურავი თავისუფალი ადამიანია და თავშესაფარზე ან ცეცხლზე უარს ეტყვის, გადახდება 3 სოლიდი ჯარიმა; უკეთუ მონაა, გამათრახებული უნდა იქნას.

§ 11. ვბრძანებთ, რათა ესევე დაცულ იქნას ყველა ბურგუნდისა და რომაელის კოლონებისა და მონების მიმართ.

XLI. ხანძრით გადამწვარი უანის შესახებ

უკეთუ ვინმე ცეცხლს დაანთებს თავის განაკაფში, და ეს ცეცხლი, როცა ქარი არა ჰქრის, მოედება არემარეს და დასწვამს სხვის ღობეს ან უანას, ხანძრის გაჩენაში ბრალეული ანაზღაურებს ზარალს.

L. მეფის სასახლის და კერძო პირთა მოურავის მკვლელობის შესახებ

§ 1. ვბრძანებთ: უკეთუ ვინმე თავისუფალთაგანი, ბურგუნდით რომელი, მოკლავს, როცა ეს აშკარა აუცილებლობით არ არის გამოწვეული, ჩვენი მამულის (*possessionis nostrae*) მოურავს (*actorem*), უნდა გადაიხადოს 150 სოლიდი.

§ 2. უკეთუ მოკლული იქნება კერძო პირის მოურავი, გადახდილი უნდა იქნას... 100 სოლიდი.

§ 3. უკეთუ ვინმე მონა [თავისი] ბატონის უცოდნელად მოკლავს ჩვენი მამულის (*patrimonii nostri*) ან რომელიმე კერძო პირის მოურავს..., სიკვდილით დაისაჯოს.

LVII. ბურგუნდის გააზატებული (*libertus*), თუ მან თავის ბატონს არ მისცა 12 სოლიდი, რათა უფლება ჰქონდეს, როგორც ჩვეულებით დადგენილია; წავიდეს სადაც უნდა, დაე ირიცხებოდეს ბატონის შინაყმებში (*familia*).

LIV. იმათ შესახებ, ვინც, საჯარო აკრძალვის მიუხედავად, ზელთ იგდო მონების მესამედი ნაწილი და მიწის ორი მესამედი ნაწილი

§ 1. როცა ჩვენს ზალხს მიეცა მონების მესამედი ნაწილი და მიწის ორი მესამედი ნაწილი, ჩვენ გამოვეცით ბრძანება, რომ იმათ, ვინც ჩვენი მშობლების ან თვითონ ჩვენი წყალობით მიიღეს მინდორი მონებითურთ, არ მოითხოვონ არც მონების მესამედი ნაწილი, არც მიწის ორი ნაწილი იმ ადგილებში, სადაც მათ მიცემულთ

აქვთ hospitalitas. მაგრამ რადგანაც ჩვენ გავიგეთ, რომ ბევრმა ყურადღება არ მიაქცია საფრთხეს, რაც მათ ემუქრება, და დაარღვია ეს დადგენილება, საჭიროდ მიგვაჩნია, რათა... ხელისუფლებმა... ალაგმონ მტაცებელნი... მაშ ასე, ვბრძანებთ: უკეთუ ვინმე იმათგან, ვინც ჩვენი წყალობით მიიღო მინდვრები და მიწები, მხილებული იქნება იმაში, რომ თავისი ჰოსპიტების მიწიდან, საჯარო აკრძალვის მიუხედავად, მიიღო რაიმე, დაე დაუყოვნებლივ დააბრუნოს (მიტაცებული).

§ 2. აგრეთვე განაკაფის (დაკავებული ადგილის) შესახებ ვბრძანებთ შეწყდეს ფარამანების¹ ახალი და უკანონო მცდელობა, რომელიც ამძიმებს, აშფოთებს და ზიანს აყენებს (რომაელ) მიწათმფლობელებს: რათა ტყეებშიც და განაკაფებშიც, რაც წინათაც და ახლაც არის მიტაცებული, (რომაელებს) წილი ჰქონდეთ ბურგუნდებთან ერთად; ვინაიდან, როგორც უკვე წინათაც იყო დადგენილი, ტყეების ნახევარი რომაელებს უნდა ეკუთვნოდეს; ასევე კარ-მიდანიოებისა და ბაღების შესახებ... მათი ნახევარი რომაელთა ხელში უნდა ჩაებოდეს.

LV. ბარბაროსთა ჩაურევლობის შესახებ, თუ ორ რომაელ შორის ატყდება დავა მათი მიწის საზღვრების გამო

§ 2. უკეთუ იმ მიწების საზღვრების გამო, რასაც ბარბაროსები ფლობენ hospitalitas უფლებით, ატყდება დავა ორ რომაელს შორის, მათი ჰოსპიტები ნუ ჩაერევნიან დავაში, არამედ დაელოდონ რომაელთა შორის საქმის სასამართლოში გადაწყვეტას. რათა შემდეგ მიიღონ წილი იმისაგან, ვინც საქმეს ზოიგებს.

§ 5. უკეთუ ატყდება დავა იმ მინდვრის საზღვრების გამო, რომელიც ბარბაროსმა მთლიანად მიიღო ზონებთან ერთად მეფის წყალობით, თვითონ (ბარბაროსმა)... აწარმოოს დავა რომაული სამართლის მიხედვით.

§ 6. უკეთუ თავისუფალი ადამიანი გადაგდებს ან დააწიანებს სასაზღვრო ნიშანს, მიესჯება ხელის მოკვეთა, უკეთუ ამას მონა იზამს, სიკვდილით დაისჯება.

§ 7. უკეთუ თავისუფალი მოსურებებს თავი ეპოვის ყიდოს დასახიჩრებისაგან, გადაიხდის თავისი ვერგელის ნახევარი.

¹ მეგვარეები, სახლიაკი.

იმათ (ბურგუნდთაგან), ვინც ფლობს კოლონების მინდორს ან საკომლოს, გაიყონ ერთმანეთში ტყე მიწის ოდენობისა და თავის სამფლობელოთა წილის შესაბამისად; მაგრამ ტყეებისა და განაკაფების (გარეყანების) ნახევარი რომაელთა ხელში უნდა დარჩეს.

LXXXIV. მიწის გაყიდვის შესახებ

§ 1. რადგანაც ჩვენ გავიგეთ, რომ ბურგუნდები თავის წილს ძალიან იოლად ანიაგებენ, ამ კანონით ვადგენთ შემდეგს: არავის აქვს უფლება გაყიდოს თავისი მიწა, იმათ გარდა, ვისაც აქვს წილი ან სამფლობელო სხვა ადგილას.

§ 2. ეკრძალებათ აგრეთვე, რომ ვინმემ, ვისაც მიწა სხვა ადგილას აქვს და იძულებულია გაყიდოს, გასაყიდი მიწის შესყიდვისას მიაინიჭოს უპირატესობა ვინმე გარეშე პირს რომაელის — (თავისი) ჰოსპიტის წინაშე; არასგზით არ არის დასაშვები, რომ გარეშე პირებმა იყიდონ მისი მიწა.

§ 3. მაგრამ უნდა დაცულ იქნას, რომ მხოლოდ იმისაგან იყიდოს მიწა მისმა ჰოსპიტმა, ვისაც მიწა სხვა ადგილას აქვს.



ვესტგუთარის კანონები (Leges Wisigothorum)¹

I. მარიხის კოდექსიდან

ნაწყვეტი 274. უკეთუ ვინმე გადასწევს საზღვრებს ან გაბედავს მოსპოს მუდმივი სასაზღვრო ნიშნები, თვითეულ მიჯნაში ან ნიშანში გადაიხდის 20 სოლიდს. უკეთუ მონა (ჩაიდენს ამას), თვითეული მიჯნისათვის მას 50-ჯერ გააბრტყამენ მათრახს. უკეთუ ვინმე, როცა ხნავს ან ვენახსა რგავს, შემთხვევით, და არა: ბოროტი განზრახვით, დააზიანებს სასაზღვრო ნიშანს, დაე აღადგინოს იგი მეზობლების დასწრებით, და ამისათვის არაერთარი სასჯელი არ არის დაწესებული.

ნაწყვეტი 275. ყოველთვის, როცა ატყდება დავა საზღვრების გამო, უნდა გამოიკვლიონ ძველად გაკეთებული მიჯნები, სახელდობრ, ნაკვეთების შემოსაფარგლავად ძველად აღმართული მიწის

¹ ვესტგუთარის კანონების პირველი კრებული გამოცემულ იქნა მეფე ერარიხის დროს 475 წელს. ამ კანონებიდან ჩვენამდე მოაღწია მხოლოდ ზოგიერთმა ფრაგმენტებმა. მეფე ლეოვიგილდის დროს (572—586 წწ.) ჩატარებულ იქნა ვესტგუთარის სამართლის მეორე რედაქცია სათანადო განმარტებებით და ცვლილებებით. ვესტგუთთა კანონის მესამე რედაქცია გუთუნის მეფე ბინდასუინტეს (641—652 წწ.), მან გააერთიანა ვესტგუთარის ძველი და ახალი კანონები, რომლებიც აწესრიგებდნენ, როგორც ბარბაროსების, ისე უცხო მოსახლეობის სამართლებრივ ურთიერთობას. მეფე რეკესუინტის დროს (653—672 წწ.) ვესტგუთთა სამართალი შეესებულ იქნა ახალი ნოველებით და მიიღო სისტემატური საკანონმდებლო კრებულის ხასიათი. ვესტგუთთა სამართალმა ჩვენამდე მოაღწია ამ უკანასკნელი რედაქციის სახით. ვესტგუთთა სამართალი იყოფა 12 წიგნად, თვითეული წიგნი ტიტულებად, ხოლო ტიტულები—თავებად. სალიკური სამართლისაგან განსხვავებით ვესტგუთთა სამართალი არ წარმოადგენს გერმანელ ტომების თავისებურ სამართალს, მასში შერეულია რომაელებისა და გუთების კანონმდებლობა. ვესტგუთარის კანონები ბურგუნდთა კანონების მსგავსად აღწერს ბარბაროსთა თავისებურ ყოფაცხოვრებას, რომლებიც დასახლდნენ რომის იმპერიის ტერიტორიაზე და ისე როგორც ბურგუნდებმა მიიღეს მიწები: *hospitalitas* უფლებით.

ბორცვები, აგრეთვე ქვები, რომლებიც დასერილია საზღვრების აღ-
სანიშნავად მათზე ამოჭრილი ნიშნებით. უკეთუ ეს ნიშნები არ იქ-
ნება, მაშინ დაათვალიერონ ხეებზე გაკეთებული ნიშნები, დეკურიე-
ბად წოდებულნი, მაგრამ მხოლოდ ის ნიშნები, რომლებიც ძველად
ამოჭრილებად იქნებიან მიჩნეულნი. უკეთუ ვინმე მესაკუთრის სხვა-
გან ყოფნისას ან მისი უყურადღებობის გამო ხელთ იგდებს რაი-
მეს მას სამფლობელოებიდან, მაშინვე, ძველი და აშკარა საზღვრე-
ბის მეთვალყურეთა მიერ დადგინების შემდეგ, დაე მისცეს მესა-
კუთრისათვის დასაბრუნებლად. და ნიშნების მოწმობის წინააღმ-
დეგ არ წამოაყენოს ფლობის არავითარი ხანდაზმულობა.

ნაწყვეტი 277. გუთების წილები და რომაელთა მესამელები,
რომლებიც საცილო არ ყოფილა 50 წლის განმავლობაში, არას-
გზით არ შეიძლება შემდგომაც საცილო იყოს. ესევე გაქცეული
მონების შესახებაც: უკეთუ ისინი 50 წლის განმავლობაში არ ყო-
ფილან მოძებნილნი, არ შეიძლება ისინი მონებად აქციონ. ხოლო
ძველი სამიჯნო ნიშნების შესახებ ებრძანებთ, რომ იდგნენ ისე,
როგორც ნეტარ-ხსენებულმა ჩვენმა მშობელმა სხვა კანონში ბრძანა...

ნაწყვეტი 286. სიგელით დამოწმებულ გაყიდვას დაე სრული
ძალა ჰქონდეს. უკეთუ სიგელი არ ყოფილა გამზადებული, დაე
მოწმებმა დაადასტურონ, რომ ფასი გადახდილი იყო, და შესყიდ-
ვამ დაე ძალა შეინარჩუნოს.

ნაწყვეტი 309. ჩუქებას (donatio), ძალითა და შიშით ნაკარ-
ნახევს, არავითარი ძალა არ აქვს.

II. ლეოვიგილდის კანონებიდან

IV, 2, 1. რათა დებს ძმების თანაბარუფლებებით ეძლეოდეთ მშობელთა მემკვიდრეობა

უკეთუ მამა ან დედა მოკვდებიან ისე, რომ ანდერძს არ
დასტოვებენ, დებმა ძმების თანაბარი უფლებებით სრულიად დაუბრ-
კოლებლად გაიყონ მშობელთა მთელი მემკვიდრეობა.

V, 7, 1. უკეთუ ვინმე, როცა კვდება, წერილით ან მოწმეთა
დასწრებით გააზატებს თავის მონებს, მის ნებას, თუ იგი დადას-
ტურებულია სამი თუ ხუთი სანდო მოწმით, მტკიცე ძალა აქვს.

V, 7, 10. უკეთუ გააზატებული (libertus) შეურაცყოფას მია-
ყენებს (თავის) გამაზატებელს, ან უკეთუ ის პატრონს მეშტს

გაართულებს ან რაიმე გზით სცემს, ან ცრუ მოწმეობით ისეთ დანაშაულში დასდებს მას ბრალს, რომლისთვისაც სიკვდილით დასჯაა დაწესებული, (გამააზატებელს) კვლავ აქვს უფლება მონად აქციოს იგი; ოღონდ მოსამართლის წინაშე უნდა დაამტკიცოს ხსენებული გარემოებანი.

V, 7, 11. იმის შესახებ, რომ გააზატებულმა არ გაბედოს მოწმედ გამოსვლა პატრონისა და მისი ვაჟების წინააღმდეგ.

V, 7, 12. გააზატებული კაცი თუ ქალი... არ იქნას დაშვებული მოწმედ ვინმეს წინააღმდეგ, გარდა ზოგიერთი საქმისა, როცა თავისუფალი მდგომარეობა საჭირო არ არის და როცა ნებადართულია, რომ მონებიც [იყვნენ მოწმეებად]; ვინაიდან შეუფერებლად თვლის ჩემი წყალობა, რომ გააზატებულთა მოწმეობით თავისუფალ ადამიანებს ზიანი მიაყენონ. მაგრამ მათი შთამომავლობა დაშვებულ იქნას მოწმედ.

VIII, 3, 6. უკეთუ ღობე იქნება დამტვრეული ან გადაწყვარი

უკეთუ ვინმე დამტვრევს ან გადაწყვავს რაიმე მანძილზე სხვის ღობეს..., დაე ღობეც შეაკეთოს და ზარალიც აანაზღაუროს. უკეთუ მესაკუთრეს ზარალი მოუვა ხილის (de fructibus) გაფუჭებისაგან, დაე ზარალიც აანაზღაუროს... და, გარდა ამისა, გადაიხადოს 10 სოლიდი. მაგრამ იმ მინდვრის [ღობის დაზიანებისათვის], სადაც იყო ან არის ხილი¹, აგრეთვე მდელის თუ გარეყანის (circuitus) [ღობის დაზიანებისათვის] უნდა გადაიხადოს 5 სოლიდი...

VIII, 3, 15. ცხოველების შესახებ, რომლებსაც მიუსწრეს ვენახში, ყანაში თუ მდელოზე

უკეთუ ვინმე მიუსწრებს ან დაიპყრს თავის ვენახში, ყანაში, მდელოზე თუ ბაღში მსხვილფეხა ან წერილფეხა პირუტყვს, დაე ჩაკეტოს იგი იმ ვარაუდით, რომ მაშინვე ან მეორე დღეს აცნობოს (ეს ცხოველის) მესაკუთრეს. უკეთუ პირუტყვის მესაკუთრე ვინმეს გამოგზავნას ან თვითონ მოსვლას არ მოისურვებს, მიყენებული ზარალი დაე მეზობლებმა შეათასონ...

¹ ალბათ, იგულისხმება: თუნდაც ეს ხილი (მოსავალი) დაუზიანებელი დარჩენილიყოს.

VIII, 6, 2. ღორების შესახებ, რომლებიც თანამონაწილეთა მიერ მიღებულია საზიაროდ რკოთი გამოსაკვებად

უკეთუ თანამონაწილეთა შორის ატყდება დავა რკოს გამო, როცა ერთს სხვებზე მეტი ღორები ჰყავს (გამოსაკვებად), მაშინ იმან, ვისაც ნაკლები ჰყავს, აიყვანოს ღორები რკოზე თავის წილად იმგვარადვე, როგორც გაყოფილია (სახნავი) მიწა, რათა ერთსაც და მეორესაც თანაბარი რაოდენობა ჰყავდეთ. შემდეგ კი გაიღონ მეთედები ისევე, როგორც გაიყვეს მიწები.

VIII, 6, 3. უკეთუ ღორები, რკოთი გამოსაკვებად მიღებულნი, ქურდულად იქნებიან წაყვანილი მეთედის გადახდამდე

უკეთუ ვინმე შეუშვებს ღორებს სხვის ტყეში რკოთი გამოსაკვებად, მეთედის გადახდის პირობით და ფარულად, ვიდრე მეთედს გადაიხდიდეს, წაასხამს მათ, უნდა მიჩნეულ იქნას ქურდად: და გადაიხადოს, გარდა მეთედისა, ჯარიმა ქურდობისათვის.

VIII, 6, 5. უკეთუ რაიმე ცხოველთა ჯოგი სხვის საძოვარში შევა

უკეთუ სხვისი ცხვრის ან ძროხის ჯოგი შევა საძოვარში, ებრძანებთ, დაცულ იქნას იგივე, რაც დადგენილია ღორების შესახებ. თანამონაწილეებმა კი ან ჰოსპიტებმა¹ არავითარი დევნა არ უნდა განიცადონ, ვინაიდან ცნობილია, რომ ისინი თანაზიარად სარგებლობენ ბალახით, რომელიც შემოკავებული არ არის. უკეთუ ვინმე მთლიანად შემოკავებს თავის წილს, და სხვის საძოვარში მესაქუთრის სხვაგან ყოფნის დროს შეუშვებს (თავის პირუტყვს), ამის ჩადენა არ შეიძლება საძოვრის საფასურის გადაუხდელოდ, თუ საძოვრის მესაქუთრის თანხმობა არ არის.

X, 1, 8. გუთსა და რომაელს შორის მიწის გაყოფის შესახებ

მიწის გაყოფა გუთსა და რომაელს შორის არასგზით არ უნდა დაირღვეს, თუკი დამტკიცებული იქნება რომ გაყოფა სწორად არის მოხდენილი. არც რომაელმა უნდა დაეპატრონოს რაიმეს გუთის

¹ hospites—იყვნენ ერთმანეთის მიმართ ბურგუნდი და გალო-რომაელი, რომლებმაც ურთიერთშორის მიწა გაიყვეს hospitalitas უფლებით.

ორი მესამედიდან, არც გუთი რომაელის მესამედიდან... შთამომავ-
ლებმა არ უნდა შეცვალონ ის, რაც გაყოფილია წინაპრებისა და
მეზობლების მიერ.

**X, 1, 9. ტყეების შესახებ, რომლებიც გუთსა და რომაელს
შორის გაუყოფელი დარჩენილა**

ტყეების შესახებ, რომლებიც გაუყოფელი დარჩენილა, იმ
შემთხვევაში, თუ გუთი ან რომაელი თვითონ აიღებს მათ და და-
სამუშავებელ მინდვრებად გადააქცევს, ვბრძანებთ, რომ თუ კიდევ
დარჩება, ტყე, რომლიდანაც მიწის თანაბარი რაოდენობა შეიძლება
გამოყოფილ იქნას იმის წილად, ვისაც ეკუთვნის, ნუ იტყვის უარს
ტყის მიღებაზე. თუ ტყის თანაბარი რაოდენობა, საიდანაც შესაძ-
ლებელი იყოს ანაზღაურება, არ აღმოჩნდება, უნდა გაიყოს ის,
რაც გაკაფულია დასამუშავებელი მინდვრისათვის.

**X, 1, 14. უკეთუ მიწის თუ ტყის გამცემმა და მის მიმღებმა
შორის დავა ატყდება**

უკეთუ იმას, ვინც მიწა თუ ტყე მიიღო, და იმას შორის,
ვინც (ისინი) გასცა, ატყდება დავა მიცემული მიწის ოდენობის
შესახებ, მაშინ ფიცი დასდოს ან თვით (მიწის) გამცემმა, თუ იგი
ცოცხალია, ან მისმა მემკვიდრეებმა, თუ იგი მკვდარია, იმაში, რომ
წინაპარს იმაზე მეტი არ გაუცა, რაც მათ აჩვენეს. და მაშინ,
ფიცს რომ დასდებს, მოწმეთა დასწრებით... აღმართოს სამიჯრო
ნიშნები, რათა შემდგომ ამაზე არავითარი დავა არ იყოს. უკეთუ
მისი (გუთის) თანამონაწილენი... არ მოისურვებენ დაიფიცონ, ანდა
თუ მათ რაიმე ეჭვი აღედგებათ იმაში, რამდენი გასცეს მათ ან
მათმა წინაპრებმა, დაე ნუ დაიფიცებენ რათა არ წაწყმიდონ თა-
ვისი სული, არამედ თვითნებულ გუთნის აკაზმულობაში (aratra),
რაც მათ ან მათმა წინაპრებმა თავის წილში მიიღეს, მისცენ
50 არიპენი¹, მაგრამ იმ პირობით, რომ 50—50 არიპენი თანაბ-
რად გამოიყოს დაუმუშავებელი მიწიდანაც და დამუშავებულიდანაც
ერთად. და არავინ არ უნდა დაეპატრონოს იმაზე მეტ მიწას, რაც
მას მიეზომება ან მიეთითება, თუკი მიწის მესაკუთრე მეტს არ

¹ არიპენი—მიწის ზომა, კვადრატი, რომლის თვითნებულ მხარე უდრიდა
120 ფუტს; არიპენი შეადგენდა რომაული იუგერის ნახევარს.

უბოძებს. უკეთუ ვინმე მეტს დაეპატრონება, ვალდებულია მითვისებული ორმაგი რაოდენობით დააბრუნოს.

X, 1, 16. იმ შემთხვევაში, თუ რომელიმე გუთი ხელთ იგდებს რომაელთა მესამედს, მეფის მოხელეთა ძალაუფლებით ყველაფერი დაუბრუნონ რომაელებს

მეფის ცალკეული ოლქების მოხელეებმა, ვილიკებმა და პრეპოზიტებმა, ჩამოართვან რომაელთა მესამედი იმათ, ვინც იგი ხელში ჩაიგდო და საკუთარი ძალაუფლებით, სრულიად დაუყოვნებლივ დაუბრუნონ რომაელებს, რათა მეფის ხაზინას არავითარი ზარალი არ მოუვიდეს.

X, 2, 6... უკეთუ ვინმე წარჩინებული (nobilis) ან მღაბიო თავისუფალი (inferior ingenuus), აგრეთვე მონა მეფის ბრძანებით საპყრობილეში მოთავსდება ან გადასახლებული იქნება და უკეთუ ის როდისმე განთავისუფლდება, ან თავის ქონებას დაუბრუნდება, მაშინ იმ შემთხვევაში, თუ მას სარჩელი ჰქონდა რაიმე საქმის გამო, ოცდაათი წლის და ორმოცდაათი წლის ვადაში მისი საქმის გამო არ ჩაითვლება ის დრო, რომელიც მან საპყრობილეში თუ გადასახლებაში გაატარა.

ალამანების სამართლიდან¹ (Leges Alamannorum)

I. დიდგვარიანმა ალამანებმა თავიანთ ჰერცოგ ლანფრიდ-თან ერთად და მთელი ხალხის თანხმობით იწებეს (დაედგინათ), რომ იმ შემთხვევაში, თუ რომელიმე თავისუფალი ალამიანი მოი-სურვებდა გადაეცა ეკლესიისათვის თავისი ქონება ან თავისი თავი, არავის ჰქონდეს უფლება აუკრძალოს მას (ეს)—არც ჰერცოგს, არც გრაფს, არც სხვა ვინმეს, არამედ ყოველ ქრისტიანს შეეძლოს ემ-სახუროს ღმერთს თავისი თავისუფალი ნებით...

VII. უკეთუ ვინმე მოკლავს ეკლესიის მონას, გადაიხდის სამ-მაგს, როგორც ჩვეულებრივ იხდიან მეფის მონებისათვის, ე. ი. 45 სოლიდს.

VIII. უკეთუ ვინმე მოკლავს ეკლესიის თავისუფალ კაცს, რომელსაც კოლონი ეწოდება, გადახდის იქნას მისთვის, ისევე, რო-გორც სხვა (თავისუფალი) ალამანებისათვის.

XVI. თავისუფალთა შესახებ, რომლებიც გააზატებულ იყუ-ნენ ეკლესიაში ან რომელთაც თავისუფლება მიიღეს სიგელის საშუა-ლებით, თუ მათ მოკლავენ, ეკლესიას ან მათ ვაჟიშვილებს გადაუ-ხადონ 80 სოლიდი

XVII. § 2. უკეთუ თავისუფალი ალამანი-ქალი ცოლად გაჰ-ყვება ეკლესიის მონას და არ მოისურვებს მონა-ქალის სამსახუ-რის შესრულებას, დაე გაშორდეს (თავის ქმარს). უკეთუ მისგან დაეზადა ვაჟიშვილები ან ქალიშვილები, ისინი რჩებიან მონებად და მოკლებული არიან განშორების უფლებას. მათ დედას კი, თუ იგი მოისურვებს წასვლას 3 წლის გავლამდე, დაე ჰქონდეს ამის სრული უფლება...

¹ ალამანთა სამართლის კრებული შედგება ორი ნაწილისაგან: ალამანთა პაქტისაგან (pactus Alamannorum), ალამანთა კანონებისაგან (Leges Alamannorum). პირველი ნაწილი რედაქტირებული იყო VI საუკუნის ბოლოს და შემონახულია მხოლოდ რამდენიმე ფრაგმენტი. მეორე ნაწილი შედგენილი იყო VIII საუკუნის დასაწყისში. ალამანთა სამართალმა განიცადა რომის სამართლისა და ფრანკთა საკანონმდებლო მასალის მნიშვნელოვანი გავლენა.

LXXII. უკეთუ მოკლავენ მელორეს, რომლის ჯოგში 40 ღორია და რომელსაც გაწვრთნილი ძაღლი და თანაშემწე ჰყავს და საყვირი აქვს, მისთვის გადახდილ იქნას 40 სოლიდი...

LXXIV. § 1. უკეთუ მოკლავენ რომელიმე მოურავს (seniscalco) მონათაგან, და თუ მის ბატონს სახლში 12 შინაყმა (vassus) ჰყავს, მისთვის გადახდილ იქნას 40 სოლიდი.

§ 2. უკეთუ მოკლავენ ვისიმე მეჯინიბეს (mariscalco), რომელიც 12 ცხენს განაგებს, მისთვის გადახდილ იქნას 40 სოლიდი.

§ 3. უკეთუ მოკლავენ მზარეულს, რომელსაც შეგირდი ჰყავს, მისთვის გადახდილ იქნას 40 სოლიდი.

§ 4. თუ პურისმცხობელს,—ასევე.

§ 5. მკედელის, ოქრომკედლის, მეიარაღის მოკვლისათვის, (მკვლელობაში) საჯაროდ მხილებისას, გადახდილ იქნას 40 სოლიდი.

LXXXI. უკეთუ ატყდება რაიმე დავა ორ გვაროვნულ კავშირს შორის (genealogia)¹ მათი მიწის საზღვრის გამო და ერთი განაცხადებს: „აი ჩვენი საზღვარი“, ხოლო მეორე სხვა ადგილას დადგება და განაცხადებს: „აი ჩვენი საზღვარი“, იმ ოლქის გრაფმა, რომელიც იქ უნდა ესწრებოდეს, დასვას მიჯნა იქ, სადაც ერთმაც და მეორემაც მოისურვა (ეჩვენებინა) საზღვრები, და შემოავლონ (ხაზი) სადავო ნაკვეთს. ხოლო მას შემდეგ, რაც შემოავლებენ, შევიდნენ შუა ადგილას და გრაფის დასწრებით აიღონ იქიდან ბელტი, რასაც ალამანები cingulum-ს უწოდებენ, ჩაარკონ ამ ბელტში, რომელიც აიღეს, ხის ტოტები, ასწიონ იგი გრაფის დასწრებით და გადასცენ მას ხელში. ის კი მას ქსოვილში გაახვევს, ბეჭედს დააკრავს და საიმედო პირს ჩააბარებს დადგენილ ვადამდე. და მერე შეთანხმდებიან ერთმანეთთან ბრძოლის ვადის შესახებ. როდესაც ბრძოლისათვის მოემზადებიან, დასდონ ის ბელტი შუა ადგილას, შეახონ მას თავისი მახვილები, რომლებითაც უნდა იბრძოლონ და მოწმედ მოუხმონ შემოქმედ ღმერთს, რათა მან მიანიჭოს გამარჯვება იმას, ვის მხარეზედაც სიმართლეა და შეებრძოლონ ერთმანეთს. ვინც იმათაგან გაიმარჯვებს, ის დაეუფლება სადავო ნაკვეთს. მოპირდაპირე მხარეს კი, როგორც (სხვისი) საკუთრების მოდავეს, გადახდება 12 სოლიდი.

¹ ალამანთა საზოგადოებრივი წყობილების შესასწავლად დიდი მნიშვნელობა აქვს ფ. ენგელის ახრს ალამანთა სამართლის შესახებ. „ალამანური სახალხო კანონები მოწმობს, რომ ეს ხალხი ახლად დაპყრობილ მიწაწყალზე დუნაის სამ-

LXXXV. უკეთუ მამის სიკვდილის შემდეგ რამდენიმე ძმა დარჩა, გაიყონ ერთმანეთს შორის მამისეული მემკვიდრეობა. ვიდრე ეს არ მომხდარა, არავინ არ გაანიავოს თავისი ქონება, ხოლო წინასწარ უნდა გაიყონ იგი თანაბრად.

ალამანთა პაქტილან—(Pactus Alamannorum)

Fragmentum II

§ 33. უკეთუ ვინმე სხვის (ცოლს) თავისუფალ (ქალს) ბრალად დასდებს დანაშაულს, ან ჯადოქრობას, ან მომწამლველობას, შეიპყრობს და გალიაში ჩასვარს, ხოლო ვინმე ნათესავთაგანი გაწმენდს მას 12 თანამოფიცარით (medicus electus) ან ამოწვდილი მახვილით (ბრალმდებელმა), უნდა გადაიხადოს 800 სოლიდი.

§ 35. უკეთუ მას გალიაში კი არ ჩასვამენ, არამედ (მხოლოდ) შეიპყრობენ და აწამებენ, გადახდებათ 40 სოლიდი... უკეთუ მისი ქმარი გამოესარჩლება ბრალდებულს, მაგრამ ის, ვის გულისათვის მას ბრალი დასდეს, მოკვდა, ის, ვინც ქალს გამოესარჩლა, იხდის მის ვერგელს².

§ 36. უკეთუ კაცი მდაბიოთაგანია (de minofilis), გადახდის იქნას 170 სოლიდი.

§ 37. თუ უბრალო ალამანთაგანია (medianus alamannus), გადახდის იქნას 200 სოლიდი.

§ 38. თუ პირველი ალამანთაგანია (primus alamannus), გადახდის იქნას 240 სოლიდი.

Fragmentum III

§ 20. უკეთუ ვინმე მკვდარს დამარხავს სხვის მიწაში, უნდა გადაიხადოს 12 სოლიდი ან დაიფიცოს 12-ით, რომ ეს მას არ

ხრეთით გვარების (gentilibus) მიხედვით სახლდებოდა; gentilibus სავესებით იმავე აზრით იხმარება, როგორც შემდეგ მარკის ან სოფლის თემი. ამ ცოტა ხნის წინათ კოვალევსკიმ ის შეხედულება გამოსთქვა, რომ ეს gentilibus დიდი ოჯახური ამხანაგობები იყვნენ, რომელთა შორის მიწა ნაწილდებოდა და რომელთაგანაც შემდეგ სოფლის თემი წარმოიშვა. იგივე უნდა ითქვას სარაზე, ამ ცნებით ბურგუნდები და ლანგობარდები, მაშასადამე, ერთი გოთური და... ერთი ჰერმინონიული ანუ ზემო გერმანელი ტომი ზედმიწევნით თუ არა დაასლოებით იმასვე გამოხატავდა, რასაც gentilibus „ალამანურ კანონთა კრებულში“. ჯერ კიდევ გამოსარკვევია, რასთან გვაქვს აქ ნამდვილად საქმე, გვართან თუ ოჯახურ კოლექტივთან“ (ფ. ენგელსი—„ოჯახის, კერძო საქუთრების და სახელმწიფოს წარმოშობა“, 1938 წ. გვ. 137).

² ე. ი. მისი სისხლის ფასს (კომპოზიციას).

ჩაუდენია ბოროტი განზრახვით. ხოლო თუ ვინმე თავისუფალი კაცის თუ ქალის გვამს იმის ნებადაურთველად, ვისაც მიწა ეკუთვნის, დამარხავს, უნდა გადაიხადოს 40 სოლიდი.

§ 21. უკეთუ ეს იქნება (გვამი) სხვისი ბავშვისა მდაბიო ადამიანთაგან (minofledis), გადახდილ იქნას 3 სოლიდი. უკეთუ უბრალოთაგან (medianus), გადახდილ იქნას 6 სოლიდი. უკეთუ უკეთესთაგან (meliorissimus), გადახდილ იქნას 12 სოლიდი.

§ 27. უკეთუ მოკლავენ მკედელს, გადახდილ იქნას 40 სოლიდი.

§ 28. უკეთუ ოქრომკედელს, გადახდილ იქნას 50 სოლიდი.

ბავარიელთა სამართლიან (Leges Baiuvariorum)¹

I, § 1. უკეთუ რომელიმე თავისუფალმა ადამიანმა მოსურვა (გადასცეს) და გადასცა თავისი ქონება ეკლესიას თავისი სულის სახსენებლად, დაე ჰქონდეს უფლება (გამოიყენოს) თავისი ნაწილი მას შემდეგ, რაც გაუყო თავის შვილებს. დაე არაფერი აუკრძალოს მას (ეს): არც მეფეს, არც ჰერცოგს, არც ვინმე სხვას ნუ ექნება უფლება აუკრძალოს მას. და ყოველივე, რასაც იგი გასცემს, —ადგილ-მამული, მიწები, მონები თუ სხვა რაიმე თავის ქონებიდან, ყოველივე, რასაც იგი გასცემს თავისი სულის სახსენებლად, დაე საკუთარი ხელმოწერილი სიგელით დაადასტუროს და, თუ მოისურვებს, ნ თუ მეტი მოწმე მოიხმოს. და თავის სიგელი დაე დადოს საკუთრებელზე და ამრიგად გადასცეს იგი ქონება მღვდლის დასწრებით, რომელიც იქ მსახურობს...

I, § 10. უკეთუ ვინმე მოკლავს ეპისკოპოსს, რომელიც მეფემ დააყენა და ხალხმა აირჩია თავის მღვდელმთავრად, გადაუხადოს მისთვის მეფეს და ხალხს ან ზეგვარეებს, შემდეგი განკარგულების თანახმად. გამზადდეს ტყვიის ტუნიკა. მისი ზღვომარეობის შესაბამისად, და რამდენსაც იგი იწონის, იმდენი ოქრო მისცეს იმან, ვინც ის მოკლა. უკეთუ ოქრო არა აქვს, მისცეს სხვა ქონება (alea pecunia)—მონები, მიწა, მამულები ან რაც მას აქვს, ვიდრე არ გადაიხდის (მთელ) მართებულს. უკეთუ ამდენი ქონება არა აქვს, თავისთავი, ცოლი და შვილები მონებად მისცეს აღნიშნულ ეკლესიას მანამდე, სანამ თავის გამოსყიდვას ვერ შესძლებს.

¹ ბავარიელთა სამართლის რედაქცია მიეკუთვნება VIII საუკუნის 40-იან წლებს. სამართლის კრებული ატარებს ერთის მხრივ ვესტგუთებისა და ალამანების, ხოლო მეორეს მხრივ რომის სამართლისა და ფრანკთა კანონმდებლობის გავლენას. ბავარიელთა სამართალი ასახავს გერმანიის ცენტრალური ცხოვრების განვითარების სხვადასხვა სტადიებს და შეიცავს ცნობებს მათი სოციალური და სამართლებრივი წყობილების შესახებ.

III. გვარებისა (genealogiis) და მათი ვერგელდის შესახებ

გვარების შესახებ, რომლებსაც ეწოდება: luosi, drozza, faggiaia, kaheligga, auniona: ისინი პირველნი არიან აგილოლფინგების შემდეგ, რომელნიც ჰერცოგის გვარიდან არიან, ორმაგი პატრივი ეკუთვნით მათ, ამიტომაც [მათთვის] ორმაგი ვერგელდიც ახდევინონ.

აგილოლფინგისათვის კი ჰერცოგამდე ახდევინონ ოთხმაგი ვერგელდი. ვინაიდან ისინი მათ შორის უმაღლესი თავადები არიან (summi principes).

[...ჰერცოგს კი], იმის გამო, რომ ის ჰერცოგია, მიეზღოს მეტი პატრივი, ვიდრე მის სხვა თვისტომებს; ამიტომ მიემატოს მესამე ნაწილი იმას, რასაც მისი მეგვარისათვის იხდიან.

უკეთუ მის მეგვარეს მოკლავენ, გადახდილ იქნას 640 სოლიდი.

ჰერცოგისათვის კი გადახდილ იქნას 900 სოლიდი.

IV, § 28. უკეთუ ვინმე მოკლავს თავისუფალ კაცს, უნდა გადაუხადოს მის მეგვარეებს, თუ (მოკლულს ისინი) ჰყავდა. ორჯერ 80 სოლიდი.

V. როგორ უნდა გადაიხადონ იმ თავისუფალთათვის რომელნიც გააზატებული არიან.

§ 9. უკეთუ (ვინმე) ასეთს მოკლავს, მის ბატონს უნდა გადაუხადოს 40 სოლიდი.

VI. § 12. უკეთუ (ვინმე) მოკლავს მას (მონას), უნდა გადაუხადოს მის ბატონს 20 სოლიდი.

VII, § 3. პატარა ადამიანები (minores personae), უკეთუ ისინი აკრძალული ქორწინებით¹ დაქორწინდებიან, ჰკარგავენ ვის) თავისუფლებას.

§ 4. არც ერთი თავისუფალი ადამიანი სასიკვდილო დანაშაულის ჩაუდენლად (sine mortali crimine) არ შეიძლება მონად აქციონ ან თავისი სამემკვიდრეო ნაკვეთიდან (de hereditate sua expellere) განდევნონ... თუნდაც იყოს ღარიბი (pauper), მაინც არ ჰკარგავს არც თავის თავისუფლებას, არც თავის სამემკვიდრეო ქონებას; უკეთუ კეთილი ნებით მოისურვებს მისცეს თავისთავი წინმეს (მონად), შეუძლია ეს ქნას.

¹ იგულისხმება ნებადართეული ქორწინება ნათესავთა შორის.

XII. საზღვრების დარღვევის შესახებ

§ 8. უკეთუ მეზობლებს შორის (conmarcani) ატყდება დავა (საზღვრების გამო), და იქ არ იქნება აშკარა (საზღვრის) ნიშნები ხეების ან ბოძრცვების თუ მდინარეების სახით, და ერთი განაცხადებს: „აი აქამდე ჩემი წინაპრები ფლობდნენ და მეგვიდრეობით მე დამიტოვესო“, და მიუთითებს, მისი აზრით (კანონიერ) ადგილს, მაგრამ მეორე, მიუხედავად ამისა, მის ნაკვეთში რომ შევა, სხვა ადგილს მიუთითებს..., უკეთუ არ შეიძლება სხვა დაჰამტკიცებელი საბუთების პოვნა..., მაშინ დაუნიშნონ ერთმანეთს ის, რასაც ჩვენ ორთაბრძოლას ეუწოდებთ, და... ვისაც ღმერთი მეტ სიმამაცესა და გამარჯვებას მიანიჭებს, დაე მას ეკუთვნოდეს სადავო ნაკვეთი¹.

XVI. გაყიდვის შესახებ

§ 2. უკეთუ ვინმე სხვას მიჰყიდის თავის ადგილ-მამულს, დამუშავებულ თუ დაუმუშავებელ მიწას, მდელოებს თუ ტყეებს, დაე, საფასურს რომ მიიღებს, სიგელით ან მოწმეებით დაადასტუროს გაყიდვა...

¹ შეად. აღამანების სამართლის LXXXI, გვ. 74.

საქსონელთა სამართლიდან¹ (Lex Saxonum)

XIV. ვინც მოკლავს წარჩინებულს (nobilis), უნდა გადაიხადოს 1. 440 სოლიდი...

XVI. მოკლული ლიტისათვის — 120 სოლიდი საზღაური; ჯარიმა კი მისი დაქრისათვის ყოველთვის 12 ჯერ ნაკლებია, ვიდრე წარჩინებული კაცისათვის, მაგრამ გადახდაც უნდა იქნას დიდი სოლიდის (ანგარიშით)...

XVII. წარჩინებულის მიერ მოკლული მონისათვის — 36 სოლიდი საზღაური...²

XXI. ვინც ეკლესიაში მოკლავს კაცს ან იქ მოიპარავს რაიმეს, ან გატეხს მას, ან შეგნებულად მისცემს ცრუ ფიცს, სიკვდილით დაისჯება (capite punitur).

XXIII. ვინც ჩასაფრდება და მოკლავს კაცს, რომელიც ეკლესიიდან მოდის ან ეკლესიაში მიდის უქმე დღეს, ე. ი. კვირას, აღდგომას, სულიწმინდის მოფენის დღეს, ქრისტეს შობას, მარიამობას, წმ. იოანე ნათლიმცემლის დღეს, წმ. პეტრეს დღეს, წმ. მარტინის დღეს, სიკვდილით დაისჯება...

¹ საქსონელთა სამართლის კრებული რედაქტირებულია მეფე კარლოს დიდის დროს VIII საუკ. დასასრულს ან IX საუკ. დასაწყისში იგი გამოცემული იყო კარლოს დიდის მიერ. დაპყრობილი საქსონიის ტერიტორიის მოსახლეობისათვის. ამით აიხსნება საქსონიის სამართლის აქ წამოადგენილი ნომების განსაკუთრებული სიმკაცრე. სიკვდილით დასჯა გათვალისწინებული არის არა მარტო მძიმე დანაშაულისათვის (მკვლელობა), არამედ შედარებით ისეთი მსუბუქი ქონებრივი დანაშაულისათვის როგორიცაა: ცხენის, სკის, ორი ან სამი სოლიდის ღირებული პირუტყვის ან რაიმე ნივთის მოპარვისათვის მთელ რიგ ტიპულაში ასახულია ძველი გერმანული ადამთბრივი სამართალი. კრებულს ებნევა რიპუართა საქართლის გავლენა.

² აქ არ არის მოცემული თავისუფალი საქსის ვერგელდი. საქსის კომპოზიცია აღნიშნულია რიპუართა სამართალში (XX XVI: „უკეთესო რომელიმე რიპუართა მოკლავს ალამანს, ფრიხს, ბავარელს ან საქს უნდა გადაიხადოს ორჯერ 80 სოლიდი“. აქ ვერგელდი გამოიანგარიშება დიდი სოლიდით. თუ მას გ დავიტანო მცირე სოლიდის ანგარიშზე. მივიღებთ 240 სოლიდს, ე. ი. ლიტის ვერგელდზე ორჯერ მეტს და წარჩინებულის ვერგელდზე ექვსჯერ ნაკლებს.

XXIV. ვინც სიბოროტეს განიზრახავს ფრანკთა სამეფოს წინააღმდეგ, ან მეფის, ან მისი შვილების მკვლელობას, საკვდილით დაისჯება.

XXVII. ვინც შურისძიებით მოკლავს კაცს საკუთარ სახლში, სიკვდილით დაისჯება.

XXVIII. სიკვდილ მისჯილი ვერსად ჰპოვებს ნაშვილობას: უკეთუ ეკლესიას შეაფარებს თავს, გაცემული იქნება.

XXIX. ვინც ცხენს მოიპარავს, სიკვდილით დაისჯება.

XXX. ვინც შემოღობილიდან სკას მოიპარავს, სიკვდილით დაისჯება.

XXXII. ვინც ღამით შეთხრის ან შეამტვრევს სხვის სახლს და მოიპარავს ორი სოლიდის რამეს, სიკვდილით დაისჯება...

XXXIII. ვინც ოთახიდან მოიპარავს რამეს, სიკვდილით დაისჯება.

XXXIV. ვინც ღამით მოიპარავს ორ სოლიდად ღირებულ ოთხ წლიან ხარს, სიკვდილით დაისჯება.

XXXV. ვინც ღლისით ან ღამით მოიპარავს სამ სოლიდად ღირებულ რამეს, სიკვდილით დაისჯება.

XLI. მამამ თუ დედამ სიკვდილის შემდეგ დაე დაუტოვონ მემკვიდრეობა ვაჟს და არა ქალიშვილს.

XLII. უკეთუ ვინმეს სიკვდილის შემდეგ ქვრივი დარჩება, მისი მეურვეობა იქისროს ვაჟმა, რომელიც გარდაცვლილს სხვა ცოლისაგან ჰყავდა; უკეთუ იგი არ არის, მაშინ გარდაცვლილის ძმამ; უკეთუ ძმა არ არის—უახლოესმა მისი მამისეული გვარიდან—ერთსისხლიერმა.

XLIV. უკეთუ ვინმეს სიკვდილის შემდეგ დარჩება არა ვაჟები, არამედ ქალიშვილი, მთელი მემკვიდრეობა მათ ხელში უნდა გადავიდეს; მეურვეობა კი მათ მიმართ ეკუთვნის მამის ძმას ან უახლოეს მამისეულ ნათესავს.

LXVI. სოლიდი ორნაირია: ერთში არის ორი მესამედი, რაც უდრის ერთი წლის — 12 თვის მოზვერს ან ცხვარს ბატკნითურთ; მეორეში არის სამი მესამედი, რაც უდრის 16 თვის ხარს; დიდ სოლიდად გამოიანგარიშება ყველა ჯარიმა, პატარა სოლიდად — მკვლელობის საზღაური (კომპოზიცია).

ფრიზიის სამართლიან¹ (Lex Frisionum)

I. § 1. უკეთუ წარჩინებული წარჩინებულს (nobilis nobiliem) მოკლავს, უნდა გადაიხადოს 80 სოლიდი.

§ 3. უკეთუ წარჩინებული თავისუფალ ადამიანს (liberum) მოკლავს, უნდა გადაიხადოს 53 სოლიდი და 1 დენარი.

§ 4. უკეთუ წარჩინებული ლიტს (litum) მოკლავს, უნდა გადაუხადოს მის ბატონს 27 სოლიდი 1 დენარის გამოკლებით, ხოლო მოკლულის ნათესავენ—9 სოლიდი მესამედი დენარის გამოკლებით.

§ 5. უკეთუ თავისუფალი ადამიანი მოკლავს წარჩინებულს, უნდა გადაიხადოს 80 სოლიდი.

§ 6. უკეთუ თავისუფალ ადამიანს მოკლავს, უნდა გადაიხადოს 53 სოლიდი და 1 დენარი.

§ 7. უკეთუ მოკლავს ლიტს. უნდა გადაუხადოს მის ბატონს 27 სოლიდი 1 დენარის გამოკლებით, ხოლო მოკლულის ნათესავენ—9 სოლიდი მესამედი დენარის გამოკლებით.

§ 8. უკეთუ ლიტი მოკლავს წარჩინებულს, აგრეთვე უნდა გადაიხადოს 80 სოლიდი.

§ 9. უკეთუ მოკლავს თავისუფალ ადამიანს, უნდა გადაიხადოს 53 სოლიდი და 1 დენარი.

§ 10. უკეთუ მოკლავს ლიტს, უნდა გადაუხადოს მის ბატონს 27 სოლიდი 1 დენარის გამოკლებით, ხოლო მოკლულის ნათესავენ—9 სოლიდი მესამედი დენარის გამოკლებით...²

¹ ფრიზიის სამართლის წიგნი შედგენილია მეფე კარლოს დიდის დროს IX საუკ. დასაწყისში. იგი შეიცავს ძველი ადგილობრივი და სამეფო კანონმდებლობის ნორმებს. კრებული უფრო კერძო რედაქციის ხასიათს ატარებს.

² ხველა ეს ვერცხლდი შევხება შუა ფრიზიაში მცხოვრებ მოსახლეობას. აღმოსავლეთ და დასავლეთ ფრიზიაში კომპოზიციის ოდენობა განსხვავებული იყო.

ფლისა და სინკულას¹ შორის წარჩინებულის ვერგელდი — 100 სოლიდი, თავისუფალი ადამიანისა — 50, ლიტისა — 25 (სოლიდი — 3 დენარი ახალი ფულით).

ლაუბახსა და ვეზერს² შორის წარჩინებულის ვერგელდი — 106 სოლიდი და 2 დენარი, თავისუფალი ადამიანისა — 53 სოლიდი და 1 დენარი, ლიტისა — 26 $\frac{1}{2}$ სოლიდი და მესამედის ნახევარი.

§ 11. უკეთუ ვინმე, არის ეს წარჩინებული, თავისუფალი, ლიტი თუ მონა, მოკლავს სხვის მონას, უნდა გადაიხადოს მისთვის იმის მიხედვით, თუ როგორ შეაფასებენ მას, და მისმა ბატონმა ფიცით დაადასტუროს, რომ მისი ფასი (მართლაც) ასეთია.

IV, § 1. უკეთუ ვინმე მოკლავს სხვის მონას, უნდა გადაიხადოს მისთვის მისი ბატონის შეფასების მიხედვით.

ტიურინგების სამართლიდან (Lex Thuringorum)³

I. უკეთუ ვინმე მოკლავს წარჩინებულს (addingum), უნდა გადაიხადოს 600 სოლიდი.

II. ვინც მოკლავს თავისუფალ ადამიანს, უნდა გადაიხადოს 200 სოლიდი.

III. ვინც მოკლავს მონას, უნდა გადაიხადოს 30 სოლიდი.

XXVI. გარდაცვლილის მემკვიდრეობა გადავიდეს ვაჟის და არა ქალიშვილის ხელში.

XXVII. უკეთუ გარდაცვლილს ვაჟი არ ჰყავდა, ქალიშვილს ეკუთვნის (მოძრავი) ქონება და მონები, მიწა კი უახლოეს მამისეულ ნათესავს.

XXXI. ვის ხელშიც გადადის საადგილ-მანულო მემკვიდრეობა, იმასვე ეკუთვნის სამხედრო სამოსელიც, ე. ი. აბჯარი და შურისგება მეგვარისათვის, აგრეთვე ვერგელდის გადახდა.

¹ დასავლეთ ფრიზიაში.

² აღმოსავლეთ ფრიზიაში.

³ ტიურინგების კანონთა კრებული, რომელსაც აგრეთვე „ანგელ-ფრიგების“ სამართალს უწოდებენ, შედგენილია IX საუკუნის დასაწყისში. იგი აწეს-ბრუნავს ორი გერმანელი ტომის: ანგელების (დასავლეთი ტიურინგია) და ვერი-ნგების (აღმოსავლეთი ტიურინგია) ცხოვრებას. კრებული ასახავს ადგილობრივ დათობრივ სამართალს, მაგრამ ნაწილობრივ ემყნევა რიპუართა და საქსონელთა სამართლის გაგებნას.

XLV. ბატონის მიერ გააზატებული მონის მოკვლისათვის გადახდილ იქნას 80 სოლიდი.

ფრანკ-ხამავეების სამართლიდან¹

III. ვინც მოკლავს ფრანკ ადამიანს (*hominem francum*), უნდა გადაიხადოს 600 სოლიდი...

IV. ვინც მოკლავს თავისუფალ ადამიანს, უნდა გადაიხადოს 200 სოლიდი...

V. ვინც მოკლავს ლიტს, უნდა გადაიხადოს 100 სოლიდი...

VI. ვინც მოკლავს მონას, უნდა გადაიხადოს 50 სოლიდი...



¹ *Lex Francorum Chamavorum*—რედაქტირებული იყო IX საუკუნის დასაწყისში მეფე კარლუს დიდის დროს. ფრანკ-ხამავეების სამართლის წიგნი შედგება 48 ტიტულისაგან და წარმოადგენს უმთავრესად ადამთბრევი სამართლის ნორმების კრებულს. ხამავეების კანონებს ემჩნევა რიპუართა სამართლის ძლიერი გავლენა.

ბრაჟის სასამართლო (807) ¹

სახელითა უფლისათა. ოდეს ბრწყინვალე ვინფრიდი, რეტილი-
ული გრაფი, სჯდა პალატსა შინა, ფელდკირხს ², სასამართლო
სხდომაზე, რათა მოესმინა და სამართლიანად გადაეწყვიტა ყოველი
საქმე, — გამოცხადდა იქ კაცი ვინმე, სახელად როტელმ, და განუ-
ცხადა, რომ უკანონოდ წაართვეს მიწა (mansus), რომელიც მას
ერგო ცოლის მხრივ, მას და ფლავინს, და მიწა ესე იყო მისი
საკუთრება და კანონის თანახმად ასეთივე უნდა იყოს, ვინაიდან
ცოლსა მისსა იგი დარჩა პაპის პაპისაგან, და ამიტომ ეს მიწა მისი
უნდა იყოს. მაშინ ზემოხსენებულმა გრაფმა მოიწვია მოწმენი იმ
ოლქიდან, მოაგონა მათ მიერ ხელმწიფისა ჩვენისათვის მიცემული
ფიცი ³, და უბრძანა ეთქვათ მართალი, რაც იცოდნენ ამის შესა-
ხებ. მათ უთხრეს: „ხელმწიფისათვის ჩვენი ფიცის ძალით, ჩვენ
კარგად ვიცით, რომ იყო კაცი ვინმე, სახელად მადონი,
რომელსაც იმ ადგილებში ჰქონდა საკუთარი მიწა, რომლის საზ-
ღვარიც ჩვენ ეუწყით; მისი მიწა აკრავს და ესაზღვრება იმ მან-
სუსს, რომლის გამო წარმოებს საქმე, იქ, სადაც ხის ნარგავებია;
მათ შუა ერთი მხრივ საზღვარია ნაკადული, შემდეგ — ქვები და
ხეები; იგია ⁴ მფლობელი; ვინაიდან, როგორც მთელ სახლს აერ-
თებს სახურავი, ისე მათ მათი პაპა კვინტი, ამიტომ ამ ადამიან-
ების მიწა მათი საკუთრებაა და კანონით ასეთი უნდა იყოს“. მაშინ
ზემოხსენებულმა გრაფმა ბრძანა, რომ მოწმეები წასულიყ-
ვნენ იმ ადგილს და ეჩვენებინათ საზღვრები, რომლებზეც ლაპარა-

¹ იხ. Средневековье и его памятники под ред. Д. Н. Егорова, М., 1913 г. стр. 226—230.

² რაინის ველი ბოდენის ტბის ზემოთ.

³ ალბათ, ახალი „საიმპერატორო“ (802 წ.) ფიცი.

⁴ ე. ი. როტელმი.

კობდნენ, რაც შესრულებულ იქნა კიდეც, და მათ დაადგინეს საზღვრები, რომლებიც ჰყოფდნენ ორივე მფლობელობას. და იქ დაესწრო რამდენიმე სახელოვანი პირი, რომლებიც თვითონ გრაფმა გააყოლა მოწმეებს. და ყველაფერი შესრულებულ იქნა ზედმიწევნით.. ამის შემდეგ გრაფმა ჰკითხა სკაბინებს, როგორი გადაწყვეტილების გამოტანას ისურვებდნენ ამ საქმის გამო. მათ უთხრეს: „იმ ადამიანთა მოწმობისა და ჩვენი გამოძიების საფუძველზე ვადგენთ: დაე. კაცნი ისინი ჰყოლობდნენ სამუდამოდ და დაუბრკოლებლად იმ მიწას, თანახმად იმისა, როგორც იგი არსებული სასაზღვრო ნიშნებით [ძველთაგანვე] დაყოფილი და გამოიჯნულია. ხოლო ხელმწიფის სასამართლოში საქმის გარჩევისათვის და მოწმეთა მიერ საზღვრების დადგენისათვის დაე კუთვნილი მიეზღოს ხელმწიფეს“. გარდა ამისა, როტელმმა და ფლავინმა, აგრეთვე მათმა მეძკვიდრეებმა ისურვეს ჰქონოდათ გრაფისა და სკაბინების ისეთი სიგელი, რომლის ძალითაც მათ მომავალში შეეძლებოდათ ამ მიწის ფლობა მუდამ ემს უდავოდ.

შესრულებულია ფელდკირხს, პალატაში, სასამართლო სხდომაზე, უავგუსტოესი კარლოსის იმპერიის მე-7 წელს, ხოლო მისი მეფობისა ფრანკებზე 39-ე წელს, იტალიაში—34-ე წელს. გაცემულია 13 თებერვალს გრაფ ვინფრიდის დასწრებით. უფალო, გეაქურთხე! ამინ.

აი მოწმეთა სახელები... (აწერია 15 სახელი). აი სკაბინთა სახელები (ჩამოთვლილია 6 და დამატებული აქვს: „და სხვ.“). ხოლო მე, ბავკონმა, თხოვნით დაეწერე და ხელი ჩაეურთე.

საქსონიის ხარკე¹ (Sachsenspiegel I, 63)

თვითეულს შეუძლია უარი თქვას იმასთან ბრძოლაზე, ვინც დაბადებით მასზე დაბლა დგას... მოსამართლემ ორი დამხმარე უნდა მისცეს თვითეულ მათგანს, ვინც იბრძოლებს, და ისინი უყურებენ, რომ მებრძოლები აღიქურავონ სამართლისა და ადამის მიხედვით; ტყავი და ტრლო შეუძლიათ ჩაიცვან იმდენი, რამდენსაც ისურვებენ; თავი და ფეხები წინიდან დაუფარავი უნდა ჰქონდეთ, ხოლო ხელებზე არ უნდა ჰქონდეთ არაფერი, გარდა თხელი ხელ-

¹ „საქსონიის ხარკე“— შუა საუკუნეების იურიდიული ძეგლი, შედგენილი XIII საუკ. პირველ ნახევარში.

შეად. ალამანთა სამართალი LXXXI, გვ. 74.

თათმანებისა; ხელთ უნდა ეპყრათ გაშიშვლებული ხმალი და [გარ და ამისა] მათ შეუძლიათ შემოირტყან კიდეც ერთი ან ორი-ხმალი— ეს მათ სურვილზეა დამოკიდებული; მეორე ხელში უპყრიათ ზოგჯელი ფარი, მხოლოდ ხისა და ტყავისაგან გაკეთებული, ღონელსაც შუაგულში, რა თქმა უნდა, შეიძლება ჰქონდეს რკინის [ამობურ-ცული] ბალთა; აბჯარს ზემოთ-- უსახელოებო კანზოლი. „ასპარეზს“ ეცხადება მშვიდობა, და სიკვდილით დაისჯება ის, ვინც ხელს შეუშლის მათს ბრძოლას. თვითეულ მებრძოლს მოსამართლე აძლევს კაცს, რომელიც მათ კვერთხს¹ დაუქერს; ეს კაცი არაფერზე არ უნდა უშლიდეს მათ, და მხოლოდ იმ შემთხვევაში. თუ რომელიმე მათგანი დაეცემა, მან უნდა დაიცივას იგი კვერთხით, ან თუ რომელიმე დაიქრება ანდა თვითონ მოითხოვს [დაცვას] კვერთხით: მაგრამ მან ეს არ უნდა გააკეთოს მოსამართლის ნებადაურთქვლად. მას შემდეგ, რაც „ასპარეზს“ მშვიდობა გამოეცხადება. მათ უნდა ითხოვონ „ასპარეზი“ ადათის მიხედვით, და მოსამართლემ უნდა დართოს ამის ნება. თავიანთ ქარქაშებს მათ უნდა წაატეხონ რკინის ბუნიკები, მხოლოდ მოსამართლეს შეუძლია დართოს მათ ნება არ გააკეთონ ეს. მოსამართლის წინაშე ისინი უნდა გამოვიდნენ სრული საქურელით და დაიფიცონ: ერთმა. რომ ბრალდება, რომ-ლითაც იგი გამოვიდა ნეორის წინააღმდეგ, — სიმართლეა. და ღმერთი შეეწიოს მას; მეორემ, რომ იგი უდანაშაულოა, და ღმერთი შეეწიოს მას. მზის მიმართ ისინი დაყენებული უნდა იქნან თანაბარ მდგომარეობაში, როცა ისინი პირველად მივლენ ერთმანეთთან პირისპირ; თუ დამარცხდება ის, ვისაც ბრალსა სდებდნენ, იგი უნდა დაისაჯოს; ხოლო თუ იგი გაიმარჯვებს, თავისუფალია ჯარიმისა და სასჯელისაგან.

წყლით გამოცდა და ლოცვა² გამოსაცდელად

ღმერთო, რომელზეც ნათქვამია, რომ სამართლიანი და სიმართლით განმსჯელი ხარ, იყავ მოწყალე ამა მონებისა შენისადმი, რათა განსჯილ იქნან არა თავიანთი წინანდელი ცოდვებისათვის,

¹ დაცვის სიმბოლო, რომლითაც აშველებდნენ მებრძოლებს.

² სიტყვებს წარმოთქვამს მღვდელი; მანამდე, სამდლიანი გარბელობით მომზადების შემდეგ, სრულდებოდა ეგრეთ წოდებული სასამართლოს წინა შესა (missa iudicii)

არამედ სწორედ ამ საქმეში, დიდი სახიერებითა შენითა, მიიღონ ჯეროვანი სამართალი. ამინ. რამეთუ მართალ ხარ შენ, გიყვარს სიმართლე, და ხედავ მართალს; წინაშე ხალხისა შენისა ჰყავ ეს-რეთ. რომ არავითარი ბოროტი ცთუნებით არ დაიჩრდილოს შენი სიმართლის გამოვლინება. ამინ...

შემდეგ შეულოცავს წყალს, სადაც გზავნის ექვმიტანილთ.

აი წყლის შელოცვა.

ღმერთო, შენ, რომელიც წყლის სტიქიონით ჰქმნიდი სამარ-თალსა შენსა და წარღვნით აღბოცდი მრავალთა ათასთა, ნოე და მოყვასნი მისნი სცან მართლად და ხსნის ღირსად; ღმერთო, შენ, რომელმაც ურდონი ეგვიპტელთანი შთანთქმე ზღვასა მეწყამულსა, ხოლო ისრაელი ხალხი უძრწოლველად განახდინე ზღვასა შიგან, აღავსე მადლითა შენითა წყალი ესე და გამოგვიჩინე მასში ახალი და სასწაულებრივი ნიშანი, რათა წყალმა ამან ძარცვასა, კაცის კვლასა. სიძვასა და სხვა სამარცხვინო საქმეში უდანაშაულონი მიიღოს თვისსა შიგან და ჩაუშვას, ვითარცა წყალს შეჰფერის; ხო-ლო ასეთ ბოროტებაში დამნაშავენი განაგდოს და გარიყოს, და არ მიიღოს სხეული, რომელიც, სათნოების ტვირთს მოკლებული და უსჯულოების ქარით გაბერილი, რჩება ზედაპირზე. რამეთუ ვის შიგან არა არს სათნოების წონა, მასცა ნუ ექნების საკუთარი წო-ნა წყლის სტიქიონში.

ან კიდევ:

გვედრებ შენ, წყალო, კმნილებაო ღვთისავ, ყოვლისშემძლე მა-მა ღმერთის სახელით, რომელმაც თავდაპირველად შეგქმნა და გიბრძანა მსახურებად აღამიანთა საპიროებისა, რომელმაც ბრძანა განყოფად შენდა ზესთა წყლებისაგან. გვედრებ შენ აგრეთვე წარ-მოუთქმელითა სახელითა იესო ქრისტესითა, ძისა ღმერთისა ცხო-ველისა, რომლის ფერხთა ქვეშე ზღვა და მდინარე წყალი მყარ იქმნენ, და რომელმანცა ისურვა ნათლისღება წყლის სტიქიონში. გვედრებ შენ აგრეთვე სულითა წმიდით. რომელიცა გარდამოვიდა ნათლისმღებელ უფალსა ზედა. გვედრებ სახელითა წმიდისა და გა-ნუყოფელისა სამებისა; ნებითა მისით განიპო წყალი, და ისრაელი ხალხი განხდა, ვითა ხმელზე; მისი სახელით ელისემ ტარს წაგარ-დნილი ცული აღმოაცურა წყლის ზედაპირზე¹; მითვე გვედრებ შენ, რათა არად არ მიიღო კაცი ესე, უკეთუ დანაშაული მიუძ-

¹ წიგნი მფჳეთა IV, 6, 4-7.

ღვით, რაშიც ბრალი ედებათ, საქმით, რჩევით, სიტყვით ან ზრახვით: მაშინ ჰყავ ესრეთ, რომ ისინი ცურაუდნენ შენს ზედაპირზე. და ნუ იქმნების წინააღმდეგ შენსა რაიმე შელოცვა ან სხვა ცთუნება კაცთა მტრისა, რასაც შეეძლება დაფარვა [სიმაართლისა]. ვკედრებ რა ქრისტეს სახელით, გიბრძანებ მორჩილებასა სახელითა მისითა, ვისაც მსახურებს ყოველი ქმნილება, ვისაც ადიდებენ ქერუბინნი: წმიდა ხარ, წმიდა ხარ, წმიდა ხარ უფალო, ღმერთო ქალთაო!

წყლის ამ შელოცვის შემდეგ წყლით გამოსაცდელი ადამიანები იხდიან ტანისამოსს, ემთხვევიან, თვითთელი ცალკე, სახარებასა და ჯვარს, შემდეგ მათ ყველას ასხურებენ აიაზმას, ამასთან ყველამ, ვისაც სურს დაესწროს, წინასწარ უნდა იმარხულოს. შემდეგ მათ კალ-ცალკენ ჰყრიან წყალში¹.



1

¹ უკვე ლუდოვკო კეთილმსახური 829 წელს ცდილობს აკრძალოს წყლით გამოცდა: „რათა ცივი წყლით გამოცდა, რაც დღემდე ხდება, აკრძალონ ჩვენმა წარმოუხაენილებმა, რომ შემდეგში იგი აღარ იყოს“. მაგრამ ეს გამოცდა კიდევ თიდბახს გამოიყენებოდა (XIV ს.).

ქაიხულარები (VI—IX სსუკ.)

584—628 წლების ბრძანებიდან¹

ჰლოტარი, ფრანკთა მეფე, ყველა მსახურს...

2. ყველაფერში, რაც მამის ქონების მემკვიდრეობად მიღებას ეხება, დაცულ იქნას ის, რაც კანონით არის დადგენილი...

3. უკეთუ ვისმე ბრალად დაედება რაიმე დანაშაული. არ შეიძლება ასეთს მსჯავრი დასდონ მაშინვე ისე, რომ არ მოისმინონ [მისი განმარტება]. ხოლო უკეთუ დანაშაულში ბრალდადებული საქმის განხილვის შემდეგ წხილებული იქნება, დაე ჰიილოს სასჯელი, რომლის ღირსიც არის თავისი ბრალის მიხედვით.

6. უკეთუ მეფის თანამდებობის პირი ვისმე უკანონოდ დასდებს მსჯავრს. იმ შემთხვევაში, თუ ჩვენ წასული ვიქნებით, ეპისკოპოსებმა აიძულონ იგი, რომ გულდასმით განხილვის შემდეგ იბრუნოს იმისათვის, რომ გაპოასწოროს უმართებულოდ ჩადენილი.

10. ამა დადგენილებით ვბრძანებთ, რომ ის, რაც გარდაცვალებულთა მიერ შეწირული ჰქონდა ეკლესიებს. არ ჩამოერთვას მათ ვისიმე პრეტენზიით.

12. ის, რაც ეკლესიისათვის შეწირულია რომელიმე სასულიერო ან საერო პირის მიერ აღნიშნული ღირსსახსოვარი მეფეების² სიუხვით, მთლიანად დარჩეს ძალაში.

614 წლის ედიქტიდან

3. უკეთუ ვინმე კლირიკოსებისაგან³..., ეპისკოპოსის უფლებათა დარღვევით და მის დაუკითხავად. წავა მეფესთან ან რომელიმე ძლიერ ადამიანთან და მათ მთარეულობას სთხოვს, ასეთს [ეპისკოპოსი] უკანვე წულარ მიიღებს, უკეთუ იგი პატიებას არ ითხოვს. ხოლო თუ სთხოვს... მეუფეს პატიებას და დაუბრუნდება თავის ეპისკოპოსს

¹ Хрономатия по истории средних веков, т. I, 1949 г. стр. 92—93.

² იგულისხმებიან ჰლოტარ II-ის პაპა და მამა.

³ კლი¹ ეკლესია — ეკლესიის წსახურნი.

მეფის [სათანადო] სიგელით, იგი მიღებული უნდა იქნას სასჯელის დაუდებლად.

4. მეფის თანამდებობის პირთაგან ნურავინ გაზედაეს კლარიკოსების დაპატიმრებას ან მსჯავრდადებას სამოქალაქო და სისხლის სამართლის საქმეების გამო, უკეთუ არ იქნება დანაშაულის დამამტკიცებელი აშკარა საბუთები. გამონაკლისს შეადგენენ მღვდლები და დიაკონები, რომლებიც, თუ მხილებულნი იქნებიან სისხლის სამართლის დანაშაულში, დაპატიმრებული უნდა იქნან კანონების მიხედვით და მათ გაასამართლებენ ეპისკოპოსები.

6. იმ შემთხვევაში, თუ ვინმე გარდაიცვლება ანდერჰის დაუტოვებლად, მის ქონებას დაიმკიდრებენ მეფის ნათესავები. თანახმად კანონისა.

7. რომელიმე თავისუფალი ადამიანის მიერ გააზატებული სასამართლოში უნდა დაიცვან მღვდლებმა, როგორც ეს აღნიშნულია მის აზატობის სიგელში, და არ შეიძლება იგი ვასამართლებულ იქნას... ეპისკოპოსის ან ეკლესიის წარმომადგენლის დაუსწრებლად.

8. უკეთუ სადმე უღმერთოდ შემოღებულა ახალი დაბეგვრა და ხალხი უჩივის ამას, საჭიროა გამოძიების თანახმად მიღებულ იქნას მოწყალე ზომები გამოსასწორებლად.

9. ბაყების შესახებ: ისინი გადახდევინებული უნდა იქნას მხოლოდ იმ ადგილებში და იმ საქონელზე, როგორც ეს დაწესებული იყო წინა მეფეების დროს, ე. ი. კეთილსახსოვარი ხელმწიფეების. ჩვენი წინაპრების—მეფეების გუნტრამნის, ჰილპერდისა და სიგბერტის გარდაცვალებამდე.

12. ნურც ერთი თანამდებობის პირი სხვა პროვინციებიდან ან ადგილებიდან ნუ დაინიშნება რომელიმე უცხო ოლქში, რათა იმ შემთხვევაში, თუ იგი რაიმე საქმეში ბოროტებას ჩაიდენს, კანონის მიხედვით საკუთარი ქონებიდან ზლოს ის, რაც ბოროტად წაართვა.

16. ის, რაც ჩვენმა წინაპრებმა—წინა მეფეებმა—და ჩვენ სამართლიანად ვუწყალობეთ და დაეუმტკიცეთ, ყველაფერში ურღევად უნდა რჩებოდეს.

17. და ისიც, რაც რომელიმე ერთგულმა და დაასლოწულმა პირმა, იცავდა რა ერთგულებას კანონიერი ხელმწიფისადმი, დაკარგა უმეფობის ხანაში, ვბრძანებთ სრულიად უზარალოდ დაუბრუნდეს იმ ქონებიდან, რაც მას კანონით ერგება.

20. ეპისკოპოსთა და ძლიერ პირთა მსახურნი, შეაგროვებენ რა ოაზმს, ნურავის წაართმევენ ძალმომრეობით ქონებას...

კარლომანის 748 წლის კაპიტულარიდან ¹

2. ლეთის მსახურებთან და ქრისტიან ხალხთან ბუბის თანახმად, მოსალოდნელი ომებისა და იმ ხალხთა თავდასხმების გამო, რომელნიც გარშემო გეავიწროებენ, ვადგენთ დაეტოვოს [სახელმწიფოს] გარკვეული ხნით საეკლესიო საადგილმამულო ქონების ერთი ნაწილი, პრეკარული და ჩინური პურობის² პირობებით, ჩვენი ლაშქრის დასახმარებლად, იმ პირობით, რომ ყოველი კომლი (casata) ყოველწლიურად გადაუნდის [სათანადო] ეკლესიას ან მონასტერს თითო სოლიდს, ე. ი. 12 დენარს, ამასთან, უკეთუ ის პირი, რომელსაც მპყრობელობაში გადაცემული აქვს საეკლესიო მიწა, გარდაიცვლება, ეკლესიამ კვლავ უნდა მიიღოს თავისი მიწის ფლობის უფლება. და უკეთუ საპირობა მოითხოვს, სახელმწიფოს პრეფექსს (princeps) შეუძლია გასცეს ბრძანება საეკლესიო მიწის პრეკარული პურობის განახლების შესახებ და დაწეროს ახალი პრეკარული სიგელი. ამასთან ყოველმხრივ იქნას მხედველობაში მიღებული, რომ ის ეკლესიები და მონასტრები, რომელთა მიწები გადაცემულია პრეკარულ პურობაში, არ განიცდიდნენ ხელმოკლეობასა და სიღარიბეს, და უკეთუ ეკლესიის გაჭირვებული მდგომარეობა მოითხოვს, მას და ლეთის სახლს უნდა დაუბრუნდეს ურღვევი მფლობელობა [საეკლესიო ქონებისა].

კარლოს დიდის 806 წლის კაპიტულარიდან

6. გვსმენია ჩვენ, რომ გრაფები და სხვა პირნი, რომელთაც ჩვენი ბენეფიციები უპყრიათ, ამ ბენეფიციების ხარჯზე იძენენ საკუთრებას და ამ საკუთარ მიწაზე ამუშავებენ ჩვენს გლეხებს (servientes), რომლებიც ამ ბენეფიციებს ეკუთვნიან, და ამის გამო ჩვენი სამეურნეო კომლები ცარიელი რჩებიან, და მეზობელი კუბოვრებნი ამასთან მრავალ ბოროტებას განიცდიან.

7. გვსმენია ჩვენ, რომ ზოგიერთნი ჩვენს ბენეფიციებს საკუთრებად გადასცემენ ხოლმე სხვა პირებს და შემდეგ სასაპართლო

¹ Социальная история средневековья, т. I, 1927 г., стр., 192—194.

რუსულ ტექსტში წერია: „держание“; ჩვენ ვთარგმნეთ—„პყრობა“.

კრებაზე (in placito) ამ ზიწებს კვლავ ფულთი იძენენ ალოდად, და ეს ყოველმხრივ უნდა აღიკვეთოს, რადგან ის პირნი, რომელნიც ამას სჩადიან, კარგად არ იცავენ ერთგულებას, რომელიც ალვით-ქვეს, და საფიქრებელია, რომ ისინი დანაშაუვ არ აღმოჩნდნენ ერთგვარ ორგულობაში [ჩვენდამი], ვინაიდან ის პირნი, რომელნიც ამას სჩადიან, განზრახ არ გვაუწყებენ ასეთ ქმედობას.

კარლოს დიდის 807 წლის კაპიტულარიდან

გესურს და განკარგულებას ვიძლევი, რომ ჩვენი წარმოგზავნილები ეცადონ შეამოწმონ ცალკეულ ოლქებში ყველა ბენეფიციის, რომლებიც უპყრიათ ჩვენს კაცებს და სხვის კაცებს, [და გამოარკვიონ], ეს ბენეფიციები [ჩვენ მიერ გამოცემული] ბრძანების შემდეგ რამდენად არის წესრიგში მოყვანილი და ხომ არ გაპარტახებულია. მათ უწინარეს ყოვლისა უნდა შეამოწმონ ეკლესიები, რა მდგომარეობაში არიან ისინი, ხომ არ დანგრეულია მათი სახურავი, კედლები, სვეტები, იატაკი, მხატვრობა, კანდელები და სანსახურის ადგილები. მათ ასევე უნდა შეამოწმონ სხვა ბენეფიციები და სამეურნეო კომპლექსები. მთელი მათი შემოსავლის წყაროები და ყოველივე ის, რაც მიღებულია მათი საშუალებით და ახლად არის შეძენილი და [გამოარკვიონ], თვითეულმა [ვისაც ბენეფიცია უპყრია], რა გადაიტანა ბენეფიციიდან თავის ალოდში, მას შემდეგ რაც ჩვენ ამის გაკეთება ავკრძალეთ, და რა სამეურნეო ობერაციები მოახდინა ბენეფიციის ხარჯზე. თვითეულმა ვიკარმა ყოველ საგრაფოში და თავის ოლქში ჩვენს წარმოგზავნილებთან ერთად შეამოწმოს ეს, თუ რა მდგომარეობაშია [ყველაფერი], და ყოველივე, რასაც და როგორ ნახავს, შეიტანოს ანგარიშებში და მზად იყოს დაამტკიცოს ისინი ფიცით და ეს ანგარიშები ჩაგვაბაროს ჩვენ. და ყველა, ვისაც იქ ბენეფიციები უპყრია, უნდა გამოცხადდეს ჩვენთან. ჩვენს წარმოგზავნილებთან ერთად, რათა შეგვეძლოს ვიცოდეთ ვინ არიან ისინი და ვინ შეამცირა თავისი ბენეფიცია. ვიკარმა და წარმოგზავნილებმა შეამოწმონ მათი ალოდებიც [რათა გამოარკვიონ], მათი ალოდებია უკეთეს მდგომარეობაში თუ ბენეფიციები, ვინაიდან ჩვენ გვსმენია, რომ ზოგიერთმა გააპარტახა თავისი ბენეფიცია [და მის ხარჯზე] გააუმჯობესა თავისი ალოდი.

მეფე პიპინის 787 წლის კაპიტულარიდან

5. იმ პირთა შესახებ, რომელნიც იტალიაში თავიანთ სენიორებს სტოვებენ, ვადგენთ, რომ ისინი არავინ უნდა მიიღოს ვასა-

ლუკა სამსახურში მათი სენიორების ნებადაურთველად და სანამ მიმღები დანამდვილებით არ შეიტყობს, თუ რა მიზეზის ან რა დანაშაულის გამო დასტოვა ამ კაცმა თავისი სენიორი. ვინც ისურვებს ასეთი კაცის მიღებას და მას თავისთან დაიტოვებს, მან იგი პირადად ან თავისი მსახურის საშუალებით უნდა წარმოგვიდგინოს 40 ლამის განმავლობაში იმ დღიდან, რაც ეს კაცი მასთან მივიდა. თუ ჩვენ [იმ დროს] იტალიაში ვიქნებით; ხოლო თუ ჩვენ იტალიაში არ ვიქნებით, 40 ლამის განმავლობაში იმ დროიდან, როცა ჩვენ იტალიაში დავბრუნდებით. და თუ ვინმე გაბედავს ამის საწინააღმდეგოდ მოიქცეს და ამას არ შეასრულებს, მან ბანნი¹ უნდა გადაგვიხადოს.

13. თავისუფალ ლანგობარდთა შესახებ ვაღგენთ, რომ მათ უნდა ჰქონდეთ თავისუფლება კომენდირებისა² [ვისთანაც და] სადაც უნდათ, თუ ჯერ კიდევ არ არიან [ვინმესთან ან სადმე] კომენდირებული, როგორც ისინი ამას აკეთებდნენ ლანგობარდების დროს, ოღონდ ისინი [ამასთან] ჯეროვნად უნდა ასრულებდნენ გრაფის წინაშე თავიანთ ყველა თანამდებობრივ ვალდებულებას.

კანონებიდან. რომლებსაც კარლოს დიდს მიაწერენ

8. უკეთუ ვინმე ისურვებს დასტოვოს თავისი სენიორი და შესძლებს ამხილოს იგი ერთ-ერთ შემდგომ დანაშაულში: ან, ჯერ ერთი, იმაში, რომ სენიორს უნდოდა იგი უკანონოდ გადაექცია მონად, ან, მეორე; იმაში, რომ სენიორმა ხელყო მისი სიცოცხლე, ან, მესამე. იმაში, რომ სენიორმა გააუპატიურა მისი ცოლი, ან, მეოთხე, იმაში, რომ სენიორმა ხმალი იშიშვლა და მოკვლის შეგნებული მიზნით დაესხა მას თავს, ან მეხუთე, იმაში, რომ სენიორმა, მიუხედავად იმისა, რომ შეეძლო მფარველობა გაეწია თავისი ვასალისათვის, მას შემდეგ, რაც იგი მასთან კომენდირებული გახდა, ჩამდვილად არ გააუწია მფარველობა. ვასალს ნება ეძლევა დასტოვოს იგი.

მეფე კარლოს II-ის 877 წლის 14 აგვისტოს კიბიტულარიდან

9. უკეთუ გარდაიცვლება გრაფი, ხოლო ძე მისი ჩვენთან აღმოჩნდება, ჩვენმა ძემ დანარჩენ ჩვენს ერთგულებთან ერთად

¹ ბანნი—ჯარიმა მეფის განკარგულების შესრულებლობისათვის.

² იგულისხმება კომენდაცია, იხ. შესავალი.

თადარიგი დაიქიროს, რომ გარდაცვლილი გრაფის უახლოესმა ნა-
 თესავეებმა ამ საგრაფოს მინისტერიალებთან და ეპისკოპოსთან
 ერთად იკისრონ ამ საგრაფოს მართვა ზანამდე, ვიდრე ცნობა [მი-
 სი გარდაცვალების შესახებ] ჩვენამდე მოვიდოდეს და ჩვენთან
 აყოფ მის ძეს მამის თანამდებობას ეუწყალობებდეთ. უკეთუ გარ-
 დაცვალეულს ეყოლება მცირეწლოვანი ძე, საგრაფოს მართვა
 იკისროს ჩვენმა ძემ ამ საგრაფოს მინისტერიალებთან და ეპის-
 კოპოსთან ერთად, რომლის ეპარქიაშიც მსახურობდა გრაფი, იმ
 დრომდე, ვიდრე მისი გარდაცვალების ცნობა ჩვენამდე მოვიდოდეს
 და მის ძეს მამის თანამდებობას ეუწყალობდეთ. უკეთუ გრაფს ძე
 არ ეყოლება, ჩვენმა ძემ დანარჩენ ჩვენს ერთგულებთან ერთად
 თადარიგი დაიქიროს, თუ ვინ უნდა იკისროს საგრაფოს მართვა ამ
 საგრაფოს მინისტერიალებთან და ადგილობრივ ეპისკოპოსთან ერ-
 თად, ვიდრე ამის შესახებ ჩვენი ბრძანება არ იქნება. და მისთვის
 ვინც საგრაფოს [დროებით] მართავს, საწყენი ნუ იქნება, თუ ჩვენ
 საგრაფოს მართვას გადაეცემთ სხვა პირს, ვინც ჩვენთვის სასურ-
 ველი იქნება, და არა მას. ასევე უნდა მოვიქცეთ ვასალების მიმარ-
 თაც. ვესურს და გვბრძანებთ, რომ ეპისკოპოსები, აბატები, გრა-
 ფები და ჩვენი სხვა ერთგულები ცდილობდნენ დაიცვან ასეთი წე-
 სები თავიანთი ადამიანების მიმართ.

10. უკეთუ რომელიმე ჩვენი ერთგულთაგანი ჩვენი გარდაცვა-
 ლების შემდეგ ისურვებს, ღვთისა და ჩვენდამი სიუყვარულის გამო,
 უარპყოს სოფელი ესე და ეყოლება ძე ან ისეთი ნათესავი, რო-
 მელსაც შეეძლება სასარგებლო იყოს სახელმწიფოსათვის, შეუძლია
 თავისი სურვილისამებრ გადასცეს მას თავისი თანამდებობა. უკე-
 თუ იგი ისურვებს მშვიდად იცხოვროს თავის ალოდში, არავის
 არა აქვს უფლება რაიმე დაბრკოლება შეუქმნას [აწაში], და მოს-
 თხოვოს მას რაიმე, გარდა იმ ბეგარის [შესრულებისა], რომ წაი-
 დეს ლაშ არში სამშობლოს დასაცავად.

კარლოს დიდის 779 წლის მარტის კაპიტულაჩიდან¹

9. იმუნიტეტის ტერიტორიიდან ავაზაკები იმუნიტეტის თანამ-
 დებობის პირებმა უნდა წარადგინონ გრაფების სასამართლო კრე-
 ბაზე, და ვინც ამას არ შეასრულებს, მას უნდა ჩამოერთვას ბენე-

¹ Содияльная история средневековья, Т. I, 1927 г., стр. 200 — 201.

ფიცია და თანამდებობა. ასევე, თუ ამას არ შეასრულებს ჩვენი ვასალი, მას უნდა ჩამოერთვას ბენეფიცია და თანამდებობა, ხოლო ვისაც ბენეფიცია არა აქვს, მან უნდა გადაიხადოს ბანნი (კაპიტულარის ლანგობარდული ვერსია). იმუნიტეტის თანამდებობის პირებმა და ფოგტებმა¹ უნდა წარადგინონ ავაზაკები, საამისო უწყების მიღების შემდეგ, იმუნიტეტის ტერიტორიიდან გრაფების სასამართლო კრებებზე. და უკეთუ ვინმე მათგანი განაცხადებს, რომ არ ძალუძს წარადგინოს ეს ავაზაკი, მან უნდა დაიფიცოს, რომ იგი [მართლა] ვერ შესძლებს მის წარდგენას, რომ მას არავითარი თანხმობა არა აქვს ავაზაკთან, რათა გააქიანუროს მისი გასამართლება, და რომ ამისათვის არ გაუძევებია იგი მის უწყებაში არსებული ტერიტორიიდან; მან უნდა დაიფიცოს აგრეთვე, რომ ნებაყოფლობით, უკეთუ შესძლებს ამის შესრულებას, წარადგენს ამ ავაზაკს გასასამართლებლად, ხოლო ვინც ამას არ შეასრულებს, მას უნდა ჩამოერთვას ბენეფიცია და თანამდებობა. ასევე და ამ მაგალითის მიხედვით უნდა იქცეოდნენ მეფის ვასალებიც; და უკეთუ ვისმე არ ძალუძს ასეთი ფიცის დადება ისე, რომ ამით ფიცი არ გატეხოს, მას უნდა ჩამოერთვას მისი ბენეფიცია თუ აქვს იგი. ხოლო თუ არა აქვს, უნდა გადაიხადოს სამეფო ბანნი.

21. უკეთუ გრაფი თავის ოლქში არ ასრულებს მართლმსაჯულებას, მან ჩვენი წარგზავნილი თავის ხარჯზე უნდა შეინახოს მანამდე, ვიდრე მართლმსაჯულება შესრულებული არ იქნება; ხოლო თუ მართლმსაჯულებას არ ასრულებს ჩვენი ვასალი, გრაფი და წარგზავნილი უნდა დაბინავდნენ მის სახლში და იცხოვრონ მის ხარჯზე მანამდე, ვიდრე იგი მართლმსაჯულებას არ შეასრულებს.

კარლოს დიდახ 808 წლის კაპიტულარიდან

2. უკეთუ ვინმე რაიმე ზიანს მიაყენებს იმუნიტეტის უფლებებს. უნდა გადაიხადოს 600 სოლიდი კომპოზიცია.

უკეთუ რომელიმე პირი ჩაიდენს ქურდობას, მკვლელობას ან რაიმე სხვა დანაშაულს და შემდეგ გაიქცევა იმუნიტეტის ტერიტორიაზე, გრაფმა წინადადება უნდა მისცეს ეპისკოპოსს, ამატს მათს ნაცვალს ან მათ შემცვლელ რომელიმე პირს, გადასცენ მას

¹ ფოგტი — იმუნიტეტის თანამდებობის პირი, რომელიც ასრულებდა ადმინისტრაციულ და სასამართლო ფუნქციას.

დამნაშავე. უკეთუ რომელიმე მათგანი ამის წინააღმდეგი იქნება და არ ისურვებს მის გადაცემას, პირველად მას უნდა მიესაჯოს 15 სოლიდის გადახდა; უკეთუ არ ისურვებს გადაცემას განმეორებითი მოთხოვნისას, უნდა მიესაჯოს 30 სოლიდის გადახდა; უკეთუ არ ისურვებს დათანხმდეს მის გადაცემას მესამედ მოთხოვნისას, უნდა გადახდეს დამნაშავეს მიერ მიყენებული მთელი ზარალი, ხოლო გრაფს ნება უნდა ჰქონდეს მივიდეს [იმუნიტეტის ტერიტორიაზე] და ეძებოს დამნაშავე ყველგან, სადაც კი შეიძლება მისი პოვნა.

უკეთუ გრაფის პირველ მოთხოვნაზე [დამნაშავეს გადაცემის შესახებ] იქნება პასუხი, რომ რომელიღაც დამნაშავე იყო იმუნიტეტის ტერიტორიაზე, მაგრამ [შემდეგ] გაიქცა იქიდან, განმცხადებელმა მაშინვე უნდა დაიფიცოს, რომ ხელი არ შეუწყვია მისთვის გაქცევაში მართლმსაჯულებისათვის თავის არიდების მიზნით, და გრაფიც ამით უნდა დაკმაყოფილდეს. უკეთუ ვინმე შეეცდება ჯგუფით გაუწიოს წინააღმდეგობა გრაფს იმუნიტეტის ტერიტორიაზე შესვლისას, გრაფმა ეს მეფეს უნდა აუწყოს, და იმ კაცს მეფის სასამართლოში უნდა მიესაჯოს 600 სოლიდის გადახდა, მსგავსად იმისა, როგორც იმავე თანხის—600 სოლიდის გადახდა უნდა მიესაჯოს იმას, ვინც ზიანს მიაყენებს იმუნიტეტის უფლებებს.

ქარლოს დიდის და მისი შვილის პაპინის 787 წლის მანტუის მე-2 კაპიტულარიდან

1. გესურს, ჯერ ერთი, რათა არც აბატები და მღვდლები, არც დიაკონები და იპოდიაკონები, არც რომელიმე სასულიერო პირი არ იყოს მიცემული საერო სასამართლოში სისხლის სამართლის დანაშაულთა გამო და არ დაედოს იქ სასჯელი, არამედ ისინი ვაასამართლონ თავისმა ეპისკოპოსებმა და მათ წინაშე ზღონ დანაშაული. უკეთუ მათზე [საერო] მოსამართლეს გადაეცემა სარჩელი საეკლესიო ან პირადი საკუთრების შესახებ, მოსამართლემ მაძიებელი თავის მსახურთან ერთად უნდა გაგზავნოს ეპისკოპოსთან, რათა მან მიიღოს ზომები მაძიებლის დასაკმაყოფილებლად ფოგტის მეშვეობით. უკეთუ მაძიებელსა და მოპასუხეს შორის შეიქმნება ისეთი დავა, რომლის გადაწყვეტას მორიგებით ისინი არ ისურვებენ ან ვერ შესძლებენ, ეს საქმე ეპისკოპოსის იმ ფოგტის მეშვეო-

ბით. რომელსაც ამის შესრულებას უბრძანებს ეპისკოპოსი, გადატანილ უნდა იქნას გრაფის სასამართლოში და იქ გადაწყდეს კანონის მიხედვით: ეს არ ეხება სასულიერო წოდების პირთ, როგორც ეს [უკვე] ნათქვამი იყო [ზემოთ].

5. ბონები. აღდიონები და ლიბელარები¹, როგორც ძველნი, ისე ასეთებად ახლად გამხდარნი, თუ სახელმწიფოს უშუალო მორჩილებიდან გამოდიან არა მოტყუების გზით და არა ბოროტი განზრახვით, არამედ ამუშავებენ საეკლესიო მიწას და მას დასამუშავებლად იღებენ მხოლოდ სიღარიბისა და გაჭირვების გამო, არც გრაფმა და არც მისმა რომელიმე მსახურმა იძულებული არ უნდა ჰყონ გასწიონ რაიმე საზოგადოებრივი ან კერძო სამსახური, არამედ განკარგულება იმის შესახებ, თუ რა უნდა შეასრულონ მათ კანონის მიხედვით. უნდა მისცენ მათმა ბატონებმა და პატრონებმა. უკეთუ რომელიმე მათგანს ბრალად ედება დანაშაული, საქმის გასარჩევად უნდა მიმართონ უწინარეს ყოვლისა ეპისკოპოსს, და მან უნდა გაასამართლოს თავისი ფოგტის მეშვეობით კანონის საფუძველზე და ცალკე პირთა მდგომარეობის შესაბამისად: უკეთუ წარდგენილი იქნება სამოქალაქო სარჩელი. საქმე უნდა გადაწყდეს ისე, როგორც ეს ჩვენს კაპიტულარშია² მოყვანილი. ხოლო დანარჩენი თავისუფალი პირები, რომლებიც ეკლესიასთან არიან კომენდირებულნი ან საეკლესიო ბენეფიციები აქვთ, გასამართლებული უნდა იქნან როგორც დანარჩენი თავისუფალნი.

7. ვბრძანებთ, რომ ხიდების [აგებისა და შეკეთების] და სხვა თავისუფალი სამუშაოები, რომლებიც საეკლესიო კაცებმა კანონისა და ძველი ადამის თანახმად დანარჩენ მოსახლეობასთან ერთად უნდა შეასრულონ, ეკითხება ეკლესიის წინამძღვარს, და მას უნდა გამოეყოს, მისი შესაძლებლობის შესაბამისად, გარკვეული ნაწილი [ამ სამუშაოებისა], და საეკლესიო კაცებს ამ სამუშაოთა შესასრულებლად ძალას არ უნდა ატანდეს სახელმწიფო მოხელე (exactor). უკეთუ ეკლესიის წინამძღვარი დაწესებული დღისათვის არ შეასრულებს სამუშაოს, გრაფს ნება უნდა ჰქონდეს გამოართვას სამუშაოთა ზედამხედველს (praepositum operis) საწინდარი დაუმთავრებელ სამუშაოთა ღირებულების შესაბამისად იმ მიზნით, რომ ეს

¹ მიწის თავისუფალი მპყრობელები.

² იხ. ამ კაპიტულარის 1 მუხლი.

ჰამუშაოები დამთავრებულ იქნას; უკეთუ [სამუშაოთა შესრულება-
ში] დაუდევარი აღმოჩნდება გრაფი, იგი უნდა გაასამართლოს მე-
-უემ ან მეფის წარგზავნილმა.

იტალიის მეფის ბიპინის 782—786 წლების კაპიტულარიდან

4. ყველამ აუცილებლად ერთად უნდა აწარმოოს, თანახმად
ძველი ადათისა, ეკლესიების. შეკეთება, აშენოს ხიდები და შეას-
წოროს გზები, და ამ შემთხვევაში არ შეიძლება დაპირდაპირებულ
იქნას იმუნიტეტი და არც მომიჯნეებულ იქნას რაიმე გარემოება.

6. უკეთუ ვინმე განაცხადებს, რომ იგი სასამართლოს განაჩე-
ნით ეპისკოპოსმა უნდა დააკმაყოფილოს, გრაფმა თავისი რწმუნე-
ბულის საშუალებით ან წერილით მის სასარგებლოდ უნდა მიიღოს
იძულების ზომები ეპისკოპოსის მიმართ. და უკეთუ ეპისკოპოსი,
[ტომით] ფრანკი თუ ლანგობარდი, დროზე არ დააკმაყოფილებს
ამ კაცს, მაშინ გამოყენებული უნდა იქნას ადათი საწინდრის აღე-
პისა ამ კაცის დასაკმაყოფილებლად. აგრეთვე ვადგენთ, რომ ყვე-
ლა ეპისკოპოსს, რომელიც სადმე საადგილმამულო ქონებას ფლობს,
ნათანადო საგრაფოში ჰქაედეს ფოგტი, რომელიც დაუყოვნებლივ
აწარმოებს სარჩელს და უპასუხებს სარჩელზე (*justitiam faciat et*
suscipiat), ეს ფოგტი უნდა იყოს თავისუფალი ადამიანი და კარგი
რეპუტაციის საერო ან სასულიერო პირი, ისეთი, რომელსაც შეეძ-
ლება ფიცი დასდოს ეკლესიის იმ სასამართლო საქმეების გამო,
რომლებსაც იგი აწარმოებს ქონებრივი სარჩელის სახით შესაბა-
რისად.

7. უკეთუ ფრანკი ან ლანგობარდი, რომელსაც ბენეფიციი აქვს,
არ ისურვებს დააკმაყოფილოს [ვინმე] სასამართლოს გადაწყვეტი-
ლების მიხედვით, იმ ოლქის მოსამართლემ, სადაც ასეთი კაცი ცხოვ-
რობს, ყადაღა უნდა დაადოს მის ბენეფიციას მანამდე, ვიდრე იგი
ან მისი რწმუნებული ამ კაცს დააკმაყოფილებდეს.

№ 11 წლის კაპიტულარიდან¹

თ. 5. უნდა გავიგოთ [მათგან]², უარყო თუ არა სააქაო
იმან, ვინც ისწრაფვის თავისი სამფლობელოები ყოველდღე და

¹ იხ. Н. Грацианский—Защитная Европа в Средние века, стр. 42—46, 49—51, 55—57.

² ლაპარაკია სამღვდელოების წარმომადგენლებზე.

ყოველნაირად გაიმრავლოს, რისთვისაც ზეციური სასუფეველის ნეტარებით ხიბლავს, ჯოჯოხეთის მარადიული წამებით აშინებს დღვთის სახელით მდიდრებსა და ღარიბებს, უმეცრებს... მიაშიტებს ართმევს ქონებას, ხოლო კანონიერ მემკვიდრეებს—მათ მემკვიდრეობას და ამით, მათი გაღატაკების გამო... აყენებს შერცხვენისა და ბოროტმოქმედების გზაზე; ვინაიდან თითქოს აუცილებლობით სჩადიან ქურდობასა და ყაჩაღობას ისინი, ვისაც უცხო კაცმა მამისეული ქონება წაართვა.

თ. 6. და კიდევ უნდა გავიგოთ, უარყო თუ არა სააქაო იმან. ვინც, სიხარბით ამოძრავებული, ეტანება სხვის ქონებას, მოსყიდვით შეაგულიანებს ადამიანებს ფიცის გატეხისა და ტყუილი ჩვენებისაკენ, ეძებს... არა სამართლიანსა და ღვთისმოშიშ მეურვეს. არამედ შეუბრალებელს, ხარბს და ისეთს, ვინც ფიცის გატეხას არ ერიდება.

818—819 წწ. კაპიტულარიდან

თ. 7. დადგენილია, რათა არც ერთმა სასულიერო პირმა არ გაბედოს მიწის ძღვნად მიღება იმ პირთაგან, რომელთა შვილებს თუ ნათესავებს თანხმობა არ მიუციათ ამ შესაწირავის გაცემაზე და რომელნიც შეიძლება მემკვიდრეობას მოკლებულნი აღმოჩნდნენ... ხოლო უკეთუ ვინმე ამიერიდან მოინდომებს ამის ჩადენას, ძღვნის მიმღებს სასტიკი მსჯავრი უნდა დაადოს საეკლესიო კრებაში ან იმპერატორმა, მიწები კი დაუბრუნდეს იმათ, ვინც მემკვიდრეობას მოკლებული აღმოჩნდა.

805 წ. კაპიტულარიდან

თ. 16. ღარიბ თავისუფალ ადამიანთა შევიწროების შესახებ [დაადგინეს], რათა ძლიერმა ადამიანებმა კანონის საწინააღმდეგოდ არ შეავიწროონ ისინი სხვადასხვა ბოროტი ხრიკებით, არ აიძულონ ისინი გაყიდონ ან აჩუქონ თავისი მიწები..., თავისუფალი ადამიანების შესახებ დაადგინეს, რათა მათ ნათესავებს, სამართლიანობის წინააღმდეგ, არ ჩამოერთვას მემკვიდრეობა, რომ სამეფო სამსახური არ დამცირდეს და ხსენებული მემკვიდრენი გაღატაკების გამო არ გახდნენ მათხოვრები, ავაზაკნი, ბოროტმოქმედნი.

თ. 15. თავისუფალ ადამიანებზე, რომლებსაც სურთ ღვთის სამსახურს შესწირონ თავი, ნუ იზამენ ამას, ვიდრე ჩვენს ნებართვას არ გამოითხოვენ. ვინაიდან ჩვენ გაგონილი გვაქვს, რომ ზოგიერთ მათგანს აქეზებს არა იმდენად ღვთისმოშიშობა, რამდენადაც სამხედრო და სხვა ხელმწიფის სამსახურის თავიდან აცილების სურვილი; ზოგიერთს კი აცთუნებენ ისინი, ვისაც სწადია მათი ქონების ხელში ჩაგდება; ამიტომ ამას ვკრძალავთ.

მ 11 წ. კაპიტულარი იმის შესახებ, თუ რა მიზეზებით იჩენენ ურჩობას ადამიანები, რომლებმაც სამხედრო სამსახური უნდა მოიხადონ

თ. 1. სხვადასხვა აზრისანი არიან და, ჯერ ერთი, აჩვენებენ, რომ ეპისკოპოსებს, აბატებს და მათ მეურვეებს ძალაუფლება არა აქვთ არც თავისი აღკვეცილი კლირიკოსების, არც სხვა ადამიანების მიმართ; აგრეთვე გრაფებსაც არა აქვთ ძალაუფლება თავისი ოლქის მცხოვრებთა მიმართ.

თ. 2. რომ ღარიბნი ჩივიან მათთვის საკუთრების ჩამორთმევის გამო; ასევე უჩივიან ეპისკოპოსებსაც, აბატებსაც მათ მზრუნველებსაც, გრაფებსა და მათ ასისტავებსაც.

თ. 3. აჩვენებენ, რომ უკეთუ ვინმე უარს ამბობს გადასცეს თავისი საკუთრება ეპისკოპოსს, აბატს, გრაფს ან... ასისტავს, ეძებენ შემთხვევას, რათა მსჯავრი დასდონ ასეთ ღარიბს, აგრეთვე აიძულონ ის ომში წავიდეს, და ეს მანამდე, ვიდრე გალატაკდება და ნებით თუ უნებლიეთ არ გაყიდის თავის საკუთრებას ან არ გადასცემს, და ისინი, ვინც გადაცემას განახორციელებენ. ცხოვრობენ შინ სრულიად შეუშფოთველად.

თ. 4. რომ ეპისკოპოსები, აბატები, გრაფები, აგრეთვე აბატები თავის თავისუფალ კაცებს გზავნიან ბატონთა სახლკარში, როგორც მინისტერიალებს, ისინი ხან არიან ბაზიერები, მონადირენი, ბაეთანკრეფნი, მამასახლისები, ათისთავეები. ხან უნდა ილებდნენ და ახლდნენ ხელმწიფის წარგზავნილებს.

თ. 5. სხვები კი აჩვენებენ, რომ იმათ, ვინც უფრო ღარიბია, ავიწროებენ და აიძულებენ სალაშქროდ წავიდნენ, ბოლო იმათ, ვისაც რაიმე აქვს რომ მისცეს, შინ აბრუნებენ.

თ. 6. ხოლო გრაფები აჩვენებენ, რომ ოლქის ზოგიერთი მცხოვრებნი მათ არ უჯერიან, ხელმწიფე-იმპერატორის სამხედრო სამსახურის მოხდაზე უარს ამბობენ და ამასთან მიუთითებენ, რომ სამხედრო ბეგრისაგან თავის არიდებისათვის ისინი პასუხს უნდა აგებდნენ არა გრაფის წინაშე, არამედ ხელმწიფე-იმპერატორის წარგზავნილების წინაშე; გრაფმა ასეთის სახლი კიდევ რომ გამოაცხადოს ყადაღადღებულად, ამას არავითარ ყურადღებას არ აქცევს, არამედ შედის თავის სახლში და აკეთებს ყოველივეს, რაც მას მოესურვება¹.

თ. 7. არიან ისეთებიც, რომლებიც ამბობენ, რომ ისინი პიპინისა და ლუდოვიკოს აღამიანები არიან, და სარგებლობენ შემთხვევით, რათა წავიდნენ მეფის სამსახურში, როცა ოლქის სხვა მცხოვრებნი უნდა წავიდნენ სამხედრო სამსახურში.

თ. 8. არიან ისეთებიც, რომლებიც შინ რჩებიან და ამბობენ, რომ მათი სენიორებიც შინ სხედან, ისინი კი მხოლოდ თავის სენიორებთან უნდა წავიდნენ, თუ ხელმწიფე-იმპერატორის ბრძანება იქნებაო. ზოგიერთნი კი ამ შემთხვევის გამო კომენდაციაში შედიან ისეთ სენიორებთან, რომელთა შესახებ იციან, რომ ისინი ომში არ წავლენ.

თ. 9. ყოველივე ამის გამო ოლქის ხსენებული მცხოვრებნი წინანდელზე უფრო მეტად გახდნენ გრაფისა და ხელმწიფის წარგზავნილთა ურჩნი.

უცნობი წარმოშობის კაროლინგური კაპიტულარიდან

თ. 11. და ვინაიდან არიან ისეთები, რომელნიც, ცხოვრობენ რა ჩვენს სახელმწიფოში (ყოველგვარ) საკუთრებას მოკლებულნი. ემალებიან გრაფების სასამართლოს და, რაკი არა აქვთ მიწები და ქონება, რითაც შეეძლებოდათ პასუხისგება, განაგრძობენ ბოროტმოქმედებათა ჩადენას,—ჩვენ ვინებეთ [დაგვედგინა] ასეთების შესახებ, რომ იმათ, ვისთანაც ისინი ცხოვრობენ, ან წარმოადგინონ ისინი სამსჯავროდ, ანდა თვითონ აგონ პასუხი მათი ბოროტმოქმედებისათვის.

¹ შეად. ამ ადგილის გასაგებად თ. 27 კაპიტულარისა საქსონიის ოლქების შესახებ: „უკეთუ ვინმე ვერ შეძლებს იშვოვს თავმდებნი, მის ქონებას ყადაღადღედოს [მანამდე], სანამ თავმდეათ არ წარმოადგენს. ხოლო უკეთუ, ყადაღის მიუხედავად, გახედავს თავის სახლში შესვლას, უნდა გადაიხადოს 10 სოლიდი ან ზარი... და, გარდა ამისა, გადაიხადოს თავისი ვალი“.

808 წ. კაპიტულარიდან

თ. 9. მათხოვართა შესახებ რომელნიც თავის ოლქებში მაწანწალობენ, გვსურს, რათა ყოველი ჩვენი ერთეულთაგანი თავის ღარიბებს საბენიფიციო მიწებიდან ან თავისი საკუთარი აღამიანებიდან კვებადღეს და ნებას არ აძლევდეს მათ სამათხოვროდ წავიდნენ, და უკეთუ სადმე აღმოჩნდებიან ასეთი მათხოვარნი, არაჲინ არ გაბედოს მისცეს მათ რაიმე, გარდა იმისა, რასაც [საკუთარი] ხელით შეიძენენ.

თ. 18. დავადგინეთ ჩვენ, რათა ამა წელს, მრავალ ადგილას დიდი შიმშილის გამო, თვითეული ეპისკოპოსი, აბატი, აბატიცა, წაგნატი, გრაფი, დომესტიკი და სხვა ერთგული, ვისაც აქვს სამეფო ბენეფიციები საეკლესიო და სხვა მიწებიდან, თავისი კაცებს ბენეფიციებიდან და საკუთარი მიწებიდან კვებადღეს, და უკეთუ ღვთისწყალობით საბენიფიციო ან ალოდურ მიწაზე უფრო მეტი მარცვლეული ექნება, რამდენიც საჭიროა საკუთარი და თავისი კაცთა მოთხოვნისათვის, და მოისურვებს გაყიდოს, დაე გაყიდოს არა უფრო ძვირად, ვიდრე მოდიუმში შერია 2 დენარად, მოდიუმში ქერი 3 დენარად, მოდიუმში ასლი 3 დენარად..., მოდიუმში ქვაკი 4 დენარად, მოდიუმში ხორბალი 6 დენარად¹.

779 წ. კაპიტულარიდან

საეკლესიო მიწებიდან, საიდანაც ახლა ჩინში შენოდის, გადახდევინონ მათედი და მეცხრედი აღნიშნულ ჩინშთან ერთად; და იქ, სადაც უწინ მათედსა მეცხრედს არ ახდევინებდნენ, დაე ახლა იხადონ; აგრეთვე 50 მობეგრე კომლიდან—ერთი სოლიდი, 30 კომლიდან—ნახევარი სოლიდი, 20 კომლიდან—მესამედი სოლიდი, და უკეთუ სადმე არის საპრეკარო სიგელები, უნდა განახლდეს, ხოლო სადაც არ არის, დაიწეროს. და უნდა განასხვაონ ჩვენი ბრძანებით გაცემული პრეკარები და ის პრეკარები, რომლებსაც ეკლესიები იძლევიან თავისი მიწებიდან საკუთარი ნებით.

803 წ. კაპიტულარიდან

თ. 9 — 10. დენარის მეშვეობით განთავისუფლებულ კაცს შეუძლია უანდერძოს მემკვიდრეობა თავის შთამომავლებს არა უადრეს, ვიდრე მესამე თაობაში.

ასევე სიგელის მეშვეობით განთავისუფლებულ კაცსაც.

¹ მოდიუმი—თხევადი და ფხვიერი სპეულის საწყავი, რომელიც უდრიდა 52¹/₂ ლიტრს.

თ. 5. უკეთუ ვინმეს დაიბარებენ სასამართლოში მისი თავისუფალი მდგომარეობის შესახებ სარჩელას გამო და მონად მოხვედრის შიშით იგი მოკლავს რომელიმე თავის ნათესავს, ვისი ჩვენებისაც ეშინია, რათა მონად არ მოხვდეს, სახელდობრ მამას, დედას, ბიძაშვილს, ბიძას და რომელიმე სხვა ნათესავს, — ის, ვინც ამას ჩაიდენს, სიკვდილით უნდა დაისაჯოს, ხოლო მისი შთამომავალნი და ერთი სისხლისანი მონები გახდებიან. უკეთუ უარყოფს თავის ბრალეულობას მკვლელობაში, ცხრაჯერ განიცადოს ღვთის მსჯავრი გახურებული შანთით.

თ. 7. უკეთუ ვინმე მიიღებს თავისი ბატონისაგან განმათავისუფლებელი სიგელის საშუალებით კანონის თანახმად თავისუფლებას, დაე იყოს თავისუფალი. უკეთუ ვინმე მოინდომებს იგი კანონის წინააღმდეგ მონად აქციოს, ხოლო ის განმათავისუფლებელ სიგელს წარადგენს და დაამტკიცებს, რომ მოწინააღმდეგე მხარეს [უკანონოდ] უნდოდა იგი მონად ექცია, — იმან, ვინც ამას ჩაიდენს, უნდა გადაიხადოს სიგელში აღნიშნული ჯარიმა. უკეთუ სიგელი არ აღმოჩნდება და მოსპობილი იქნება იმისაგან, ვინც მოინდომა გადაექცია იგი მონად, იმან უნდა გადაუხადოს თავისი ევრგელდი: ორი მესამედი იმას, ვისი მონად გადაექცევა მას უნდოდა, ხოლო ერთი მესამედი — მეფეს; იმან კი მეფის განკარგულებით მიიღოს თავისუფლება.

IX საუკ. დახაწყიხის კაპიტულარიდან

თ. 7. გვსურს, რათა მონამ კი არ ამტკიცოს თავისი განმათავისუფლებელი სიგელის ნამდვილობა, არამედ თავის მონის შესახებ სარჩელის აღმძვრელმა ბატონმა, თუ შეძლებს, ამტკიცოს, რომ ეს სიგელი ყალბია.

802 წ. კაპიტულარიდან

თ. 4. არავინ გაბედოს ფიცის გატევით და სხვა ბოროტი განზრახვით დამალოს მეფის გაქცეული მონები, რომელნიც უკანონოდ და ყალბად იცხადებენ თავს აზატებად.

803 — 819 წწ. კაპიტულარიდან

თ. 1. არავის არა აქვს ნება გაუშვას თავისი მონა ზარალის თავიდან ასაცილებლად, არამედ, ბრალის ხასიათის შესაბამისად,

პატონმა პასუხი აგოს თავისი მონისათვის ჯარიმის გადახდით... თავისუფალი კაცის სრულ ვერგელდამდე. უკეთუ რაიმე ამის მეტი იქნება, უნდა გაიჩრეს მეფის სასამართლოში.

თ. 2. უკეთუ ვინმე შეადგენს ყალბ სიგელს ან მისცემს ტყუილ ჩვენებას, დაკარგავს ხელს ან გამოიწყიდის მას.

776 წ. კაპიტულარიდან

თ. 1. ჯერ ერთი, ჩვენ ყველამ შეთანხმებულად დავადგინეთ, რომ ვალდებულებითი სიგელები, მიცემული ზოგიერთი ადამიანის მიერ, რომლებმაც მონებად აქციეს საკუთარი თავი, თავისი ცოლებიც, ვაჟებიცა და ქალიშვილებიც, უკეთუ საღმრთო აღმოჩნდება, მოისპოს და თავისუფალნი იყვნენ, როგორც წინათ.

803 წ. კაპიტულარიდან

უკეთუ თავისუფალი კაცი, რომელიც სხვას დაეგირავა, ვინმეს პიყენებს რაიმე ზარალს, მისმა დამგირავებელმა დაუაროს ზარალი ანდა, წარადგენს რა კაცს სასამართლო სხდომაზე, გააზატებს მას, ამასთან ერთად დაკარგავს ეალს, რომლის უზრუნველსაყოფადაც იგი დაიგირავა; იმან კი, ვინც ზარალი მიაყენა, გააზატებული რომ იქნება, გადაიხადოს ჯარიმა, საქმის ხასიათის შესაბამისად, უკეთუ მანამდე, ვიდრე თავს დაიგირავებდა, ცოლად შეირთო თავისუფალი ქალი და ჰყავდა შვილები, დაე თავისუფალნი იყვნენ.

იმავე წლის სხვა კაპიტულარიდან

თ. 3. თავისუფალ კაცს, თუ მას არ ძალუძს გადაიხადოს რაიმე ჯარიმა და არ შეუძლია იშოვნოს თავპდენი, ნება აქვს დაეგირავოს იმას. ვისიც მართებს, ვიდრე ჯარიმას არ გადაიხდის.

810 წ. კაპიტულარიდან

თ. 3. უკეთუ რომელიმე თავისუფალი კაცი სხვას ისეთ ზარალს მიყენებს, რომლისთვისაც ვერ შეძლებს სრული ჯარიმის გადახდას, დაე თვითონ დაგირავდეს, როგორც მონა, ვიდრე სრულ ჯარიმას არ შეიტანს.

811 წ. კაპიტულარიდან

თ. 1. უკეთუ რომელიმე თავისუფალი კაცი, სამხედრო სამსახურის მოსახდელად გაწვეული, არ გამოცხადდება, ვალდებულია გადაიხადოს სრული გერიბანნი¹, ე. ი. 60 სოლიდი. უკეთუ საშუა-

¹ გერბანნი — ჯარიმა სამხედრო ბეგარის შეწირულებლობისათვის.

ლება არ ექნება ეს თანხა გადახადოს, თვითონ დაეგირავოს მეფეს, როგორც მონა, ვიდრე მთლიანად არ გადაიხდის ზემოაღნიშნულ გერიბანს; და მაშინ დაე კელაჲ დაუბრუნდეს თავის თავისუფალ მდგომარეობას. ხოლო უკეთეს ის, ვინც, გერიბანის გადაუხდელობის გამო, მონად აქცია თავის თავი, ამ მონურ მდგომარეობაში მოკვდა, მისი მემკვიდრენი მის შემდეგ არ ჰკარგავენ არც მემკვიდრეობას, არც თავის თავისუფალ მდგომარეობას, აგრეთვე პასუხს არ აგებენ აღნიშნული გერიბანის გადახდაში.

§19 წ. კაპიტულარიდან

თ. 12. წინასწარ ნურავინ იყიდის მოსავალს სიმდიდრის სიხარბითა და ანგარებით, რომ შემდეგ ორმაგად და სამმაგად მიიღოს; არამედ მხოლოდ მაშინ, როცა მოსავალი აღებულა, შეიძინოს იგი.

§17 წ. კაპიტულარიდან

თ. 6. ჩვენამდე მოაღწია აგრეთვე ხმამ, რომ გრაფების თანაშემწეებმა და ხელმწიფის სხვა მსახურებმა, აგრეთვე გრაფების უფრო ძლიერმა ვასალებმა ჩვეულებად შემოიღეს სხვადასხვა გადასახადი და ხარკი. და ყოველგვარი სამუშაო, (სახელდობრ), მოსავლის აღება, ხენა, თესვა..., თიბვა და სხვა მოითხოვონ ხალხისაგან..., და არა მარტო ეკლესიის კაცებისაგან, არამედ დანარჩენებისაგანაც; ყოველივე ეს, ჩვენი და მთელი ხალხის გაგებით. სამართლიანობის გულისათვის უნდა გაუქმდეს, ვინაიდან ზოგ ადგილას ხალხი ამით ისე შევიწროებულია, რომ ბევრი... გაექცა თავის ბატონებსა და პატრონებს, და მათი ბინები გაჟეჟრანდა...

§29 წ. კაპიტულარიდან¹

თ. 6. თავისუფალ ადამიანებზე, რომლებსაც საკუთრება არა აქვთ. არამედ ბატონის მიწაზე ცხოვრობენ, რათა ქონების შესახებ საქმეებზე მოწმეებად არ დაიშვებოდნენ; მაგრამ სხვა თავისუფალ ადამიანთა თანამოფიცრებად შეიძლება იყვნენ, რადგან ისინი თავისუფალი ადამიანები არიან. იმათ კი, ვისაც საკუთრება აქვთ, მაგრამ ბატონის მიწაზე ცხოვრობენ, არ უნდა ჩამოერთვათ მოწმეობა იმით, რომ ბატონის მიწაზე ცხოვრობენ, არამედ დაშვებული უნდა იქნან მოწმეებად იმის გამო, რომ ისინი მესაკუთრენი არიან.

¹ Н. Г р а ц и н с к и й — Западная Европа в Средние века, 1925 г., стр. 73—74, 12—13.

მრავალრიცხოვანი საჩივრების გამო, რამაც მოაღწია ჩვენამდე ეკლესიისა და მეფის კაცებისაგან, რომელნიც დაბარებულნი არ ყოფილან, როცა ჩვენ სანსის ოლქში ვიყავით, კეთილ ვინებეთ ერთგულთა ჩვენთა რჩევით დაგვედგინა, რათა ისინი, ვისაც დასახელებულ კაცთაგან უპყრიათ მანსის მეოთხედი ნაწილი (faeti), საკუთარი პირუტყვით ჩვენს სენიორს მთელ დღეს საბატონო ყანას უზნავდნენ და რათა შემდეგ სენიორმა არ მოითხოვოს მათგან არავითარი ხელსამსახური ამ კვირის განმავლობაში. ხოლო ვისაც არა ჰყავს იმდენი პირუტყვი, რომ ერთ დღეს შეეძლოს ამის შესრულება, ორ დღეს შეასრულოს ხსენებული სამუშაო. უკეთუ ვინმეს მხოლოდ ოთხი შესაბამელი ცხოველი ყავს და არ ძალუძს საკუთარი ძალებით მოხნას, შეუერთდეს სხვებს ასეთებსავე და ხნას 1 დღეს სენიორის ყანა, ხოლო შემდეგ 1 დღეს იმავე კვირას შეასრულოს ხელის სამუშაო. ხოლო უკეთუ, პირუტყვის უყოლობის გამო, ვერაფერს ამას ვერ შეძლებს, გასწიოს თავისი სენიორის სასარგებლოდ ხელის შრომა 3 დღის განმავლობაში დილიდან საღამომდე და სენიორმა სხვა მეტი არაფერი მოითხოვოს მისგან. ვინაიდან ყოველივე ეს სხვადასხვანაირად სრულდებოდა: ერთნი მუშაობდნენ მთელ კვირას, მეორენი ნახევარ კვირას, მესამენი -- ორ დღეს. ამიტომ ედგენთ, რათა არც ადამიანებმა არ აარიდონ თავი აღნიშნულ სამუშაოებს, არც სენიორებმა მოითხოვონ მათგან მეტი. ხოლო ვისაც მეოთხედზე ნაკლები [მანსი] აქვს, სამუშაო თავისი მიწის რაოდენობის შესაბამისად შეასრულოს.

864 წ. კაპიტულარიდან

თ. 29. მეფისა და ეკლესიის კოლონები, რომელნიც, როგორც პოლიტიკებში¹ აღნიშნულია და თვითონაც არ უარყოფენ. ძველი ადათის მიხედვით უნდა ასრულებდნენ ტვირთზიდვისა და ხელის სამუშაოებს, მიუხედავად ამისა უარს ამბობენ ზიდონ მერგელი და მათთვის არასასიამოვნო სხვა რამ, ამასთან მიუთითებენ, რომ იმ ძველ დროს მერგელი არ გაქონდათ და რომ ბევრ ადგილას ჩვენი პაპისა და ხელმწიფე-მეფის დროს იწყეს მისი გაზიდვა; აგრეთვე ხელის სამუშაოებიდან არ სურთ ლეწონ ფარდულებში, თუმცა არ

¹ პოლიტიკა — რეგისტრი, დავთარი, რომელშიაც აღნიშნულია საადგილმამულო ურთიერთობის სხვადასხვა ხასიათის ვალდებულებანი.

უარყოფენ, რომ ვალდებულნი არიან ხელის სამუშაოები შეასრულონ. [ამიტომ ვბრძანებთ], რათა სრულიად გაურჩევლად ზიდონ ის, რასაც მათ უბრძანებდნენ..., როცა ვალდებულნი არიან ეს ქნან აგრეთვე სრულიად განურჩევლად შეასრულონ ხელის სამუშაოებიდან ყოველივე, რასაც მათ უბრძანებენ, როცა ისინი ვალდებულნი არიან ეს ქნან.

თ. 30. რადგან ზოგიერთ ადგილას კოლონები, როგორც მეუბნება, ისე ეკლესიისა, თავის მემკვიდრეობითს ნაკვეთებს, ე. ი. მანსებს, რომლებიც უპყრიათ, არა მარტო თავის თანასწორებს, არამედ აგრეთვე კლირიკოსებზე... და ზოგიერთ სხვა კაცზე ჰყიდიან და მხოლოდ ქოხს იტოვებენ, რის გამოც მამულები ისეა მოშლილი, რომ არათუ არ შეუძლიათ სათანადო ჩინში გადაიხადონ, არამედ იმის გაგებაც კი შეუძლებელია, რა მიწები რა მანსებს ეკუთვნოდა, ვუბრძანებთ ჩვენსა და ეკლესიის მსახურებს გასცენ განკარგულება, რათა ეს ამიერიდან არასგზით არ იყოს, რათა მამულებში ადგილი არ ექნეს მოშლასა და უწყსრიგობას, და უკეთუ რაიმე ცალკეული მანსებიდან მესაკუთრეებისა და მათ მოსამსახურეების ნებადურთველად ვინმეს მიერ გაყიდულია, უკან დააბრუნონ და ცალკეულ მანსებს, რომლებიდანაც მიწები გაყიდულია და საიდანაც ჩინში იყარგება..., კვლავ შეუერთონ, და ცალკეული მანსების კუთვნილი მიწისა და ვენახების რაოდენობისა და ხარისხის შესაბამისად, მას შემდეგ, რაც ისინი აღდგენილი იქნებიან, თვითნებურ მანსს გადახდეს ჩინში ბატონისათვის.

§ 38 წ. კაპიტულარიდან

თ. 1. ყოველმა თავისუფალმა კაცმა, რომელსაც აქვს ოთხი დასამუშავებელი მანსი თავისი საკუთარი ან სხვისგან ბენეფიციად აღებული მიწა, თვითონ მოიშალოს საქურველი და თვითონვე თავისით წავიდეს ომში — ან თავის სენიორთან ერთად, თუ მისი სენიორი მიდის, ანდა თავის გრაფთან ერთად. უკეთუ ვინმეს აქვს სამი მანსი საკუთარი მიწა, მას შეუერთდეს ერთი მანსის მქონე და მისცეს მას დახმარება, რათა მან ორის მაგივრად შეძლოს [ომში წასვლა]. უკეთუ ვინმეს აქვს მხოლოდ ორი მანსი საკუთრება, შეუერთდეს მას სხვა, აგრეთვე ორი მანსის მქონე, და ერთი მათგანი, მეორის დახმარებით, წავიდეს ომში. უკეთუ ვინმეს აქვს მხოლოდ ერთი მანსი საკუთარი მიწა, შეუერთდეს მას სამი, რომლებსაც ამდენივე აქვთ და დაეხმარონ მას, გაემგზავროს კი მხოლოდ ერთი. ხოლო სამნი, რომლებმაც მას დახმარება გაუწიეს, შინ დარჩნენ.

თ. 7. გესურს და ვბრძანებთ, ჩვენმა წარგზავნილებმა გულდასმით მოიძიონ, რამდენი თავისუფალი კაცი ცხოვრობს თვითნებულ საგრაფოში..., რომ ზუსტად იცოდნენ და ჩაიწერდნენ, ვის შეუძლია სალაშქროდ წასვლა, ხოლო შემდეგ... [გამოიძიონ] ისინი, ვისაც თვითონ არ შეუძლია წასვლა, რათა ორმა მესამეს აღმოუჩინოს დახმარება-

კაპიტულარი მამულების შესახებ¹

1. გესურს, რათა ჩვენი მამულები, რომლებსაც განუწყესეთ მომსახურება გაუწიონ ჩვენს საკუთარ საჭიროებებს, მთლიანად ჩვენ გვემსახურობოდნენ და არა სხვა კაცებს.

2. რათა ჩვენს კაცებს კარგად ეპყრობოდნენ და რათა არაფერი გააჩანაგოს ისინი.

3. რათა მოურავებმა არ გაბედონ ჩააყენონ ჩვენი კაცები თავის სამსახურში და არ მოითხოვონ მათგან საბატონო ბეგარა [ხე-ტყის] მასალის მოკრა და სხვა სამუშაოები თავის სასარგებლოდ, აგრეთვე არ მიიღონ მათგან რაიმე საჩუქარი—არც ცხენი, არც ხარი. არც ძროხა, არც ღორი, არც ვერძი, არც გოჭი არც ბატკანი. არც სხვა რაიმე, გარდა კვახისა, მებაღეობის პროდუქტებისა, ვაშლისა, ქათმისა და კვერცხის.

4. უკეთუ ჩვენი კაცები რაიმე ზიანს მოგვაყენებენ ქურდობით თუ სხვაგვარი დანაშაულით, მთლიანად აგვინაზღაურონ; გარდა ამისა, კანონის თანახმად დაისაჯონ გამათრახებით კაცისმკვლელობისა და ცეცხლწაქიდეების გამოკლებით, რისთვისაც ჯარიმა გადახდებათ. [დანაშაულისათვის კი] სხვა კაცთა მიმართ დააკმაყოფილონ მათი პრეტენზიები კანონის მიხედვით; ხოლო ზიანისათვის. რაც ჩვენ მოგვაყენეს, როგორც ვთქვით, გამათრახებული უნდა იქნან. ხოლო თავისუფალმა კაცებმა, რომლებიც ჩვენს ფისკებში² ან მამულებში ცხოვრობენ, უკეთუ რაიმეს დააშავებენ, თვითნებურა პასუხი აგოს თავისი კანონის მიხედვით, და რასაც ჯარიმის³ სახით გადაიხდიან, ჩვენი იყოს, იქნება ეს პირუტყვი თუ სხვა რაიმე.

¹ Н. Г р а т ш и н с к и й — Западная Европа в Средние века, 1925 г., стр. 62—69.

² ფისკი—მიწებისა და ნაგებობათა კომპლექსი. ფისკის შედგენილობაში შეიძლება იყოს გავრთიანებული ყოფილიყო რამდენიმე მამული.

³ არსებითად აქ ღაპარაკია არა მხოლოდ ჯარიმაზე, არამედ მის მხოლოდ იმ ნაწილზე, რომელიც ხაზინაში შედიოდა (fiscus).

ბ. როცა მოურავები უნდა ასრულებდნენ ჩვენს სამუშაოებს, როგორცაა თესვა თუ ხენა, მკა, თიბეა თუ ყურძნის მოკრეფა, თვითნებური მათგანი მუშაობის დროს ყველგან დაკვირვებით უნდა ადევნებდეს თვალყურს და იძლეოდეს განკარგულებებს, როგორ უნდა შეასრულოს საქმე, რომ კარგად და წესიერად იყოს. ხოლო უკეთეს სხვაგან იქნება ან სადმე ვერ შეძლებს წავიდეს, ჩვენი კაცებიდან პატროსანი შიკრიკი ან სხვა ერთგული კაცი გაგზავნოს ჩვენი საქმის სამეთვალყურეოდ, რათა კარგად იქნას შესრულებული; და მოურავმა გულმოდგინედ იზრუნოს იმისათვის, რომ ერთგული კაცი გაგზავნოს ამ საქმის სამეთვალყურეოდ.

6. გვსურს, რათა ჩვენი მოურავნი მთელი მოსავლიდან მეთედს მთლიანად აძლევდნენ ჩვენი ფისკის ეკლესიებს; ხოლო სხვა ეკლესიებს ნუ მისცემენ ჩვენს მეთედს, თუ ეს ძველთაგან არ არის დადგენილი. და სხვა კლირიკოსები კი არ უნდა იდგნენ ამ ეკლესიების სათავეში, არამედ მხოლოდ ჩვენები—ჩვენი კაცებიდან ან ჩვენი კაპელიდან.

7. თვითნებმა მოურავმა თავისი სამსახური მთლიანად შეასრულოს, როგორც ეს მას ნაბრძანები ექნება; უკეთეს საკირო გახდება მეტი სამსახური, ვასცეს განკარგულება გამოიანგარიშონ, უნდა გაამრავლოს მან [კაცები, რომ შეასრულოს ეს] სამსახური, თუ [განაწესოს მისთვის აგრეთვე] ღამეები.

8. რათა ჩვენმა მოურავებმა მიიღონ ჩვენი ვენახები, რომლებიც მათს გამგებლობაშია, და კარგად მოუარონ მათ; ღვინო კი ჩაასხან ქურკლებში და გულმოდგინედ ადევნონ თვალყური, რომ არასგზით არ გაფუქდეს: ხოლო სხვა ღვინო—უბრალო—იყიდონ, რათა მათ მოამარაგონ ხელმწიფის მამულები. უკეთეს ასეთი ღვინო მეტი იქნება ნაყიდი. ვიდრე საკიროა გააგზავნოს ჩვენი მამულების მოსამარაგებლად, ეს ჩვენ გვაუწყონ, ჩვენ კი ვაუწყებთ, როგორი იქნება ჩვენი ნება მის შესახებ. ხოლო ჩვენი ვენახების წალამი გაიგზავნოს ჩვენი საკიროებისათვის. ჩვენი მამულების ღალა, რაც უნდა [იხადონ] ღვინით. გაიგზავნოს ჩვენს მარნებში.

9. გვსურს, რათა თვითნებ მოურავს თავის ოლქში ჰქონდეს ისეთივე საზომები—მოდირუმები, სექსტარიუმები¹, 8 სექსტარიუმიახი სიტულები და ხოკერები. როგორიც ჩვენ გვაქვს ჩვენს სასახლეში.

10. რათა ჩვენი მამასახლისები, მეტყვეები, მეჯინიბეები, მეკუპნავები, ათისთავეები, ბაჟთამკრეფნი და სხვა მოსამსახურენი ეწყე-

¹ ნოდირუმის $\frac{1}{10}$ ნაწილი; სიტულები უდრიდა 8 სექსტარიუმს, ე. ი. მოდიუმის ნახევარს. ხოკერი უდრიდა 12 მოდიუმს.

ოდნენ მინდვრის მოხენის სამუშაოებს და იძლეოდნენ ღორებს თავის მანსებში; ხელის სამუშაოთა ნაცულად კი კარგად შეასრულონ თავისი თანამდებობანი. უკეთუ რომელიმე მამასახლისს აქვს ბენეფიციუმი, თავის ნაცულად გაგზავნოს მოადგილე, რათა მან შეასრულოს ამაში (ბენეფიციუმში) ხელის სამუშაოებიც და სხვა სამსახურიც.

11. რათა არც ერთმა ჩვენმა მოურავმა არასგზით არ ისარგებლოს სადგომით ჩვენს კაცებთან და [ჩვენს] ტყეებში არც თავისთვის, არც თავისი ძაღლებისათვის.

12. რათა არც ერთმა მოურავმა არ გაიხადოს თავის ვასალად ჩვენი მძევალი ჩვენს მამულში.

13. რათა კარგად მოუარონ ულაყებს, ე. ი. ვარანიონებს, და არასგზით არ დაუშვან მათი ერთ ადგილზე დიდხანს გაჩერება, რომ ამის გამო არ დაიხოცონ. უკეთუ რომელიმე მათგანი უვარგისი ან ბებერი აღმოჩნდება, ანდა მოკედება, უნდა გვაუწყონ თავის დროზე, ვიდრე ჯერ კიდევ არ დამდგაზა ფაშატებზე მათი მიშვების ვადა.

14. რათა ჩვენს ფაშატებს კარგად იცაუდნენ და კვიცებს თავის დროზე ჩამოაშორებდნენ; და უკეთუ ბევრი ფაშატი იქნება, ისინიც გამოყონ ცალკეულ ჯოგებად.

15. რათა ჩვენი ულაყი კვიცები გამოგზავნონ სასახლეში არა უგვიანეს წმ. ნარტინის ზამთრის დღესასწაულისა.

16. გვსურს, რათა იმ შემთხვევაში, როცა ჩვენ ან დედოფალი რომელიმე მოურავთაგანს რაიმეს ვუბრძანებთ, ან ჩვენი თუ დედოფლის სახელით ჩვენი მოხელენი — მესუფრე და მელვინეთ უხუცესი პისცემენ მოურავებს რაიმე განკარგულებას, შეასრულონ სწორედ იმ ვადაზე, რაც მითითებული ექნებათ. ხოლო უკეთუ ვინმე დაუდევრობით გამოტოვებს [შესრულების ვადას], სასმელისაგან თავი შეიკავოს იმ დროიდან, როცა მას ეს ეუწყება, და იმ დრომდე, ვიდრე არ გამოცხადდება ჩვენთან ან დედოფალთან და ჩვენგან არ გამოითხოვს (თავშეკავების) მოხსნის ნებართვას. უკეთუ მოურავი იქნება ხელმწიფის სამხედრო, სადარაჯო ან (სხვა) სამსახურში, და მის ხელქვეითებს მიეცემა რაიმე ბრძანება, ხოლო მას ისინი ვადაზე არ შეასრულებენ, ქვეითად მოვიდნენ სასახლეში და თავი შეიკაფონ სასმელისა და ხორცისაგან; და წარმოადგინონ განმარტება, თუ რატომ მოხდა დაუდევრობა; და მაშინ მიიღებენ განაჩენს, ზურგზე, ან როგორც ჩვენ და დედოფალს გვენება.

17. რამდენი მამულიც თვითეულს აქვს თავის გამგებლობაში. იმდენი მიუჩინოს კაცები, რომლებიც ივლიან ფუტკრებზე ჩვენი საპიროებისათვის.

18. რათა ჩვენს წისქვილებთან იყოლიონ ქათმები და ბატები. იმის მიხედვით, თუ რა წისქვილია; და რაც. მეტია, მით უკეთესია.

19. ჩვენს ბელლებთან მთავარ მამულებში იყოლიონ არა ნაკლებ 100 ქათმისა და არა ნაკლებ 30 ბატისა ხოლო აგარაკებში იყოლიონ არა ნაკლებ 50-ისა, ბატი კი არა ნაკლებ 12-ისა.

20. თვითეულმა მოურავმა იზრუნოს იმისათვის, რომ პროდუქტები მთელი წლის განმავლობაში უხვად მიდიოდეს [ბატონის] სასახლეს; გარდა ამისა, გასინჯოს ისინი რიგრიგობით სამჯერ, ოთხჯერ და უფრო მეტად.

21. თვითეულმა მოურავმა [ბატონის] სასახლეებთან იქონიოს სათევზო პალაურები, სადაც ისინი წინათ იყო; და უკეთეს შეუძლია მათი გამრავლება, გაამრავლოს; ხოლო სადაც წინათ არ იყო, ახლა კი შეიძლება იყოს, ახლად მოაწყოს.

22. იმათ, ვისაც ვენახები აქვს, [მარაგად] იქონიონ სულ ცოტა სამი თუ ოთხი აკიდო (ხმელი) ყურძენი.

23. თვითეულ მამულში ჩვენმა მოურავებმა იქონიონ რაც შეიძლება მეტი სადგომი ძროხებისა, ღორებისა, ცხვრებისა, დედალი და მამალი თხებისათვის, და უამისობა არასგზით არ შეიძლება. გარდა ამისა, იყოლონ მუშა პირუტყვი, გაცემული მათი სამსახურის შესასრულებლად ¹ მონებისათვის, რათა [ამ] სამსახურის გამო შებმულობა და საზიდი ბატონის საპიროებისათვის არასგზით არ შემციირდეს. და იყოლიონ, როცა ასრულებენ ძაღლების კვების სამსახურს, კოჰლი ხარები მაგრამ არა ავადმყოფნი, ძროხები ან ცხენები არა ქეციაწნი, და სხვა პირუტყვი არა ავადმყოფი. და, როგორც ჩვენ ვთქვით, ამის გამო შებმულობა და საზიდი არ უნდა შემციირდეს.

24. ყოველი მოურავი როცა მან უნდა მოაწოდოს რაიმე ჩვენს სუფრას, პასუხისმგებელი უნდა იყოს იმისათვის, რომ ყოველივე მის მიერ მოწოდებული კარგ და საუცხოო მდგომარეობაში იყოს, აგრეთვე უაღრესად კეთილსინდისიერად და სუფთად გამზადებული. და თვითეულს ჰყავდეს თავის სამსახურისათვის, როცა ჩვენს სუ-

¹ სამსახური (fervillum) გულისხმობს მეფისა და სამეფო კარის შიშასაუბრებას პროდუქტებით, რამელიც განსაზღვრული დროის განმავლობაში უნდა გაეწია მოურავს.

ფრას ემსახურება, ყოველდღიურად მარცვლით გასუქებული ორ-
ორი (ქათამი), აგრეთვე სხვა სურსათ-სანოვაგეც ყოველწბრივ კარგ-
უნდა იყოს, როგორც ფქვილი, ისე ხორცი.

25. სექტემბრის კალენდებისათვის [ტყეებში] ღორების გამოძო-
ვების შესახებ უნდა გვაუწყონ იქნება თუ არა ის.

26. მამასახლისებს თავის გამგებლობაში არ უნდა ჰქონდეთ
იმაზე მეტი, რის შემოვლასა და დათვალიერებას ისინი შეძლებენ
ერთი დღის განმავლობაში.

27. ჩვენს [საბატონო] სახლებს მუდმივად ჰქონდეთ ცეცხლიანი
კერები და ჰყავდეთ მცველები, რათა ისინი უსაშიშრო იყვნენ. და
როცა წარგზავნილები ან ელჩები სასახლისაკენ მიდიან ან [შინ] ბრუნ-
დებიან, არასგზით უნდა ისარგებლონ მათ სადგომით საბატონო
სასახლეებში, უკეთესი ამის შესახებ არ იქნება ჩვენი ან დედოფლის
განსაკუთრებული ბრძანება. მაგრამ გრაფმა თავისი თანამდებობით
და კაცებმა, რომელნიც ძველთაგანვე უნდა ზრუნავდნენ წარგზავნი-
ლებზე და ელჩებზე, ამიერიდანაც ჩვეულებისამებრ უნდა იზრუნონ
ცხენებზე და ყოველივე საჭიროზე, რათა კარგად და ღირსეულად
შეეძლოს სასახლეში მოსელა და [შინ] დაბრუნება.

28. გესურს, რათა ყოველ წლიურად დიდმარხვას, ბზობას, რო-
მელსაც ოსანა ეწოდება, (მოურავებმა), ჩვენი ბრძანებით მოიტანონ
ფული ჩვენი მეურნეობიდან, მას შემდეგ, რაც ჩვენ გავეცნობით
ამა წლის ჩვენი შემოსავლის რაოდენობის ანგარიშს.

29. იმათ შესახებ, ვისაც ჩვენი კაცებიდან შემოაქვს საჩივარი,
[ეუბრძანებთ] თვითეულ მოურავს თვალყური ადევნონ, რათა მათ-
თვის საჭირო არ იყოს ჩვენთან საჩივლელად სიარული; არ უნდა
დაუშვან, რომ სამუშაოდ განკუთვნილი დღეები უქმად იკარგე-
ბოდეს. უკეთესი ჩვენს მონას დასკირდება ეძიოს სამართალი სხვა-
გან, მისმა უფროსმა მთელი მონდომებით უნდა დაიცვას მისი საქ-
მე; და უკეთესი რაიმეში ვერ შესძლებს სამართლიანობის მიღწევას,
არ დაუშვას, რომ ამის გაჰო ჩვენი მონა გაირჯეს, არამედ მისმა
უფროსმა ან თვითონ ან თავისი შიკრიკის მეშვეობით გვაუწყოს ეს
ჩვენ.

30. გესურს, რათა ჩვენმა მოურავებმა გამოჰყონ ყოველგვარი
პროდუქტებიდან ის, რაც უნდა მოგვაწოდონ, როცა ჩვენი საჭი-
როებისათვის მსახურებენ, აგრეთვე გამოჰყონ ის, რაც საზიდრებზე

უნდა დაეწყოს ომისათვის სახლებიდან და მწყებსებიდან, რათა აცოდნენ (ზუსტად), თუ რამდენს გზავნიან ამ საქმისათვის.

31. ყოველ წლიურად გამოჰყონ ისიც, რაც უნდა მიეცეს იმათ, ვინც ცხოვრობს [ბატონის] კმაყოფაზე (პროვენდარიებს) და ქალთა სადგომებში, და თავის დროზე მთლიანად გასცენ, ამასთან არ დაი-
ვოწყონ გვაუწყონ, თუ რა საქმეს მოხმარდა ეს და საიდან იქნა აღებული.

32. თვითეულმა მოურავმა იზრუნოს იმაზე, რომ ყოველთვის ჰქონდეს კარგი და პირველხარისხოვანი თესლი, იყიდის მას, თუ [იშოვნის] როგორმე სხვანაირად.

33. მას შემდეგ, როცა ყველაფერი განაწილდება, გამოიყენება სათესლედ და [სხვანაირად] დაიხარჯება, ყოველგვარი პროდუქტების ნაშთი ინახებოდეს ჩვენს განკარგულებამდე, რათა ჩვენი ბრძანების თანახმად ან გაყიდოს, ანდა მარაგად დარჩეს.

34. მთელი მონღოლებით აღევნონ თვალყური, რათა ყოველივე, რაც ხელით კეთდება, ან სრულდება, სახელდობრ, ქონი, გამომშრალი ხორცი, შაშხი, ახლად დამარილებული ხორცი, ყურძნის ღვინო, ძმარი, კენკრის ღვინო, გამოხდილი ღვინო, თევზის კონსერვი, მღოგვი, ყველი, ერბო-კარაქი, ალაო, ლუდი, თაფლი-სასმელი, თაფლი ნატურალური, ცვილი და ფქვილი — ყოველივე ეს კეთდებოდეს და მზადდებოდეს უდიდესი სისუფთავით.

35. გესურს, რათა ქონი მზადდებოდეს მსუქანა ვერძისაგან, აგრეთვე ღორისა, გარდა ამისა, იყოლიონ თვითეულ მამულში სულ ცოტა ორი ნასუქი ხარი, [რათა] ან ადვილზე მოიხმარონ ქონად, ან მოგვართვან ჩვენ.

36. რათა ჩვენს ტყეებსა და ნაკრძალ ტევრებს კარგად ინახავდნენ; და უკეთეს სადმე მარჯვე ადგილი აღმოჩნდა გასაკაფავად, გაკაფონ და არ დაუშვან, რომ მინდვრები ტყით დაიფაროს; ხოლო სადაც ტყეები უნდა იყოს, არასგზით არ დაუშვან მათი გაჩეხვა და მოსპობა; მხეცებს კი ჩვენს ნაკრძალ ტევრებში გულდასმით მოუარონ; იზრუნონ აგრეთვე შავარდნებსა და ქორებზე ჩვენი საქმისათვის; და ამაში კუთვნილი ღალა¹ გულმოდგინედ შეაგროვონ. მოურავებმა, აგრეთვე მამასახლისებმა და მათმა კაცებმა, უკეთეს

¹ ე. ი. ტყის, როგორც საძოვრის სარგებლობისათვის.

ლორებს გაჰოსაძოვებლად ჩვენ ტყეში გარეკავენ, თვითონ პირველებმა გადაიხადონ დაწესებული მეათელი და ამით კეთილი მაგალითი მისცენ, რათა შემდეგ სხვა კაცებმაც მთლიანად იხადონ თავიანთი მეათელი.

37. ჩვენი მინდვრები და განაკაფები კარგად დაამუშაონ და ჩვენი მდელოები თავის დროზე დაიცვან.

38. რათა ყოველთვის ჰყავდეთ საკმაოდ გასუქებული ბატები და გასუქებული ქათმები ჩვენი საქიროებისათვის, უკეთუ ჩვენ უნდა გვემსახურონ, ანდა გამოგვიგზავნონ.

39. გვსურს, რათა ქათმებსა და კვერცხებს, რაც შეაქვთ მოსამსახურეებსა და მანსების მპყრობლებს, ყოველწლიურად ახდევინებდნენ; და უკეთუ არ მოემსახურებიან [ჩვენს სუფრას]. გასცენ განკარგულება, რომ გაყიდონ.

40. რათა თვითეულ მოურავს უეჭველად ჰყავდეს ჩვენს მამულეებში, ჩვენი ღირსების გულისათვის, განსაკუთრებული ფრინველები: ფარშავანგები, ხოხბები, იხვები, ნტრედები, კაკაბები, გვრიტები.

41. რათა ნაგებობანი ჩვენს [საბატონო] კარმიდამოებში და მათი გალაენები კარგად ინახებოდეს, და რათა ბოსლები, სამზარეულოები, პურსაცხობები და საწნახელები გულდასმით იყოს მოწყობილი, რომ ჩვენს მოსამსახურეებს იქ შეეძლოთ რიგიანად და დიდი სისუფთავით შეასრულონ თავიანთი მოვალეობანი.

42. თვითეული მამულის დარბაზებში იქონიონ საბნები, ბუბულები, ბალიშები, ზეწრები, სუფრები, სამერხე ხალიჩები, სპილენძის, კალის, რკინისა და ხის ჭურჭელი, ზედადგარები, ჯაჭვები, კაუპები, წალდები, ცულები, ე. ი. ნაჯახები, ბურლები, ე. ი. სახვრეტელები, დანები და ყოველგვარი მოწყობილობა, რათა საქირო არ იყოს მისი სადმე თხოვნა ან სესხება. და იქონიონ [მოურავებმა] თავისი პასუხისმგებლობით აბჯარი, რომელიც მიაქვთ ომში, რათა წესიერ მდგომარეობაში იყოს და დაბრუნებისას კვლავ ჩააბარონ დარბაზში.

43. ჩვენს საქალო სადგომებს დროზე, როგორც დადგენილია, მიეცით მასალა სამუშაოდ, სახელდობრ, სელი, მატყლი, ვაიდა ალისფერი და წითელი საღებავი, მატყლის საჩიჩელი, ბეწვის სახეხი, საპონი, ცხიმი, ჭურჭელი და ყოველგვარი წვრალმანი, რაც იქ საჭიროა.

44. სამარხვოდან ყოველწლიურად ორი ნაწილი გაიგზავნოს ზენი სუფრისთავის, სახელდობრ, ბოსტნეული, თევზი, ყველი, ერბო-კარაქი, თაფლი, მღოგვი, ძმარი, ღომი, ფეტვი, ხმელი და ახალი მწვანილი, ბოლოკი და კიდევ თალგამი, ცვილი, საპონი და სხვა წვრილმანი; და ის, რაც დარჩება, როგორც ვთქვით, აღწერილობით გვაუწყონ, და არასგზით არ აარიდონ თავი ამას, როგორც წინათ იქცოდნენ, ვინაიდან ამ ორი ნაწილის მიხედვით ჩვენთვის სასურველია ვიცოდეთ ის მესამე ნაწილი, რომელიც დარჩა.

45. რათა თვითეულ მოურავს თავის გამგებლობაში ჰყავდეს კარგი ოსტატები, სახელდობრ, მკედლები, ოქრომკედლები, მეწაღეები, ხარატები, ხუროები, მეიარაღენი, მებაღურნი, ფრინველმკერნი, საპნისმკეთებელნი, ლუდისმზდელნი, ე. ი. ისინი ვინც იცის ლუდის, ვაშლის, მსხლისა და სხვა სასმლის დამზადება, მეფურნენი, რომელნიც ჩვენი საქიროებისათვის მოამზადებდნენ ხორბლის პურს, კაცები, რომლებმაც კარგად იციან სანადიროდ ზაფანგებისა, თევზის საჭერად ბაღეებისა და ფრინველის საჭერად მახეების მოწვნა, აგრეთვე სხვა მოსამსახურენი, რომელთა ჩამოთვლას ღიდი დრო დასჭირდებოდა.

46. ჩვენი ნაკრძალი პარკები, მდაბიო ხალხში ბროგილებად წოდებულნი, კარგად დაიცვან, ყოველთვის დროზე შეაკეთონ და არასგზით არ დაუშვან, რომ საქირო იყოს მათი ხელახლა გაშენება; ასევე მოიქცნენ ყოველი სხვა ნაგებობის მიმართ.

47. რათა ჩვენი ნადირთმკერნი, ბაზიერნი და სხვა მოსამსახურენი, რომელნიც ასრულებენ მუდმივს მოვალეობებს სასახლესთან, იღებდნენ [საქირო] დახმარებას ჩვენს მამულებში, ჩვენი თუ დედოფლის წერილობითი განკარგულების შესაბამისად, როცა ჩვენ გავგზავნით მათ რაიმე ჩვენი საქმის გამო, ან როცა მესუფრე და მელვინეთ უხუცესი ჩვენის სახელით რაიმეს შესრულებას უბრძანებენ მათ.

48. რათა საწნახელები ჩვენს მამულებში კარგად იყოს მოწყობილი; იმაზეც უნდა იზრუნონ მოურავებმა, რომ არავინ გაბედოს ჩვენი ყურძნის ფეხებით წნეხა, არამედ ყოველივე უნდა იყოს სუფთად და რიგიანად.

49. საქალო სადგომები რიგზე უნდა იყოს, სახელდობრ დარბაზების, საზამთრო ოთახების და ნახევრად სარდაფების მხრივ; და

არგვლივ ზღუდეები უნდა ჰქონდეთ, აგრეთვე მაგარი კარები, რათა შესაძლებელი იყოს ჩვენი საქმის კარგად შესრულება.

50. თვითუღმა მოურავმა თვალი ადევნოს, რამდენი კვიცი უნდა იყოს ერთ თავლაში და რამდენი უნდა იყოს მათთან მეჯინიბე. და ამ მეჯინიბეებმა, უკეთუ ისინი თავისუფალ კაცთაგან არიან და თავისი თანამდებობისათვის ბენეფიციუმები აქვთ, იცხოვრონ თავისი ბენეფიციუმების შემოსავლით, უკეთუ ისინი ყმები არიან და მანსები აქვთ, იცხოვრონ თავისი მანსების შემოსავლით; ხოლო ვისაც არც ერთი აქვს, არც. მეორე, ბატონის შემოსავლიდან მიიღონ კმაყოფა (პროვენდა).

51. თვითუღმა მოურავმა თვალყური ადევნოს იმას, რომ ბოროტმა კაცებმა ვერ შეძლონ მიწაში ან სადმე ჩვენი თესლის დამალვა, რის გამო უფრო თხელი იქნებოდა ჩვენი ჯეჯილი. აგრეთვე თვალყური ადევნონ მათს სხვაგვარ ბოროტმოქმედებას, რათა ვერასოდეს ვერ შეძლონ მისი ჩადენა.

52. გვსურს, რათა სხვადასხვა კაცს ჩვენი ყმებიდან და შონებიდან, აგრეთვე თავისუფალთაგან, რომელნიც ჩვენს ფისკებსა და მამულებში ცხოვრობენ, [მოურავებმა] სრული და სამართლიანი სამართალი განუწყოსონ, როგორც თვითუღს ეკუთვნის.

53. ყოველმა მოურავმა თვალყური ადევნოს იმას, რომ ჩვენი კაცები მისი ოლქიდან არასგზით არ ეწეოდნენ ქურდობასა და ჯაღკრობას.

54. ყოველმა მოურავმა თვალყური ადევნოს იმას, რომ ჩვენი კაცები კარგად მუშაობდნენ თავის საქმეზე და უქმად არ დაეხეტებოდნენ ბაზრებში.

55. გვსურს, რათა მოურავებმა ყოველივე, რასაც გასცემენ, დახარჯავენ და გამოყოფენ ჩვენი საკურობისათვის, ჩაწერონ ერთ სიაში, ხოლო ყოველივე, რასაც თვითონ დახარჯავენ, — სხვა სიაში; და განსაკუთრებული სიით გვაუწყონ ჩვენ, თუ რა დარჩა.

56. ყოველმა მოურავმა უფრო ხშირად განაწესოს თავის ოლქში სამართალი და გამოიტანოს განაჩენები, თვალყური ადევნოს იმას რომ ჩვენი კაცები სამართლის მიხედვით ცხოვრობდნენ.

57. უკეთუ ვინმე ჩვენი მონათაგანი მოინდომებს აჩვენოს რაიმე თავის უფროსის შესახებ ჩვენი საქმის გამო, მას ჩვენკენ [მოურავ-მა] გზა არ გადაულობოს. და უკეთუ მოურავი გააგებს, რომ მისი

თანაშენწენი აპირებენ საჩივრით მიმართონ სასახლეს მის წინააღ-
მდეგ, მაშინ თვითონ გაგზავნოს [ვინმე] სასახლეში განმარტების
მისაცემად, რათა მათმა საჩივარმა [ამაოდ] ჩვენი ყურთასმენა არ
შეაწუხოს. ამრიგად, ჩვენ გვსურს ვიცოდეთ, საპირობის გამო
მოვიდნენ ისინი, თუ ტყუილზბრალოდ.

58. როცა მოურავებს დაევალება გამოკვებონ ჩვენი ლეკვები,
მოურავმა გამოკვების ისინი თავის ხარჯზე, ანდა გადასცეს თავის
ხელქვეითებს, სახელდობრ, მამასახლისებს, ათისთავეს ან მეკუქ-
ნავეს, რათა კარგად გამოკვებონ ისინი თავის ხარჯზე; მხოლოდ
თუ იქნა ჩვენი ან დედოფლის ბრძანება რომ ჩვენს მამულში ჩვენს
ხარჯზე გამოკვებონ ისინი, მაშინ მოურავმა მიუჩინოს ამ საქმეს.
[ცალკე] კაცი, რომელიც კარგად გამოკვებავდა მათ, და საკვები
გამოუყოს მათ ცალკე, რათა ამ კაცს არ დასჭირდეს ყოველდღე
იაროს საკუქნაოში.

59. ყოველმა მოურავმა, როცა მსახურობს ყოველდღე უნდა
მოგვაწოდოს 3 გირვანქა ცვილი და 8 სექსტარი საპონი; გარდა
ამისა, წმ. ანდრიას დღესასწაულისათვის, სადაც არ უნდა ვიყოთ
ჩვენ ჩვენი კაცებითურთ, ვალდებულია მოგვაწოდოს 8 გირვანქა
ცვილი; ასევე შუა დიდმარხვაში.

60. მამასახლისებად არასგზით არ დააყენონ ძლიერი კაცები,
არამედ საშუალო შეძლებისა და ერთგული კაცები.

61. რათა ყოველმა მოურავმა, როცა მსახურობს, თან მოიტა-
ნოს სასახლეში ალაო, და რათა მასთან ერთად მოვიდნენ ოს-
ტატები, რომლებიც იქ კარგ ლუდს დაამზადებდნენ.

62. ჩვენმა მოურავებმა ყოველწლიურად უფლის შობისათვის.
ცალ-ცალკე, ნათლად და რიგრიგობით გვაუწყონ მთელი ჩვენი შე-
მოსავალი, რათა ჩვენ ვიცოდეთ, რა და რამდენი გვაქვს ცალკეული
წყაროებიდან, სახელდობრ, რამდენია [მოხნული] ხარებით, რომ-
ლებზეც მუშაობენ ჩვენი მეხრენი, რამდენია [ხნული] მანსებიდან,
რომელთა ვალდებულებაში შედის ხენა გუთნით, რამდენი [შემოვიდა]
გოჭი, რამდენი ღალა, რამდენი—ცალის ვალდებულებით, აგრე-
თვე ჯარიმა სასამართლოს განაჩენით, რამდენი ჩვენს [ნაკრძალ] ტეე-
რებში ჩვენდა ნებადაურთველად დაქერილი ნადირისათვის, რამდენი
სხვადასხვა დანაშაულისათვის, რამდენი წისკვილებიდან, რამდენი-
ტყეებიდან, რამდენი მინდვრებიდან, რამდენი ხიდებიდან რა გემე-

შიდან, რამდენი თავისუფალი კაცებისა და ასეულებისაგან, რომელნიც ჩვენი ფისკის საჭიროებებს უწევენ მომსახურებას, რამდენი ბაზრებიდან, რამდენი ვენახებიდან და იმათგან, ვინც ღვინოს იხდის, რამდენი თივა, რამდენი შეშა და ჩირაღდანი, რამდენი ყავარი და სხვა [ხე-ტყის] მასალა, რამდენი გაშვებული ყანებიდან, რამდენი ბოსტნეული, რამდენი ღომი და ფეტვი, რამდენი მატყლი, სელი და კანაფი, რამდენი ხილი ხეებიდან, რამდენი კაკალი და თხილი, რამდენი სხვადასხვაგვარი ნამყენი ხეებიდან, რამდენი ბაღებიდან, რამდენი თაღგამის კვლებიდან, რამდენი თევზის პალაურებიდან, რამდენი ტყავი, რამდენი ბეწვი და რქა, რამდენი თაფლი და ცვილი, რამდენი ქონი, ცხიმი და საპონი, რამდენი კენკრის ღვინო, ნახადი ღვინო, თაფლი-სასმელი და ძმარი, რამდენი ლუდი, ყურძნის ღვინო—ახალი და ძველი, მარცვალი—ახალი და ძველი, რამდენი ქათამი, კვერცხი და ბატი, რამდენი მებაღურებისა, მკედლეებისა, მგაიარაღებისაგან და მეწაღეებისაგან მეყარცელებისა და მკანდატყეებისაგან, რამდენი ხარატებისა და მეუნაგირეებისაგან, რამდენი ზეიჯლებისაგან, რამდენი რკინისა და ტყვიის სამადნოებიდან, რამდენი მობეგრებისაგან, რამდენი ულაყი კვიცი და ფაშატი.

63. ყოველივე ზემოაღნიშნული ნურასგზით ნუ მოეჩვენებათ ჩვენს მოურავებს ძალიან დამამძიმებლად, თუ ჩვენ ამას მოვითხოვთ; ვინაიდან გვსურს, რათა იმათაც ამგვარადვე მოითხოვონ ყოველივე თავიანთი ხელქვეითებისაგან, მათი ცხრიც ყოველგვარი უკმაყოფილების გამოუთქმელად, და ყოველივე, რაც კაცს თავის სახლში და თავის მამულებში უნდა ჰქონდეს, ჩვენს მოურავებსაც უნდა ჰქონდეთ თავიანთ მამულებში.

64. რათა ჩვენი ბასტერნები—საზიდები, რაც ომისათვისაა განკუთვნილი, კარგად იყოს გაკეთებული და მათი ზედაპირს გადაკრული ჰქონდეს იმგვარად შეკერილი ტყავები, რომ, როცა საჭიროა მდინარის გადასვლა, მთელი თავისი შიგმოთავსებულით შიძლებოდეს მდინარეებზე გადატანა, და წყალს არ შეეძლოს შიგ შეღწევა, და შესაძლებელი იყოს, როგორც ვთქვით, ჩვენი ქონების სავსებით უვნებლად გადატანა. გვსურს აგრეთვე, რათა საზიდებით იგზავნებოდეს ფქვილი ჩვენი სუურისათვის, თვითნებურად 12 მოდიუმაც; აგრეთვე იმ საზიდებით, რომლებითაც ღვინო მიაქვთ, გზავნიდნენ 12—12 მოდიუმს ჩვენი საზომით, და თვითნებურად საზიდთან ბქონიონ ფარი და შუბი, კაპარკი და მშვილდი.

65. რათა ჩვენი პალატირიდან თევზი გაყიდონ, ხოლო სხვა თევზი მის ადგილას ჩასვან, და ყოველთვის ამგვარად იყოლიონ თევზი- [ნზანზარეულად]; მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ჩვენ არ ვიქნებით [ჩვენს] მამულში, გაყიდონ [მთლიანად] და შემოსავალი ჩვენმა მოუ- რავებმა ჩვენ მოგვასხარონ.

66. დედალი და მამალი თხების, მათი რქებისა და ტყავის შე- სახებ ჩაგებადრონ ანგარიში, და მათგან ყოველწლიურად ახალდა- მარილებული მსუქანი თხის ხორცი წარმოგვიდგინონ.

67. გვაუწყონ დაუსახლებელი მანსების და (ახლად) შეძენილი მო- ნების შესახებ, თუ არ აღმოჩნდება (ნაკვეთი), სადაც შესაძლებელი იყოს მათი დასახლება.

68. გვსურს, რათა ყოველ მოურავს მუდამ განზადებული ჰქონ- დეს რკინის საღრებებით შეკრული კარგი კასრები, რომელთა გაგ- ზავნაც შესაძლებელი იყოს ომში ან სასახლეში; ტყავის ტიკები კი არ გაკეთდეს.

69. მგლების შესახებ ყოველ დროს გვაცნობონ, თუ რამდენი დაიჭირა თვითეულმა, და მათი ტყავი წარმოგვიდგინონ; მაისში კი მიაკვლიონ და ხელთ იგდონ მგლის ლეკვები [მოწამლული]. ფხენილით, ხაფანგებით, ორმოებითა და ძაღლებით.

70. გვსურს, რათა ბაღებში იქონიონ ყოველგვარი ბაღები და [ბოსტნეული], სახელდობრ, შროშანა, ვარდი, ვაცის რქა, კოლუფე- რი, სალბი, ტეგანი, ვარდკანაჟა, კიტრი, ნესვი, გოგრა, ჩვეულე- ბრივი ლობიო, ბაღის კვლიავი, როზმარინი, ჩვეულებრივი კვლია- ვი, მუხუდო, ზღვის ხახვი, სატაცური, ტარხუნა, ანისული, ველური გოგრა, ჰელიოტროპი, დათვის ფესვი, კლდის კამა, სალათა, და- მასკური სოინჯი, ინგლისური მდოგვი [როკეტი], წიწმატი, ბირ- კავა, პიტნა, სისხლგამწმენდი, ოხრაბუში, ნიახური, ცისკარა, ღვია, კამა, სამკურნალო კამა, ვარდკაჟაჟა, სვინტრი, მდოგვი, ურცი, სამკურნალო წყლის წიწმატი, ყვალმინთა, ველური ცირცელი, კა- ტაპიტნა, ასისთავა, ყაყაჩო, ჭარხალი, ხარისჩლოჟა, სამკურნალო ტუხტი, ბაღბა, სტაფილო, ძირთეთრა, ველური ისპანახი, ბოსტნის ისპანახი, თალგამურა, კომბოსტო, ზამთრის ხახვი, კვიკიჟა ხახვი, პრასა, ბოლოკი. შარლოტი, ჩვეულებრივი ხახვი, ნიორი, საღე- ბავი ენდრო, გოქშო, მავრიტანული ეგრეცი (ლობიო), ქინძი, ოფო- ფა, რძიანა, ველის სალბი. და იმა მებაღემ იქონიოს თავის სახლზე სახურავის კატისძუძუ. ხეების შესახებ გვსურს, რათა იყოს სხვადა--

სხვა ჯიშის ვაშლი, მსხალი და ქლიავი, ცირცელი, შვინდი, წაბლი, ატმისა და კომშის ხეები, თხილი, ნუშის, თუთის, დაფნის ხეები, პინიები, ლელვის ხეები, კაკალი, სხვადასხვა ჯიშის ალუბალი. ვაშლის ხეების სახელწოდებანი: *gozmarunga*, *geroldinga*, *chevedella*, *sp-rxuca*. ტკბილი და მკავე, ზამთრის ყველა ჯიში და ის, რაც პირდაპირ ხიდან იკმება, და გაზაფხულის ჯიშები. ზამთრის სამი და ოთხი ჯიშის მსხალი, უფრო ტკბილი, და ისეთები, რომლებიც უნდა მოხარშო, და ნაგვიანევი ჯიშები.

ხელმწიფის კაპიტულარის დასასრული¹.



¹ კაპიტულარი მამულების შესახებ წარმოადგენს ინსტრუქციას სამეფო მამულების მოურავებისადმი. გაბატონებული აზრის თანახმად, ეს ინსტრუქცია გამოცემული იყო IX საუკ. დასაწყისში კარლოს დიდის მიერ საერთოდ მონარქიის მამულებისათვის. მაგრამ არსებობს სხვა შეხედულებაც. ისტორიკოსმა დოპშმა გამოთქვა აზრი, რომ ეს კაპიტულარი გამოცემულია VIII ს. დამლევს კარლოს დიდის შვილის—აკვიტანიის მეფის ლუდოვიკო ღვთისმოშიშის მიერ და მისი მოქმედების არეს შეადგენს არა მთელი მონარქია კარლოს დიდისა, არამედ მხოლოდ აკვიტანიის სამეფო.

შინაარსი

33.

შინაარსი ტყეაობა	III
I. შესავალი	V
II. სალიკური სამართლის სისტემა	X
III. მოსახლეობის ცალკეული კატეგორიების უფლებრივი მდგომარეობა	XVI
IV. სახელმწიფო წყობილება	XXII
V. ადგილობრივი მმართველობა	XXXII
VI. სასამართლო და პროცესი	XXXVIII
VII. სასჯელთა სისტემა	LI
VIII. დანაშაულთა სისტემა	LXI—LXXVI
IX. სამოქალაქო სამართლის ინსტიტუტები	LXXVI—LXXXVIII
სალიკური სამართალი	1—54
რიპუარების სამართლიდან	55—58
ბორგუნდების სამართლიდან	59—66
ვესტგუთების კანონებიდან	67—72
ალამანების სამართალიდან	73—76
ბავარიელების სამართალიდან	77—79
საქსონელთა სამართალიდან	80—81
ფრიზების სამართალიდან	82—83
ტიურინგების სამართალიდან	83—84
ფრანკ-საშაუების სამართალიდან	84—85
გრაფის სასამართლო	85—86
საქსონიის სარკე	86—87
წყლთი გამოცდა	87—89
კაპიტულარები (VI—IX სს)	90—122